

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ISSN 2312-2595 (Print)

ISSN 2664-3715 (Online)

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 6/48 (2021)

Видавничий дім

«Гельветика»

2021

УДК 009+1+4+15+93
Д 75

Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 4 від 11.03.2021 р.)

«Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія» перереєстровано і затверджено в Переліку наукових фахових видань (категорія «Б») рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409. Збірник індексується у міжнародних базах даних: **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Від 2004 р. виходять за серійним принципом.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ № 24056-13896Р від 22.07.2019 року Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України.

Відповідальність за достовірність наведених у публікаціях фактів, дат, найменувань, прізвищ, імен, цифрових даних несуть автори статей. Наукові статті друкуються за авторськими варіантами. Думка редакційної колегії може не збігатися з думкою авторів.

Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія / ред. кол. Юрій Стецик (головний редактор) та ін. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Випуск 6/48. 474 с. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.6/48>.

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 6/48 (2021)

"Helvetica"
Publishing House
2021

ISSN 2312-2595 (Print)
ISSN 2664-3715 (Online)

UDC 009+1+4+15+93
D 75

Recommended for printing by Academic Council
of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
(11 March 2021, Minutes № 4)

"Problems of the humanities: a collection of scientific works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. History Series" was re-registered and approved in the List of scientific professional editions (category "B") of Ministry of Education and Science of Ukraine No. 409 dated 17.03.2020 and registered in the international scientometric databases **Google Scholar**, **Index Copernicus** (ICV 2018-62.60).

Since 2004 they come out on a serial basis.

Certificate of state registration of the printed mass media of the CU № 24056-13896R dated July 22, 2019 of the State Committee for Information Policy, Television and Radio Broadcasting of Ukraine.

The authors of the articles are responsible for the authenticity of the facts, dates, names, surnames, names, and digital data contained in the publications. Scientific articles are published from copyright/author's texts. The opinion of the editorial board may not coincide with the views of the authors.

Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University / Yuriy Stetsyk (Editor-in-Chief) & others. Drohobych : Publishing House "Helvetica", 2021. Issue 6/48. 474 p. DOI: <https://doi.org/10.24919/2664-3715.6/48>.

РЕДКОЛЕГІЯ

Стецик Юрій, головний редактор, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Попп Руслана, заступник головного редактора, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Гриценко Галина, відповідальний секретар, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Андрєєв Віталій, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та історіографії, Херсонський державний університет.

Бальбуза Катерина, доктор габілітований з історії, професор, професор кафедри історії античних суспільств, Університет Адама Міцкевича у м. Познань (Польща).

Галик Володимир, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Зашкільняк Леонід, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії країн Центральної та Східної Європи, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Льницький Василь, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

Кондратюк Костянтин, доктор історичних наук, професор, професор кафедри новітньої історії України, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Корсак Роман, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Луць Іренеуш, доктор габілітований з історії, ад'юнкт з науковим ступенем доктора габілітованого кафедри історії стародавнього світу, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Магсумов Тимур, кандидат історичних наук, доцент, Товариство історії освіти (м. Глазго, Велика Британія), доцент Набережночелнінського державного педагогічного університету (м. Набережні Челни, Росія).

Масненко Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького.

Машталір Вадим, доктор історичних наук, доцент, заслужений винахідник України, заступник начальника інформаційно-аналітичного управління Головного управління персоналу Генерального штабу Збройних Сил України.

Петrenchко Олег, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Прохненко Ігор, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Ужгородський національний університет.

Ситник Олександр, доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького.

Слапек Даріуш, доктор габілітований з історії, професор, завідувач кафедри стародавньої історії, Університет Марії Кюрі-Склодовської у м. Люблін (Польща).

Ставнюк Віктор, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії стародавнього світу та середніх віків, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Тельвак Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Тимошенко Леонід, кандидат історичних наук, професор, професор кафедри всевітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Футала Василь, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.

Яремчук Віталій, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії, Національний університет «Острозька академія».

EDITORIAL BOARD

Stetsyk Yuriy, Editor-in-Chief, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Popp Ruslana, Deputy Editor-in-Chief, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Hrytsenko Halyna, Executive Secretary, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Andreyev Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Historiography, Kherson State University.

Balbuza Kateryna, Habilitated Doctor in History, Professor, Professor of the History Department of Ancient Societies, Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland).

Futala Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Halyk Volodymyr, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Ilnytskyi Vasyl, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Department of Ukraine's History, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University; Associate Professor of the Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahai-dachnyi National Ground Forces Academy.

Kondratyuk Kostiantyn, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv.

Korsak Roman, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Tourism Infrastructure and Services Department, Uzhgorod National University.

Luts Ireneush, Habilitated Doctor in History, Adjunct of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Magsumov Timur, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Deputy head of the laboratory, Laboratory of Professional and Pedagogical Training, International Network Center for Fundamental and Applied Research (Washington, USA); Life member, History of Education Society, Glasgow, UK; Associate Professor, History and its Teaching Methods Department, Naberezhnye Chelny State Pedagogical University (Naberezhnye Chelny, Russia)

Mashtalir Vadym, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Chief of Department – Deputy Head of Department of the Main Department of Personnel of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine.

Masnenko Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of History of Ukraine, B. Khmelnytsky Cherkassy National University.

Petrechko Oleh, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Prokhnenko Ihor, Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Uzhgorod National University.

Slapek Dariush, Doctor of History, Professor, Head of the Department of Ancient History, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).

Stavniuk Viktor, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of the Ancient and Middle Ages, Kyiv National Taras Shevchenko University.

Sytnyk Oleksander, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of History, Archeology and Philosophy, Bogdan Khmelnytskyi Melitopol State Pedagogical University.

Telvak Vitaliy, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Tymoshenko Leonid, Candidate of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

Yarenchuk Vitalii, Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, National University of Ostroh Academy.

Zashkilnyak Leonid, Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Central and Eastern Europe, Ivan Franko National University of Lviv.

ЗМІСТ

Чава Ігор. Козацько-польські війни 1652–1653 рр. в оцінках польських істориків кінця XIX ст. – 1939 р.....	13
Стецик Юрій. Окружний лист протоїгумена Василя Роговського (12.11.1788).....	30
Менько Василь. Православні братства України в історіографії XIX – початку XXI ст.: джерелознавчий аспект.....	43
Мартин Максим. Неоязичництво кримських караїмів: генеа і сучасний стан.....	65
Макарук Ігор. Рослинництво та земельні ресурси Галичини за часів Австро-Угорщини.....	84
Драган Володимир. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет.....	110
Шандра Ірина. Заходи боротьби з холерною епідемією на промислових підприємствах українських земель (90-і рр. XIX ст.).....	130
Тельвак Віталій, Янишин Богдан. Преса як джерело до вивчення соціально-економічних процесів на Галицькій провінції наприкінці XIX ст. (за матеріалами часопису «Gazeta Naddniestrzańska»).....	141
Кобута Степан, Кобута Світлана. Літературна творчість українських галицьких правників наприкінці XIX – початку XX століття.....	160
Тельвак Вікторія, Корновенко Сергій. «У нас уся надія, вся сила тільки в селянському, мужицькому народі»: аграристський дискурс дореволюційної публіцистики М. Грушевського.....	180

- Футала Василь.** Україна та українці
у польському суспільно-політичному дискурсі
першої третини ХХ ст.: українське бачення.....199
- Лазорак Богдан,**
Заболоцький Назар. Нафтове право
і кримінальні порушення «Східницької Каліфорнії».....224
- Лазурко Лідія.** Церковна історіографія
у рецензійних оглядах часопису
«Kwartalnik Historyczny» міжвоєнного періоду.....255
- Наконечний Володимир.** Русинська спільнота
міжвоєнного часу у висвітленні часопису «Лемко».....268
- Медвідь Оксана.** Діяльність
української споживчої кооперації
на Дрогобиччині у 20–30-х рр. ХХ ст.....281
- Гльницький Василь,**
Глібшук Микола,
Компанієць Олексій. Селянська проблематика
у працях ідеолога і теоретика ОУН
Петра Федуна-«Полтави».....293
- Галів Микола,**
Огар Анна. Радянські репресії проти духовенства
Греко-католицької церкви у 1944–1947 рр.
(на прикладі біографії о. Івана Котіва).....319
- Гльницький Василь,**
Кантор Наталія,
Батюк Тарас. Повсякденне життя
у Дрогобицькому учительському інституті:
новий документ до історії (1946–1949).....342
- Рогожа Марія.** Науковий поступ М.І. Гавриленка
у 40–50-х рр. ХХ ст.....365

- Музичко Олександр.** Внесок родини Мошинських
у громадське та культурне життя
української діаспори у другій половині ХХ ст.....381
- Вахнянин Анна.** Шлях до єднання: ідея створення
Світового Конгресу Вільних Українців.....395
- Денисенко Вадим.** Взаємовідносини влади
та опозиції в Україні у 2010–2013 рр.....408
- Петречко Олег,
Масненко Віталій.** Початок збройної агресії
Росії проти України за матеріалами газети
«Нью-Йорк Таймс» (27 лютого – 4 березня 2014).....435

РЕЦЕНЗІЇ

- Владига Ольга,
Журавльов Святослав.** Українське минуле
першої половини ХХ століття у дзеркалі
польської історіографії: нова аналітична структура
(*Рецензія на монографію: Морозова О. Дослідження
історії України першої половини ХХ ст.
в сучасній польській історіографії:
напрямки, концепції, дискусії : монографія.
Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 432 с.)*.....454
- Хахула Любомир,
Огар Анна.** Місця пам'яті як «лакмусовий папірець»
українсько-польських відносин (*Рецензія на монографію:
Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни
пам'ятників у сучасних українсько-польських
відносинах. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 368 с.)*.....466

CONTENTS

Chava Ihor. Cossack-Polish wars of 1652–1653 in the interpretation of the Polish historians of the late 19th century till 1939.....	13
Stetsyk Yurii. Circular letter of the Proto-Hegumen Vasyl Rogovsky (12.11.1788).....	30
Menko Vasyl. Orthodox brotherhoods of Ukraine in historiography of the XIX – early XXI century: source study aspect.....	43
Martyn Maksym. Neo-paganism of the Crimean Karaites: genesis and current state.....	65
Makaruk Ihor. Crop production and land resources in Galicia during the Austro-Hungarian period.....	84
Drahan Volodymyr. Known and unknown Stefan Kovaliv: biographical portrait.....	110
Shandra Iryna. Measures to combat the cholera epidemic at industrial enterprises in Ukrainian lands (90s of the XIX century).....	130
Telvak Vitalii, Yanyshyn Bohdan. The press as a source for the study of socio-economic processes in the Galician province at the end of the XIX century (based on "Gazeta Naddniestrzańska" newspaper).....	141
Kobuta Stepan, Kobuta Svitlana. Literary work of the Ukrainian Galician lawyers at the end of the XIX – beginning of the XX century.....	160
Telvak Viktoria, Kornovenko Serhii. "Peasantry is our hope and strength": the agrarian discourse of pre-revolutionary journalism of M. Hrushevsky.....	180

Futala Vasyl. Ukraine and Ukrainians in the Polish socio-political discourse of the first third of the twentieth century: the Ukrainian perspective.....	199
Lazorak Bogdan, Zabolotskyy Nazar. Oil law and criminal violations in "Skhidnytsia California".....	224
Lazurko Lidiya. Church historiography in the reviews of the magazine "Kwartalnik Historyczny" of the interwar period.....	255
Nakonechnyi Volodymyr. Ruthenian community of the interwar time through the lens of "Lemko" newspaper.....	268
Medvid Oksana. The Activity of Ukrainian Consumer Cooperatives in Drohobych region in the 1920–1930s.....	281
Ilnytskyi Vasyl, Hlibischuk Mykola, Kompaniets Oleksii. Peasant problems in the works of the OUN ideologist and theoretist Peter Fedun-"Poltava".....	293
Haliv Mykola, Ohar Anna. Soviet repressions against the clerge of the Greek Catholic Church in 1944–1947 (on the example of Fr. Ivan Kotiv's biography).....	319
Ilnytskyi Vasyl, Kantor Nataliya, Batiuk Taras. Everyday life in Drohobych Teacher's Institute: a new document in history (1946–1949).....	342
Rohozha Mariya. M.I. Gavrilenko's Scientific Progress in 1940–50s.....	365

Muzychko Oleksandr. The contribution of the Moshytsky family to the social and cultural life of the Ukrainian diaspora in the second half of the XX century.....	381
Vakhnianyn Anna. The way to unity: the idea to create the World Congress of Free Ukrainians.....	395
Denysenko Vadym. Government-opposition relations in Ukraine, 2010–2013.....	408
Petrechko Oleh, Masnenko Vitalii. The beginning of the Russian armed aggression against Ukraine according to "The New York Times" (February 27 – March 4, 2014).....	435

REVIEWS

Vladyga Olga, Zhuravlov Sviatoslav. Ukrainian past of the first half of the twentieth century in the mirror of Polish historiography: new analytical structure (<i>Monograph Review</i> : Morozova O. Studies of Ukrainian History of the 1st half of the 20th Century in Contemporary Polish Historiography: Trends, Concepts, and Discussions : monograph. Mykolaiv : Black Sea National University, 2020. 432 p.).....	454
Khakhula Liubomyr, Ohar Anna. Places of memory as a "Touchstone" of Ukrainian-Polish relations (<i>Monograph review</i> : Strilchuk L., Ninichuk A. War of memory and war of monuments in modern Ukrainian-Polish relations. Lutsk: Vezha-Druk, 2019. 368 p.).....	466

УДК 930.2(438)"18/1939":94(477:438)"1652/1653"
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228469

Ігор ЧАВА

здобувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; Директор КП «Туристично-інформаційного центру міста Дрогобича», пл. Ринок, 1, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

Бібліографічний опис статті: Чави, І. (2021). Козацько-польські війни 1652–1653 рр. в оцінках польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 р. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 13–29. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228469>.

КОЗАЦЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВІЙНИ 1652–1653 рр. В ОЦІНКАХ ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ КІНЦЯ ХІХ ст. – 1939 р.

Анотація. Мета дослідження полягає у вивченні зображення подій козацько-польської війни 1652–1653 рр. у працях польських істориків кінця ХІХ ст. – 1939 р., а зокрема, битв під Батогом та Жванцем, Жванецького мирного договору. З'ясувати особливості наукових підходів та інтерпретацій дослідниками історичних подій і впливів на них інтелектуального дискурсу епохи, у якій жили та працювали науковці. Виявити специфіку інтерпретацій вченими фактів минулого через призму їх політичних симпатій та приналежності до різноманітних історичних шкіл й напрямів. Проаналізувати різноплановість підходів науковців до причин та наслідків битв, спроб налагодження порозуміння між сторонами конфлікту. Розглянути загальні оцінки істориками значимості подій 1652–1653 рр. у долі польського та українського народів.

© Ігор Чави, 2021

Методологія дослідження спирається на загальнонаукові принципи історизму, об'єктивізму, наукового плюралізму, системності та опори на історичні джерела. У роботі застосовувались як загальнонаукові (аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння), так і спеціально-історичні методи: історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-системний та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у ньому на основі значного комплексу історіографічних джерел уперше було системно вивчено образ подій польсько-козацьких воєн 1652–1653 рр. у польській історіографії кінця XIX ст. – 1939 р. Досліджено особливості ідейних впливів політичних концепцій та історичних шкіл на оцінки польськими вченими битв під Батогом та Жванцем, Жванецького мирного договору.

Висновки. Польські історики кінця XIX ст. – 1939 р. бачили причину нової польсько-козацької війни 1652 р. у неврегульованості конфлікту під час Берестецької кампанії, коли військова перемога коронних армій була змарнована через шляхетську анархію та поступливість польських командирів під час переговорів під Білою Церквою. Дослідники вважали, що важке становище Б. Хмельницького після поразки 1651 р. штовхало його до розв'язання нового витка війни. Саму битву під Батогом учені експонували як одну із найбільших національних трагедій польського народу й описували ці події у міфологізованих образах. Особливий акцент робився на зображенні страсти козаками й татарами полонених польських воїнів, де підкреслювалася варварська сутність козацтва. Саму ж поразку коронних військ науковці бачили свідченням проблем суспільства Речі Посполитої, у якому панувала шляхетська анархія. Для польських вчених битва під Батогом стала символом переходу польсько-українського протистояння на новий етап, що вирізнявся особливою непримиренністю сторін, та була наріжною у руйнуванні давнього братерства обох народів. У кривавому фіналі кампанії 1652 р. науковці вбачали причину укладення українсько-московського порозуміння 1654 р., адже після битви під Батогом мирне врегулювання відносин між Річчю Посполитою та козацтвом було уже неможливим.

Жванецьку кампанію 1653 р. багато польських істориків розглядали у контексті походів коронних та козацьких військ у Молдавію й бачили у ній їх фінал. В оцінках значення битви під Жванцем польські дослідники схилились до визначення її як безперспективного вимушеного зіткнення ворогуючих сторін, що були свідомі своїх марних шансів на остаточну перемогу у цьому

збройному протистоянні. Таким чином, вчені бачили Жванецьку кампанію як невдалу для обох сторін конфлікту, яка лише посилила виснаження їх людських та матеріальних ресурсів. Подібно науковці розглядали і Жванецький мирний договір як лише тимчасову домовленість, що слугувала для призупинення військової кампанії 1653 р. та не мала жодних перспектив продовження для справжнього врегулювання суперечностей між українським та польським народами. Для короля Яна Казимира договір, на думку вчених, був вимушений домовленостями із татарами, натомість для Б. Хмельницького угода була фіктивною через його уже досягнуте порозуміння із Москвою. Історики акцентували увагу на поступовому посиленні протягом 1652–1653 рр. ролі Кримського хана як арбітра у відносинах між Річчю Посполитою та українським козацтвом, зростанню його ролі у геополітичній системі Центральної та Східної Європи.

Ключові слова: польська історіографія кінця XIX ст. – 1939 р.; козацтво; Річ Посполита; битва під Батогом; битва під Жванцем; Жванецький мирний договір.

Ihor CHAVA

Applicant, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Director of Municipal Enterprise "Tourist Information Centre of Drohobych", 1, Rynok Square, Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (ihorchava@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-3288>

To cite this article: Chava, I. (2021). Kozatsko-polski viiny 1652–1653 rr. v otsinkakh polskykh istorykiv kintsia XIX st. – 1939 r. [Cossack-Polish wars of 1652–1653 in the interpretation of the Polish historians of the late 19th century till 1939]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 13–29. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228469> [in Ukrainian].

COSSACK-POLISH WARS OF 1652–1653 IN THE INTERPRETATION OF THE POLISH HISTORIANS OF THE LATE 19th CENTURY TILL 1939

Summary. *The purpose of the research is to study the depiction of the events of the Cossack-Polish war of 1652–1653 in the works of the Polish historians of the late 19th century till 1939, and in particular, the battles of Batoh, Zhvanets and Zhvanets Peace Treaty; to find out the peculiarities of scientific approaches and interpretations by researchers of historical events and the influences on them of the intellectual discourse of the epoch in which scientists lived and worked; to identify the specifics of scientists' interpretations of the facts of the past through the prism of their political sympathies and belonging to various historical schools and trends; to analyze the diversity of scientists' approaches to the causes and consequences of battles and attempts to establish understanding between the parties to the conflict; to consider general historians' assessments of the significance of the events of 1652–1653 in the fate of the Polish and Ukrainian peoples.*

The methodology of the research is based on the general scientific principles of objectivity, historicism, objectivism, scientific pluralism, systematics and reliance on historical sources. Both general scientific (analysis, synthesis, induction and deduction, comparison) and special-historical methods were used in the work: historical-genetic, historical-comparative, problem-chronological, historical-systematic ones etc.

The scientific novelty of the study lies in the fact that it was the first to study the image of the events of the Polish-Cossack wars of 1652–1653 in Polish historiography of the late 19th century till 1939 on the basis of a significant set of historiographical sources. The peculiarities of ideological influences of political concepts and historical schools on the assessments of Polish scientists of the battles near Batoh and Zhvanets, Zhvanets Peace Treaty were studied in the research as well.

Conclusions. Polish historians of the late 19th century – 1939 saw the cause of the new Polish-Cossack war of 1652 in the unresolved conflict during the Brest campaign, when the military victory of the crown armies was lost due to aristocratic anarchy and the flexibility of Polish commanders during negotiations at Bila Tserkva. Researchers believed that the difficult situation of B. Khmelnytsky after the defeat in 1651 pushed him to start a new round of war. Scholars exposed the Battle of Batoh itself as one of the greatest national tragedies of the Polish people and described these events in mythologized images.

Special emphasis was placed on the depiction of the execution of captured Polish soldiers by Cossacks and Tatars, which emphasized the barbaric nature of the Cossacks. Scholars saw the very defeat of the crown troops as evidence of the problems of the society of the Commonwealth, which was ruled by aristocratic anarchy. For Polish scholars, the battle of Batoh became a symbol of the transition of the Polish-Ukrainian confrontation to a new stage, characterized by a special intransigence of the parties, and was a cornerstone in the destruction of the ancient brotherhood of both peoples. In the bloody finale of the campaign of 1652, scholars saw the reason for the conclusion of the Ukrainian-Moscow Agreement of 1654, because after the Battle of Batoh a peaceful settlement of relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Cossacks was no longer possible.

The campaign of Zhvanets of 1653 was studied by many Polish historians in the context of the Moldavian campaigns of the crown and Cossack troops and it was considered to have been their finale. In assessing the significance of the Battle of Zhvanets, Polish researchers tended to define it as a hopeless forced confrontation between the hostile parties, who were aware of their futile chances for a final victory in this armed confrontation. Thus, scholars saw the campaign of Zhvanets as a failure for both sides of the conflict, which only exacerbated the depletion of their human and material resources. Similarly, scholars viewed Zhvanets Peace Treaty as a mere temporary agreement that was to suspend the military campaign of 1653 and had no prospect of continuing it to truly resolve the differences between the Ukrainian and Polish peoples. According to scholars, the treaty was forced by agreements with the Tatars for King John Casimir, while for B. Khmelnytsky it was fictitious because of his already reached agreement with Moscow. Historians have paid attention to the gradual strengthening of the role of the Crimean Khan as an arbiter in relations between the Polish-Lithuanian Commonwealth and the Ukrainian Cossacks during 1652–1653, as well as the growth of his role in the geopolitical structure of Central and Eastern Europe.

***Key words:** Polish historiography of the end of the 19th century till 1939; Cossacks; the Commonwealth; the Battle of Batoh; the Battle of Zhvanets; Zhvanets Peace Treaty.*

Постановка проблеми. Важливе значення в історичній свідомості кожного народу займають, сформовані історичною наукою, образи минулого, які безпосередньо впливають на творення уявлень мас про минуле та відображають у собі усі особли-

вості національних підходів до сприйняття історичних подій. Найбільш яскравими як в історичних уявленнях загалом, так і у працях дослідників виступають образи стосунків цих народів із їх сусідами. У них здебільшого чітко простежуються різноманітні історичні міфи та стереотипи, які чинять значний вплив і на сучасне ставлення представників одних народів до інших. Такі тенденції прослідковуються і в історичній свідомості й наукових наративах українців та поляків, минуле яких сповнене яскравих сторінок братерства та гострих конфліктів між ними. Дослідження інтерпретацій та оцінок подій минулого у працях зарубіжних дослідників, а зокрема історії України у творах польських істориків, дає змогу побачити власне минуле під особливим кутом зору, вивчити специфіку появи та побутування історичних міфів та стереотипів, що, зі свого боку, сприятиме їх подоланню та налагодженню порозуміння між представниками польського й українського народів.

Аналіз останніх досліджень. Вивчення зображення проблем історичної україніки, а зокрема, подій національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, у польській історичній науці посідає дедалі вагомішу роль серед зацікавлених дослідників. Таким важливим дослідженням є праця польського науковця А. Стенпніка (Stępnik, 1998), яка висвітлює особливості зображення польськими істориками XIX – початку XX ст. різноманітних проблем історії України, а серед них і козацько-польських воєн середини XVII ст., що були відображені у тогочасних шкільних підручниках та синтетичних працях із історії Польщі. Е. Коко розглянув особливості інтерпретацій історії козацтва у працях Ф. Равіти-Гавронського (Коко, 2006). Серед українських науковців О. Руда (2008) вивчала особливості зображення історії козацтва у дослідженнях польських істориків першої третини XX ст. Досліджували зображення подій Хмельниччини у творах Л. Кубалі О. Пестрікова (2018) та у працях Ф. Конечного – Т. Гриневич (2019).

Мета дослідження полягає у вивченні зображення подій козацько-польської війни 1652–1653 рр. у працях польських істориків кінця XIX ст. – 1939 р., а зокрема битв під Батогом та Жванцем, Жванецького мирного договору. З'ясувати особливості наукових підходів та інтерпретацій дослідниками історичних подій і

впливів на них інтелектуального дискурсу епохи, у якій жили та працювали науковці. Виявити специфіку інтерпретацій вченими фактів минулого через призму їх політичних симпатій та приналежності до різноманітних історичних шкіл і напрямів. Проаналізувати різноплановість підходів науковців до причин та наслідків битв й спроб налагодження порозуміння між сторонами конфлікту. Розглянути загальні оцінки істориками значимості подій 1652–1653 рр. у долі польського й українського народів.

Виклад основного матеріалу. В історичній свідомості поляків особливе місце посідають події чи не найбільш масштабного їх конфлікту із українським народом – національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького. Найбільш яскраве відображення як в уявленнях мас, так і в історіографії посідають події перших років українського повстання, що завдяки твору Г. Сенкевича отримали образну назву «Епохи вогнем та мечем». Однак не менш вагому роль у історіографічних картинах польсько-козацьких відігравали образи 1652–1653 рр., що вирізнялися посиленням непримиренності конфлікту. Увагу польських учених привертала військова кампанія 1652 р. із фатальною для Речі Посполитої битвою під Батогом, де було винищено кращі коронні війська. У дослідженнях Л. Кубалі ці події отримали образну назву «кривавих сватів» (Kubala, 1901, s. 131). Для підкреслення трагедії вчений цитував зауваження сучасника подій: «Як Польща Польщею не вдарила у неї страшніша блискавиця». Особливу увагу історик зосередив на подіях, що відбулися після вирішального збройного зіткнення, коли, за його докладними описами, козакі втратили полонених польських воїнів. Сам автор наголошував: «Ніколи стільки крові на одному місці не було вилито, злочин волав до Бога про помсту, і якщо колись зла дія порушувала уяву людей, якщо колись його сумління творило привиди в місці, де вчинено злочин, то Батіг був для цього найвідповіднішим місцем» (Kubala, 1901, s. 151).

Військову кампанію 1652 р. Ф. Равіта-Гавронський розглядав у світлі подій внутрішнього конфлікту в Речі Посполитій між королем та шляхтою. Учений зазначав, що в цей час розгорілося протистояння довкола питання оборони аристократією своїх прав, які монарх буцімто бажав обмежити. «Рицарський стан перед найбільшою небезпекою, у якій постала вітчизна, менше дбав про

майбутнє держави, ніж про власні фантазії. Усі використовували щедрість батьківщини скільки лише могли, але на її найбільшу потребу – оборону цілісності – неохоче віддавали лише крихти. І тепер, в час, коли ворог міг легко виставити 300-тисячну армію, лицарський стан дозволяв зібрати лише 20 тис. жовнірів. Було це самогубство тим гірше, бо ж на довше вмирання розраховане» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 70). Це все використав Хмельницький, який вислав на сейм своїх посланців, а після його зриву відразу взявся розсилати як до козаків, так і до польської сторони універсали з наріканням на утиски та кривди, проти яких закликав виступити збройно. Щоб застерегти себе від нападу з боку Литви, Хмельницький повідомив Москву про нібито підготовку Польщі до нападу на неї і закликав тримати війська на кордоні. Через таку концентрацію московських сил Річ Посполита змушена була утримувати також велику частину своїх військ на півночі та не могла використати їх проти повстанців. У цей же час поглибились переговори гетьмана з царем про перехід під його підданство. Утім, долю цього порозуміння ще мала визначити майбутня війна, тому про якесь справжнє приєднання територій ще не йшлося.

Описуючи перебіг битви під Батогом, Ф. Равіта-Гавронський вказував на рівність сил повстанців на чолі з Тимошем Хмельницьким, Іваном Виговським в Караши-мурзою з 20 тис. проти такого ж війська польного гетьмана Мартина Калиновського. Як вказував дослідник, Б. Хмельницький облудно застерігав польського командувача від збройного зіткнення і наголошував, що його син відбув винятково на власне весілля, але сам готувався використати будь-яку можливість для удару по поляках. Головну причину поразки коронних військ історик бачив у занадто великому таборі, «який ця жменька жовнірів не могла оборонити». Це відразу зауважили козаки, які разом з татарами «вчинили найжорстокішу різанину, а Хмельницький талярами платив за польські голови» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 73). Перемога відкрила перед повстанцями дорогу вглиб Речі Посполитої. Проте, як вказував Равіта-Гавронський, козацький гетьман «боявся йти далі, тому завернув сина, вважаючи, що його замалі сили зустрінуть опір цілої Речі Посполитої, і наказав спробувати здобути Кам'янець» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 73).

У баченні Т. Корзона, призвідником війни 1652 р. фактично був гетьман М. Калиновський. Учений подав цілий перелік заходів, які здійснив Б. Хмельницький задля виконання умов Білоцерківського мирного договору, та зазначив, що він «повів себе правильно». Серед них учений відзначав, що гетьман «приймав шляхту, що поверталася до королівських та спадкових маєтків, а селянам наказував послух під карою смерті і немало із них стратив» (Korzon, 1912, s. 342). Однак цілком нерозважливо вчинив саме Калиновський, який «з власної політики, без урядової інструкції, зробив висновок, що має перешкодити Хмельницькому у весільному поході на шлюб його сина Тимошка, невідомо яку побачивши у цьому небезпеку для Польщі» (Korzon, 1912, s. 342). Вчений також зазначав, що козацький очільник попередив Калиновського про небезпеку із боку татар, але той сам на них напав. «Бездарне командування», як уважав дослідник, призвело до бунту у польському війську, серед якого почалася братовбивча боротьба. Історик зауважував, що розрухою в польському таборі скористались саме татари, які й розбили коронні війська. Натомість Хмельницький із козаками з'явився уже після битви, щоб викупити і стратити усіх «20 тис. відбірних воїнів, переможців з-під Берестечка». Ця битва, як вважав Корзон, «змарнувала увесь минулорічний доробок і козацько-татарська війна мусила поновитись» (Korzon, 1912, s. 343).

В. Смоленський пояснював вибух збройного конфлікту 1652 р. порушенням миру з боку Б. Хмельницького, однак зауважував, що «Річ Посполита, передбачаючи нові ворожі дії з боку Хмельницького, розпочала військові приготування». Порушеннями він, зокрема, бачив зусилля гетьмана щодо реалізації династичних інтересів свого роду в Молдавії. Повстанці, на думку вченого, також спровокували і саму битву під Батогом, адже козакам заборонялося покидати межі Київського воєводства і саме тому гетьман Калиновський перекрив дорогу силам Тимоша Хмельницького, що вирушили в Молдову (Smoleński, 1924, s. 205).

У баченні Ф. Конечного, війна 1652 р. вибухнула через бажання Хмельницького здобути для себе князівську корону. Можливість для цього він знайшов у підкоренні Молдавії. Польську участь у цьому конфлікті вчений пояснював союзними відносинами між молдавським господарем та Річчю Посполитою. Тому Польща «не могла полишити його [Василя Лупула. – І.Ч.] са-

мого перед козацькою загрозою (Konieczny, 2002, s. 124). Однак дослідник уважав, що у цій війні татари не підтримували Хмельницького і тому, «не володіючи вже можливістю погрожувати ясиром, він не зміг зібрати більш ніж 50 тис. воїнів». Таким чином, історик робив наголос на тому, що козацьке командування могло формувати власні значніші збройні сили лише завдяки погрозам татарськими розправами.

На думку Г. Мосціцького, кампанію 1652 р. Хмельницький розпочав задля втілення в життя обіцянок султана Мехмеда IV, ще з 1649 р., коли перед битвою під Збаражем гетьману було даровано молдавський престол. Окрім того, він, на думку дослідника, хотів цим компенсувати свою минулорічну поразку. Шлях для реалізації цих задумів козацький очільник бачив у здобутті руки молдавської княжни Розанди Лупул для свого сина Тимофія. Змушений до цього господар Василь Лупул натомість домігся від козаків допомоги у завоюванні для нього тронів Валахії та Семигороду (Mościcki, 1936, s. 901).

До важливих спостережень щодо наслідків для польського війська поразки під Батогом дійшов М. Кукель. Історик наголосив, що в цій битві загинуло 20 тис. найкращого коронного війська – переможців із-під Берестечка та високих командирів. Основною причиною цього він бачив низьку дисципліну як посеред посполитого рушення, так і між командирами різного рівня, котрих «одного разу заносить бойовий темперамент, в інший час вони взагалі відмовляються воювати». Також підривала порядок в армії ворожість польського війська до «німецьких порядків та німців, що мали довіру в короля» (Kukiel, 1929, s. 111). Однак батозька катастрофа спричинилась до низки значних заходів польської влади. Серед них важливою була сеймова постанова, що вводила новий великий вербунок війська. Однак передусім поразка привела до початку військових реформ у сфері фінансування армії, через відхід від «кварцяної» організації та покладання утримання військ на окремі воєводства (Kukiel, 1929, s. 112).

Розглядаючи битву під Батогом, В. Собеський зробив наголос на її наріжному значенні у поглибленні міжнаціональної ненависті між польським та українським народами. Як зазначав науковець, «різанина польських полонених надовго поглибила провалля між Польщею та козаками» (Sobieski, 1938, s. 134). Сам

острах перед помстою за цю подію, як уважав історик, підштовхував Хмельницького до пошуку підтримки з боку московського царя.

Вивчаючи історіографію битви під Батогом, варто звернутись також до її оцінок українськими істориками першої половини ХХ ст., зокрема М. Грушевським. Докладно вивчивши історичні джерела, вчений зауважив легендарний характер польських розповідей про ці події як у XVII, так і на початку ХХ ст. та обростання їх міфологічними деталями. Він ставив під сумнів висвітлену у творах Л. Кубалі масову страту козаками тисяч полонених поляків (Грушевський, 1996, с. 441–444) та містичні явища на полі битви (Грушевський, 1996, с. 439–440).

Наслідком молдавської політики Б. Хмельницького польські історики розглядали події кінця 1653 р., натомість продовженням польсько-козацьких змагань за престол у Сучаві та їх фіналом вони бачили битву під Жванцем. У дослідженнях цих подій учені звертали увагу на багато різних аспектів. Так, Ф. Равіта-Гавронський пов'язував Жванецьку кампанію з конфедерацією коронних військ, що зібралися недалеко Львова і бунтували через невиплату їм заборгованих грошей. Тоді Хмельницький, на думку дослідника, взявся поширювати серед населення чутки про збір величезної польської армії, яка готується напасти на Україну, і закликав усіх селян ставати під його знамена. Ці сили козацький очільник хотів використати для походу в Молдавію та Валахію на допомогу своєму синові Тимофієві. Водночас гетьман бажав приспати чуйність короля і покірно просив його про повернення до умов Зборівського договору 1649 р. Ян Казимир, заспокоївши бунтуючі коронні війська, виступив із ними до Кам'янця та Жванця, щоб там підготуватися до зимового походу проти повстанців. Навпроти них стали козацькі полки, які, втім, не мали достатньо сил, щоб ударити на ворога. Прибулий туди хан Іслам Гірей також не бажав вступати у бої, адже вже розпочав із поляками мирні переговори (Rawita-Gawroński, 1914, s. 77).

Дещо по-іншому бачив причини походу польських військ на чолі з Яном Казимиром В. Конопчинський, який уважав їх кроком на випередження проти майбутнього укладення союзу Хмельницького та Москви. Король бажав розбити повстанців і тим показати царю безперспективність вступу у війну проти Речі

Посполитої. Однак зібране польське військо через відсутність фінансування бунтувало, і монарх не наважився вступити із ним на шлях активних збройних дій. Історик, на відміну від багатьох своїх колег, відзначив роль татар у подіях кінця 1653 р. Саме участь хана у війні, як уважав науковець, змусила Яна Казимира перейти від наступальних дій до оборони. В. Конопчинський зазначав, що «Іслам Гірей прибув запізно, щоб врятувати Тимошка, котрий загинув під час облоги, але вчасно, щоб на решту року закрити змокле та промерзле польське військо у таборі, чого якраз і треба було Хмельницькому» (Konopczyński, 1936, s. 14). Окрім того науковець вказував на спустошення краю, здійснене ордою, яка вже після укладення Жванецького миру дійшла аж до Любліна, Замостя та Пінська.

Військову кампанію кінця 1653 р. В. Томкевич розглядав як продовження молдавської політики Б. Хмельницького. Початок її історик бачив в організації гетьманом походу в Молдавію на допомогу своєму синові Тимошу. Ян Казимир рішуче виступив проти династичних та політичних планів Хмельницького в Молдавському князівстві і вирушив проти нього з військом. Козацько-татарським силам вдалося із флангів оточити польський табір під Жванцем, однак до більших боїв там так і не дійшло. Це дослідник пояснював тим, що «неоплачене та деморалізоване польське військо не бажало битися, тоді як татарам не залежало на новому тріумфі козаків» (Tomkiewicz, 1939, s. 64). Вивчаючи обставини мирних переговорів під Жванцем В. Томкевич наголошував, що договір від 15 грудня 1653 р. уклав із королем Яном Казимиром сам хан Іслам Гірей «поза плечами свого союзника» Б. Хмельницького.

На думку М. Бобжинського, Жванецька військова кампанія завершилася для польської сторони невдало. Учений вказував, що це була одна із цілого ланцюжка поразок польських сил, викликаних анархією у всіх елементах суспільства Речі Посполитої. Оточеному татарами королю довелося рятуватися лише через укладення невігідного для нього договору (Bobrzyński, 1927, s. 219).

Жванецьку угоду Ф. Равіта-Гавронський уважав вимушеним соромом Речі Посполитої. Він зазначав: «Куплено мир приниженням, адже найвищий захисник вітчизни [король. – І.Ч.] опинився без підтримки громадян, без грошей, без поживи, з жовніром го-

лодним, неоплаченим і самовільним» (Rawita-Gawroński, 1914, s. 77). Дослідник описував вимоги хана до Яна Казимира дозволити йому пограбувати села, що лежали на дорозі до Криму, і повернутись до Зборівських умов для козаків. Позаяк король не погодився на полонення населення, то довелося пообіцяти татарам 100 тис. злотих за відступ від Хмельницького і таки прийняти повернення до пунктів Зборівської угоди для повстанців.

В. Смоленський у подіях військової кампанії під Жванцем основну роль відводив хану Іслам Гірею. Учений зауважив, що останнього на допомогу Хмельницькому вислав турецький султан. Попри перші успіхи в боях, під час яких татари оточили королівський табір, хан не мав бажання воювати й першим вступив у переговори. Учений наголосив також, що за заплату кримський володар не лише погодився відступити, але і допомагати Польщі вже у війні проти козаків (Smoleński, 1924, s. 206). Подібним чином до цих подій ставився А. Шельонговський. Історик робив акцент на висланні султаном татарських орд на допомогу Хмельницькому як його леннику. Обложений татарами під Жванцем, король змушений був «відновити із ханом Зборівський договір, котрий зрештою залишав Хмельницького на ласку долі» (Szelaḡowski, 1936, s. 53).

Висновки. Польські історики кінця XIX ст. – 1939 р. бачили причину нової польсько-козацької війни 1652 р. у неврегульованості конфлікту під час Берестецької кампанії, коли військова перемога коронних армій була змарнована через шляхетську анархію та поступливість польських командирів під час переговорів під Білою Церквою. Дослідники вважали, що важке становище Б. Хмельницького після поразки 1651 р. штовхало його до розв'язання нового витка війни. Саму битву під Батогом вчені експонували як одну із найбільших національних трагедій польського народу й описували ці події у міфологізованих образах. Особливий акцент робився на зображенні страти козаками й татарами полонених польських воїнів, де підкреслювалась варварська сутність козацтва. Саму ж поразку коронних військ науковці вбачали свідченням проблем суспільства Речі Посполитої, у якому панувала шляхетська анархія. Для польських вчених битва під Батогом стала символом переходу польсько-українського протистояння на новий етап, що вирізнявся особливою непримиренністю сто-

рін, та була наріжною у руйнуванні давнього братерства обох народів. Кривавий фінал кампанії 1652 р. науковці вважали причиною укладення українсько-московського порозуміння 1654 р., адже після битви під Батогом мирне врегулювання відносин між Річчю Посполитою та козацтвом було уже неможливим.

Жванецьку кампанію 1653 р. багато польських істориків розглядали у контексті походів коронних та козацьких військ у Молдавію й бачили у ній їх фінал. В оцінках значення битви під Жванцем польські дослідники схилялись до визначення її як безперспективного вимушеного зіткнення ворогуючих сторін, що були свідомі своїх марних шансів на остаточну перемогу у цьому збройному протистоянні. Таким чином, учені визначали Жванецьку кампанію як невдалу для обох сторін конфлікту, яка лише посилила виснаження їх людських та матеріальних ресурсів. Подібно науковці розглядали і Жванецький мирний договір як лише тимчасову домовленість, що слугувала для призупинення військової кампанії 1653 р. та не мала жодних перспектив продовження для справжнього подолання суперечностей між українським і польським народами. Для короля Яна Казимира договір, на думку вчених, був вимушений домовленостями із татарами, натомість для Б. Хмельницького угода була фіктивною через уже досягнуте порозуміння із Москвою. Історики звертали увагу на поступовому посиленні протягом 1652–1653 рр. ролі Кримського хана як арбітра у відносинах між Річчю Посполитою та українським козацтвом, зміцненню його позицій у геополітичній системі Центральної та Східної Європи.

Перспективним напрямком досліджень є подальше комплексне вивчення зображення подій 1652–1653 рр. у польській історіографії із простеженням еволюції їх образу протягом усього розвитку польських історичних досліджень від початку XIX ст. і до сьогодення. Важливим може стати спеціальне звернення до дискусій між польськими вченими та науковцями з інших країн довкола вказаних подій Хмельниччини.

Джерела та література

Гриневич, Т. (2019). Проблеми історії України в працях Ф. Конечного. *Українські та польські інтелектуали в другій половині XIX –*

першій третині ХХ ст.: співпраця, конфлікти, рецепція (с. 445–475). Херсон: Видавничий дім «Гельветика».

Грушевський, М. (1996). *Історія України-Руси* (Т. 1–11; Т. 9 (1)). Київ: Наук. думка.

Пестрікова, О. (2018). Доба Хмельниччини в інтерпретації польського історика Людвіка Кубалі. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*, 21 (2), 83–91. Дніпро.

Руда, О. (2008). *Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Bobrzyński, M. (1927). *Dzieje Polski w zarysie* (Т. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa.

Koko, E. (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.

Koneczny, F. (2002). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów*. Toulouse: Wydawnictwo Antyk.

Konopczyński, W. (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa.

Korzon, T. (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przedrozbiorowa*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.

Korzon, T. (1918). *Historja Polski*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej.

Kubala, L. (1901). *Szkice Historyczne* (Т. 2). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.

Kukiel, M. (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce*. Kraków: Nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej.

Mościcki, H. (1936). *Historia Powszechna* (Т. 3). Warszawa: Kultura i Wiedza.

Rawita-Gawroński, F. (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk*. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi.

Rawita-Gawroński, F. (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w.* Warszawa.

Smoleński, W. (1924). *Historja Polski*. Warszawa: G. Gebethner i spółka.

Sobieski, W. (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza.

Stępnik, A. (1998). *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918*. Lublin: UMCS.

Szelągowski, A. (1936). *Historja Powszechna*. Warszawa: M. Arct.

Tomkiewicz, W. (1939). *Kozaczyzna ukraińska*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych.

References

- Hrynevych, T.** (2019). Problemy istorii Ukrainy v pratsiakh F. Konechnoho [Problems of the history of Ukraine in the works of F. Konechny]. *Ukrainski ta polski intelektualy v druhiu polovyni XIX – pershii tretyni XX st.: spivpratsia, konflikty, retseptsii – Ukrainian and Polish intellectuals in the second half of the XIX – first third of the XX century: cooperation, conflicts, reception* (pp. 445–475). Kherson: Vydavnychyi dim «Helvetyka» [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1996). *Istoriia Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]*. (Vols. 1–11; Vol. 9 (1)). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Pestrikova, O.** (2018). Doba Khmelnychchyny v interpretatsii polskoho istoryka Liudvika Kubali [The Khmelnytsky era in the interpretation of the Polish historian Ludwik Kubala]. *Naddnipyrianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati – Naddnipyrianska Ukraine: historical processes, events, figures*, 21 (2), 83–91. Dnipro [in Ukrainian].
- Ruda, O.** (2008). *Ukrainske kozatstvo v interpretatsii polskykh istorykiv kintsia XIX – pershoi tretyni XX stolittia [Ukrainian Cossacks in the interpretation of Polish historians of the late nineteenth – first third of the twentieth century]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Bobrzyński, M.** (1927). *Dzieje Polski w zarysie [History of Poland in outline]*. (Vol. 2). Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Paryż; Poznań; Wilno; Zakopane: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Koko, E.** (2006). *Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) wobec Ukrainy i jej przeszłości [Franciszek Rawita-Gawroński (1846–1930) towards Ukraine and its past]*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego [in Polish].
- Koneczny, F.** (2002). *Dzieje Rosji od Najdawniejszych do Najnowszych czasów [History of Russia from the earliest to the newest times]*. Toulouse: Wydawnictwo Antyk [in Polish].
- Konopczyński, W.** (1936). *Dzieje Polski Nowożytnej. T. II: 1648–1795 [The History of Modern Poland. Vol. II: 1648–1795]*. Warszawa; Kraków; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane: Skład Główny u Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Korzon, T.** (1912). *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce. T. 2: Epoka przed-rozbiorowa [History of wars and military in Poland. Vol. 2: Pre-Partition Era]*. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności [in Polish].
- Korzon, T.** (1918). *Historia Polski [History of Poland]*. Kijów: Wydawnictwo Rady Okręgowej [in Polish].
- Kubala, L.** (1901). *Szkice Historyczne [Historical sketches]*. (Vol. 2). Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].

- Kukiel, M.** (1929). *Zarys historii wojskowości w Polsce [Outline of military history in Poland]*. Kraków: nakładem Krakowskiej Spółki Wydawniczej [in Polish].
- Mościcki, H.** (1936). *Historia Powszechna [General History]*. (Vol. 3). Warszawa: Kultura i Wiedza [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1914). *Hetman kozacki B. Chmielnicki: szkic historyczny jego życia i walk [Cossacks hetman B. Chmielnicki: Historical sketch of his life and walk]*. Lwów: Wydawnictwo Tow. im. Piotra Skargi [in Polish].
- Rawita-Gawroński, F.** (1923). *Kozaczyzna ukraińska w Rzeczypospolitej Polskiej do końca XVIII w. [Ukrainian Cossacks in the Republic of Poland until the end of the 18th century]*. Warszawa [in Polish].
- Smoleński, W.** (1924). *Historja Polski [History of Poland]*. Warszawa: G. Gebethner i spółka [in Polish].
- Sobieski, W.** (1938). *Dzieje Polski. T. 1: Do roku 1696 [History of Poland. Vol. 1: Until 1696]*. Warszawa: Wydawnictwo Zorza [in Polish].
- Stępnik, A.** (1998). *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918 [Ukraine and Polish-Ukrainian relations in syntheses and textbooks of the native history of the post-partition period 1795–1918]*. Lublin: UMCS [in Polish].
- Szelągowski, A.** (1936). *Historja Powszechna [Universal History]*. Warszawa: M. Arct [in Polish].
- Tomkiewicz, W.** (1939). *Kozaczyzna ukraińska [Ukrainian Cossacks]*. Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2021 р.

УДК 271.4(477)-789.17

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228470

Юрій СТЕЦИК

доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

Бібліографічний опис статті: Стецик, Ю. (2021). Окружний лист протоігумена Василя Роговського (12.11.1788). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 30–42. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228470>.

**ОКРУЖНИЙ ЛИСТ ПРОТОІГУМЕНА
ВАСИЛЯ РОГОВСЬКОГО (12.11.1788)**

Анотація. Мета дослідження – проаналізувати інформаційний зміст окружного листа, виокремивши основні тематичні частини. Методологія дослідження базується на використанні аналітичної та синтетичної критики джерел. Для встановлення об'єктивності інформації, за умов відсутності оригіналу листа, його відомості порівняно з іншими віднайденими нами рукописними копіями і стародруківаними примірниками. Наукова новизна вбачається у запровадженні вперше до широкого обігу окружного листа протоігумена Василя Роговського. Висновки. Визначено обставини (проведення Жидичинської генеральної й провінційної капітул) та мету (інформування про нововведення у василіанському законодавстві) укладення окружного листа. Представлено біографічний огляд авторів листування (протоігумена Василя Роговського, провінційного секретаря Адріана Шубовича). Проаналізовано структурні тематичні пункти листа: визначення провінційних податків; матеріальне забезпечення ченців-студентів;

© Юрій Стецик, 2021

продаж речей померлого чернецтва; регламентація заупокійних богослужінь; орієнтація на зразкову поведінку діячів Чину; збільшення виплат для монахів-педагогів; встановлення вимог до проповідників; збереження одностайності у богослужбових обрядах; залучення студійних домів Чину для єпархіальних потреб; скорочення богослужбових обов'язків; упорядкування фінансово-майнової документації; подолання переешкод у духовному зростанні; про дотримання послуху та поваги до влади Чину і Церкви. Про вагоме значення змісту листа свідчить факт внесення його копії до вхідної документації актових книг Любарської монастирської канцелярії.

Ключові слова: *окружний лист; капітула; управа; протоігумен; секретар.*

Yurii STETSYK

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (stetsyk_u_o@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1795-687X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1959605/E-5136-2018>

To cite this article: Stetsyk, Yu. (2021). Okruzhnyi lyst protoihumena Vasyliya Rohovskoho (12.11.1788) [Circular letter of the Proto-Hegumen Vasyl Rogovsky (12.11.1788)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 6/48, 30–42.* doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228470> [in Ukrainian].

CIRCULAR LETTER OF THE PROTO-HEGUMEN VASYL ROGOVSKY (12.11.1788)

Summary. *The purpose of this study is to analyze the information content of the circular, highlighting the main thematic parts. Research methodology is based on the use of analytical and synthetic critique of the sources. To establish the objectivity of information, in the absence of the original letter, its information in comparison with other handwritten copies and old printed copies which we found. The scientific novelty is that Proto-hegumen Vasyl Rogovskyy's circular has been introduced into wide circulation for the first time. Conclusions.*

The author determines the circumstances (holding of the Zhydychyn General and Provincial Chapters) and the purpose (informing about innovations in the Basilian legislation) of writing a district letter and presents a biographical review of the authors of the correspondence (Proto-hegumen Vasyl Rogovsky, Provincial Secretary Adrian Shubovych). The structural thematic points of the letter are analyzed: definition of provincial taxes; material support of student monks; sale of things of the dead monasticism; regulation of funeral services; focus on the exemplary behavior of the leaders of the Order; increase in payments for monks-teachers; setting requirements for preachers; preservation of unanimity in liturgical rites; involvement of the studio houses of the Order for diocesan needs; reduction of religious duties; streamlining of financial and property documentation; overcoming obstacles to spiritual growth; on obedience and respect for the authority of the Order and the Church. The importance of the content of the letter is evidenced by the fact that its copy was included in the input documentation of the act books of the Lubar Monastery Chancellery.

Key words: circular letter; chapter; council; Proto-hegumen; secretary.

Постановка проблеми. У 1788 р. відбулися одночасно Жидичинська генеральна та провінційна капітули, до якої долучилися делегати тільки із двох чернечих провінцій (Литовської, Руської). Ці капітули були скликанні із дозволу Апостольського Престолу з наміром провести чергові вибори протоархимандрита Чину та протоігуменів провінцій. На провінційній капітулі руського чернецтва протоігуменом було обрано ієромонаха Василя Роговського, який після завершення монашого собору уклав спеціальний окружний лист для монастирів, які перебували у його юрисдикції. Цим листом новий адміністратор Руської провінції намагався ознайомити насельників обителів із змінами та доповненнями, які запроваджувалися до василіанського законодавства. В цей час офіційне листування протоігуменів було своєрідним механізмом управління досить розпорошеною сіткою чернечих осередків.

Аналіз останніх досліджень. Тривалий час (період входження України до складу Радянського Союзу) із ідеологічних міркувань вітчизняні монастирські архівні фонди були недоступними для дослідників. І тільки діаспорна українська церковна архео-

графія розпочала цілу серію видань з історії Церкви та Василянського Чину в Україні. Однак із досить різноманітної епістолярної спадщини василянського чернецтва римському науковому осередку вдалося опублікувати тільки два томи листування василян із Ватиканом (Welyukj & Pidrutchnyj, 1979). У вітчизняній та зарубіжній монастирській історіографії основна увага зверталася на вивчення актової документації. У той час як поза увагою дослідників залишилися цілий джерельний корпус офіційного листування, у якому знайшла своє відображення нормативно-регламентаційна документація (Ваврик, 1958; Lorens, 2014; Wojnar, 1954). Та й загалом відсутність археографічної збірки із обіжниками, спонукала нас до пошуку та систематизації офіційного листування протоігуменів Руської провінції ЧСВВ, до якої входили монастирі Правобережної України (Стецик, 2020). Започатковані нами археографічні публікації листів протоігуменів продовжуємо запровадженням до наукового обігу окружного листа протоігумена Василя Роговського.

Мета публікації – проаналізувати інформаційний зміст обіжника, виокремивши основні тематичні частини.

Виклад основного матеріалу. Автором розглядуваного окружного листа був протоігумен Василь (світське ім'я Вінкентій, син Йосифа та Єви) Роговський. Народився 1734 р. у Волинському воєводстві. У світському житті завершив клас риторики. Вступив 8 квітня 1755 р. до чернецтва у Почаївському монастирі. Після року навчання у новіціаті 21 квітня 1756 р. склав чернечі обіти професа. Відправлений на студії до Підгорецького монастиря. У серпні 1756 р. переїхав до Лаврова для проходження філософських студій, де навчався два роки. В серпні 1758 р. скерований на теологічні студії до Львова, де навчався два роки. Після завершення навчання у серпні 1760 р. поїхав до Городища, де 18 березня 1761 р. отримав ієрейські свячення. Згодом у серпні 1761 р. відправлений до Шаргородського монастиря і був професором синтаксису при місцевій школі. У серпні 1763 р. призначений професором синтаксису у Гошівській василянській школі. 5 вересня 1764 р. відправлений до Львова для продовження теологічних студій. 2 липня 1766 р. скерований до Підгірців для виконання обов'язків вікарія. Звідтіля 16 травня 1768 р. переїхав до Білостока, будучи вікарієм. Проте через кілька років став

настоятелем Зимненського монастиря. Після Берестейської капітули (1772) призначений ігуменом Щеплотського монастиря, а потім Лаврівського. На Тороканській капітулі (1780) обраний третім консультором польської провінції та управляв Загайським монастирем. Упродовж 1788–1792 рр. був протоігуменом Святопокровської (Руської) провінції. Помер 1811 р. у Почаївському монастирі (ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР, ф. 3, спр. 614, арк. 170).

До написання окружного листа та його поширення долучився секретар Провінційної Управи о. Адріан Шубович (світське ім'я Олексій, син Тимотея та Марії), який народився 1745 р. у Станіславчику. Вступив 8 червня 1762 р. до чернечого стану в Почаєві. Після року новіціату 11 червня 1763 р. склав чернечі обіти професа. Після цього направлений до Загайського монастиря для проходження студій з риторики. 4 червня 1765 р. відбув до Гощі для продовження навчання. Після двох років навчання 19 червня 1767 р. скерований до Львова на теологічні студії. Через сім місяців отримав дияконівські свячення, а 11 квітня 1769 р. висвячений у ієромонахи. 1773–1774 рр. – вчитель філософії у Терехівлянському монастирі. 1775–1776 рр. – професор філософії та префект школи у Любарському монастирі. 1778–1779 рр. – вікарій та професор теології у Кам'янецькому монастирі. 1788–1792 рр. – секретар Святопокровської провінції. Помер 1811 р. (ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР, ф. 3, спр. 614, арк. 10).

Укладення обіжника було зумовлено необхідністю довести до відома монастирських спільнот про постанови Жидичинської генеральної та провінційної капітул (1788). Тож розглянемо основні тематичні питання, які виокремлені протоігуменом Василем Роговським. У першому пункті врегульовувалися питання про визначення розмірів матеріальної допомоги (*subsidiis Charitativi*), який залежав від доходів обителів: щоб кожний монастир мав укладений докладний та правдивий інвентар видатків, який потрібно представити під час візитації протоігумену або надіслати поштою для встановлення пропорційного податку. У другому пункті розглядалися питання, пов'язанні із матеріальним забезпеченням ченців-студентів (на житло, на одяг, на проживання, на літературу). У третьому – визначалася процедура продажу речей померлого чернецтва провінції із призначенням отриманих коштів на потреби найбідніших обителів та встановлення обов'язку в

регулярному відправленні заупокійних богослужінь за братів (щорічно по три читані та по одному співаному). У четвертому пункті представлено перелік найбільш відомих діячів Василянського Чину, поведінка яких заслуговує на наслідування (о. Єротеї Корчинський, о. Гіацинт Нестерський, о. Антін Лігензевич, о. Боніфацій Кровницький, о. Платон Гудз, о. Пантелеймон Кульчицький, о. Граціан Парницький, о. Спиридон Коберський). У п'ятому пункті передбачено збільшення виплат монахам-педагогам, які працюють у народних школах на придбання одягу та запровадження обов'язкових річних восьмиденних реколекцій. У шостому пункті прописані вимоги до проповідників: укладати свої проповіді та представляти їх повні тексти під час візитацій обителів. У випадку їх відсутності такі особи звільнялися від виконання обов'язків проповідників. У сьомому пункті визначалася необхідність у дотриманні постанов усіх попередніх капітул та ретельному збереженні однастайності у богослужбових обрядах. Восьмий пункт передбачав пристосування освітніх центрів Василянського Чину для вишколу світського єпархіального духовенства. У дев'ятому пункті скорочувалися богослужбові обов'язки чернецтва у намірах всієї провінції (від двох до одного богослужіння щомісячно). У десятому пункті значний акцент зроблено на впорядкуванні фінансово-майнової документації, яку необхідно докладно описати та залучати для охорони монастирських землеволодінь. В одинадцятому пункті визначено основні перешкоди для духовного зростання монастирських спільнот, з якими потрібно постійно боротися: пияцтво, ледарство при різних іграх. У дванадцятому пункті зроблено значний акцент на дотриманні послуху та поваги до влади Чину і Церкви: «Бога бійтеся, короля поважайте, братерство любіть» (перше послання Петра).

У кінцівці листа подано звернення до настоятелів монастирів Святопокровської провінції про те, що зміст цього листа необхідно не тільки виголосити насельникам обителів, але й записати його копію до монастирських актових книг і послуговуватися цими постановами у повсякденному житті чернецтва (ІР НБ ім. В. Вернадського).

Висновки. Визначено обставини (проведення Жидичинської генеральної й провінційної капітул) та мету (інформування про нововведення у василянському законодавстві) укладення

окожного листа. Представлено біографічний огляд авторів листування (протоігумена Василя Роговського, провінційного секретаря Адріана Шубовича). Проаналізовано структурні тематичні пункти листа: визначення провінційних податків; матеріальне забезпечення ченців-студентів; продаж речей померлого чернецтва; регламентація заупокійних богослужінь; орієнтація на зразкову поведінку діячів Чину; збільшення виплат для монахів-педагогів; встановлення вимог до проповідників; збереження одностайності у богослужбових обрядах; залучення студійних домів Чину для епархіальних потреб; скорочення богослужбових обов'язків; впорядкування фінансово-майнової документації; подолання перешкод у духовному зростанні; про дотримання послуху та поваги до влади Чину і Церкви. Про вагомe значення змісту листа свідчить факт внесення його копії до вхідної документації актових книг Любарської монастирської канцелярії.

Джерела та література

- Ваврик, М.** (1958). До історії василіяньських капітул у Галичині в XVIII–XIX ст. *Записки ЧСВВ* (Сер. II, сек. II, т. III (IX), вип. 1–2), (с. 46–68). Рим: В-во отців-василіян.
- ІР НБ ім. В. Вернадського – Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського.
- ЛННБ ім. В. Стефаника. ВР – Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника. Відділ рукописів.
- Стецик, Ю.** (2020). Обіжник протоігумена Йосафата Охоцького (30.11.1784). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 96–109. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217805>.
- Lorens, V.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Welykuj, A., & Pidrutchnyj, P.** (1979). *Litterae Basilianorum in Terris Ucrainae et Bielarusjae (1601–1760)*. *Analecta OSBM* (Ser. II, sec. III, vol. I–II). Romae: PP. Basiliani.
- Wojnar, M.** (1954). *De capitulis Basilianorum*. *Analecta OSBM* (Ser. II, sec. I, vol. III). Romae: PP. Basiliani.

References

- Vavryk, M.** (1958). Do istorii vasyliianskykh kapitul u Halychyni v XVIII–XIX stolitti [The history of the Basilian chapters in Galicia in the

- seventeenth and nineteenth centuries]. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. II, vol. III (IX), iss. 1–2), (pp. 46–68). Romae: PP. Basiliani [in Ukrainian].
- IR NB im. V. Vernadskoho – Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky imeni V. Vernadskoho [Institute of Manuscripts of National Library of V. Vernadskiy] [in Polish].
- LNNB im. V. Stefanyka. VR – Lvivska natsionalna naukova biblioteka imeni V. Stefanyka. Viddil rukopysiv [Scientific National Library of V. Stefanyk of Lviv. Sector of Manuscript] [in Latin].
- Stetsyk, Ya.** (2020). Obizhnyk protoihumena Yosafata Okhotskoho (30.11.1784) [Proto-Hegumen Josaphat Ohotskyj's Circular Letter (30.11.1784)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 5/47*, 96–109. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217805> [in Ukrainian].
- Lorens, B.** (2014). *Bazylianie prowincji koronnej w latach 1743–1780 [Basilians in the Crown Province during the years 1743–1780]*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego [in Polish].
- Welykyj, A., & Pidrutchnyj, P.** (1979). *Litterae Basilianorum in Terris Ucrainae et Bielarusjæ (1601–1760)*. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. III, vol. I–II). Romae: PP. Basiliani [in Latin].
- Wojnar, M.** (1954). *De capitulis Basilianorum*. *Zapysky ChSVV – Annals of OSBM* (Ser. II, sec. I, vol. III). Romae: PP. Basiliani [in Latin].

Dokument

Bazyli Rogowski Z[akonu] S[więtego] Bazylego W[ielkiego] prowincyi pod tytułem Opieki Nayświętzey Maryi Panny Prowincyal

Przewielebnym monasterow prowincyi naszey przełożonym, tak też wielebnym oycom i braci władzy naszey poruczonym pokóy Chrystusów.

Gdy z niedościgłych władzący światem opatrności wyrokow włożony na nas został nieuniesiony ciężar sprawowania rządow prowincyi naszey zakonney, opieką Nayś[więtsoy] Maryi Panny zaszczyconey, odwiedziając przewielebności i wielebności wasze ninieyszym okólnym listem naymils i Chrystusie Oycowie i Bracia, naypierwszym znamy bydź dotyczącym urzędu naszego obowiązkiem, podać umysłom waszym do zawiadomienia to, co na przeszłey generalney, a razem prowincyalney kapitule naszey iuż to pod

prezidyntem J. Wgo J. X. Teodozego Rostockiego koadjutora metropolii caley Rusi, biskupa Chełmskiego, wruczoną sobie od J. Wgo Metropolity, iuż pod zarządem Wiel[oznego] i Nayprzew[ielebniejszego] J[ego] X[siądza] Porfirego Skarbak Ważyńskiego Zakonu Naszego Proto-Archimandryty, powtornym ośmioletnim nawrotem chwalebnie i słodko nam roskazującego Oycy celem uszczęśliwienia tey to prowincyi, a szczególniey względem naprawy i zachowania w niey nieskażoney obyczayności uroczyście postanowiono i uchwalono odebraliśmy, z przyłączeniem niektórych naszych urzędowych rozrządzeń, co wszystko w ... osobach częścią obwieszczenia, częścią zalecenia wymagających wykonać przedsięwzięliśmy. Jakoż co tycze się obwieszczenia, donosimy. I. Jż powszechnie narzekania na przeładowanie niektórych klasztorow płacieniem subsidii *Charitativi* obilo się o uszy przeszley kapituly, która chcąc ten podatek sprawiedliwą umiarkować szala, tym czasem (że się to naprętcie stać niemoże) podług dawnego departamentu ilkość onego razem z emergencyami zapłacić nakazuie: napotym zaś ustanawia, aby każdy monaster starał się mieć inwentarz wszelkich gotowych intrat wiernie i dokładnie sporządzony czy to przez installatora, gdzie by odmiana superiora nastąpiła czyli po mimo takowey przemiany, przez mieyscowego przełożonego, którzy spisany przez siebie ten inwentarz w czasie wizyty kanoniczney okażą nam prowincyałowi, lub treść ónego pocztą przeszłą, zamiarem ustanowienia proporcjonalnego podatkovania (*Cap[itula] Prov[incionalna]: Ses[sio] 3*). II. Żądanie nasze względem zamieszczenia i edukowania alumnow naszych w główney akademicznej szkole zaskuteczniłone zostało dobroczynnym wyrokiem J. O. Xcia Jmci Prymasa, Administratora biskupstwa Krakowskiego w nadaniu nam Kościoła pod zaszczytem Nayświętszey Maryi Panny przy żłobku z klasztorem dotąd przez WW. XX. Bernardynow posiadany, do którego Kościoła i Klasztoru Zakonnicy nasi iuż są urzędownie wprowadzeni, a na żywność, odzież, posługę dla nich, i utrzymywanie murow przewielebna kapitula nasza (*Cap[itula] Prov[incionalna]: Ses[sio] 1 et 2*) z powodu miłości braterskiej corocznie czynić wsparcie do przeciągo czterech lat nakazała, ale zkąd te miłośne wsparcie rzeczywisty odniesie skutek przy niedostarczaiącey na tyle innych nieuchronnych wydatkow podróźney prowincyi kassie, do przemysłu naszego przyłożą się Jehmć XX. Przełożeni mieysc swoią dzielną starannością przez niezawodne i nieodwłoczne zwykley kontrybucyi z zaległemi emergencyami wypłacenie. III. Przedsięwzięty chwalebny wynalazek bywshzey prowincyalney władzy w rozrządzeniu zostaiących rzeczy po zmarłych zakonnikach naszych ninieysza kapitula (*Cap[itula] Prov[incionalna]: Ses[sio] 2*) na wiekopomne czasy umocniła, nakazuiąc pozostaiące sprzety spieniężać, i zebraną kwotę oddawać do wyznaczonych od siebie kollektorow, za iakowych mieć chce przewielebnych: Lubarskiego, Barskiego, Krzemienieckiego i Zahorowskiego superiorow tym porządkiem:

aby do Lubarskiego – klasztoru Owrucki, Kaniowski, Humański, Lisiański, Granowski, Tryhórski i Biłyłowiecki; do Barskiego – Szarogrodzki, Kamieniecki, Małeiowiecki, Korzowiecki, Satanowski i Hołowczyniecki; do Krzemienieckiego – Poczaiowski, Zahaiecki, Ostrogski, Hoyski, Łucki, Poddębiecki, Tumiński z Czertwernią, Milcezecki i Strakłowski; do Zahorowskiego – Mielecki, Białostocki, Puhiński, Lubelski, Niskinicki i Zimniański należały. Wymienieni kollektorowie wynikły zbiórek u siebie pilnie zachowaią. Przełożonego nad zmarłym zakonnikiem z rzetelnego wypłacenia zakwituią, i naywierniejszy obrachunek przed przyszlą kapitułą prowincyalną uczynić będą winni. Sumka takowa zdaniem kapituły ma bydz oddana pod właścicielstwo nayubózszeo klasztoru, z obowiązkiem udania iey na procent z naywiększym bezpieczeństwem, aby i klasztor ten z samey tylko prowizyi użytkuiąc mógł swóy nazawsze ratować niedostatek, i dusze owych zmarłych zakonników wieczyste obligi, a mianowicie trzy msze s[więte] czytane, a czwarta spiewaną z parastasem co rok proporcjonalnie od każdego tysiąca zyskuiąc, nieustanny dla siebie ratunek odbierały. Z tym warunkiem ustapiony iuż jest Zimniańskiemu klasztorowi kapitalik w przeszłym turnie starownie зробiony, gdy zaś Bóg zrządzi, tedy i po ninieyszym turnie drugi ubogi klasztor podobnie zostanie zaratowanym. IV. Pamiętną okazała się matka zakon na wysokie i szacowne zasługi to w obliczności swoiey, to w obliczności prowincyi wykonywane niektórych mężów, a nayprzód nayprzew[ielebniejszego] J[ego] X[ięz]a Hieroteusza Korczyńskiego, prócz innych z chwałą piastowanych przez siebe urzędow, bywszego generalnego prokuratora w Rzymie, potym protokonsultora zakonu, teraz ex wikarego generalnego kongregacyi naszej, którego iako nayzasłużeńszego w zakonie oyca, na czole zasłużonych oycow postawiła. Po nim innych przewielebnych oycow zważaiąc znakomite prace i chwalebnie sprawowane urzędy, iako to JJ. XX, Hiacynta Nesterskiego niegdys sekretarza generalnego, potym wikarego prowincyi, teraz rektora Ostrogskiego, Antina Ligęzewicza ex konsultora zakonu, Bonifacego Krownickiego ex konsultora prowincyi, Platona Gutza ex-sekretarza prowincyalnego, Pantaleona Kulczyckiego, iako wiela zakonnikow w duchownym ćwiczeniu oyca, i w diecezji Łucko-Ostrogskiej ksiąg censora, Gracyana Parnickiego, iako zawołanego missionarza i apostolskiego prawie męża, na ostatek Spiridiona Kobierskiego, iako od wiela lat około drukarni rządnie i użytecznie pracuiącego, w poczet zasłużonych umieściła, nayprzywoitsze dla nich w życiu obiecuiąc względy, tem samem zaś daiąc wszystkim zakonnikom naszym poznać, iż na wierne i niesprzykrzone w zakonie s[więtym] zasługi zdobywać się maią, aby na schyłku życia przy osłabionym zdrowiu i siłach równe względności w zysku odnosili (*Cap[itula]Gen[eralna]: Ses[sio] ult, et Prov[incionalna] Ses[sio] 4*). V. Troskliwość uieła zgromadzonych oycow o powiększeniu pensyi na odzież dla

nauczycielow szkół narodowych przy niniejszych pracowitszych uczenia sposobach, że iednak zaskarżono, iako by nie wszyscy do przepisow prześw[iętszey] kommissyi edukacyney zupełnie stosują się, i swoich w nauczaniu szkolney młodzi uchylają obowiązkow, nie więcej przeto dla nich iak do czterech dukatow, dla prefektow zaś do sta zlot. pol. postąpiono, w przypadku atoli żywszey okazania czulości i wruczonego urzędu pilniejszego sprawowania potrafi rządca mieysca naznaczoną ulepszyć płacę nad datkiem rzeczy do odzienia służących. Nadto nayuroczysciey tymże nauczycielom zgromadzenie oycow nakazało każdego roku przed rozpoczęciem albo po zakończeniu szkolnych nauk ośmiodniowych rekolekcyi niechybne odprawianie, pod ścisłością kar ustawami naszymi przepisanych (*Cap[itula] Prov[incionalna]: Ses[sio] 5*). VI. Z podobnego powodu, że zdarza się niektórym kaznodzieiom naszym mniey przygotowane kazania prawić, a tak słuchaczom duchownego posiłku – pochodzącego z słuchania słowa Bożego unnykać. Kapitularni oycowie zaradziąc tak ciężkiemu dusz ludzkich uszkodzeniu, ostrzegli, i obowiązali, aby kazania czysto przepisywane, w czasie wizyty kanoniczney. Nam prowincyałowi do przezyrenia i podpisania podawane były, sprzeciwiającym się temu nakazowi surową karą i więcej płacy grożąc (*Cap[itula] Prov[incionalna]: Ses[sio] 5*). Wieloliczne są inne przeszley kapituły układy i postanowienia, które ponieważ bardziey do rządności, niżeli do obyczayności ściągają się, i powszechnego obwieszczenia niewymagają, przeto iuz do niektórych zaleceń przystąpmy.

VII. A tak: Dla uchylenia wszelkicy pomówki, iakobyśmy w obrządku naszym różni różne podług swego upodobania czynili ceremonie, i świeże coraz nawet w sprawowaniu Świętych Taiemnic wprowadzali nowości, zaleciło ściśle generalne zgromadzenie (*Cap[itula] Prov[incionalna]: Ses[sio] 12*). Aby w odprawowaniu Mszy S[więtych] tak spiewanych, iako czytanych, nie mniey w samych ubiorach i narzędziach do tych że strasznych ofiar służących wszelką zgodliwość, i iednostayność Mszałami i Typikami przepisaną nasi zakonnicy naypilniey zachowywali. VIII. Diecezye JJ. WW. Biskupow naszych ruskich że niewszystkie mają swoje nauczycielskie domy albo seminaria, w których by się doskonalili sposobiący się do kapłaństwa, chętnie zezwolili oycowie kapitularni (*Cap[itula] Gen[eralna]: Ses[sio] 2*) na to, co się i zaleca, aby które monasterij nasze mają zakonne szkoły umieszczone, w tych że klerycy, własnym swoim nakładem żyjąc, w moralney teologii albo innych umiejętnościach ćwiczyć się mieli pozwolenie. IX. Obligom od prowincyi winnym gdy w przeszłym turnie co do zaległości ich stało się iuz dosyć, miarkując na dalszy czas tychże obligow sprawiedliwą liczbę i miarę, rozrządzamy aby prowincyi naszej każdy zakonnik kapłan iuz nie po dwie, ale po iedney tylko Mszy S[więtey] czytany na intencyą prowincyi co miesiąc, każdy zaś klasztor po iedney Mszy S[więtey] spiewaney z parastasem

co rok przez cały turnu naszego przeciąg odprawiali, co aby niezawodnie wykonywano było, na sumnieniu każdego kapłana ściśle obowiązujemy, i aby do zwykłej księgi obligi te zapisywane były, powinność pilnego dozoru na przełożonych miejscowych wkładamy. X. Gruntem i twierdzą klasztorów z ubogiem i ich majątkami są funduszowe prawa, erekcyje i wszelkie dokumenta prawne, które ponieważ w rozsypanych tłumach swoich bezładnie po archiwach klasztornych leżą, ani powinney około siebie nie mają baczności, zaleca się miejscowym przełożonym, iżby w porządne fascykuły za pomocą wiadomych tego dzieła ie poukładali, i iak naydokładniejsze na dwie rąk spisali summaryusze, dla okazania onych w czasie wizyty należney swoiey władzy, i w każdym czasie potrzebnych papierow łatwego wynalezienia. XI. Dwie przestępstwa postrzega bydź nayszkodliwsze zakonnym społeczeństwiom kapitularne zgromadzenie. Opilstwo, i próżniactwo przygrach różnych. Pierwsze nayszlachatniejszym rozumu przymiotem udarowanego człowieka, oprócz niesposobności iego do wszelkich umysłowych zabaw, a tem bardziey do czystych modlitw i bogomyślności zakonnych, czyni nierozumnym zwierzem, i iedną obrzydliwą poczwara. Drugie czas złoty, poświęcony chwale Boga, publiczney dla oyczyzny usłudze, zbawienney nauce bliźnich, i swemu tak doczesnemu iako też duchownemu pożytkowi łakomie pożera, i marnie obraca. Obydwoch przeto tych wykrocności, iako nayiadowitszey trucizny i zarazy zakonne dusze dalekiemi nazawsze bydź, niech ściśle upomnienie mają. XII. Po mimo ustaw i praw Świętego Oycy i Patryarchi naszego, które za naygruntownieyszą znamy życia zakonnego zasadę, i codzienne prawidło nieskazitelnego dochowania poprzysiężonych Bogu ślubow, po mimo tyle postanowień i obrad, które nam zakonodawcze owe prawa do okoliczności mieszkania, czasu i zabaw naszych przystosowują, te w myśli wasze wrazić przedsięwzięliśmy przewielebni oycowie i bracia powinności, które niegdyś Xiążę Apostołów Piotr S[więty] pierwiastkowym wrażał chrześcianom (*1 Petri Cap[itum] 2, Boga bójcie się, króla czcycie, braterstwo kochaycie*) ile że gdy z samotnych owych starożytnych oycom naszym do zbawienia pomocnych odludności do społeczeństwa z ludźmi przeniesieni i do względnego obywatelstwa wyniesieni iesteśmy, poznać należy nam, co Bogu, iako kapłani iego i nayobowiązańsi służy, co oycu oyczyzny, byśmy się stali wiernemi maiestatu czcicielni i użytecznemi dla obywatelstwa współobywatelami, co na ostatek samym sobie, do pospolitego pożycia iako do iednego ciała zgromadzone członki, winni iesteśmy, nadto zaś że te ciało ostać się niemoże bez rządu i steru głowy, zwierchniczey władzy częścią powodować się należy, do którey to podległości upomina Was Nauczyciel Narodow (*ad heb[rejow] Cap[itum] 13 Bracia bądźcie posłuszni przełożonym waszym, albowiem oni czuwają około dusz waszych, iako by rachunek oddać mający, aby to z radością czynili, a*

niewzdychaiąc) Częścią zaś za uszczęśliwienie wzmiankowanej władzy, a tey iuż protoarchimadryczey, iuż naszej prowincyalney silne do pana zastępow modły wylewać potrzeba, aby gdy jego wszechmocney woli te rozrządzenie z nami uczynić podobało się, teyże pełnowładney woli uszczęśliwienie zakonney zwierzchności poruczaiąc, w niey powizecznego uszczęśliwienia zakonu spodziewać się można było. Na ostatek zalecamy i wruczoną nam władzą obowiązujemy Jchmość XX. Superiorow, list ten okólny nietylko obwieścić podręcznym swoim zgromadzeniom publicznym czytaniem, ale go oraz przy aktach klasztornych zachować, dla zostawienia potomności niniejszych kapitularnych układów, które gdy przewiełbnościom i wielebnościom waszym przekazamy, niewyłączamy innych praw i ustaw przeszłemi kapitulami ułożonych, okólnemi listami i wyrokami poprzednikow naszych prowincyałow obwieszczonych, owszem w żywey ie mocy, brzmieniach, i do iak nayzupełniejszego onych zachowania wszystkich ogółem i każdego z osobna obowiązujemy, tym zamiarem niniejszy list dla większey wiary i wagi przy zwykley prowincyi pieczęci własną podpisujemy ręką. Dan w monasterze naszym rezydencyalnym Poczaiowskim. Roku P[auńskiego] 1788 Dnia 12 listopada S[tarego] K[alendarza].

Bazyli Rogowski Z[akonu] S[więtego] B[azylego] W[ielkiego],
Prowincyal m[anu] p[ropria] L[ocus] S[igili]

Adrian Szubowicz Z[akonu] S[więtego] B[azylego] W[ielkiego],
Sekretarz Prowincyi m[anu] p[ropria]

Історичне джерело: Інститут рукопису Національної бібліотеки імені В. Вернадського, ф. 1, спр. 1104, арк. 78–79 зв.

Стаття надійшла до редакції 01.02.2021 р.

УДК 930.2(4)"18/20":271.2-737(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228471

Василь МЕНЬКО

старший викладач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vasulmenko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9528-547X>

Бібліографічний опис статті: Менько, В. (2021). Православні братства України в історіографії XIX – початку XXI ст.: джерелознавчий аспект. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 43–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228471>.

ПРАВОСЛАВНІ БРАТСТВА УКРАЇНИ В ІСТОРІОГРАФІЇ XIX – ПОЧАТКУ XXI ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

*Анотація. Мета дослідження – охарактеризувати історіографічну джерельну базу дослідження православних братств України в історичній науці XIX – початку XXI ст. Показати, що джерельна основа дослідження – достатньо різноманітна, всебічно охоплює предмет вивчення, є репрезентативною. Довести, що історіографічні джерельні матеріали дають достатні підстави для обґрунтованої оцінки напрацювань з вивчення різноманітних аспектів тенези православних братств Київської митрополії XVI–XVII ст., правових підстав їхнього існування та основних напрямів діяльності. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Дотримано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше проведена класифікація історіографічних джерел для вивчення історіографії православних братств України. **Висновки.** Історіографічна джерельна база дослідження православних*

© Василь Менько, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

братств України характеризується достатньою розмаїтістю матеріалів та всебічністю охоплення ними предмета вивчення. Загалом джерельна база є доволі репрезентативною, спроможною забезпечити реалізацію поставленої мети та розв'язати дослідницькі завдання. Історіографічні джерельні матеріали дають достатні підстави для обґрунтованої оцінки напрацювань з вивчення різноманітних аспектів генези православних братств Київської митрополії, правових підстав їхнього існування, а також основних напрямів діяльності.

Ключові слова: православні братства; історіографія; історіографічні джерела; Київська митрополія XVI–XVIII ст.

Vasyl MENKO

Senior Lecturer, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vasulmenko@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9528-547X>

To cite this article: Menko, V. (2021). Pravoslavni bratstva Ukrainy v istoriografii XIX – pochatku XXI st.: dzhereloznavchyi aspekt [Orthodox brotherhoods of Ukraine in historiography of the XIX – early XXI century: source study aspect]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 43–64. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228471> [in Ukrainian].

ORTHODOX BROTHERHOODS OF UKRAINE IN HISTORIOGRAPHY OF THE XIX – EARLY XXI CENTURY: SOURCE STUDY ASPECT

Summary. *The purpose of the research is to show the historiographical source base of the study of Orthodox brotherhoods in Ukraine in the historical science of the XIX – early XXI century. Show that the source base of the study is characterized by a sufficient variety of materials and comprehensive coverage of the subject, is representative. Prove that the historiographical source materials provide sufficient grounds for a reasonable assessment of the work on the study of various aspects of the genesis of the Orthodox brotherhoods of the Kyiv Metropolis of the XVI–XVIII centuries, the legal basis of*

their existence and the main activities. The research methodology is based on the application of general scientific and special-historical methods. The principles of historicism, objectivity and value approach to the studied phenomena are observed. The scientific novelty is that for the first time the classification of historiographical sources for the study of the historiography of the Orthodox brotherhoods of Ukraine was carried out. Conclusions. The historiographical source base of the study of the Orthodox fraternities of Ukraine is characterized by a sufficient variety of materials and comprehensive coverage of the subject of study. In general, the source base is quite representative and able to ensure the implementation of the goal and solve research problems. Historiographical source materials provide sufficient grounds for a reasonable assessment of the work on the study of various aspects of the genesis of the Orthodox fraternities of the Kyiv metropolitane, the legal basis for their existence and the main activities.

Key words: *Orthodox Brotherhood; historiography; historiographical sources; Kyiv Metropolis XVI–XVIII centuries.*

Постановка проблеми. Вивчення представлення в історіографії досліджень, присвячених православним братствам України XVI–XVIII ст. потребує обґрунтування власної джерельної бази, що уміщує різноманітні за походженням, змістом та характером матеріали. Основу такого вивчення становлять історіографічні джерела, які репрезентують увесь спектр публікацій (українських, російських, польських) авторів, що містять у собі інформацію з історії історичної науки, події та явища в її розвитку, про осіб і осередки, які збагатили історичні знання про діяльність православних церковних братств Київської митрополії означеного періоду. Саме історіографічні джерела дають нам можливість відтворити динаміку змін історіографічної ситуації з вивчення окресленої проблеми, з'ясувати, як змінювалося її бачення, відштовхуючись не тільки від конкретно-історичних умов, у яких жив та творив той чи той історик, а й беручи до уваги особливості його світобачення. Як слушно зауважила А. Атаманенко: «Джерельна база досліджень з історіографії джерелознавства відрізняється від джерельної бази історичних творів і навіть історіографічних досліджень іншого типу. Історіографічні джерела дозволяють розв'язати ряд проблем дослідження: 1) визначення доробку окремих істориків або наукових колективів у контексті

стану розвитку тогочасної науки; 2) виявлення професійного рівня діяльності історика або наукового колективу; 3) визначення відповідності стану науки і методики використання джерел та ефективності застосування методів їх аналізу істориком або науковим колективом; 4) визначення ступеня реалізації потенційних творчих можливостей історика або колективу; 5) встановлення місця історика або наукового колективу у тогочасному історіографічному процесі, включаючи взаємозв'язки, взаємовпливи та взаємозалежність творів різних авторів» (Атаманенко, 2000, с. 16–17).

Аналіз досліджень та публікацій. Характеристика джерельної бази дослідження, а також її класифікація, потребують інформації з галузі теоретичного джерелознавства. У цій статті ми звертаємося до напрацювань українських та російських дослідників: С. Шмідта (Шмитд, 1976), Л. Пушкарьова (Пушкарёв, 1980), М. Ковальського (Ковальський, 1992), Я. Калакури (Калакура, 2016), А. Атаманенко (Атаманенко, 2000).

Мета дослідження – охарактеризувати історіографічну джерельну базу дослідження православних братств України в історичній науці XIX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Основну групу історіографічних джерел вивчення православних братств складають наукові дослідження: узагальнювальні праці, спеціальні монографії, статті, повідомлення, рецензії, матеріали конференцій, які пропонуємо так розділити: 1) узагальнювальні праці з історії України, Польщі, Росії та минулого церкви; 2) спеціальні монографічні праці з історії православних братств чи суміжних тем, а також дисертації та автореферати дисертацій 3) наукові публікації у вигляді статей, рецензій, інформаційних оглядів з історії церкви та братської проблематики; 4) повідомлення конференцій та «круглих столів»; 5) біографічні праці; 6) навчальна і довідкова (енциклопедії, словники) література.

Великий інформаційний потенціал мають праці узагальнювального характеру, що підсумовують інформацію про минуле усіх сфери суспільного життя: соціокультурну, політичну, економічну, духовну, а відтак дають уявлення про контекст епохи. У нашому випадку це такі наративи, як праця М. Грушевського «Історія України-Руси» (Т. 5, 1905 р.), у якій міститься нарис сус-

пільно-політичного і церковного устрою та взаємин в українських землях в XIV–XVII ст. (Грушевський, 1905). Також беремо до уваги дослідження узагальнювального характеру польської історіографії, наприклад, працю М. Бобжинського «Нариси історії Польщі» (Т. 2, 1881 р.), у якій автор торкається теми політики польської держави та католицького костелу до православної церкви. Політику останньої М. Бобжинський трактує як таку, що значно погіршила становище польської держави після Берестейської унії (Bobrzyński, 1881). Його твори виражають «песимістичну» візію минулого Польщі. Натомість протилежне, «оптимістичне» бачення представлено у дослідженнях Т. Корзона, зокрема, у нарисі «Нова історія (до 1648 р.)» (Korzon, 1889). До таких узагальнювальних синтез відносимо також праці російських істориків, наприклад, «Історія Росії від найдавніших часів» С. Соловйова (Соловьёв, 1851). Джерела такого типу подають інформацію, що не лише розкриває перебіг подій характеризованої епохи, а, що особливо важливо, – власне бачення дослідниками минулих подій, їх оцінні характеристики. До праць, що містять інформацію узагальнювального характеру відносимо також наукові студії, присвячені змалюванню локальної історії, наприклад, дослідження І. Крип'якевича з історії Львівської Русі в першій половині XVI ст. (1907 р.) (Крип'якевич, 1994) чи «Хроніка міста Львова» Д. Зубрицького (1844 р.) (Zubrycki, 1844).

Відзначимо, крім того, і узагальнювальні дослідження історії окремих інтелектуальних галузей знань, що змальовують тло епохи під певним кутом бачення. До таких відносимо, наприклад, праці Д. Чижевського (Чижевський, 1929) з історії української філософії, Д. Дорошенка (Дорошенко, 1933) з історії української історіографії, роботи з історії української культури І. Мірчук (Мірчук, 1949) та літератури М. Грушевського (Грушевський, 1905), М. Возняк (Возняк, 1921). До цієї категорії відносимо: студії з історії церкви, розуміючи, що ці джерела містять й конкретну інформацію з теми православних церковних братств (А. Карташова (Карташов, 1959), І. Огієнко (Огієнко, 1942), К. Ходиницький (Chodynicky, 1934)).

До другої групи джерел відносимо спеціальні монографічні праці з історії православних братств чи суміжних тем, що мають тривалу історіографічну традицію вивчення – практично з сере-

дини XIX ст. Фактично, вони є пріоритетним носієм розвитку науки, оскільки формують та поширюють історичні знання, створюючи основу для написання досліджень синтетичного характеру. Ці праці ми групуємо за змістом, відштовхуючись від їх дослідницької спрямованості. З-поміж цього комплексу джерел можемо виокремити монографії, безпосередньо присвячені історії православних братств, як, наприклад, праця О. Єфименка про південно-руські братства (Єфименко, 1905), чи сучасні дослідження: Я. Ісаєвича про братства у ранньомодерній історії України (Isaievych, 2006), С. Лукашової (Лукашова, 2006) про мирянські організації Київської митрополії та А. Міроновича (Mironowicz, 2003) про церковні братства у Речі Посполитій, Б. Лоренс (Lorens, 2005) про православні об'єднання Перемишльської єпархії. Історія окремих мирянських організацій, наприклад, одного з найвідоміших об'єднань – Львівського Ставропігіївського братства також добре представлена у монографічних дослідженнях Д. Зубрицького (Зубрицкий, 1849), А. Криловського (Крыловский, 1904), Ю. Шустової (Шустова, 2009). Не менш цікаве бачення братських рухів представляють такі дослідження, як, наприклад Л. Цьвікли про державну політику Речі посполитої стосовно православної церкви і населення у 1344–1795 рр. (Ćwikła, 2006).

Особливе місце у джерельній базі дослідження займають роботи з минулого православних братств у різноманітних історичних контекстах, наприклад, з перспективи Берестейської унії. Так, в аспекті протиборства з унією розглядав історію православних братств О. Флеров (Флеров, 1857). Я. Ісаєвич у своїй знаній монографії говорив про роль братств у історії української культури (Ісаєвич, 1966). Б. Гудзяк звертав увагу на православні братства у контексті дослідження генези Берестейської унії (Гудзяк, 2000), російські дослідники Б. Флоря, М. Дмитрієв, С. Яковенко зверталися до теми, розкриваючи її на тлі суспільно-політичної боротьби кін. XVI – початку XVII ст., спровокованої унією. Проблема православних братств розглядалася і в інших контекстах. Зокрема, відзначимо дослідження сучасного російського дослідника М. Дмитрієва, який проводив паралелі між православ'ям та Реформацією у контексті історії братських рухів (які він вважає реформаційними) у східнослов'янських землях Речі Посполитої у другій пол. XVI ст. (Дмитриев, 1990). Однією з найбільш дос-

ліджуваних тем була тема братських шкіл, до якої зверталися і у російській історіографії у контексті захисту православної віри, згадаймо працю К. Харламповича (Харлампович, 1898), і у радянській історіографії – з погляду майбутньої перспективи «возз'єднання братніх народів України і Росії» (Медынский, 1954). Відзначимо також праці з соціальної історії, у яких автори заторкували питання національної чи соціальної структури населення означеної епохи, теми православних братств (Loziński, 1902; Капраль, 2010).

До цієї групи джерел віднесемо і праці, що містять результати наукових досліджень: дисертації і автореферати дисертацій. Ці джерела містять важливі узагальнювальні висновки, що закривають цілі дослідницькі лакуни, і їхня цінність зростає у випадку, якщо дослідження не вилилося у монографічну публікацію і його результатів немає у більш широкому доступі (Лазорак, 2012, Фефелова, 2001).

Третю, найбільш чисельну групу джерел становлять публікації у вигляді наукових статей та рецензій і оглядів, що публікуються у періодиці, з історії церкви та минулого православних братств. Різноманітна спрямованість цих публікацій дає змогу систематизувати їх за тематичним принципом. Саме ця група джерел, у поєднанні з монографічними студіями, уможливило скласти уявлення про те, як накопичувалася й урізноманітнювалася історіографічна джерельна база з історії православних мирянських організацій XVI–XVIII ст. Оперативність появи досліджень у науковій періодиці, сконцентрованість представленої у них інформації, роблять це джерело особливо важливим у дослідженні історіографії нашої проблеми.

У структурі науково-історичної продукції рецензії посідають чільне місце, зокрема, належать до одного із найоперативніших видів публікацій. Вони є важливим джерелом для з'ясування поглядів істориків другої половини XIX – поч. XXI ст. на головні аспекти історії православних церковних братств, свідчать про ставлення до праць з цієї проблематики представників різноманітних шкіл, напрямів та орієнтацій української, російської й польської історичної науки. Зазначимо, що у рецензіях відобра-

жені позиції не лише авторів окремих праць, а й рецензентів, що уможливило широкий аналіз поглядів вчених з обох боків «бар'єру».

Тематично, починаючи з середини XIX ст. – часу, коли наукова історична преса розпочинає відігравати значну роль у процесі представлення дослідницьких здобутків – у пресі публікуються наукові новинки різноманітного характеру й обсягу. Це і праці загального характеру, як, наприклад, нарис С. Соловйова «Братчини» (Соловьев, 1856), опублікований у часописі «Русская беседа», чи більш конкретні, причинкові публікації досліджень М. Максимовича (Максимович, 1841) про Луцьке Хрестовоздвиженське братство, А. Петрушевича (Петрушевич, 1880) про Львівське Ставропігійське братство. Прикметно, що останнє було опубліковане у власному періодичному виданні Ставропігійського інституту у Львові.

Наприкінці XIX – на поч. XX ст. до питань, пов'язаних з історією православних братств, звертаються дослідники, зосереджені у Львові, котрі публікують результати своїх пошуків у місцевій науковій пресі. Зокрема, на сторінках «Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка» натрапляємо дослідження Ф. Срібного, присвячене організації Львівської Ставропігії (Срібний, 1911). Звернемо увагу, що поява новаторського як для свого часу дослідження А. Криловського підштовхнула Ф. Срібного до вивчення цієї теми, що розпочалася з ґрунтовної рецензії на працю А. Криловського (Срібний, 1907).

З'являлася тема братств і у польській науковій пресі XIX–XX ст.: І. Франко на сторінках часопису «Kwartalnik Historyczny» піднімав питання історії Берестейської унії, він також, у контексті характеристики руської літератури XVI–XVII ст., звертався до проблеми полемічної літератури та братської освіти (Franko, 1892). На шпальтах цього видання наприкінці XIX ст. друкувалися й фрагменти дослідження В. Лозинського про львівський патриціат XVII ст. У міжвоєнний період, також у контексті історії Львова, на сторінках «Kwartalnika Historycznego» про діяльність братств згадував Я. Птасьнік (Ptaśnik, 1925).

У листопаді 1919 р. «українофіли» Львівського Ставропігійного інституту згуртувалися і організували редакційний комітет наукового «Збірника Львівської Ставропігії», видання якого

з'явилося у 1921 р. і містило тематичні публікації з історії Львівського братства та самого інституту (Студинський, 1921).

Наукова діяльність у міжвоєнну добу на еміграції В. Заїкіна, зокрема, його дослідження про участь світського елементу у церковному управлінні в Київській митрополії XVI і XVII ст., викликала жвавий інтерес дослідників, що вилилося у появу низи рецензійних матеріалів на сторінках преси різноманітних релігійних організацій: «Доброго пастиря», «Записок ЧСВВ», «Богословія», «Kwartalnika Historycznego» (М. К., 1931).

Різноманітні аспекти діяльності братств, переважно світського характеру, якнайбільше цікавили дослідників 60–80-х рр. XX ст. Саме тоді ми спостерігаємо неабияке розширення тематичного діапазону цього типу джерел: у цих дослідженнях анонсувалися нові напрями наукових студій. До теми архіву Львівського Ставропігіївського братства звертався Я. Ісаєвич (Ісаєвич, 1968), він же піднімав питання ролі цих мирянських організацій у розвитку тогочасної музичної культури; братські грамоти досліджував Б. Фонкич (Фонкич, 1975).

Нові дослідницькі перспективи, позбавлені цензурних та методологічних обмежень радянської доби, відкрилися у 90-х рр. XX ст. зі здобуттям незалежності. Церковна історія, вивчення якої вийшло з-під ідеологічних заборон, відкрило неабиякі дослідницькі перспективи на пострадянському просторі. У Львові було відновлено діяльність НТШ (1989) та його «Записок...» (1990), почали з'являтися періодичні видання, що презентували діяльність окремих дослідницьких осередків – наприклад, відновленої у 1994 р. Острозької академії. Також у другій пол. 90-х рр. XX ст. значний інтерес до теми православних братств був спровокований відзначенням ювілею Берестейської унії (1996). Усе це відобразилося у кількісному зростанні досліджень та позитивно вплинуло на їх професійний рівень.

З початком 2000-х рр. спостерігаємо ще більше розширення діапазону досліджень, і їх географії: науковці звертають увагу не тільки на такі значимі, ключові, за тривалістю і масштабами своєї діяльності об'єкти, як Львівське та Київське братства, а більш прискіпливо вдивляються у минуле невеликих мирянських організацій, піднімають питання історіографічної рефлексії досліджень братської тематики тощо. Як приклад тут можемо

навести студії дрогобицького наукового осередку, добре презентовані на сторінках «Дрогобицького краєзнавчого збірника» у дослідженнях Л. Тимошенка (Тимошенко, 2008) С. Білої (Біла, 2005), Б. Лазорака (Лазорак, 2014), В. Менька (Менько, 2011) та ін. На сторінках цього видання з'являються також і рефлексії критичного характеру, зокрема М. Капраль опублікував тут рецензію на працю Ю. Шустової (Капраль, 2009).

Четверту групу складають джерела що містять повідомлення конференцій, обговорень та дискусій різноманітних «круглих столів», уміщені у тематичних збірниках. Тут варто згадати такі довготривалі проекти, як, наприклад, «Федорівські читання», що вели свій початок з 50-х рр. ХХ ст. і були покликані вивчати життя і діяльність першодрукаря Івана Федорова. З 1973 р. це уже були форматні, регулярні (щорічні) наукові конференції, що відбувалися у Львові та Острозі аж до 1986 р. Згодом до цього повернулися уже в нових умовах, і у 2003–2013 рр. знову проводилися конференції та видавалися матеріали. На цих заходах, присвячених історії книжкової культури, заторкувалися також питань діяльності православних братств (Исаевич, 1978).

З 1991 р. і до цього часу у Львові під егідою Львівського музею історії релігії (з 1993 р. – Інституту релігієзнавства) проходять конференції та видається збірник «Історія релігій в Україні», що містить низку публікацій котрі прямо чи опосередковано торкаються історії православних братств.

У ювілейному 1996 р. було видано збірник «Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні», що містив низку праць з історії цієї мирянської організації, оприлюднених за результатами наукової конференції, що відбулася у Львові у квітні того ж року. У матеріалах конференції відобразилося і тематичне розширення дослідницьких інтересів, і застосування нових підходів до вивчення історії цієї братської організації, адже тут піднімалися питання братської символіки, історії портретного живопису, питання архітектурних стилів XVI–XVII ст. тощо. Значну інформативну цінність мають також матеріали конференцій, що відбуваються у Луцьку і стосуються історії місцевого Хрестовоздвиженського братства.

До наукового обігу залучаються й матеріали дискусій та обговорень, наприклад, матеріали дискусій, що стосувалися об-

рядово-літургійної проблематики «Рим і обрядово-літургійні дискусії у патріаршій Київській Вселенській Церкві» (Блажейовський & Тереховський, 2002).

П'ята група джерел – біографічні матеріали, що проливають світло на життя та діяльність осіб, пов'язаних з історією православних братств. Тут маємо широкий спектр джерел, який охоплює значний часовий відрізок від перших спроб дослідити життєписи ключових осіб історії XVI–XVII ст. К. Осрозького, П. Могили, Й. Шумлянського (Шараневич, 1896) до найновіших досліджень, сфокусованих на історії «маленької» людини, що продемонстровано, наприклад, у дослідженнях Б. Лазорака (Лазорак, 2014). Важливе значення для насвітлення історії вивчення православних братств Київської митрополії окресленого періоду мають також життєписи полемістів-просвітників, що активно розроблялося представниками радянської історичної науки (Науменко, 1963; Яременко, 1964).

До шостої групи джерел відносимо навчально-довідкову літературу – різноманітні посібники, словники, енциклопедії (Ульяновський, 1994). Інформація з цих джерел має подвійну природу, оскільки, з одного боку, є допоміжного характеру, сприяючи встановленню окремих фактів, дає змогу зробити уточнення, а з іншого, містить в собі й оцінні характеристики, є вельми ілюстративною у реконструкції особливостей бачення проблеми у певний історичний період (енциклопедії радянських часів) чи представленні поглядів якоїсь організації (довідкові видання церкви, як, наприклад, «Католицька енциклопедія»).

Висновки. Історіографічна джерельна база дослідження православних братств України характеризується достатньою розмаїтістю матеріалів та всебічністю охоплення ними предмета вивчення. Загалом джерельна база є доволі репрезентативною, спроможною забезпечити реалізацію поставленої мети та розв'язати дослідницькі завдання. Історіографічні джерельні матеріали дають достатні підстави для обґрунтованої оцінки напрацювань із вивчення різноманітних аспектів генези православних братств Київської митрополії, правових підстав їхнього існування та основних напрямів діяльності.

Джерела та література

- Атаманенко, А. (2000). Деякі проблеми досліджень з історії джерелознавства та археографії. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Образи науки: міжвузівський зб. наук. пр.* (с. 13–21). Дніпропетровськ: Видавництво Дніпропетровського університету.
- Біла, С. (2005). Церковні братства Галичини в дослідженнях Івана Франка. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, IX, 39–47.
- Блажейовський, Д., & Тереховський, Р. (Ред.). (2002). *Рим і обрядово-літургичні дискусії у патріаршій Київській Вселенській Церкві між двома світовими війнами: збірка спостережень та дискусій, зібрана та передана до Східної Конгрегації о. Кирилом Королевським*. Львів.
- Возняк, М. (1921). *Історія української літератури. Т. 2: Віки XVI–XVIII. Ч. 1: (з 46 іл.)*. Львів: Накладом Т-ва «Просвіта».
- Голубев, С. (1883). *Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники: (опыт церковно-исторического исследования)*. Киев.
- Грушевський, М.С. (1905). *Історія України-Руси* (Т. 5). Львів.
- Гудзяк, Б. (2000). *Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*. Львів.
- Дмитриев, М.В. (1990). *Православие и Реформация: реформационные движения в восточнославянских землях Речи Посполитой во второй половине XVI в.* Москва: Издательство МГУ.
- Дорошенко, Д. (1933). *Нарис історії України* (Т. 1–2). Варшава.
- Ефименко, О. (1905). Южно-русские братства. *Южная Русь: очерки, исследования и заметки* (Т. 1, с. 200–309). Санкт-Петербург.
- Зубрицкий, Д. (1849). Летопись Львовского Ставропигийского братства. *Журнал Министерства Народного Просвещения*, № 56, Ч. 62, Отд. 2.
- Исаевич, Я. (1978). Круг читательских интересов городского населения Украины в XVI–XVII в. *Федоровские чтения 1976: Читатель и книга* (с. 67–71). Москва.
- Исаевич, Я. (1966). *Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст.* Київ: Наук. думка.
- Исаевич, Я. (1968). Архів Львівського братства. *Архіви України*, 1, 88–93.
- Исаевич, Я. (1971). Братства і українська музична культура XVI–XVIII ст. *Українське музикознавство*, 6, 48–57. Київ.
- Калакура, Я. (2016). *Методологія історіографічного дослідження*. Київ: ВПЦ «Київський університет».

- Капраль, М.** (2009). Знахідки і втрати джерелознавчого дослідження про Львівське братство. [Рец.:] Шустова Ю.Э. Документи Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788). Источниковедческое исследование. Москва, 2009. 648 с., ил. (Россия и Христианский Восток. Библиотека; Вып. 8). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XIII, 365–371.
- Капраль, М.** (Упоряд.). (2010). *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)*. Львів.
- Карташов, А.** (1959). *Очерки по истории русской церкви*. Париж.
- Ковальський, Н.П.** (1978). *Источниковедение и археография истории Украины XVI – перв. пол. XVII в.* Днепропетровск.
- Ковальський, М.П.** (1992). Актуальні проблеми джерелознавства історії України XVI–XVII ст. *Український археографічний щорічник*, 1, 261–273. Київ: Наукова думка.
- Крип'якевич, І.** (1994). *Історія Львівської Русі в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали*. М. Капраль (Упоряд.). Львів.
- Крыловский, А.С.** (1904). *Львовское ставропигиальное братство: (Опыт церковно-исторического исследования)*. А. Крыловский (Соч.). Киев: тип. Имп. ун-та Св. Владимира.
- Лазорак, Б.** (2012). *Церковні братства Львівсько-Кам'янецької єпархії XVII ст.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Луцький національний університет ім. Лесі Українки. Луцьк.
- Лазорак, Б.** (2014). Два документи львівського кушніра Василя Ревачовича на «Мікрошовський» ґрунт: з архіву львівського Богоявленського братства (1654, 1669 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 17–18, 461–466.
- Лукашова, С.С.** (2006). *Миряне и церковь: религиозные братства Киевской митрополии в конце XVI века*. Москва.
- М. К.** (1931). [Рец.:] Заикин В. Участие светского элемента в церковном управлении, выборное начало и «соборность» в Киевской митрополии в XVI и XVII веках. Варшава, 1930. *Добрый пастыр*, I (2), 154–156.
- Максимович, М.** (1841). О памятниках Луцкого Крестовоздвиженского братства. *Киевлянин* (с. 311–324).
- Медынский, Е.Н.** (1954). *Братские школы Украины и Белоруссии в XVI–XVII вв. и их роль в воссоединении Украины с Россией*. Москва: Изд-во АПН РСФСР.
- Менько, В.** (2011). Історичні дослідження XIX – початку XXI ст. благодійної діяльності православних церковних братств кївської митрополії. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XIV–XV, 242–251.
- Мірчук, І.** (1949). *Історія української культури*. Мюнхен.

- Науменко, Ф.** (1963). *Педагог-гуманіст і просвітитель І. Борецький*. Львів.
- Огієнко, І.** (1942). *Українська церква. Т. 1: Нариси з історії Української Православної Церкви*. Прага: Вид-во Юрія Тищенка.
- Петрушевич, А.** (1880). Акты, относящиеся к истории Львовского Ставропигиального братства. *Временник Ставропигийского Института* (с. 137–148).
- Пушкарёв, Л.Н.** (1980). Определение, систематизация и использование историографических источников. *Методологические и теоретические проблемы истории исторической науки* (с. 102–108). Калинин.
- Рамазанова, Д.Н.** (2003). Бытование первой Греко-славянской грамматики (Львов, 1591 г.) в славянских землях в XVII–XVIII вв. *Федоровские чтения* (с. 277–284).
- Соловьёв, С.** (1851). *История России с древнейших времён* (Кн. 1–6). Санкт-Петербург: Товарищество «Общественная польза».
- Соловьёв, С.** (1856). Братчины. *Русская беседа* (Т. IV, с. 108–117).
- Срібний, Ф.** (1907). [Рец.:] Криловський А. Львовское Ставропигиальное братство. Киев, 1904. *ЗНТШ* (Т. 75 (1), с. 171–195).
- Срібний, Ф.** (1911). *Студії над організацією львівської Ставропигії*. *ЗНТШ* (Т. 106, с. 25–40). Львів.
- Студинський, К.** (1921). *Збірник Львівської Ставропигії* (Т. 1). Львів.
- Тимошенко, Л.** (2008). Криза церковного життя Київської православної митрополії наприкінці XVI ст.: інтерпретації істориків і свідчення джерел. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, XI–XII*, 96–116.
- Ульяновський, В.** (1994). *Історія церкви та релігійної думки в Україні. Кн. 1: Середина XV – кінець XVI ст.*: навч. посіб. Київ: Либідь.
- Фефелова, О.** (2001). *Православные братства на восточнославянских территориях Речи Посполитой во второй половине XVI – первой половине XVII веков*. (Автореф. дисс. ... канд. ист. наук). Томск.
- Флеров, И.** (1857). *О православных церковных братствах, существовавших у нас в Юго-Западной России, в XVI, XVII и XVIII столетиях*. Санкт-Петербург: Н.Г. Овсянников.
- Фонкич, Б.** (1975). Новые работы по истории греческой культуры послевизантийского периода. *Византийский временник*, 36 (61), 194–199.
- Харлампович, К.** (1898). *Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви*. Казань: Типо-литогр. Императ. Ун-та.

- Ціховський, Г.** (1931). [Рец.:] Заикин В. Участие светского элемента в церковном управлении, выборное начало и «соборность» в Киевской митрополии в XVI и XVII веках. Варшава, 1930. *Записки ЧСВВ* (Т. 4 (1–2), с. 378–385).
- Чижевський, Д.** (1929). *Філософія на Україні*. Прага.
- Шараневич, И.** (1896). *Иосиф Шумлянский, епископ Львовский от 1667 до 1708 г.* Львов.
- Шмидт, С.О.** (1976). Некоторые вопросы источниковедения историографии. *Проблемы истории общественной мысли и историографии: к 75-летию М.В. Нечкиной* (с. 265–274). Москва.
- Шустова, Ю.Э.** (2009). *Документи Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788): источниковедческое исследование*. Москва: Языки славянской культуры.
- Яременко, П.** (1964). *Український письменник-полеміст Христофор Філалет і його «Апокрисис»*. Львів.
- Яременко, П.** (1982). *Іван Вишенський*. Київ.
- Яременко, П.** (1986). *Мелетій Смотрицький: життя і творчість*. Київ.
- Bobrzyński, M.** (1881). *Dzieje Polski w zarysie*. Warszawa – Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Chodynicki, K.** (1934). *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska: zarys historyczny 1370–1632*. Warszawa.
- Ćwikła, L.** (2006). *Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnej w Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1344–1795*. Lublin.
- Franko, I.** (1892). Charakterystyka literatury ruskiej 16–17 w. *Kwartalnik Historyczny* (Т. 4, s. 693–727).
- Isaievych, I.** (2006). *Voluntary brotherhood: confraternities of laymen in early modern Ukraine*. Edmonton; Toronto: Canadian institute of Ukrainian studies press.
- Korzon, T.** (1889). *Historia nowożytna. T. 1: Do 1648 roku*. Kraków.
- Kuzmak, K., & Szegda, M.** (1995). Cerkiewne bractwa. *Encyklopedia katolicka* (Т. III, s. 14–18). Lublin.
- Lewicki, K.** (1933). *Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r.* Lwów.
- Lorens, B.** (2005). *Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII i XVIII wieku*. Rzeszów: Wyd. UR.
- Loziński, W.** (1902). *Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku*. Lwów.

- Mironowicz, A.** (2003). *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej*. Białystok: Offset-print.
- Ptaśnik, J.** (1925). Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku. *Kwartalnik Historyczny* (T. 39 (2), s. 228–257).
- Zubrycki, D.** (1844). *Kronika miasta Lwowa*. Lwów: t. Staurop. inst.

References

- Atamanenko, A.** (2000). Deiaki problemy doslidzhen z istorii dzhereloznavstva ta arkeohrafii [Some problems of research in the history of source studies and archeography]. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy – Historiographical and source problems of the history of Ukraine* (pp. 13–21). Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskoho universytetu [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2005). Tserkovni bratstva Halychyny v doslidzhenniakh Ivana Franka [Church fraternities of Galicia in the research of Ivan Franko]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, IX, 39–47 [in Ukrainian].
- Blazheiovskyyi, D., & Terekhovskyyi, R.** (Ed.). (2002). *Rym i obriadovoliturhichni diskusii u patriarshii Kyivskii Vselenskkii Tserkvi mizh dvoma svitovymy viinamy: zbirka sposterezhen ta diskusii, zibrana ta peredana do Skhidnoi Konhrehatsii o. Kyrylom Korolevskym* [Rome and ceremonial-liturgical discussions in the patriarchal Kyiv Ecumenical Church between the two world wars: A collection of observations and discussions, collected and transmitted to the Eastern Congregation by Kyrylo Korolevsky]. Lviv [in Ukrainian].
- Vozniak, M.** (1921). *Istoriia ukrainskoi literatury. T. 2 (1): Viky XVI–XVIII* [History of Ukrainian literature. Vol. 2 (1): Ages of the 16th – 18th centuries]. Lviv: Nakladom T-va «Prosvita» [in Ukrainian].
- Golubev, S.** (1883). *Kievskiy mitropolit Petr Mogila i ego spodvizhniki: (opyt tserkovno-istoricheskogo issledovaniya)* [Kyiv Metropolitan Peter Mohyla and his associates: (experience of church-historical research)]. Kiev [in Ukrainian].
- Hrushevskyyi, M.S.** (1905). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Russia]. (Vol. 5). Lviv [in Ukrainian].
- Hudziak, B.** (2000). *Kryza i reforma: Kiiv'ska mytropoliia, Tsarhorodskiyi patriarkhat i geneza Beresteiskoi unii* [Crisis and reform: the Kyiv metropolitanate, the Constantinople patriarchate and the genesis of the Brest Union]. Lviv [in Ukrainian].
- Dmitriev, M.V.** (1990). *Pravoslavie i Reformatsiya: reformatsionnye dvizheniya v vostochnoslavyanskikh zemlyakh Rechi Pospolitoj vo vtoroy polovine XVI v.* [Orthodoxy and the Reformation: Reformation movements in

- the East Slavic lands of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the 16th century*]. Moskva: Izdatelstvo MGU [in Russian].
- Doroshenko, D.** (1933). *Narys istorii Ukrainy [Essay on the history of Ukraine]*. (Vols. 1–2). Varshava [in Ukrainian].
- Efimenko, O.** (1905). *Yuzhno-russkie bratstva [South Russian fraternities]. Yuzhnaya Rus: ocherki, issledovaniya, zametki – Southern Russia: essays, research and notes* (Vol. 1, pp. 200–309). Saint Petersburg [in Russian].
- Zubritskiy, D.** (1849). *Letopis Lvovskogo Stavropigiyskogo bratstva [Chronicle of the Lviv Stauropean Brotherhood]. Zhurnal Ministerstva Narodnogo Prosveshcheniya – Journal of the Ministry of Public Education*, № 56, Ch. 62, Otd. 2 [in Russian].
- Isaevich, Ya.** (1978). *Krug chitatelskikh interesov gorodskogo naseleniya Ukrainy v XVI–XVII v. [The circle of readers' interests of the urban population of Ukraine in the XVI–XVII centuries]. Fedorovskie chteniya, 1976: Chitatel i kniga – Fedorovsky readings 1976: The reader and the book* (pp. 67–71). Moskva [in Russian].
- Isaievych, Ya.** (1966). *Bratstva ta yikh rol v rozvytku ukrainskoi kultury XVI–XVIII st. [Brotherhoods and their role in the development of Ukrainian culture of the XVI–XVIII centuries]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya.** (1968). *Arkhiv Lvivskoho bratstva [Archive of the Lviv Brotherhood]. Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 1, 88–93 [in Ukrainian].
- Isaievych, Ya.** (1971). *Bratstva i ukrainska muzychna kultura XVI–XVIII st. [Brotherhoods and Ukrainian musical culture of the XVI–XVIII centuries]. Ukrainske muzykoznavstvo – Ukrainian musicology*, 6, 48–57. Kyiv [in Ukrainian].
- Kalakura, Ya.** (2016). *Metodolohiia istoriografichnogo doslidzhennia [Methodology of historiographical research]*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
- Kapral, M.** (2009). *Znakhidky i vtraty dzhereloznavchoho doslidzhennia pro Lvivske bratstvo. [Rets.:] Shustova Yu.Ye. Dokumenty Lvovskogo Uspenskogo Stavropigiyskogo bratstva (1586–1788). Istochnikovedcheskoe issledovanie. Moskva, 2009. 648 s., il. (Rosiya i Khristianskiy Vostok. Biblioteka; Vyp. 8) [Finds and losses of source research on the Lviv Brotherhood. [Rev.:] Shustova Yu.E. Documents of the Lviv Assumption Stauropean Brotherhood (1586–1788). Source study. Moscow, 2009. 648 p., ill. (Russia and the Christian East. Library; Issue 8)]. Drohobyskiy kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XIII, 365–371 [in Ukrainian].

- Kapral, M.** (Comp.). (2010). *Pryvilei natsionalnykh hromad mista Lvova (XIV–XVIII st.) [Privileges of national communities of the city of Lviv (XIV–XVIII centuries)]*. Lviv [in Ukrainian].
- Kartashov, A.** (1959). *Ocherki po istorii russkoy tserkvi [Essays on the history of the Russian church]*. Parizh [in Russian].
- Kovalskiy, N.P.** (1978). *Istochnikovedenie i arkhografiya istorii Ukrainy XVI – perv. pol. XVII v. [Source studies and archeography of the history of Ukraine XVI – first half XVII century]* [in Russian].
- Kovalskiy, M.P.** (1992). Aktualni problemy dzhereloznavstva istorii Ukrainy XVI–XVII st. [Source studies and archeography of the history of Ukraine XVI–XVII century]. *Ukrainskyi arkhеографічний shchоріchnik – Ukrainian Archaeological Yearbook*, 1, 261–273. Kyiv [in Ukrainian].
- Krypiakevych, I.** (1994). *Istoriia Lvivskoi Rusi v pershii polovyni XVI st.: doslidzhennia ta materialy [History of Lviv Rus in the first half of the XVI century: research and materials]*. M. Kapral (Comp.). Lviv [in Ukrainian].
- Krylovskiy, A.S.** (1904). *Lvovskoe stavropigialnoe bratstvo: (Opyt tserkovno-istoricheskogo issledovaniya) [Lviv Stavropigial Fraternity: (Experience of Church-Historical Research)]*. A. Krylovskiy (Ed.). Kiev: tip. Imp. un-ta Sv. Vladimira [in Russian].
- Lazorak, B.** (2012). *Tserkovni bratstva Lvivsko-Kamianetskoj yeparkhii (XVII st.) [Church fraternities of the Lviv-Kamyanets eparchy (XVII century)]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Lutsk [in Ukrainian].
- Lazorak, B.** (2014). Dva dokumenty lvivskoho kushnira Vasyliya Revakovycha na «Mikroshovskyi» grunt: z arkhivu lvivskoho Bohoiavlenskoho bratstva (1654, 1669 rr.) [Two documents of the Lviv furrier Vasyl Revakovich on "Mikroshovsky" soil: from the archives of the Lviv Epiphany Brotherhood (1654, 1669)]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, 17–18, 461–466 [in Ukrainian].
- Lukashova, S.S.** (2006). *Miryane i tserkov: religioznye bratstva Kievskoy mitropolii v kontse XVI veka [Lay people and the church: religious fraternities of the Kiev metropolitanate in the late sixteenth century]*. Moskva [in Russian].
- M. K.** (1931). [Rets.:] Zaikin V. Uchastie svetskogo elementa v tserkovnom upravlenii, vybornoe nachalo i «sobornost» v Kievskoy mitropolii v XVI i XVII vekakh. Varshava, 1930 [[Rev.:] Zaikin V. Participation of the secular element in church government, the electoral beginning and "catholicity" in the Kiev metropolitanate in the XVI and XVII

- centuries. Warsaw, 1930]. *Dobryi pastyr – Good shepherd*, 1 (2), 154–156 [in Russian].
- Maksimovich, M.** (1841). О памятниках Lutskogo Krestovozdvizhenskogo bratstva [About the monuments of the Lutsk Exaltation of the Cross Brotherhood]. *Kievlyanin – Kievite* (pp. 311–324) [in Russian].
- Medynskiy, E.N.** (1954). *Bratskie shkoly Ukrainy i Belorussii v XVI–XVII vv. i ikh rol v vossoedinenii Ukrainy s Rossiey [Fraternal schools of Ukraine and Belarus in the XVI–XVII centuries. and their role in the reunification of Ukraine with Russia]*. Moskva: Izd-vo APN RSFSR [in Russian].
- Menko, V.** (2011). Istorychni doslidzhennia XIX – pochatku XXI st. blahodiinoi diialnosti pravoslavnykh tserkovnykh bratstv kyivskoi mytropolii [Historical research of the XIX – early XXI centuries charitable activities of the Orthodox Church fraternities of the Kyiv metropolitanate]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XIV–XV, 242–251 [in Ukrainian].
- Mirchuk, I.** (1949). *Istoriia ukrainskoi kultury [History of Ukrainian Culture]*. Miunkhen [in Ukrainian].
- Naumenko, F.** (1963). *Pedahoh-humanist i prosvitytel I. Boretskyi [Teacher-humanist and educator I. Boretsky]*. Lviv [in Ukrainian].
- Ohienko, I.** (1942). *Ukrainska tserkva. T. 1: Narysy z istorii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy [Ukrainian Church. Vol. 1: Essays on the history of the Ukrainian Orthodox Church]*. Praha: Vyd-vo Yurii Tyshchenka [in Ukrainian].
- Petrushevich, A.** (1880). Akty, otnosyashchiesya k istorii Lvovskogo Stavropigialnogo bratstva [Acts relating to the history of the Lviv Stavropigial Brotherhood]. *Vremennik Stavropigiyskogo Instituta – Timeline of the Stauropean Institute* (pp. 137–148). [in Russian].
- Pushkaryov, L.N.** (1980). Opredelenie, sistematizatsiya i ispolzovanie istoriograficheskikh istochnikov [Definition, systematization and use of historiographical sources]. *Metodologicheskie i teoreticheskie problemy istorii istoricheskoy nauki – Methodological and theoretical problems of the history of historical science* (pp. 102–108). Kalinin [in Russian].
- Ramazanova, D.N.** (2003). Bytovanie pervoy Greko-slavyanskoy grammatiki (Lvov., 1591 g.) v slavyanskikh zemlyakh v XVII–XVIII vv. [Existence of the first Greco-Slavic grammar (Lviv, 1591) in the Slavic lands in the XVII–XVIII centuries]. *Fedorovskie chteniya – Fedorovsky reading* (pp. 277–284) [in Russian].
- Solovyov, S.** (1851). *Istoriya Rossii s drevneyshikh vremyon [History of Russia since ancient times]*. (Vols. 1–6). Saint Petersburg: Tovari-schestvo «Obshchestvennaya polza» [in Russian].

- Solovev, S.** (1856). Bratchiny [Brotherhood]. *Russkaya besida – Russian conversation* (Vol. IV, pp. 108–117) [in Russian].
- Sribnyi, F.** (1907). [Rets.:] Krilovskiy A. Lvovskoe Stavropigialnoe bratstvo. Kiev, 1904 [[Rev.:] Krylovsky A. Lviv Stavropigial Brotherhood. Kyiv, 1904]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. 75 (1), pp. 171–195) [in Ukrainian].
- Sribnyi, F.** (1911). Studii nad orhanizatsiieiu Lvivskoi Stavropihii [Studies on the organization of Lviv Stavropegia]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka – Notes of the Shevchenko Scientific Society* (Vol. 106, pp. 25–40). Lviv [in Ukrainian].
- Studynskiy, K.** (1921). *Zbirnyk Lvivskoi Stavropihii [Collection of Lviv Stavropegia]*. (Vol. 1). Lviv [in Ukrainian].
- Tymoshenko, L.** (2008). Kryza tserkovnoho zhyttia Kyivskoi pravoslavnoi mytropolii naprykintsi XVI st.: interpretatsii istorykiv i svidchennia dzherel [The crisis of church life of the Kyiv Orthodox metropolitanate at the end of the XVI century: interpretations of historians and testimonies of sources]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XI–XII, 96–116 [in Ukrainian].
- Ulianovskiy, V.** (1994). *Istoriia tserkvy ta relihiinoi dumky v Ukraini. Kn. 1: Seredyna XV – kinets XVI st. [History of the church and religious thought in Ukraine. Vol. 1: the 15th end of the 16th century]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Fefelova, O.** (2001). *Pravoslavnye bratstva na vostochnoslavianskikh territoriyakh Rechi Pospolitoj vo vtoroy polovine XVI – pervoy polovine XVII vekov [Orthodox fraternities in the East Slavic territories of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the second half of the 16th – first half of the 17th centuries]*. (Extended abstract of candidate's thesis). Tomsk [in Russian].
- Flerov, I.** (1857). *O pravoslavnykh tserkovnykh bratstvakh, protivoborstvo-vavshikh unii v Yugo-Zapadnoy Rossii, v XVI, XVII i XVIII stoletiyakh [About the Orthodox church fraternities that opposed the union in Southwestern Russia in the 16th, 17th and 18th centuries]*. Sankt-Peterburg: N.G. Ovsiannikov [in Russian].
- Fonkich, B.** (1975). *Novye raboty po istorii grecheskoy kultury poslevizantiyskogo perioda [New works on the history of Greek culture of the post-Byzantine period]*. *Vizantiyskiy vremennik – Byzantine time*, 36 (61), 194–199 [in Russian].
- Kharlampovich, K.** (1898). *Zapadnorusskie pravoslavnye shkoly XVI i nachala XVII veka, otnoshenie ikh k inoslavnyim, religioznoe obuchenie v nikh i zaslugi ikh v dele zashchity pravoslavnoy very i tserkvi [Western*

Russian Orthodox schools of the 16th and early 17th centuries, their attitude to non-Orthodox, religious education in them and their merits in the protection of the Orthodox faith and the church]. Kazan: Tipolitogr. Imperat. Un-ta [in Russian].

- Tsikhovskiy, H.** (1931). [Rets.:] Zaikin V. Uchastie svetskogo elementa v tserkovnom upravlenii, vybornoe nachalo i «sobornost» v Kievskoy mitropolii v XVI i XVII vekakh. Varshava, 1930 [Western Russian Orthodox schools of the 16th and early 17th centuries, their attitude to non-Orthodox, religious education in them and their merits in the protection of the Orthodox faith and the church. Warsaw, 1930]. *Zapysky ChSVV – Notes ChSVV* (Vol. 4 (1–2), pp. 378–385) [in Russian].
- Chyzhevskiy, D.** (1929). *Filosofia na Ukraini [Philosophy in Ukraine]*. Praha [in Ukrainian].
- Sharanevich, I.** (1896). *Iosif Shumlyanskiy, episkop Lvovskiy ot 1667 do 1708 g. [Joseph Shumlyansky, Bishop of Lviv from 1667 to 1708]*. Lvov [in Russian].
- Shmidt, S.O.** (1976). Nekotorye voprosy istochnikovedeniya istoriografii [Some questions of source studies of historiography]. *Problemy istorii obshchestvennoy mysli i istoriografii – Problems of the history of public thought and historiography* (pp. 265–274). Moskva [in Russian].
- Shustova, Yu.Ye.** (2009). *Dokumenty Lvovskogo Uspenskogo Stavropigiyskogo bratstva (1586–1788): istochnikovedcheskoe issledovanie [Documents of the Lviv Assumption Stauropean Brotherhood (1586–1788): a source study]*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kultury [in Russian].
- Yaremenko, P.** (1964). *Ukrainskyi pysmennyk-polemist Khrystofor Filalet i yoho «Apokrysys» [Ukrainian polemicist writer Christopher Filalet and his "Apocryphal"]*. Lviv [in Ukrainian].
- Yaremenko, P.** (1982). *Ivan Vyshenskyi [Ivan Vyshensky]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Yaremenko, P.** (1986). *Meletii Smotrytskyi: zhyttia i tvorchist [Meletiy Smotrytsky: Life and work]*. Kyiv [in Ukrainian].
- Bobrzyński, M.** (1881). *Dzieje Polski w zarysie [An outline of the history of Poland]*. Warszawa – Kraków: Nakład Gebethnera i Wolffa [in Polish].
- Chodyncki, K.** (1934). *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska: zarys historyczny 1370–1632 [The Orthodox Church and the Republic of Poland: historical outline 1370–1632]*. Warszawa [in Polish].
- Ćwikła, L.** (2006). *Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnej w Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1344–1795 [Policy of state authorities towards the Orthodox Church and Orthodox people in the Kingdom of Poland, the Grand Duke of*

- Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth in the years 1344–1795*. Lublin [in Polish].
- Franko, I.** (1892). Charakterystyka literatury ruskiej 16–17 w. [Characteristics of Ruthenian literature 16–17 centuries]. *Kwartalnik Historyczny – Quarterly historical* (Vol. 4, pp. 693–727) [in Polish].
- Isaievych, I.** (2006). *Voluntary brotherhood: confraternities of laymen in early modern Ukraine*. Edmonton; Toronto: Canadian institute of Ukrainian studies press.
- Korzon, T.** (1889). *Historia nowożytna. T. 1: Do 1648 roku [New history. Vol. 1: Until 1648]*. Kraków [in Polish].
- Kuźmak, K., & Szegda, M.** (1995). Cerkiewne bractwa [Orthodox brotherhoods]. *Encyklopedia katolicka – Catholic encyclopedia* (Vol. III, pp. 14–18). Lublin [in Polish].
- Lewicki, K.** (1933). *Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r. [Prince Konstanty Ostrogski and the Union of Brest 1596]*. Lwów [in Polish].
- Lorens, B.** (2005). *Bractwa cerkiewne w eparchii przemyskiej w XVII i XVIII wieku [Orthodox brotherhoods in the Przemyśl eparchy in the 17th and 18th centuries]*. Rzeszów: Wyd. UR [in Polish].
- Loziński, W.** (1902). *Patrycjat i mieszczaństwo lwowskie w XVI i XVII wieku [Lviv patriciate and burghers in the 16th and 17th centuries]*. Lwów, 1902 [in Polish].
- Mironowicz, A.** (2003). *Bractwa cerkiewne w Rzeczypospolitej [Church brotherhoods in the Polish-Lithuanian Commonwealth]*. Białystok: Offset-print [in Polish].
- Ptaśnik, J.** (1925). Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku [Fight for the democratization of Lviv from the 16th to the 18th century]. *Kwartalnik Historyczny – Quarterly historical* (Vol. 39 (2), pp. 228–257) [in Polish].
- Zubrycki, D.** (1844). *Kronika miasta Lwowa [Chronicle of the city of Lviv]*. Lwów: t. Staurop. inst. [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 09.02.2021 р.

УДК 930.85(477.75)(=512.143)
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228472

Максим МАРТИН

зав. відділом «Юдаїзм», Львівський музей історії релігії, пл. Музейна, 1,
м. Львів, Україна, індекс 79000 (mmartyn1981@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4765-0794>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAH-6574-2021>

Бібліографічний опис статті: Мартин, М. (2021). Неоязичництво кримських караїмів: генеза і сучасний стан. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 65–83. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228472>.

НЕОЯЗИЧНИЦТВО КРИМСЬКИХ КАРАЇМІВ: ГЕНЕЗА І СУЧАСНИЙ СТАН

Анотація. *Метою роботи є проаналізувати історію виникнення та розвитку феномену в культурі караїмів Східної Європи, який можна охарактеризувати як неоязичництво. Методологія дослідження* спирається на загальнонаукові та спеціально-історичні методи. В основу роботи покладено принципи історизму, наукової об'єктивності, та проблемно-хронологічний підхід. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше зроблено спробу комплексного дослідження феномену неоязичництва кримських караїмів у його розвитку, від виникнення до сучасного стану. Так само вперше зроблено спробу виділити всі елементи, на які спирається неоязичницький дискурс кримських караїмів, визначити час і обставину появи чи першої згадки про кожен з них. **Висновки.** З'ясовано, що пошук чи винайдення язичницьких традицій в культурі кримських караїмів був незворотним і логічним наслідком кампанії з абсолютизації значення тюркської спадщини і популяризації думки про винятково тюркське походження кримських караїмів, що її проводив караїмський лідер С. Шапішал у 1930-і рр. серед караїмів 2-ї Речі Посполитої. Виявлено, що дже-

© Максим Мартин, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

релом натхнення для авторів, що шукали і шукають сліди язичництва у культурі караїмів Східної Європи, могли служити матеріали, надруковані у міжвоєнній караїмській пресі, зокрема польськомовному журналі «*Muśl Karaïmska*», який виходив у Вільно, і на редакційну політику якого С. Шапшал мав великий вплив. Проте, як простежено, не завжди С. Шапшал особисто відповідає за інтерпретації різних елементів караїмської культури як язичницьких і за появу нових псевдоязичницьких елементів. Також доведено, що не всі елементи культури караїмів, які використовуються як доказ язичництва їхніх предків, є пізніми вигадками чи запозиченнями, але можуть бути слідами культурної дифузії караїмів і тюркських народів упродовж тривалого існування караїмів у тюркському оточенні.

Ключові слова: С. Шапшал; неоязичництво; тюркізація.

Maksym MARTYN

Head of "Judaism" Department, Lviv Museum of the History of Religion, 1, Museina Sq., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (mmartyn1981@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4765-0794>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AAH-6574-2021>

To cite this article: Martyn, M. (2021). Neozazychnystvo krymskykh karaimiv: geneza i suchasnyi stan [Neo-paganism of the Crimean Karaites: genesis and current state]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 65–83. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228472> [in Ukrainian].

NEO-PAGANISM OF THE CRIMEAN KARAITES: GENESIS AND CURRENT STATE

Summary. *The purpose of the study is to analyze the history of the emergence and development of the phenomenon in the culture of the Karaites of Eastern Europe, which can be described as neo-paganism.*

Research methodology *is based on the scientific and special-historical methods and the growth of the historical analysis. The article*

is based on the principles of historicism, scientific objectivity and problem-chronological approach.

The scholar novelty of the article is in the fact that for the first time an attempt has been made to comprehensively study the phenomenon of neo-paganism of the Crimean Karaites in its development, from its origin to the present state. In the same way, for the first time it attempts to single out all the elements on which the neo-pagan discourse of the Crimean Karaites is based, to determine the time and circumstance of the appearance or the first mention of each of them.

Conclusions. *It was found that the search for or invention of pagan traditions in the culture of the Crimean Karaites was an irreversible and logical consequence of the campaign to absolutize the importance of Turkish heritage and popularize the idea of exclusively Turkish origin of the Crimean Karaites, conducted by Karaite leader S. Shapshal in the 1930s among the Karaites of the Second Polish Republic. The source of inspiration for authors who have been looking for traces of paganism in the culture of the Karaites of Eastern Europe could be materials published in the interwar Karaite press, including the Polish-language magazine "Myśl Karaimska" published in Vilno (contemporary Vilnius), and on the editorial policy of which S. Shapshal had a great influence. However, as can be seen, Shapshal is not always personally responsible for the interpretation of various elements of Karaite culture as pagan and for the emergence of new pseudo-pagan elements. It has also been shown that not all elements of Karaite culture used as evidence of the paganism of their ancestors are late inventions or borrowings, but may be traces of the cultural diffusion of Karaites and Turkish peoples during the long existence of Karaites in the Turkish environment.*

Key words: *S. Shapshal; neo-paganism; turkization.*

Постановка проблеми. У сучасній пресі і публіцистиці кримських караїмів важко не помітити наявність тенденції, яку можна охарактеризувати як неоязичництво. Вона полягає у пошуку або конструюванні елементів у культурі та релігійній традиції караїмів, що можуть бути витлумачені як доказ існування язичництва у їхніх предків. Ця тенденція, як нам здається, заслуговує на всебічне вивчення. Актуальність цього дослідницького зацікавлення пояснюється такими обставинами. По-перше, історично і аж до міжвоєнного періоду громада кримських караїмів вирізнялася непохитною відданістю своїй версії юдаїзму, тому

раптове утвердження думки про язичницьке минуле, яка стає частиною групової ідентичності, є феноменом, який потребує додаткового вивчення. По-друге, якраз у міжвоєнний період в середовищі караїмських інтелектуалів починають домінувати ідеї тюркського походження і винятково тюркських коренів культури кримських караїмів. Тоді ж з'явилися перші публікації щодо язичницьких коренів караїмської культури. Отож, караїмське неоязичництво виглядає цікавим не тільки з релігієзнавчої, але й з точки зору вивчення розвитку модерного націоналізму кримських караїмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показує, що зацікавлення проблемою сучасного неоязичництва у кримських караїмів, з точки зору розвитку караїмського націоналізму, існує, але воно обмежується визначенням, не завжди переконливим, авторства окремих сюжетів, на які посилаються публіцисти, що пишуть про язичницькі елементи караїмської культури (Kizilov, 2007, pp. 405–406; Kizilov, 2003, p. 125). Релігієзнавчий коментар щодо сучасного стану справ у караїмських громадах, що належав перу Т. Щеголевої, досить таки лаконічний (Щеголева, 2003). Розлоге і комплексне дослідження різноманітних складових елементів язичницької міфології не проводилося.

Метою статті є дослідження коренів теорії про язичництво у предків кримських караїмів та її сучасного стану.

Виклад основного матеріалу. Кримські караїми¹ – одна з традиційних спільнот Східної Європи, що сформувалася на територіях, які належали Кримському ханству, Польському королівству, Великому Князівству Литовському в пізньому Середньовіччі – ранньомодерному часі як замкнена етнорелігійна спільнота, яка внаслідок модернізаційних процесів у XIX–XX ст. перетворюється на мікронацію. Час і джерела формування цієї групи, інакше кажучи перебіг караїмського етногенезу, були предметом наукової дискусії упродовж останніх півтора століття. Від єдиновірців – караїмів, що мешкають в європейській частині Туреччини, о. Кіпр, мешкали в Єгипті, караїмів Східної Європи відрізняють тюркські

---

¹ Також, існує визначення «східноєвропейські караїми», що останнім часом використовується противниками теорії про Крим як єдине джерело розселення для всіх караїмських громад Східної Європи.

говірки, якими вони послуговувалися у побуті традиційно, і, на загал, переконаність у спільному походженні усіх східноєвропейських громад караїмів з Криму.

Головним маркером, що об'єднував цю спільноту впродовж її історії, було сповідання караїмської версії юдаїзму, популярної у ранньому Середньовіччі, головню, у країнах Близького Сходу. Таким чином, релігія зумовила ізоляцію караїмів не тільки від їхніх християнських та мусульманських сусідів, але і від євреїв-ашкеназів, що сповідували юдаїзм у його талмудичній (раббіністичній) версії. Ізоляція була тим більш герметичною, оскільки навернення у караїмізм іновірців категорично заборонялося. Само собою, не дозволені були змішані шлюби – навіть з євреями, або, як їх називали караїми, «братами-раббанітами».

Така замкненість дала змогу кримським караїмам зберегти у місцях розселення такі риси: вживання як розмовних мов, і, обмежено, на письмі, тюркських говірок, низка цікавих етнографічних рис тощо. У результаті, крихітна (в масштабах регіону) група, чисельність якої ледь перевищувала на кінець XIX ст. 13 тис. осіб (Синани, 1911, с. 30), зберегла на початок XX ст. групову ідентичність, яка набула низки ознак ідентичності національної. Тим не менше, у 1917–1918 рр., які можна вважати вирішальними у формуванні караїмської мікронації, під час проведення у Євпаторії Другого національного з'їзду, було сформульовано консенсус з приводу «дефініції» щодо того, ким є кримські караїми, знову було наголошено на винятковій важливості релігії для караїмської нації («Протоколи заседаний», 1917, с. 7–9). Караїмська спільнота Східної Європи, таким чином, історично сформувалася навколо вкрай консервативної версії юдаїзму, і бачила її як важливу складову своєї ідентичності навіть у модерну добу. Зміни прийшли з часом, коли на караїмську ідентичність серйозно вплинули історичні теорії щодо їхнього етногенезу.

У історичній думці Російської імперії у XIX ст. починають розглядатися джерела з історії Київської Русі східного походження, які розповідають зокрема і про хозар, таємничий народ тюркського (як тоді вважалося) походження, що створив імперію-каганат у степах Євразії та передгір'ях Кавказу. Хазари, як вважалося, зробили юдаїзм державною мовою каганату, і тюркомовні караїми виглядали для істориків того періоду природними на-

щадками хозар. Караїмська традиційна історіографія в Східній Європі, зі свого боку, була налаштована вкрай скептично щодо ідей про можливе неєврейське походження своєї групи. Для громади, основу ідентичності якої становили приналежність до «істинного Ізраїлю», сама ідея про те, що предками караїмів могли бути неєвреї, які прийняли караїмську версію юдаїзму, була вкрай неприємною. Таке неприйняття пояснюється не тільки, і не стільки тим, що традиційно караїмські інтелектуали виводили генеалогію руху з течій, які діяли в єврейському середовищі Палестини у період Другого, чи, навіть Першого храмів, що робило його більш респектабельним, і мало обґрунтувати претензії на збереження «істинного», «чистого» юдаїзму. Крім того, в караїмізмі, на відміну від талмудичного юдаїзму, історично існувало й існує специфічно негативне ставлення до гіюру, тобто навернення неєвреїв до юдаїзму. навернення було предметом середньовічної полеміки між караїмами і талмудистами, і караїмські автори згадували навернення в юдаїзм, у тому числі хозар, винятково у негативному ключі, що є до сьогодні одним з найсильніших аргументів проти можливості прийняття хозарами караїмської версії юдаїзму (Ankori, 1959, pp. 74–76; Рашковский, 2014, с. 256–271). На відміну від талмудистів, які обережно ставилися до ідеї навернення, маючи на увазі можливі репресії з боку християнської чи мусульманської більшості, аргументація караїмських авторів мала радше принциповий, догматичний характер, відкидання *гіюру* було одним з базових елементів караїмського релігійного світогляду.

Таким чином, перед караїмськими авторами середини XIX ст. постало завдання створити наратив, який би, з одного боку, вкладався у рамки традиційної караїмської думки, яка вважала караїмів нащадками юдейських релігійних дисидентів, що зберегли «чисті» основи юдаїзму (на відміну від талмудистів), а з іншого, міг би вписати історію караїмів Східної Європи у рамки середньовічної історії регіону. Додатковим стимулом для робіт у цьому напрямі був інтерес, який починає проявляти до кримських караїмів та їхнього походження як громадськість, так і офіційна влада імперії. Імперська влада зацікавилася історією і походженням кримських караїмів у зв'язку з боротьбою караїмських

лідерів за скасування для караїмів, накладених на єврейське населення Російської імперії, законодавчих обмежень.

Перша спроба конструювання караїмської історії була здійснена караїмським вченим з Луцька, Мордехаєм Султанським. Свої погляди він виклав у 1838 р. у трактаті «Зехер Чаддікім», що вийшов друком за рукописом автора лише у 1920 р. у Варшаві (Sultanski, 1920). Виводячи корені караїмського руху в світі від релігійних дисидентів часів Першого Храму, вчений приписував появу караїмів у Криму королю Єрусалимського королівства Балдуїну I, що, нібито, переселив групу караїмів з Палестини до Криму на початку XII ст. Ця абсолютно фантастична версія вигадана, вочевидь, самим автором, можливо, на основі кримської караїмської усної традиції, що пов'язувала появу караїмського населення у Криму з генуезькими колоніями, ніколи не набула широкого поширення. Крім того, Султанський переповідає, поширену в усній традиції і зафіксовану Т. Чацьким, легенду про розселення караїмів з Криму на території Східної Європи у часи Вітовта, зберігши усі анахронізми і хронологічні розбіжності, для неї характерні, зокрема і датування правління Вітовта XIII ст. Характерною особливістю концепцій Султанського є протиставлення караїмів раввіністам не тільки з релігійної точки зору, але й у ставленні до влади країни, де вони проживають, що було відображенням властивого караїмам Східної Європи демонстративного лоялізму у ставленні до правлячих династій та урядів. Також Султанський приписував приналежність до караїмізма різним єврейським групам як зниклим, таким як Десять колін, так і наявним, таким як євреї Середньої Азії, Індії, чи Африки.

Набагато більшого поширення набула версія, викладена у трактаті знаменитого учня М. Султанського, караїмського історика та збирача старожитностей А. Фірковича. Оригінальна версія вченого говорить про те, що кримські караїми є нащадками Десяти втрачених колін, населення давнього Ізраїльського царства, що після падіння Самарії 721 р. до н. е. потрапили до асирійського полону, а в VI ст., за царя Камбіза, отримали за військову службу землю в Причорномор'ї (Фиркович, 1872, с. 64, 77). Від решти євреїв караїмів, отже, відрізняє, крім релігії, ще й походження, адже предками більшості євреїв вважалися коліна Юди і Веніаміна, населення Юдейського царства. Теорію свою А. Фіркович

спрямовував, у тому числі, проти теорії про хозарське походження кримських караїмів, яка була популярна серед тогочасних російських орієталістів, зокрема В. Грігор'єва (Фіркович, 1872, с. 7). Однак прагнучи заслужити визнання в академічних колах, де в той час зростало зацікавлення темою навернення юдео-хозар, Фіркович до свого нарративу хозар усе-таки вводить. Він пише про те, що згаданий в трактаті Єгуди Галеві «Кузарі» Ісаак Сангарі, легендарний місіонер, що навернув хозар до юдаїзму, був караїмом і мешкав у Криму. Таким чином, хозари були навернуті в караїмську версію юдаїзму. Після розгрому Хозарського каганату якась частина хозар продовжує жити в Криму, поруч зі своїми одновірцями, але окремими від них громадами (Фіркович, 1872, с. 33).

Як легко побачити, Фіркович ані слова не сказав про те, що караїми є нащадками хозар, хоча в тому, що насправді хотів довести саме це, його звинувачував ще його перший біограф, Є. Дейнард (Дейнард, 1875). На початок ХХ ст. склалася парадоксальна картина, коли освічені караїми, яких вже не задовільняла біблійна схема етногенезу, запропонована А. Фірковичем, прийняли теорію походження кримських караїмів від хозар, що нібито навернулися до караїмської версії юдаїзму, популярної у ті роки серед науковців. При цьому А. Фіркович, як сказано вище, безпосереднього стосунку до цієї теорії не мав, однак оголошувався її автором. Відгомін цих тверджень і зараз зустрічається у літературі (Kizilov, 2005).

Переконання у хозарському, тобто, відповідно до стану наукової думки першої половини ХХ ст., у тюркському походженні кримських караїмів², запустили в караїмському суспільстві 2-ї Речі Посполитої процеси, які можна назвати тюркізацією. Вони виражалися у появі тюркомовної караїмської преси, дискусіях про перехід на тюркську мову у богослужіннях, і, головне, всілякому підкресленню того, що караїми є окремим тюркським етносом. Одним з головних промоторів тюркізації був С. Шапшал, харизматичний і впливовий *сахам* (духовний голова) караїмів 2-ї Речі Посполитої, відомий вчений-орієталіст. Переконалий прибічник теорії тюркського походження караїмів (у тому числі

---

² Дискусія про угро-фінську, іранську та інші етнічні компоненти населення Хозарського каганату на той момент ще не почалася.

як філолог), Шапшал здійснював колосальний вплив на процеси у караїмському суспільстві, в тому числі, і через польськокомовний караїмський журнал «*Myśl Karaïmska*», основний друкований орган караїмів Центральної і Східної Європи цього періоду, що виходив у Вільно (нині Вільнюс). Редактором журналу з 1931 р. (за іншими даними з 1929 р.) (Kizilov, 2007, р. 403) був тюрколог, доцент Варшавського університету А. Зайончковський, молодший однодумець Шапшала.

Саме на сторінках цього журналу з'явилась перша публікація, безпосередньо пов'язана з язичництвом у предків караїмів. Це була рецензія на книгу російського емігранта О. Башмакова «П'ятдесят століть етнічної еволюції навколо Чорного моря», написана С. Шапшалом (Szapszał, 1937/1938). Серед іншого, Башмаков цікаво проінтерпретував епізод з Життя св. Костянтина Філософа, присвячену візиту Костянтина (Кирила) до міста Фулл в Криму. У ході візиту святий зіткнувся з язичницьким культом поклоніння деревам. Виходячи з традиції ідентифікувати Фулли як майбутнє м. Чуфут-Кале, «столицю» караїмів Східної Європи, що існувала серед російських істориків Криму (Бертге-Делгард, 2012, с. 105–106), Башмаков вважає жителів Фулл предками караїмів, а поклоніння дубам, описане в житті, пов'язує з описаним академіком Палласом (Паллас, 1999, с. 32) особливим статусом дубів, які росли на цвинтарі Чуфут-Кале, Йосафатовій долині. Шапшал, коментуючи тези Башмакова, додає, що гай дубів, які росли на цвинтарі, називався «Балта Тіймез», що в перекладі означає «Сокира не торкнеться».

Зауважу, спроби приписати ідею про язичницьких предків караїмів самому Шапшалу, наприклад у працях М. Кізілова (Kizilov, 2005, pp. 405–406; Kizilov, 2003, р. 125) є, очевидно, помилкою, як і думка про те, що рецензія на працю Башмакова є першою згадкою тюркського топоніма щодо цвинтаря, «Балта Тіймез» (Kizilov, 2005, pp. 408–409). Насправді, перша згадка топоніма у С. Шапшала мала місце ще у його статті 1918 р., до того ж, він ніяк не намагається пояснити чи обіграти цю назву, обмежившись коментарем щодо того, що це «татарська» назва цвинтаря (Шапшал, 1918, с. 4). Крім того, ця назва згадується принаймні ще в одному караїмському джерелі більш раннього характеру, а саме редакційній замітці у московському журналі

«Караимская жизнь» (Раецкий, 1911). Отже, називати цю назву «псевдотопонімом», сконструйованим караїмськими інтелектуалами у міжвоєнний час, немає серйозних підстав.

У статті 1918 р. С. Шапшал називає «Балта Тіймез» татарською назвою місцини. На відміну від частини сучасників-караїмів, С. Шапшал вважав тюркську мову питомою для караїмів, а не запозиченою у татар. Знаючи ставлення Шапшала до мовного питання, термін «татарська» він ужив, власне кажучи, в прямому сенсі, а саме маючи на увазі, що так цвинтар називають кримські татари, а не караїми. Отже, роль С. Шапшала у творенні міфу навколо дубів Йосафатової долини обмежується, по суті, рецензією на роботу Башмакова, завдяки якій ідеї, висловлені у праці, стали відомі широкому загалу. Сам С. Шапшал не приписував ані караїмам, ані їхнім предкам язичницьких практик, пов'язаних з дубами цвинтаря.

У пострадянський час, відомості, викладені у цій короткій, на три сторінки, рецензії, стали предметом жвавого обговорення в середовищі караїмських публіцистів. У рамках процесів, які сучасна дослідниця назвала «ендогенною деюдеїзацією» (Щёголева, 2003, с. 220), коли тюркська компонента культури кримських караїмів абсолютизувалася, а зв'язок з єврейським світом заперечувався, версія Башмакова, ще й «освячена» іменем авторитетного С. Шапшала, почала широко експлуатуватися. Ця версія дала підставу говорити про предків караїмів як язичників, що ще більше посилювало їх «тюркськість», а також про наявність реліктів шаманізму та інших язичницьких практик у караїмізмі в Криму, що додатково відділяло караїмізм в Східній Європі від талмудичного юдаїзму. Таким чином, питомою релігією кримських караїмів проголошувався давньотюркський культ бога Тенрі, що пізніше, під впливом місіонерів-караїмів, нібито набув юдейських рис (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 166; Кропотов, 2008, с. 119–120; Полканов & Полканова, 2008, с. 192). До слова, легшому сприйняттю цієї тези мала неабияк сприяти кампанія за переведення богослужіння на караїмську мову, що мала місце серед караїмів 2-ї Речі Посполитої в 1930-х, як і давня традиція перекладу молитов на один з тюркських діалектів, якими послуговувались караїми в Східній Європі – хоча б тому, що при перекладі «Господь» передавався як «Тенрі». Щодо залишків ша-

манізму, то цвинтар Йосафатової долини оголошувався мало не язичницьким святилищем, «родовим цвинтарем» з обрядом поклоніння «священним дубам» (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 170).

Критика цих псевдотюркських язичницьких конструкцій звучала як в академічному середовищі, так і поза ним, у тому числі серед караїмів (Тирияки, 2012). При цьому, часом як аргументи проти М. Кізілов використовував, у тому числі, висновок Інституту археології НАНУ про те, що найстаріші збережені екземпляри дубів датуються 1780–1785 рр. (Кизилов, 2009, с. 59), а отже, раніше гаю просто не було. Під сумнів, таким чином, ставилося саме існування дубового гаю до XVIII ст., а не його «священний», у язичницькому сенсі, характер. Цей аргумент спірний, оскільки старіші дуби могли, наприклад, просто не дожити до нашого часу.

Також з цвинтарем пов'язувався ще один звичай, а саме обряд-процесія на цвинтар з молебнем до священних дубів про дарування дощу. При цьому за описом, у процесії брали участь священнослужителі-гахами з сувоєм Тори (Крикун & Даниленко, 2005, с. 39). Треба сказати, що молитви про дощ існують як у равиністичному, так і караїмському юдаїзмі, тому, в принципі, подібний обряд міг існувати – з тим, що про дощ просили б Господа, а не дуби. Але, на жаль, сумніви викликає не тільки язичницький характер обряду, але і сама його реальність, адже в ранніх караїмських описах Чуфуг-Кале і його мешканців, зокрема тих, що вийшли з-під пера С. Бейма, який служив у місті гахамом, опис цього колоритного обряду відсутній (Бейм, 1859, 1862).

Історія зі священними дубами не стала єдиним сюжетом, на основі якого караїмські інтелектуали 1990–2000-х рр. будували гіпотези про язичництво давніх предків караїмів, хоча і стала, певною мірою, центральним сюжетом. З додаткових міфологем, що виникли у караїмів у цей період, можна згадати проникнення до кола свят караїмів Криму нового свята Орах тою, свята врожаю, яке супроводжує і витісняє свято Суккот (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 129). Орах тою, «весілля серпа», було локальним світським святом караїмів Литви, по суті, святом урожаю, яким завершували річний цикл сільськогосподарських робіт. Воно не було прив'язаним до релігійних свят навіть календарно (Шайтанов, 2018, с. 12). Але у 1990-х рр. в деяких караїмських

громадах Криму, наприклад, Сімферополі, ця назва починає витісняти оригінальну назву свята Суккот, яке, тим самим, з біблійного свята кущів перетворюється у сприйнятті віруючих на народне свято врожаю з язичницькими коріннями.

Як рецидив язичництва, часто трактують харчові звички кримських караїмів, наприклад, відсутність абсолютної заборони на вживання разом у їжу м'яса і молока та молокопродуктів. Навпаки, в кухні караїмів, подібно як і в інших народів Криму, ці продукти поєднуються. Це оголошується, знову таки, спадщиною язичницького минулого, коли предки караїмів не дотримувалися юдейських харчових обмежень. Але річ у тому, що суворий поділ на м'ясні і молочні страви, який передбачав навіть окремий посуд для них, був характерним якраз для равіністичного юдаїзму, з його традицією розширеного трактування заповідей. Тоді як караїми, не тільки кримські, але й караїми взагалі, виконуючи буквально заповідь «Не вари козеня у молоці його матері», не вживали разом м'ясні і молочні продукти від одного виду тварин, не бачачи при тому проблеми у вживанні разом, наприклад, баранини і кисломолочних продуктів на основі коров'ячого молока. Ще одним свідченням давнього язичництва називають святкову випічку на Песах, паляниці у формі сонця, які нібито порушують заповідь «Не сотвори собі кумира» (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 166). Тут, знову таки, у подібному трактуванні присутнє не чітке розуміння того, що саме забороняє заповідь. Навіть євреї-талмудисти, для яких, як уже було сказано, характерне більш суворе ставлення до заповідей, не розглядали цю норму як повну заборону на зображення будь-чого, чому свідченням є зображення тварин на розписах синагог, тварин та рослин на синагогальному начинні, риб, рослин, і сонця на дерев'яних формах для печива на свято Пурим з колекції Винницького краєзнавчого музею.

Рудиментарним реліктом тюркського язичництва виглядає також описаний у Караїмській народній енциклопедії обряд Айакічмек, тризна по покійному, яку родичі справляють на чорному войлоці, пускаючи по колу вино і хліб в напрямку по сонцю (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 166). В центрі обряду знаходиться *газан*, при цьому дійство явно має тюркське язичницьке коріння. Але так само як і з молебнем про дощ, відсутні

описи цього обряду в ранніх караїмських джерелах, зокрема у згаданих працях С. Бейма (Бейм, 1859, с. 61–62; Бейм, 1862, с. 444).

Ще одним елементом, який мав би сигналізувати про язичницькі корені караїмів, є використання так званого календаря Улуг-Ата Санава («рахунок великого батька»), сама назва якого відсилає до язичництва. Під цією назвою у сучасній караїмській літературі розуміють караїмську версію 12-річного тваринного календаря, характерного для тюркських народів, також використовується назва «народний календар», яка мала би вказувати на функціонування його паралельно з релігійним календарем (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 207). Звичайно, що подібний календар мав би свідчити про тюркське і язичницьке минуле кримських караїмів. Крім того, є спроби прив'язати використання цього календаря до згаданого вище культу священних дубів. Стверджується, що роки циклу визначали порядок поклоніння дубам. Щоправда, як доказ використання цього календаря караїмами в історичний період даються посилання на датування у документі Хаджі Герая XV ст., який взагалі прямого стосунку до караїмів не має (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 208).

Також на язичницькі корені мали б вказувати тюркські назви місяців караїмського місячного календаря. При цьому, першим місяцем був артарик-ай, нісан на івриті, що починався як у тюркському місячному календарі між 22.03 та 22.04, з періоду весняного рівнодення, а не осінній тішрей, що підкреслювало язичницьке, а не юдейське його походження (*Караимская народная энциклопедия*, 2007, с. 209; Баскаков, Зайончковский, & Шапшал, 1974, с. 74). Наявність у караїмів тюркських назв для місяців і свят безсумнівна, хоча випадки використання їх на письмі датуються міжвоєнним часом і мали місце на сторінках віленського польськомовного журналу «Myśl Karaïmska» та луцького «Karaj Awazy» (Firkowicz, 1937/1938, p. 141; Abkowicz, 2007, p. 12). Однак тоді тюркські назви не несли язичницьких конотацій, навпаки, у згаданій вище тюркськомовній (подається у польському перекладі А. Сулимович) публікації, присвяченій календарю, дається цілком ортодоксальне пояснення свят, і початок року поданий все таки восени. Також як ознака язичництва подаються тюркські назви днів тижня, особливого значення надається караїм-

ській назві середи, *канкун*, яка перекладається як «день крові» і трактується як «день жертвоприношень» (язичницьких).

Твердження про язичницький компонент у релігійних уявленнях караїмів виходить за рамки караїмської літератури. Так, український дослідник Володимир Шаборовський говорить про язичницький характер «первісної» релігії караїмів на підставі зображення ящірки на нібито караїмських жетонах-токенах з Деражного на Волині.

Висновки. Підбиваючи підсумки, треба сказати, що пошук чи віднайдення язичницьких традицій в культурі кримських караїмів був незворотним і логічним наслідком тюркізаційної кампанії, що її проводив караїмський лідер С. Шапшал у 1930-і рр. серед караїмів 2-ї Речі Посполитої. Здавалося логічним, що якщо предками караїмів були тюрки, то вони неодмінно мали бути язичниками до свого навернення в караїмізм. Джерелом натхнення для авторів, що шукали сліди язичництва у культурі караїмів Східної Європи, могли служити матеріали, надруковані у міжвоєнній караїмській пресі, зокрема журналі «*Myśl Karaïmska*», на редакційну політику якого С. Шапшал мав великий вплив. Проте не завжди С. Шапшал особисто відповідає за інтерпретації різних елементів караїмської культури як язичницьких. Також не можна всі елементи культури караїмів, які не вписуються у теорії про їх винятково семітичне походження, оголошувати пізніми вигадками чи запозиченнями. Очевидно, що їх генеза як групи та історія їхньої культурної дифузії з навколишніми тюркськими етносами складніша, ніж подається у її рамках.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз випадків рецепції уявлень про язичницьку складову культури кримських караїмів в українській та зарубіжній історіографії.

Джерела та література

- Баскаков, Н.А., Зайончковский, А., & Шапшал, С.М. (1974). *Караимско-руско-польский словарь*. Москва.
- Бертье-Делгард, А. (2012). *Исследование некоторых недоумённых вопросов истории средневековья в Тавриде* (репринтне видання). Киев: Аграр Медиа Груп.
- Бейм, С. (1859). Чуфут-Кале и его первоначальные обитатели. *Новороссийский календарь на 1859 г.* (с. 432–444).

- Бейм, С.** (1862). *Память о Чуфут-Кале*. Одесса: тип. Х. Алексомати.
- Дейнард, Э.** (1875). *Толедот Абен Решеф (іврит)*. Варшава: тип. І. Гольдмана.
- Караимская народная энциклопедия.* (2007). (Т. 6 (2)). Симферополь: Асоціація кримських караїмів «Кримкарайлар».
- Кизилов, М.** (2009). Ильяш Караимович и Тимофей Хмельницкий: кровная месть, которой не было. *Karadeniz Araştırmaları*, 22, 43–74.
- Крикун, Е.В., & Даниленко, В.И.** (2005). *Воздушный город Джуфут-Кале*. Киев: Этнос.
- Кропотов, В.С.** (2008). Специфика формирования этнической культуры крымских караимов и особенности её проявления на различных исторических этапах развития общества. *Святыни и проблемы сохранения этнокультуры крымских караимов-караев*: Материалы научно-практической конференции, 14–16 сентября 2007 г. (с. 109–148). Симферополь: Доля.
- Паллас, П.С.** (1999). *Наблюдения, сделанные во время путешествия по южным наместничествам Русского государства в 1793–1794 годах*. Москва: Наука.
- Полканов, Ю.А.** (1995). Культ священных дубов. *Караимские вести*, 16, с. 1.
- Полканов, Ю., & Полканова, А.** (2008). Основные этапы постхазарской истории крымских караимов. *Святыни и проблемы сохранения этнокультуры крымских караимов-караев*: Материалы научно-практической конференции, 14–16 сентября 2007 г. (с. 191–203). Симферополь: Доля.
- Протоколы заседаний караимского национального съезда 27 августа – 3 сентября 1917 г. в г. Евпатории. (1917). *Известия караимского духовного правления*, 5–6, 5–25. Евпатория.
- [Раецкий, С.]**. (1911). К положению Чуфут-Кале. *Караимская жизнь*, 5–6, 120–121. Москва.
- Рашковский, Б.** (2014). Хазары и иудаизм в библейских комментариях Эфета бен Эли: новый средневековый источник по истории Восточной Европы. *Judaica Ukrainica*, 3, 256–271. Киев.
- Синани, В.** (1911). К статистике караимов (по переписи 1897 г.). *Караимская жизнь*, 1, 30–37. Москва.
- Тирияки, Д.** (2012). Дубы в сакральном пространстве караимов. *Известия духовного управления религиозных организаций караимов Украины*, 3 (12), 7–8; 4 (13), 6–10. Евпатория.
- Фиркович, А.** (1872). *Сефер Авнэ-Зикарон (іврит)*. Вильна: Тип. С.И. Фина и А.Г. Розенкранца.

- Шабаровський, В.** (2013). *Караїми на Волині: штрихи до портрета зникаючого народу*. Луцьк: ПВД «Твердиня».
- Шайтанов, С.И.** (2018, жовтень). Суккот или Орах тою? *Известия духовного управления караимов*, 29 (38), 11–13. Евпатория.
- Шапшал, С.М.** (1918). История происхождения должности и характер деятельности крымских гахамов. *Известия караимского духовного правления*, 1, 4–6. Евпатория.
- Щёголева, Т.** (2003). Основные этнокультурные аспекты караимской публицистики и состояние крымской караимской общины в конце XX – начале XXI вв. *Тирюш: труды по иудаике*, 6, 218–235. Москва.
- Abkowicz, R.** (2007). Co oznaczają nasze święta i inne specjalne dni. *Almanach Karaïmski* (s. 11–13). Wrocław.
- Ankori, Z.** (1959). *Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970–1100*. New York: Columbia University Press.
- [**Firkowicz, Szymon**]. (1937/1938). Kronika. *Myśl Karaïmska: organ Towarzystwa Miłośników Historji i Literatury Karaïmskiej*, 12, 139–152. Wilno.
- Kizilov, M.** (2003). *Karaites Through the Travelers' Eyes: Ethnic History, Traditional Culture and Everyday Life of The Crimean Karaites According to Descriptions of the Travelers*. New York: Al-Qirqisani Center.
- Kizilov, M.** (2005). The Karaite Abraham Firkovich: paving the way for Turkic nationalism. *Историческое наследие Крыма*, 9, 218–221. Симферополь.
- Kizilov, M.** (2007). The Press and the Ethnic Identity: Turkicisation of Karaite printing in interwar Poland and Lithuania. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarie*, 4, 399–425. Budapest.
- Sultanski, M.** (1920). *Zecher Caddikim* (іврит). Warszawa.
- Szapszal, S.** (1937/1938). [Rec.:] Alexandre Baschmakoff: Cinquante siècles d'évolution ethnique autour de la Mer Noire (Paris, 1937). *Myśl Karaïmska: organ Towarzystwa Miłośników Historji i Literatury Karaïmskiej*, 12, 112–118. Wilno.

References

- Baskakov, N.A., Zayonchkovskiy, A., & Shapshal, S.M.** (1974). *Karaïmsko-russko-polskiy slovar [Karaite-russian-polish dictionary]*. Moscow [in Russian].
- Bertye-Delgard, A.** (2012). *Issledovanie nekotorykh nedoumyonnykh voprosov istorii srednevekovya v Tavride [Investigation of some complicated*

- questions in the History of the Middle Ages in the Taurida*. Kiev: Agrar Media Grup [in Russian].
- Beym, S.** (1859). Chufut-Kale i ego pervonachalnye obitateli [Chufut-Kale and its initial settlers]. *Novorossiyskiy kalendar na 1859 g. – New-russian calendar for year 1859* (pp. 432–444) [in Russian].
- Beym, S.** (1862). *Pamyat o Chufut-Kale [Memory about Chufut-Kale]*. Odessa: Typ. Kh. Aleksomati [in Russian].
- Deynard, E.** (1875). *Toledot Aben Reshef [Genealogy of Abracham ben rabby Samuel Firkowich]*. Warsaw: typ. I. Goldmann [in Hebrew].
- Karaimskaya narodnaya entsiklopediya [Karaite folk encyclopedia]*. (2007). (Vol. 6 (2)). Simferopol [in Russian].
- Kizilov, M.** (2009). Iyash Karaimovich i Timofey Khmelnitskiy: krovnaya mest, kotoroy ne bylo [Iliash Karaimovich i Timophei Khmelnickii: blood feud which had never happened]. *Karadeniz Arařtırmalar – Black Sea Studies*, 22, 43–74 [in Russian].
- Krikun, E.V., & Danilenko, V.I.** (2005). *Vozdushnyy gorod Dzhuft-Kale [Cloud city Dzhuft-Kale]*. Kiev: Etnos [in Russian].
- Kropotov, V.S.** (2008). Spetsifika formirovaniya etnicheskoy kultury krymskikh karaimov i osobennosti eyo proyavleniya na razlichnykh istoricheskikh etapakh razvitiya obshchestva [The specificity of the formation of the ethnic culture of the Crimean Karaites and the peculiarities of its manifestation at various historical stages of the development of society]. *Svyatyni i problemy sokhraneniya etnokultury krymskikh karaimov-karaev: Materialy nauchno-prakticheskoi konferentsii 14–16 sentyabrya 2007 g. – Shrines and problems of preserving the ethnic culture of the Crimean Karaimes-Karaites: Proceedings of the Scientific-Practical Conference, September 14–16, 2007.* (pp. 109–148). Simferopol: Dolya [in Russian].
- Pallas, P.S.** (1999). *Nablyudeniya, sdelannye vo vremya puteshestviya po yuzhnym namesnichestvam Russkogo gosudarstva v 1793–1794 godakh [Observations made during a trip to the southern governorships of the Russian state in 1793–1794]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Polkanov, Yu.A.** (1995). Kult svyashchennykh dubov [The cult of sacred oaks]. *Karaimskie vesti – Karaites' news*, 16, p. 1 [in Russian].
- Polkanov, Yu., & Polkanova, A.** (2008). Osnovnye etapy postkhazarskoy istorii krymskikh karaimov [The main stages of post-chazarian History of karaites]. *Svyatyni i problemy sokhraneniya etnokultury krymskikh karaimov-karaev: Materialy nauchno-prakticheskoi konferentsii 14–16 sentyabrya 2007 g. – Shrines and problems of preserving the ethnic culture of the Crimean Karaimes-Karaites: Proceedings of the Scientific-*

- Practical Conference, September 14–16, 2007. (pp. 191–203). Simferopol: Dolya [in Russian].
- Protokoly zasedaniy karaimskogo natsionalnogo sezda 27 avgusta – 3 sentyabrya 1917 g. v g. Yevpatorii [Minutes of the meetings of the Karaite National Congress August 27 – September 3, 1917 in city Evpatoria]. (1917). *Izvestiya karaimskogo dukhovnogo pravleniya – News of the Karaite Spiritual Government*, 5–6, 5–25. Yevpatoriya [in Russian].
- [**Raetskiy, S.**] (1911). K polozheniyu Chufut-Kale [About condition of Chufut-Kale]. *Karaimskaya zhizn – Karaite's life*, 5–6, 120–121. Moskow [in Russian].
- Rashkovskiy, B.** (2014). Khazary i iudaizm v bibleyskikh komentariyakh Efeta ben Eli: novyy srednevekovyy istochnik po istorii Vostochnoy Yevropy [Khazars and Judaism in the biblical comments of Efet ben Eli: New medieval source to the History of Eastern Europe]. *Judaica Ukrainica*, 3, 256–271. Kiev [in Russian].
- Sinani, V.** (1911). K statistike karaimov (po perepisi 1897 g.) [On the statistics of the Karaites (according to the 1897 census)]. *Karaimskaya zhizn – Karaite's life*, 1, 30–37. Moskow [in Russian].
- Tiriyaki, D.** (2012). Duby v sakralnom prostranstve karaimov [Oaks in the sacred space of the Karaites]. *Izvestiya dukhovnogo upravleniya religioznykh organizatsiy karaimov Ukrainy – Bulletin of the Spiritual Directorate of Religious Organizations of the Karaites of Ukraine*, 3 (12), 7–8; 4 (13), 6–10. Yevpatoriya [in Russian].
- Firkovich, A.** (1872). *Sefer Avne Zikaron [The Book of Memorial Stones]*. Vilna: Tip. S.I. Fina i A.G. Rozenkrantsa [in Hebrew].
- Shabarovskyi, V.** (2013). *Karaimy na Volyni: shtrykhy do portreta znykaiuchoho narodu [The Karaites in Volyn: Strokes to the portrait of inquisitive people]*. Lutsk: PVD «Tverdynia» [in Ukrainian].
- Shaytanov, S.I.** (2018, October). Sukkot ili Orakh toyu? [Sukkot or Orakh toyu?]. *Izvestiya dukhovnogo upravleniya karaimov – Bulletin of the Spiritual Directorate of Religious Organizations of the Karaites of Ukraine*, 29 (38), 11–13. Yevpatoriya [in Russian].
- Shapshal, S.M.** (1918). Istoriya proiskhozhdeniya dolzhnosti i kharakter deyatelnosti krymskikh gakhamov [The History of the Provenance of position and the Nature of activity of Crimean Gahams]. *Izvestiya karaimskogo dukhovnogo pravleniya – Bulletin of the Spiritual Directorate of the Karaites*, 1, 4–6. Yevpatoriya [in Russian].
- Shchyogoleva, T.** (2003). Osnovnye etnokulturnye aspekty karaimskoy publitsistiki i sostoyanie krymskoy karaimskoy obshchiny v kontse XX – nachale XXI vv. [The main ethnocultural aspects of Karaite

- journalism and the state of the Crimean Karaite community in the late XX – early XXI centuries]. *Tirosh: trudy po iudaïke – Tirosh: Proceedings in Jewish Studies*, 6, 218–235. Moskva [in Russian].
- Abkowicz, R.** (2007). Co oznaczają nasze święta i inne specjalne dni [What our holidays and other special days mean]. *Almanach Karaimski – Almanac of Karaites* (pp. 11–13). Wrocław [in Polish].
- Ankori, Z.** (1959). *Karaites in Byzantium: The Formative Years, 970–1100*. New York: Columbia University Press.
- [Firkowicz, Szymon].** (1937/1938). Kronika [Chronicle]. *Myśl Karaimska: organ Towarzystwa Miłośników Historji i Literatury Karaimskiej – The Karaites Thought: organ of the Society of Karaites History and Literature Enthusiasts*, 12, 139–152. Wilno [in Polish].
- Kizilov, M.** (2003). *Karaites Through the Travelers' Eyes: Ethnic History, Traditional Culture and Everyday Life of The Crimean Karaites According to Descriptions of the Travelers*. New York: Al-Qirqisani Center.
- Kizilov, M.** (2005). The Karaite Abraham Firkovich: paving the way for Turkic nationalism. *Istoricheskoe nasledie Kryma – Historical Heritage of Crimea*, 9, 218–221. Sympheropol.
- Kizilov, M.** (2007). The Press and the Ethnic Identity: Turkicisation of Karaite printing in interwar Poland and Lithuania. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarie*, 4, 399–425. Budapest.
- Sultanski, M.** (1920). *Zecher Caddikim [Memory of Righteous]*. Warszawa [in Hebrew].
- Szapszał, S.** (1937/1938). [Rec.:] Alexandre Baschmakoff: Cinquante siècles d'évolution ethnique autour de la Mer Noire (Paris, 1937) [Alexander Bashmakov: Fifty ages of the ethnical evolution around the Black Sea (Paris, 1937)]. *Myśl Karaimska: organ Towarzystwa Miłośników Historji i Literatury Karaimskiej – The Karaites Thought: organ of the Society of Karaites History and Literature Enthusiasts*, 12, 112–118. Wilno.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2021 р.

UDC 94(477.83/.86):631.1

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228473

Ігор МАКАРУК

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (makiv45@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4928-4679>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/4074028/ihor-makaruk/>

Бібліографічний опис статті: Makaruk, I. (2021). Crop production and land resources in Galicia during the Austro-Hungarian period. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 84–109. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228473>.

РОСЛИННИЦТВО ТА ЗЕМЕЛЬНІ РЕСУРСИ ГАЛИЧИНИ ЗА ЧАСІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Анотація. Метою дослідження є аналіз процесів, які відбувалися у рослинництві в контексті розвитку сільського господарства Галичини на межі XIX–XX ст. **Висновки.** У статті розкривається вплив науково-популярної освіти, яка була одним із ключових критеріїв запровадження новітніх методів управління економікою. Це позитивно вплинуло на економічний розвиток регіону, який значно відставав від інших регіонів Австро-Угорської імперії. У досліджуваній період відбувся прорив у методах і підходах до ведення господарства: запроваджувалася механізація процесів, нові технології обробітку ґрунту, меліорація земельних угідь. Почала інтенсивно розвиватися сільськогосподарська переробна галузь. Значна увага приділялася селекції, що позитивно вплинуло на розвиток тваринництва. Всі ці аспекти привели до суттєвого підвищення результатів праці у галузі.

Тема частково досліджувалася у Польщі та Австрії. В Україні вона малодосліджена, тому потребує ґрунтового аналізу,

© Ihor Makaruk, 2021

зосібна щодо розвитку кожного сектора сільського господарства Галичини цього періоду. **Методологія дослідження.** У статті зроблена спроба проаналізувати розвиток провідної галузі сільського господарства – рослинництва. У дослідженні використано порівняльний аналіз, який уможливив вибудувати динаміку розвитку рослинництва у регіоні.

Наукова новизна. Для комплексної характеристики рослинництва Галичини використані матеріали архівів Івано-Франківська, Львова, Кракова, Варшави, Відня. Історіографію теми дослідження розділено на кілька періодів: публікації кінця XIX – початку XX ст., міжвоєнного періоду, радянської доби, наукові студії незалежної України, сучасні зарубіжні дослідження.

Аналіз джерельної бази показав позитивну динаміку розвитку рослинництва у переважній більшості його видів. На це вплинула низка об'єктивних факторів, одним із яких було науково-популярне просвітництво і розвиток аграрної науки в Галичині, відкриття спеціалізованих освітніх і наукових закладів, які досліджували проблеми, з якими стикалися господарники галузі.

Ключові слова: Галичина; сільськогосподарський сектор; меліорація земель; площі, що використовуються у сільському господарстві; сільськогосподарська продукція; урожайність сільськогосподарських культур.

Ihor MAKARUK

PhD (Politics), Associate Professor, Department of International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (makiv45@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4928-4679>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/4074028/ihor-makaruk/>

To cite this article: Makaruk, I. (2021). Crop production and land resources in Galicia during the Austro-Hungarian period. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serія Istorіia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 84–109. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228473>.

CROP PRODUCTION AND LAND RESOURCES IN GALICIA DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN PERIOD

Summary. *The purpose of this study is to analyze the processes that took place in crop production within the context of Galicia agriculture development on the cusp of the 19th and 20th centuries.* **Conclusions.** *The article recognizes the impact of popular science education, which was one of the key criteria for the introduction of the up-to-date methods of economic management. This had a positive effect on the economic development of the region, which lagged far behind other regions of the Austro-Hungarian Empire. During the study period, there was a breakthrough in the methods and approaches to farming inasmuch as processes of mechanization, novel tillage techniques and land reclamation were introduced. The agricultural processing industry began to develop intensively coupled with a serious consideration given to selective breeding of animals. All these aspects have led to a significant improvement in the industry's performance.*

The subject has been partly studied in Poland and Austria whilst it was insufficiently considered in Ukraine. Therefore, the development of each sector of agriculture of Galicia at the turn of the century requires an extensive review. **The research methodology.** *The article offers an attempt to analyze the development of crop production, the leading branch of agriculture. The study employed a comparative analysis, thereby allowing us to establish the dynamics of the crop production development in the region.*

The scientific novelty. *The archive materials of Ivano-Frankivsk, Lviv, Cracow, Warsaw, and Vienna were consulted for a comprehensive characterization of crop production in Galicia. The historiography of the research topic is divided into several periods: published papers of the late 19th – early 20th centuries, the interwar period, the Soviet era, the surveys of independent Ukraine as well as modern international studies.*

Analysis of the sources proved the positive dynamics of the crop production development in the vast majority of its types. This was influenced by a number of objective factors, one of which was the scientific extension and the development of farming research in Galicia, the opening of specialized facilities, educational and scientific institutions that studied the issues faced by the economic managers of the industry.

Key words: *Galicia; agricultural sector; land reclamation; farm lands; agricultural produce; crop productivity.*

Articulation of issue. In the second half of the 19th century and before the outbreak of the First World War there was a significant onward movement in the agricultural sector in Galicia. One of the reasons for the relatively successful growth of the agrarian sector of the Galician economy was the development of sectoral science the findings of which were implemented. Systemic research and scientific experiments have made it possible to carry out both arable farming and animal husbandry advantageously. However, scientific research without further implementation could not significantly affect the industry development in the region. Therefore, it is important to examine and comprehend the practical demonstration of scientific innovations, i.e. the implementation of scientific research results in the agricultural sector of Galicia.

In the series of studies the authors have identified each segment that influenced the evolution of agricultural industry in general and definite structural units of the agricultural sphere in particular: arable farming (grain and other crops), vegetable cultivation (market gardening, horticulture) and animal husbandry (cattle breeding, horse breeding, swine and sheep rearing etc.).

Literature review. The suggested topic is scantily studied in national academic circles. Among other scholars, the subject is partially covered in the works by Mykhailo Klapchuk (1972), Hryhorii Kovalchak (1988), and Volodymyr Klapchuk (2015). The issue was widely examined in Polish scientific information sources both of the period under study (Rewieński, 1890; Walewski & Gieysztor, 1890; Bujak, 1908; Diamand, 1915; Dziewulski, 1918), and in the first half of the twentieth century (Grochowski, 1925, 1927; Pruski, 1925; Przeźrembel, 1930).

The register of literature on issues relating to agriculture, covering a significant part of the bibliography of the period under inquiry, proved to be valuable for the study (Estreicher, 1959; Kosiek, 1962; Dybiec, 1998).

In addition to scholarly publications, agricultural matters knowledge has been disseminated in the professional periodicals such as *Rozprawy c.k. Galicyjskiego Towarzystwa Gosp.*, *Rolnik*, *Przegląd Weterynarski*, *Ogrodnictwo*, *Bartnik Postępowy*, *Głos Rolniczy*, *Przewodnik Kółek Rolniczych*, etc. It is worth noting that much of the published material in the afore-mentioned titles was a translation of

the foreign scientists' works as well as experts' opinions. Stefan Pawlik, professor of the Agrarian School in Dubliany¹ criticized such narratives in his work *Notes on the influence of the German literature on farms in Poland in the 19th century (Uwagi o wpływie literatury niemieckiej w XIX wieku na gospodarstwa w Polsce, 1903)*.

It is clear from the analysis that the issue requires a closely and systematic examination, which will provide an opportunity to reconsider the impact of scientific industry achievements on the economic development of then Galicia. The experience of an agricultural system development in Galicia during the Austro-Hungarian period should be thoroughly studied.

Research objectives. The overwhelming majority of Galician residents, which was then an autonomous part of the Austro-Hungarian Empire, were involved in the agricultural sector, earning a living from field-crop cultivation and/or animal husbandry. In order to shape our research objectives, it is very important to understand how agriculture was interpreted in terms of sectoral scientific achievements in that historical period. Thus, for instance, in the *Encyclopedia of Agriculture*, which was published in Lviv, it was noted that by agriculture or agronomy one means all the science that studies land cultivation in order to get heavy yields with the least labor costs ("Rolnictwo", 1907).

Economic Journal of Cracow, in turn, defined agriculture as the art of tilling, fertilizing and tending to the land to produce grain, fruits and plants required for people ("Rolnictwo", 1806). From what has been said, agriculture is physical embodiment of theoretical knowledge and skills gained in the scientific field. So, the main purpose is to study the impact of theoretical scientific advances on human practice in the agricultural field by mainstreamification agricultural knowledge.

Tillage and crop production. Having comprehensively analyzed the statistical data on agricultural development in Galicia in the period under study, we obtain basic results that give an opportunity to substantiate the focal points of our paper.

The level of agriculture in Galicia at that time was definitely much lower than the level of agricultural sector development of the individual (chiefly agrarian) European countries. At the turn of the

---

¹ Until 1901, it was a school, eventually becoming an academy afterwards.

19th – 20th centuries, grain crops yields in most European countries were twice as high as in Galicia (Table 1) (Diamand, 1915).

Table 1. Statistical data on staple crops yields in Galicia and Europe, cwt / ha (compiled by the authors)

States, regions	Wheat	Rye	Barley	Oats	Potato
Belgium	27	24	29	24	175
Germany	23	18	22	19	150
Ireland	23	19	24	23	107
The Netherlands	26	19	28	22	190
Austria	15	15	16	13	100
Sudetenland	17	15	17	18	110
<i>Galicia</i>	<i>13</i>	<i>11.9</i>	<i>12.65</i>	<i>12</i>	<i>126.3</i>

The above table shows that only potato cultivation in Galicia was relatively competitive on the European agricultural market; grain crops yields were half as low. This was also confirmed by Franciszek Bujak (1917) in his study *Economic Development of Galicia (1772–1914)*. He examined the average yield of agricultural products (cwt / ha) in 1903–1912, defining the scope of examination by the limits of the early twentieth century (Table 2).

Table 2. Average yield of agricultural products (cwt / ha) in 1903–1912 (Bujak, 1917)

States, regions	Wheat	Rye	Potato	Hay
Galicia	11.5	10.6	113.4	30.9
Czech Republic	17.7	15.8	94.8	32.9
Germany	20.3	17.0	132.4	42.5
Poznań	20.4	16.6	143.2	38.0
Denmark	30.0	19.0	164.0	41.0

However, if we consider the dynamics of yield changes in Galicia between 1872 and 1913, we observe it was positive and constantly growing one (Table 3). The reason for growth can be attributed to agricultural extension, which has been constantly developing in the

region. Scientific achievements in the agrarian sphere aroused increasing interest of the parties in charge of agricultural activity.

Table 3. Cumulative yield index in Galicia, in quintal per 1 ha (Jeziński & Wyczański, 2006)

Years	Wheat	Rye	Oats	Barley	Potato
1872–1876	8.8	6.5	5.9	7.9	72
1880–1884	9.1	7.2	6.4	8.0	85
1884–1888	9.5	7.6	7.2	8.5	92
1894–1898	9.2	8.0	7.3	8.2	100
1901–1910	11.0	9.9	9.1	9.7	110
1909–1913	11.7	11.3	10.7	11.2	111

Due to this, in the early 20th century the economic situation has significantly improved in Galicia. In 1917, Franciszek Bujak wrote about it thuswise².

In the last few years before the war, we have been on the right track, we have undertaken extensive work on the rational organization of our economic life, and we have started to make up for our backlog and shortcomings. From a passive society, exploited by strangers from afar, we have become an active society, which has taken itself to use the wealth of its country and to satisfy its needs. If we were given an opportunity to continue along this path with all the perseverance and consistency, the space between us and our western neighbors would undoubtedly be rapidly shrinking. (Bujak, 1917, pp. 57–58)

² *Weszliśmy w ostatnich latach przed wojną na dobrą drogę, podjęliśmy rozległe prace około racjonalnej organizacji naszego życia gospodarczego, zaczęliśmy odrabiać zaległości i zaniedbania nasze. Ze społeczeństwa biernego, eksploatowanego przez obcych z daleka, stawaliśmy się społeczeństwem czynnym, które samo wzięło się do użytkowania bogactw swego kraju i do zaspokajania swoich potrzeb. Gdyby nam było danym iść dalej tą drogą z całą wytrwałością i konsekwencją, to niewątpliwie szybko zmniejszałyby się przestrzeń między nami a naszymi zachodnimi sąsiadami.* Here and subsequently, unless indicated otherwise, translations from Polish are by Ihor Makaruk.

Advance in growing grain varieties in Galicia took place at the turn of the 19th – 20th centuries and was largely the result of increase insight in the field of agriculture, research on enhancing grain crop types and land resources efficiency.

The study further analyzed how agriculturally used areas underwent changes in the structure, under which crops the main arable land was used and how this had a positive impact on the dynamics of yield improvement in Galicia of the day.

Table 4. Land resources structure in 1852–1902
(Pilát, 1905)

Agricultural lands	Area, ha		
	1852/1866	1889	1902
Tillage	3590373	3803444	3799575
Meadows and vegetable gardens	922802	986082	984205
Pasturage	768944	743480	716918
Forests	2113766	2023724	2020212

We conclude (*vide* Table 4) that the structure of land resources changed dynamically in favor of tilled land, meadows and vegetable gardens due to reduction of pasturage and forests. This trend should have influenced the increase in agricultural production in the region.

In addition, in 1900, 13.3% of the arable land in Galicia was lying fallow (Pilát, 1898). This contributed to improved soil fertility and more efficient exploitation of agriculturally used areas, because the land was resting in a loose and weed-free state, which contributed to the accumulation of sufficient moisture in it.

In 1874–1913 (Table 5) the areas of grain crops decreased gradually, albeit the areas for industrial and forage crops increased (Jeziński & Wyczański, 2006).

Decrease in seeding-down the grain crops from 74.6% of all arable lands of Galicia to 67% in 1913, a year before the First World War outbreak, could have a negative impact on meeting the demands

**Table 5. Distribution of ploughland in Galicia
(in percentage terms)**

Years	Grain	Leguminous plants	Potato	Forage	<i>Alfalfa</i>	In all
1874	74.6	3.7	10.0	6.3	5,4	100.0
1881	71.2	4.3	11.3	7.2	6,0	100.0
1897	67.4	4.9	13.5	11,6	2,6	100.0
1913	67.7	2.5	14.8	12,2	2,8	100.0

of the native population for bread. Table 6 summarizes the dynamic pattern in the structure of the agriculturally used areas in Galicia from 1900 (Pilat, 1900) till 1911 (Kryukov, 1915).

**Table 6. Dynamic pattern in the structure
of the agriculturally used areas in Galicia**

Agriculturally used areas	Area, ha			
	1900	% of all used areas	1911	% of all used areas
Tillage	3799879	48.41	3806619	48.5
Meadows	875045	11.15	873615	11.1
Pasturage	716848	9.13	738604	9.41
Forests	2021230	25.75	2015528	25.7

At that time, most farmers were employing obsolete cultivation methods coupled with inadequate tools. Thus, in order to alter the situation and improve yields, it was essential to provide instruction among agricultural producers, which consisted in encouraging the use of modern equipment and the application of advanced management methods.

The scholars have observed that as a plough the Galicians normally used a few iron sheets riveted together by a self-taught blacksmith, who did not fully comprehend the value of ploughing and its importance in the future harvest. Therefore, in most cases, such ploughing simply cut the soil into strips and lumps, not hoeing it (Wygoda, 1916).

Jan Feliks Sikorski, professor at the Agrarian School in Dubliany, made an in-depth analysis of powerful methods of ploughing in his work *Mechanical Soil Tillage* (Sikorski, 1898).

The introduction of mechanization in all agricultural activities has greatly facilitated labour-intensive processes and has also had a positive impact on the efficiency of labour outcomes.

It follows from Table 7 that the maximum number of machinery and equipment was assigned to large farms that had tangible gains from agricultural activities whilst small family-operated farms possessed only the most necessary equipment. There were only three steam ploughs in Galicia at the time, and 12 mechanical seeders (Bujak, 1908).

Besides, an important element of yield improvement was not only processes mechanization, but also research study of soils, use of fertilizers, introduction of crop rotations, new methods of land tillage, drainage of swampy fields, and use of melioration (Bujak, 1908; Biernacki, 1913). The significance of drainage systems as well as irrigation of agricultural lands was given scientific credence (Krzyżanowski, 1879). This made it possible to use land plots that had previously been considered unfit for grain crops effectively.

Commencing in 1876, it was with the purpose of intensification of agriculture in the region that active land improvement measures were enacted. Some fertile soil areas were drained and irrigated; the government has bankrolled significantly for this. Thus, in the 1876–1892 timeframe the funds allocated for reclamation works increased by 230 times, amounting to PLN 1607370 (Pilat, 1898).

One more important trend in the development of the sophisticated techniques in agriculture was a selection of grain crops. They worked on it in the above mentioned Agrarian Academy in Dubliany (Mazurkiewicz, 1913), where experiments on different grain varieties were conducted in the field environment. The cultivation of wheat, barley, rye and oats has been subject to in-depth analysis and research; what counted was to understand when to sow grains and when to harvest.

In addition to grain, other crops, such as potatoes and sugar beet, were also valued. In 1906, a professor of the Agrarian Academy in Dubliany and the Jagiellonian University, Stefan Jentys published the work *Agricultural Value of Newer Potato Species* which revealed the experiments that were carried out by the scientists in 1903–1904.

Table 7. Agricultural machinery and equipment, 1902
(Bujak, 1908)

Size of farms, ha	Machinery, pcs.	Number of farms possessing machinery and equipment									
		Fertilizer sowers	Grain seeders	Fodder harvesting machines	Reaping machines	Potato harvesters	Chaff-cutters	Centrifugal machines	Shot casting plants	Milk houses	Flour mills
<2	35533	1	3	0	10	12	32163	10	2829	139	1544
2-5	114009	2	16	2	24	60	108000	23	3865	582	11069
5-10	82164	0	15	1	24	50	77556	38	2609	1586	16243
10-20	24821	1	15	2	9	35	23158	28	1054	2632	9309
20-100	6594	6	137	74	30	45	6209	28	406	2774	3758
>100	3801	276	2138	1211	606	406	3598	213	859	3300	3069
Total	266922	286	2324	1290	703	608	250684	340	11622	11013	44992

Potatoes were used as a food product as well as the raw materials for production of alcohol, preparation of starch and other derivatives. Significant areas were allotted to potato cultivation as the yield of this crop was quite high in East Galicia (Table 8). Farmers, who grew potatoes, as well as sugar beet farms, had high hopes for the development of the processing industry, namely alcohol production.

Table 8. Potato yields through 1909 to 1913
(Khraplyvyi, 1936)

Province	Area, ths ha	Gross yield, ths cwt	Yield, cwt / ha
Lviv (Lemberg)	159.2	19258.8	121
Stanislaviv	108.5	9764.1	90
Ternopil	142.2	17778.7	125
Galicia	409.9	46801.6	112

Traditionally, small farms were not engaged in the cultivation of beet, this was done by large and high-capacity farms. The authors on beet growing informed the readers about the results of tests, methods of planting and tendance, winter storage, and seed production (Żeleński, 1894; Turnau, 1903; Kosiński, 1906).

Table 9. Sugar beet yield growth dynamics in East Galicia, 1884–1906 (Bujak, 1908)

Crop plant	1884–1893	1896–1905	1906	
	<i>Yield, cwt / ha</i>	<i>Yield, cwt / ha</i>	<i>Yield, cwt / ha</i>	<i>Gross yield, ths cwt</i>
Sugar beet	165.1	205.4	212.0	1107

Analyzing the results presented in Table 9, we observe that sugar beet yields have been growing rapidly, although most of the products were processed to produce alcohol rather than sugar (Dąbrowski, 1992).

Researchers and scholars who were engaged in leguminous crops studies attached great significance to the cultivation of clover. The academic papers centred on soil tillage, the variety of cultivars, the traits of sowing, tending, harvesting, drying and threshing (Czaykowski, 1902; Antoniewicz, 1905; "Koniczyna perska", 1913).

Judging from Table 10, one is to observe that the clover was sown to produce hay and seeds alike (Pilat, 1900). Consequently, different methods of sowing, tendance and processing were employed.

The demand for hay and seeds was obviously different and dependent on the exigencies. That is why the average annual area for clover per hay cultivation was much larger than that for clover per seed (Klapchuk, 2015).

Table 10. Clover crops and harvesting (1889–1898)

Clover	Area, ha			Crop, cwt	
	Total	% to agricultural lands	% to ploughed fields	Gross yield	per 1 ha
For hay	258832	7.93	6.81	8741295	33.77
For seeds	15339	5.93	0.4	23853	1.56

Table 11. Areas and crop yield in 1899 (Klapchuk, 2015)

Clover	West Galicia			East Galicia		
	Area, ha	%	Crop yields, cwt / ha	Area, ha	%	Crop yields, cwt / ha
For hay	141256	48.4	43.5	150670	51.6	30.9

The areas used for the cultivation of clover for hay increased from the annual average of 258832 ha in 1889–1898 (see Table 10) to 291926 ha in 1899 (Table 11). There is also a noticeable difference in yield between West Galicia and East Galicia.

The authors who wrote on clover issues emphasized that it is a perfect forage fodder for animals, and its processing enriches the soil with nutrients ("Suszenie koniczyny", 1886; "Siewajcie konicze", 1907; "Konicz czerwony", 1910; "Koniczyna perska", 1913).

Quite intimate knowledge of clover was presented in Bronisław Janowski's work, who offered advanced methods of growing clover mixtures and described the growing practices, harvesting and processing of the finished materials extensively (Janowski, 1908).

The important place among industrial crops was occupied by cultivation of flax for the fibres (Jarosiński, 1916). Several fundamental works of that period contributed to agricultural extension in

this area. It is worth making a careful note of Władysław Noskowski's work, an agronomist and a teacher at the Agrarian School in Dubliany, where he turned the attention of agricultural producers to the number of flax varieties, its sowing features, how to tend to them during growth, how to make fertilizers, how to undertake measures against maladies and pests as well as what the latest methods of harvesting are (Noskowski, 1872).

There was also published Wojciech Chłopiński's *Cultivation and Processing of Flax* (Chłopiński, 1907) which was commissioned by the Galicia Economic Society in Lviv, and testifies to profound interest of farm representatives in flax cultivation. It stands to mention that Wojciech Chłopiński studied flax farming systematically and put high emphasis on this branch of farming operations. In addition to the work just listed, the author had other popular publications relating to flax (Chłopiński, 1913, 1917).

Undoubtedly, science-education works of the study period had a positive impact on the development of flax farming in Galicia; most of them were issued in East Galicia.

Table 12. Flax crops and harvesting over a period of 1889–1898 (Pilat, 1900)

Crop plant	Area, ha			Crop, cwt	
	Total	% to agricultural lands	% to ploughed fields	Gross yield	per 1 ha
Flax	25280	0.78	0.67	83798	3.31

Table 13. Areas and crop yields in 1899 (Klapchuk, 2015)

Crop plant	West Galicia			East Galicia		
	Area, ha	%	Crop yields, cwt / ha	Area, ha	%	Crop yields, cwt / ha
Flax	11542	48.8	3.2	12088	51.2	3.7

When compared Table 12 with Table 13, we observe that the areas used for flax cultivation in 1899 decreased as compared with the annual average for 1889–1898. However, more consideration was given to flax cultivation in East Galicia than in West Galicia; the crop yields in East Galicia were higher respectively.

Horticulture was coming into ascendance in the region during the study period, which was encouraged for further development and improvement by researchers, scholars, authors of science-education literature (Table 14). The published works gave detailed instructions on how to plant gardens, to tend to them in order to have sufficient yield, the varieties of seedlings; a large number of such studies have been published just as in West Galicia (Giżycki, 1845; Konkolewski, 1847; Kozubowski, 1868; Czepiński & Langie, 1868–1869; Mieroszowska, 1890; Brzeziński, 1897), so in East Galicia (Giżycki, 1845; *Krótki wykład*, 1852; Kisielewski, 1869, Schmidt, 1878; Boberski, 1880; Roehring, 1881; Pierożyński, 1882; Ćwikliński, 1882; Oleskow, 1885).

Table 14. Fruit tree species in Galicia (Klapchuk, 2015)

Region	Proportion of fruit tree species, %								
	<i>Apple trees</i>	<i>Pear trees</i>	<i>Plum trees</i>	<i>Cherry trees</i>	<i>Sweet cherry trees</i>	<i>Apricot trees</i>	<i>Peach trees</i>	<i>Mulberry trees</i>	<i>Nut trees</i>
Galicia	58.4	11.1	17.0	7.1	4.3	2.2	0.1	0.1	3.3

In publications related to horticultural development, a point was made to the need to organize a fruit trade, to establish agencies that could purchase and distribute the fruit-growing products (Gniewosz, 1908). The total area used for orcharding in Galicia was 71.1 thousand hectares. At that time more than 6.1 mil. pcs. of fruit trees were growing in Galicia or 129 pcs./ha (Table 15) (Klapchuk, 2015).

Compared to the publications relating to the cultivation of orchard trees, the number of printings on fruit-bush growing was much lower. The reason was that this type of horticulture was underde-

veloped in the region; certain attention in the science-education works was also turned to currants. It was argued and noted that this type of horticulture merits more consideration of local farmers, as its products are tasty and useful ones ("Polepszyć można rodzaj porzeczek", 1887; Tabeau, 1901; Morawski, 1902a).

Table 15. Orchards in Galicia (Khraplyvyi, 1936)

Region	Number of trees	Number of trees per 1 ha	Fruit harvesting	
			cwt	kg per 1 person
Galicia	6122123	129	1300129	26.4

Popular journals and scientific editions have also published material on the cultivation and tending to gooseberries (Trzebiński, 1904; Namysłowski, 1907, 1913; Chmielewski, 1912), raspberries (Tabeau, 1901; "Jak należy postępować", 1906), and viticulture (Kośnierski, 1881; Brzeziński, 1904; Zajac, 1911; Chłapowski, 1912) occasionally.

Hayfields and pasturage were an essential source of natural forage for livestock. There were 562 thousand hectares under hayfields in Galicia. Hayfields were divided into lowland (55.2%), field (42.7%) and reclamative (2.1%). Hayfields of Galicia had high crop yields (Table 16) (Klapchuk, 2015). Low-lying hay meadows yielded 58.5% of all hay which was collected in Galicia, field hay meadows – 36.5% whereas reclamation hay meadows – 5%.

Table 16. Hay harvesting (ths cwt)

Region	Lowland			Field			Reclamative			Total
	1 mowing	2 mowing	Total	1 mowing	2 mowing	Total	1 mowing	2 mowing	Total	
Galicia	4594.6	1373.1	5967.7	3049.2	683.4	3732.6	370.1	134.7	504.8	10206

As for the pasturage, the farms of Galicia employed 211284 hectares of agricultural land for grazing (Khraplyvyi, 1936). Mountain valleys were at the forefront of unpopulated mountain pasture grounds (Pawłowski, 1928).

The issue of Galicia agricultural industrialization, its economic necessity was a pressing one during the studied period. More and more emphasis was placed on the processing of agricultural products using the then mature technologies: sugar refining, flour manufacture, brewing, and yeast production. Needless to say, evidence-based education could not remain uninvolved in these processes, but tried to influence them positively by generating and publishing new results of agricultural research (Rutowski, 1883; Pawlik, 1902; Bandrowski, 1902; Domański, 1903; Gerasiński, 1904; Gargas, 1904; Pawłowski, 1905).

The foregoing processes were reflected in the works of researchers and scholars who, in due course, analyzed the processes that took place on the eve of the First World War in the historical aspect (Styś, 1936; Wykretowicz, 1968; Michalewicz, 1993; Spyra, 1994; Kramarz, 2002; Kargol, 2010; Wnęk, 2010; Broński, 2012).

In terms of the current study, a Franciszek Bujak's quotation is appropriate³,

Modern farmers set up distilleries and grow potatoes instead of grain, which they sell in the form of spirits and possibly ready-to-use vodkas; they set up sugar mills to grow beets; they set up breweries to bring in better out on barley; they process the wheat into flour and bran in their own mills and make bread in their own bakeries; they keep the gardens from which fruit and vegetables are processed into tinned food and other preserves. (Bujak, 1917, p. 289)

---

³ *Rolnicy nowocześni zakładają gorzelnie i zamiast zboża uprawiają ziemniaki, a te sprzedają w formie spirytusu, a ewentualnie gotowych do konsumpcji wódek; zakładają cukrownie, aby uprawiać buraki; zakładają browary, aby lepiej spienić jęczmień; pszenicę przerabiają na mąkę i otręby we własnych młynach, a nawet mąkę na chleb we własnych piekarniach; utrzymują ogrody, z których owoce i jarzyny przerabiają na konserwy i inne przetwory.*

Findings. Thus, the development of agricultural knowledge in Galicia is evidenced by a large number of publications on agricultural issues. It should be noted that there was fostered an awareness of the need to reform outdated and ineffective methods of agriculture under the influence of popular science thought.

Based on the above analysis, we argue that a significant number of scholars, researchers, and reformers, who were engaged in regional distinctive features of farming, believed that agriculture would be more successfully developed than industry in the Galician territory (Wnęk, 2015).

The results of scientific ideas influence on the Galicia agrarian sector development are summarized in Table 17 by the example of the dynamic growth major crop yields in the 1901–1911 timeframe (Table 17).

This was made possible by propagation and education of knowledge on both the latest technologies in agriculture and new methods of work organization in the industry. The problems which did not allow gaining heavy yields were revealed, the scientific approach to soil constitution studying as well as introduction of effective mechanization, use of fertilizers, conducting land reclamation and other things were developed.

A clear-cut breakthrough in vegetable cultivation was the development of new cultivar species, which enabled a significant enhancement in yield.

Table 17. Gross yield of staple crops (Kryukov, 1915)

1901–1910		1911	
<i>Gross yield, cwt</i>	<i>Yield, cwt / ha</i>	<i>Gross yield, cwt.</i>	<i>Yield, cwt / ha</i>
Rye			
6180353	9.8	8312636	11.9
Barley			
3331236	9.65	4295597	12.65
Oats			
6195941	9.5	8428168	12.0
Maize			
910245	11.4	719291	11.5
Potato			
?	111.2	64794276	126.3

Another important asset of agricultural education was the fact that the authors of scholarly and popular science works gradually instilled in agricultural readers the belief that raising their cultural context level of certain economic processes comprehension would significantly improve their economic situation and increase productivity of farm workers.

The titles also underscored that the work of farmers is a unique and complex activity, which is aimed at obtaining agricultural products that are a source of income for people not only in Galicia but throughout Europe as well.

Having regard to the above, we witness that a substantial advance in the development of agriculture was registered in Galicia of the Austro-Hungarian era. All this would have been impossible without the patient work of agricultural ideologists, who relentlessly and doggedly promoted innovative concepts of working on land.

References

- Antoniewicz, L.** (1905). Koniczyna szkarłatna [Scarlet clover]. *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 21, 325 [in Polish].
- Bandrowski, F.** (1902). O potrzebie powiększenia produkcji drożdży prasowanych w gorzelniach rolniczych galicyjskich [On the need to increase production of pressed yeast in Galician agricultural distilleries]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 37, 333–334 [in Polish].
- Bandrowski, F.** (1902). O potrzebie powiększenia produkcji drożdży prasowanych w gorzelniach rolniczych galicyjskich [On the need to increase production of pressed yeast in Galician agricultural distilleries]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 38, 343–344 [in Polish].
- Biernacki, S.** (1913). *Potrzeby nawozowe gleb Galicji Wschodniej* [Fertilizer demands of Eastern Galicia soils]. Lwów [in Polish].
- Boberski, W.** (1880). *Najważniejsze sposoby uszlachetniania drzew owocowych* [The most important ways of refining fruit trees]. Tarnopol [in Polish].
- Broński, K.** (2012). Rozwój przemysłu młynarskiego w Galicji [The Development of Milling Industry in Galicia]. In J. Chumiński & M. Zawadka (Eds.), *Z dziejów przemysłu przed 1945 rokiem – From the history of industry before 1945* (pp. 81–98). Wrocław [in Polish].
- Brzeziński, J.** (1897). *Dobór wzorowy odmian drzew owocowych do hodowli ogólnej* [Sample selection of fruit tree varieties for generic breeding]. Kraków [in Polish].
- Brzeziński, J.** (1904). Obrączkowanie winorośli [Ring-barking of Grapevines]. *Ogrodnictwo – Horticulture*, 11, 321–323 [in Polish].

- Bujak, F.** (1908). *Galicja. T. 1: Kraj, ludność, społeczeństwo... [Galicia. Vol. 1: Country, population, society...]* [in Polish].
- Bujak, F.** (1917). *Rozwój gospodarczy Galicji 1772–1914 [Economic development of Galicia, 1772–1914]*. Lwów [in Polish].
- Chłapowski, K.** (1912). Nowe winogrona [New grapes]. *Ogrodnictwo – Horticulture* [in Polish].
- Chłopiński, W.** (1907). *Uprawa i przerabianie lnu [Cultivation and processing of flax]*. Lwów [in Polish].
- Chłopiński, W.** (1913). Wyniki porównawczej uprawy kilku gatunków lnu [Results of comparative cultivation of several flax species]. *Rolnik – The Farmer*, 52, 950–952 [in Polish].
- Chłopiński, W.** (1917). Len jako poplon [Flax as a catch crop]. *Przewodnik Kółek Rolniczych – Guidebook on Machinery Rings*, 13, 8 [in Polish].
- Chmielewski, Z.** (1912). Mącznica amerykańska agrestu w Galicji [American gooseberry mildew in Galicia]. *Ogrodnictwo – Horticulture*, 3, 79–86 [in Polish].
- Ćwikliński, H.** (1882). *Ogrodnictwo lasowe [Forest gardening]*. Lwów [in Polish].
- Czaykowski, T.** (1902). Zasilanie lichych koniczyń nawozami sztucznymi [Feeding of clovers with artificial fertilizers]. *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 17, 259–260 [in Polish].
- Czepliński, M., & Langie, K.** (1868–1869). *Powszechnie ogrodnictwo [General horticulture]*. (Vols. 1–3). Kraków [in Polish].
- Dąbrowski, H.** (1992). Hodowla i nasiennictwo buraków cukrowych na przełomie XIX/XX wieku [Cultivation of sugar beet at the turn of the 19th and 20th centuries]. *Gazeta Cukrownicza – The Sugar Gazette*, 8, 150–151 [in Polish].
- Domański, J.** (1903). Znaczenie gorzelni dla rolnictwa [The importance of distilleries for agriculture]. *Gorzelnik – The Distiller*, 22, 202 [in Polish].
- Diamand, H.** (1915). *Polożenie gospodarcze Galicji przed wojną [Economic situation of Galicia before the war]*. Lipsk [in Polish].
- Dybiec, J.** (1998). Główne tendencje i kierunki w rozwoju polskiej historiografii rolniczej w XIX i XX w. [Main trends and directions in the development of Polish agricultural historiography in the 19th and 20th centuries]. *Wkład ośrodka krakowskiego w badania nad historią nauk rolniczych w Polsce – Contribution of the Cracow centre to research on the history of agricultural sciences in Poland* (p. 57 i n). Kraków [in Polish].
- Dziewulski, S.** (1918). Piśmiennictwo polskie ekonomiczne w ciągu ostatnich lat pięćdziesięciu [Polish economic literature in the last fifty years].

- Z dziejów polskiej myśli ekonomicznej – From the history of the Polish economic thought* (p. 23 i n). Warszawa [in Polish].
- Estreicher jr, K.** (Ed.). (1959). *Bibliografia polska XIX stulecia (nowe wydanie) [Polish Bibliography of the 19th Century (new edition)]*. Kraków [in Polish].
- Gargas, Z.** (1904). *Rolnictwo i jego funkcje w gospodarstwie społecznym [Agriculture and its functions in social farming]*. Kraków [in Polish].
- Gerasiński, F.** (1904). Niedomagania przemysłu gorzelniczego [Distillery industry deficiencies]. *Gorzelnik – The Distiller*, 16, 189 [in Polish].
- Giżycki, K.F.** (1845). *Ogrodnictwo, zastosowane do potrzeb ziemianina polskiego [Horticulture applied to the needs of a Polish landowner]*. Lwów [in Polish].
- Gniewosz, W.** (1908). *Znaczenie i potrzeby ogrodnictwa w Galicji [The importance and needs for gardening in Galicia]*. Kraków [in Polish].
- Grochowski, T.** (1925). *Zarys bibliografii pszczelniczej polskiej [Outline of the Polish bibliography on beekeeping]*. Lwów [in Polish].
- Grochowski, T.** (1927). *Zarys bibliografii ogrodniczej polskiej [Outline of the Polish bibliography on horticulture]*. Kraków [in Polish].
- Jak należy postępować z malinami w lecie? [How should raspberries be handled in summer?]. (1906). *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 10, 153 [in Polish].
- Janowski, B.** (1908). *Uprawa mieszanek koniczynowych [Cultivation of clover mixtures]*. Lwów [in Polish].
- Jarosiński, P.** (1916). Sprzęt lnu i przygotowanie połączeń [Flax equipment and joint preparation]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 24–25, 210–212 [in Polish].
- Jentys, S.** (1906). *Wartość rolnicza nowszych odmian ziemniaków [Agricultural value of newer potato species]*. Kraków [in Polish].
- Jezierski, A., & Wyczański, A.** (Eds.). (2006). *Historia Polski w liczbach. T. II: Gospodarka [History of Poland in numbers. Vol. 2: Economy]*. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych [in Polish].
- Kargol, T.** (2010). Ziemiaństwo a uprzemysłowienie Galicji na przełomie XIX i XX w. (do 1918 r.) [Landowners and the industrialization of Galicia on the cusp of the 19th and 20th centuries (until 1918)]. In W. Puś & J. Kita (Eds.), *Studia z historii społeczno-gospodarczej XIX i XX wieku – Studies in the social and economic history of the 19th and 20th centuries* (Vol. 7, pp. 133–149). Łódź [in Polish].
- Khraplyvyi, Ye.** (1936). *Silске господарство Halytsko-Volynskykh zemel [Agriculture of Galicia-Volhynia lands]*. Lviv [in Ukrainian].
- Kisielewski, A.** (1869). *Przechadzki po polu i ogrodzie [Strolls along the field and garden]*. Lwów [in Polish].

- Klapchuk, M.M.** (1972). Hranysia mizh zemlerobskym ta skotarskym ty-pom gospodarstva na Deliatynshchyni v XVII–XIX st. [The line between an agricultural and cattle-breeding type of economy in the Deliatyn district in the 17th – 19th centuries]. *Kultura ta pobut naseleння Ukrainskykh Karpat: materialy respublikanskoj naukovoï konferentsii, prysviachenoï 50-richchiu utvorennia SRSR – Culture and Life of the Population of the Ukrainian Carpathians: Proceedings of the Republican Scientific Conference dedicated to the 50th anniversary of the formation of the USSR.* (pp. 18–19). Uzhhorod [in Ukrainian].
- Klapchuk, V.M.** (2015). *Silskie gospodarstvo Halychyny [Agriculture of Galicia]*. Ivano-Frankivsk: Foliant [in Ukrainian].
- Konicz czerwony [Red clover]. (1910). *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers, 1*, 10–11 [in Polish].
- Koniczna perska [Persian clover]. (1913). *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine, 19*, 297 [in Polish].
- Konkolewski, M.** (1847). *Jaś Sadowski, mały założyciel sadów, dla użytku młodzieży wiejskiej [Jaś Sadowski, the founder of small orchards for the use of rural youth]*. Rzeszów [in Polish].
- Kosiek, Z.** (1962). *Bibliografia polskich bibliografii gospodarstwa wiejskiego [Bibliography of Polish rural farm bibliographies]*. Warszawa [in Polish].
- Kosiński, I.** (1906). Przyczynek do metodyki doświadczeń polowych z odmianami buraków [Contribution to the methodology of field experiments with beet species]. *Roczniki Nauk Rolniczych – Yearbooks of Agricultural Sciences* (Vol. 2, pp. 1–56) [in Polish].
- Kośnierski, T.** (1881). Nieco o roślinie winogrodowej [A bit about the grapevine plant]. *Bartnik Postępowy – Progressive Bartnik, 1*, 23–25 [in Polish].
- Kovalchak, H.I.** (1988). *Ekonomichnyi rozvytok zakhidnoukrainskykh zemel [Economic Development of Western Ukrainian Lands]*. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Kozubowski, A.** (1868). *Sadownictwo [Horticulture]*. Kraków [in Polish].
- Kramarz, H.** (2002). Młynarze i młynarstwo zbożowe w Galicji (Z problematyki uprzemysławiania rzemiosła chłopskiego) [Millers and grain milling in Galicia (On the issue of industrialization of peasant crafts)]. In K. Ślusarek (Ed.), *Polska i Polacy w XIX–XX wieku. Studia ofiarowane Profesorowi Mariuszowi Kulczykowskiemu w 70 rocznicę Jego urodzin – Poland and the Poles in the 19th – 20th centuries. Studies offered to Professor Mariusz Kulczykowski on the 70th anniversary of his birthday* (pp. 295–317). Kraków [in Polish].
- Krótki wykład zasad rozmnażania i sadzenia drzewin wszelkiego rodzaju dla ludu wiejskiego, ułożony przez wydział c.k. Galicyjskiego Towarzystwa*

- Gospodarskiego [A short lecture on the principles of propagation and planting of trees of all kinds for the rural population, arranged by the Department of Galician Farm Society]. (1852). Lwów [in Polish].*
- Kryukov, N.A.** (1915). *Slavyanskie zemli: selskoe khozyaystvo v slavyanskikh zemlyakh v svyazi s obshchim razvitiem etikh stran. T. 2 (1): Galitsiya [Slavic lands: agriculture in the Slavic lands in connection with the general development of these countries. Vol. 2 (1): Galicia].* Petrograd: Typography of V.O. Kirshbaum [in Russian].
- Krzyżanowski, K.** (1879). *Zasady technicznych amelioracji rolnych, polegających na odwodnieniu i nawodnieniu ziemi [The principles of technical land reclamation, consisting of drainage and irrigation of the soil].* Tarnów [in Polish].
- Matczuk, A.** (2016). U progu nowożytnej polskiej bibliografii dziedzinowej. Julian Aleksander Kamiński i jego Piśmiennictwo polskie rolniczo-technologiczne od roku 1549 do 1835 (1836) [At the dawn of modern Polish subject bibliography. Julian Aleksander Kamiński and his Polish literature on agriculture and technology from 1549 till 1835 (1836)]. *Folia Bibliologica*, 58, 35–63. doi: 10.17951/b.2016.1.35 [in Polish].
- Mazurkiewicz, Z.** (1913). Odmiany owsów w doświadczeniach polowych w r. 1912 [Oat cultivars in field experiments in 1912]. *Rolnik – The Farmer*, 84 (12), 227 [in Polish].
- Michalewicz, J.** (1993). Przemysł gorzelniany Galicji doby autonomicznej między monopolem dworskim a monopolem państwowym (XIX–XX w.): próba ujęcia modelowego [Galicia’s distillery industry in the autonomous period between the manorial and state monopoly (19th – 20th centuries): A modelling approach]. *Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Z. 126: Prace Historyczne – Academic Yearbook of the WSP in Cracow. Vol. 126: Historical Works* (pp. 103–112) [in Polish].
- Miorszowska, E.** (1890). *Poradnik ogrodowy ku pożytkowi gospodyń wiejskich ułożony [A garden handbook for the benefit of rural housewives].* Kraków [in Polish].
- Morawski, Z.** (1902a). Porzeczki [Curant]. *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 6, 88–89 [in Polish].
- Morawski, Z.** (1902b). Smrodynia [Black Currant]. *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 7, 106 [in Polish].
- Namysłowski, B.** (1907). O niebezpiecznym mączniaku na agrestie [On dangerous gooseberry mildew]. *Ogrodnictwo – Horticulture*, 6, 161–163 [in Polish].
- Namysłowski, B.** (1913). Jak zwalczać mączniaka agrestu [How to fight gooseberry mildew]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 44, 689 [in Polish].

- Noskowski, W.** (1872). *Podręcznik uprawy lnu i wyprawy włókna lnianego według najnowszych metod [A handbook on flax cultivation and flax fibre extraction following the latest methods]*. Lwów [in Polish].
- Oleskow, J.** (1885). *Podręcznik hodowli nasion gospodarskich na podstawie teorii i praktyki [A manual on seed growing based on theory and practice]*. Lwów [in Polish].
- Pawlik, S.** (1902). *W sprawie przemysłu cukrowniczego [On the sugar industry]*. Kraków [in Polish].
- Pawlik, S.** (1903). Uwagi o wpływie literatury niemieckiej w XIX wieku na gospodarstwa w Polsce [Notes on the influence of the German literature on farms in Poland in the 19th century]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 48, 465–466 [in Polish].
- Pawłowski, J.** (1905). *Znaczenie cukrownictwa dla Galicji [The importance of the sugar industry to Galicia]*. Lwów [in Polish].
- Pawłowski, J.** (1928). Karpatski polonyny [Carpathian mountain meadows]. In J. Pawlikowski, *Kaliendar Towarystwa «Sylsiki gospodar» za 1929 r. – Calendar of the "Farmer" society for the year 1929* (pp. 42–46). Lviv [in Polish].
- Pierożyński, L.** (1882). *Kilka słów o sadownictwie i ogrodnictwie [A word on horticulture and gardening]*. Lwów [in Polish].
- Pilat, T.** (Ed.). (1898). *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych [Statistical information on national relations]*. (Vol. 16 (3)). Lwów: Druk. Związkowa [in Polish].
- Pilat, T.** (Ed.). (1900). *Podręcznik Statystyki Galicji [Galicia Statistics Manual]*. (Vol. 6 (1)). Lwów: Pierwsza Związkowa Drukarnia [in Polish].
- Pilat, T.** (Ed.). (1905). *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych [Statistical information on national relations]*. (Vol. 20 (3)). Lwów: Druk. Związkowa [in Polish].
- Pilat, T.** (Ed.). (1911). *Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych [Statistical information on national relations]*. (Vol. 24 (1)). Lwów: Druk. «Mieszczanka» [in Polish].
- Polepszyć można rodzaj porzeczek [It is possible to enhance the sort of currants]. (1887). *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 40, 330–331 [in Polish].
- Prus, J.** (1895). Pomór czyli zaraza trzody chlewnej: zmiany anatomopatologiczne [Plague or swine blight: Post-mortem signs]. *Przegląd Weterynarski – Veterinary Review*, 10, 217; 241 [in Polish].
- Pruski, W.** (1925). Przyczynek do bibliografii dzieł o koniu w języku polskim [Contribution to the bibliography of works on horse in Polish]. *Roczniki Nauk Rolniczych i Leśnych – Yearbooks of Agricultural and Forestry Sciences*, 13, 125–145 [in Polish].

- Przerembel, Z.** (1930). *Polska bibliografia cukrownicza 1799–1929 [The Polish bibliography on sugar from 1799 till 1929]*. Warszawa [in Polish].
- Rewieński, S.** (1890). Bibliografia rolniczo-technologiczna polska od r. 1800 aż do naszych czasów [The bibliography of Polish agriculture and technology from 1800 till the present day]. *Encyklopedia rolnicza – Encyclopedia of Agriculture* (Vol. 1, pp. 339–450). Warszawa [in Polish].
- Roehring, A.** (1881). *Sadownictwo [Orchading]*. Lwów [in Polish].
- Rolnictwo [Agriculture]. (1806). *Dziennik Gospodarski Krakowski – Economic Journal of Cracow*, 4, p. 1 [in Polish].
- Rolnictwo [Agriculture]. (1907). *Encyklopedia (wydanie Macierzy Polskiej) – Encyclopedia (Polish edition)* (Vol. 2, p. 627). Lwów [in Polish].
- Rutowski, T.** (1883). *Przemysł cukrowniczy, jego wpływ na rolnictwo i znaczenie w gospodarstwie narodowym. Przyczynek do rozwiązania kwestii krajowego przemysłu w Galicji [The sugar industry, its impact on agriculture and its significance for the national households. A contribution to solving the issue of domestic industry in Galicia]*. Kraków [in Polish].
- Schmidt, A.** (1878). *Katechizm hodowania drzew owocowych jako też rozpoznawania owoców według pewnych systemów i wyrabianie jablecznika [Catechism of cultivating fruit trees as well as identifying fruit according to certain systems and making cider]*. Lwów [in Polish].
- Siewajcie konicze [Sowing of clover]. (1907). *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 7, 101–102 [in Polish].
- Sikorski, J.F.** (1898). *Mechaniczna uprawa gleby: podręcznik dla użytku praktycznych gospodarzy i uczniów szkół rolniczych [Mechanical soil cultivation: A handbook for practical use by farmers and students of agricultural schools]*. Lwów [in Polish].
- Skrzyński, S.** (1883). *Rys gospodarstwa krajowego w Galicji [An outline of a domestic farm in Galicia]*. Lwów [in Polish].
- Spyra, A.** (1994). *Browarnictwo Galicji doby autonomicznej [Brewing in Galicia]*. Kraków [in Polish].
- Styś, W.** (1936). *Wpływ uprzemysłowienia na ustrój rolny [The impact of industrialisation on the agricultural system]*. Lwów [in Polish].
- Stosunki Rolnicze R.P. [Agricultural Relations R.P.]*. (1934). I, 98–102 [in Polish].
- Suszenie koniczyny [Clover drying]. (1886). *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 25, 201–202 [in Polish].
- Szybalski, F.** (1887). Instrukcja dla dozorcujących w stajniach [Instructions for stable handlers]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly*, 33, 270–272 [in Polish].
- Tabeau, J.** (1901). Hodowla porzeczek i agrestu [Currants and gooseberries farming]. *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 3, 36–38 [in Polish].

- Tabeau, W.** (1901). Hodowla malin [Raspberry farming]. *Głos Rolniczy – Voice of the Farmers*, 6, 90 [in Polish].
- Trzebiński, J.** (1904). Nowy pasożyt na agrecście [New gooseberry parasite]. *Ogrodnictwo – Horticulture*, 7, 200–201 [in Polish].
- Turnau, J.** (1903). Obróbka buraków [Processing of beet]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 11, 103–105 [in Polish].
- Walewski, C., & Gieysztor, J.K.** (1890). Bibliografia rolniczo-technologiczna polska od r. 1800 aż do naszych czasów [The bibliography of Polish agriculture and technology from 1800 till the present day]. *Encyklopedia rolnicza – Encyclopedia of Agriculture* (Vol. 1, pp. 328–339). Warszawa [in Polish].
- Wnęk, J.** (2010). Rozwój galicyjskiej ideologii przemysłu cukrowniczego w latach 1860–1918 [Development of the Galician sugar industry ideology in 1860–1918]. *Gazeta Cukrownicza – The Sugar Gazette*, 5, 129; 132–135 [in Polish].
- Wnęk, J.** (2015). Popularyzacja wiedzy rolniczej w Galicji [Popularization of agricultural knowledge in Galicia]. *Galicja. Studia i materiały – Galicia. Studies and materials*, 1, 61–98 [in Polish].
- Wpływ nawozów potasowych na wzrost koniczyny [Effect of potassium fertilizers on clover growth]. (1913). *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly*, 5, 70 [in Polish].
- Wygoda, B.** (1916). *Uprawa roli. Studium społeczno-gospodarcze [Cultivation. Socio-economic study]*. Lwów [in Polish].
- Wykrętowicz, S.** (1968). Fazy rozwoju przemysłu rolno-spożywczego na ziemiach polskich 1815–1939 [Stages of development of the agri-food industry in Poland through 1815 to 1939]. *Pamiętnik Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie – Diary of the General Meeting of Polish Historians in Lublin* (Vol. 1). Warszawa [in Polish].
- Zajac, M.** (1911). Nieco z historii win owocowych [Some history of fruit wines]. *Ogrodnictwo – Horticulture*, 5, 148–151 [in Polish].
- Żeleński, S.** (1894). O korzyściach uprawy buraków cukrowych [On the benefits of sugar beet growing]. *Tygodnik Rolniczy – Agricultural Weekly Magazine*, 36, 281–284 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2021 р.

УДК 94(477.83)(092):821.161.2.09(092)
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228474

Володимир ДРАГАН

історик, директор Бориславської ЗОШ I–III ступенів № 3, вул. Шкільна, 19, м. Борислав, Україна, індекс 76019 (zosh3_borislav@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-4473>

Бібліографічний опис статті: Драган, В. (2021). Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 110–129. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228474>.

ВІДОМИЙ ТА НЕВІДОМИЙ СТЕФАН КОВАЛІВ: БІОГРАФІЧНИЙ ПОРТРЕТ

Анотація. *Мета дослідження* – на основі значного джерельного масиву й історіографії, окреслити основні загальновідомі та малознані факти із життя й різнобічної діяльності видатного громадсько-освітнього діяча, публіциста, письменника – Стефана Коваліва. **Методологія дослідження** передбачає використання загальнонаукових принципів історизму, об’єктивності та системності. Нами застосовано загальнонаукові (аналіз і синтез), загально- (проблемно-хронологічний і періодизації) та спеціально-історичні (історико-порівняльний та історико-генетичний) методи. Опорними у процесі проведеного дослідження, стали теоретико-методологічні засади «інтелектуальної історії» та «інтелектуальної біографії». **Наукова новизна** запропонованої статті передовсім полягає у тому, що на основі багатостороннього аналізу значного джерельного масиву, вперше зроблено спробу більш комплексного висвітлення біографічного портрета Стефана Коваліва із введенням до наукового обігу маловідомих фактів із його життя та різнобічної діяльності. **Висновки.** Подані у статті матеріали до біографічного портрета Стефана Коваліва, дають усі підстави стверджувати, що його життя і

© Володимир Драган, 2021

багатогранна діяльність суттєво вплинули на процес формування історії Галицького краю, а полишена ним різноаспектна творча спадщина і надалі позначається на формуванні соціокультурного розвитку різних поколінь та верств українського суспільства. Окрім того, доведено, що упродовж останньої третини ХІХ – початку ХХ ст., Стефан Ковалів, завдяки своїй багатогранній діяльності, був активною рушійною силою в процесі історичного поступу Галицького краю.

Ключові слова: Стефан Ковалів; Борислав; життя; діяльність; біографічний портрет; творча спадщина.

Volodymyr DRAHAN

Historian, Director of Boryslav Secondary School of I–III grades № 3, 19, Shkilna Str., Boryslav, Ukraine, postal code 76019 (zosh3_boryslav@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7423-4473>

To cite this article: Drahan, V. (2021). Vidomyi ta nevidomyi Stefan Kovaliv: biohrafichnyi portret [Known and unknown Stefan Kovaliv: biographical portrait]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 110–129. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228474> [in Ukrainian].

KNOWN AND UNKNOWN STEFAN KOVALIV: BIOGRAPHICAL PORTRAIT

Summary. Purpose of the study – on the basis of a significant source array and historiography, to outline the main well-known and little-known facts from the life and various activities of a prominent public and educational figure, publicist and writer – Stefan Kovaliv. **The research methodology** involves the use of general scientific principles of historicism, objectivity and systematicity. We used general scientific (analysis and synthesis), general (problem-chronological and periodization) and special-historical (historical-comparative and historical-genetic) methods. Theoretical and methodological principles of "intellectual history" and "intellectual biography" became the basis in the process of the research. **The scientific novelty** of the proposed article is manifested primarily in the fact that based on a multifaceted

analysis of a significant source array, for the first time an attempt was made to cover a more comprehensive biographical portrait of Stefan Kovaliv with the introduction of little-known facts from his life and work. **Conclusions.** The materials presented in the article to the biographical portrait of Stefan Kovaliv, give every reason to say that his life and multifaceted activities have significantly influenced, and he left a diverse creative heritage and continues to affect the formation of socio-cultural development of different generations and segments of Ukrainian society. In addition, it is proved that during the last third of the XIX – early XX century, Stefan Kovaliv was an active driving force in the historical progress of the Galician region being a many-sided personality.

Key words: Stefan Kovaliv; Borislav; life; activity; biographical portrait; creative heritage.

Постановка проблеми. Дослідження біографій та створення максимально повних біограм визначних постатей Галицького краю, сьогодні займає помітне місце у наукових інтересах істориків-краєзнавців. Особливою увагою користуються ті, котрі завдяки своїй багатогранній діяльності, залишеній творчій спадщині, змогли зробити у свій час не лише вагомий внесок, а й стати рушійною силою процесу формування історії рідної, малої батьківщини та й України загалом. Нині чимало таких особистостей перебувають під «клеїмом забуття», що спричинено низкою причин. До таких постатей належить, за словами Івана Франка, «співець Галицької Каліфорнії» із Борислава – громадсько-освітянський діяч, письменник-публіцист другої половини XIX – початку XX ст. – Стефан Ковалів.

Щодо причин, котрі довгий час підтримували пасивне чи інертне ставлення до Стефана Коваліва з боку земляків та й української інтелігенції загалом, на наш погляд, були першочергово небажання ними сприймати реалістичну творчість бориславчанина, котрий у змістовну канву своїх праць та творів вкладав реалії злиденного повсякденного життя та побуту населення Галицького краю. У радянський час такий стан речей не був абсолютно, а лише вибірково (тоді, коли компартії необхідно було показати громадськості радянської України жахи життя робітничого класу за попередніх колоніальних режимів), прийнятним для панівних догм радянської ідеології, і тому лише незначна час-

тина творчої спадщини Стефана Коваліва була оприлюднена для широкого загалу: спочатку побачило світ видання його вибраних творів (1952) за упорядкуванням В.М. Лесина (Ковалів, 1952), а згодом – у 1958 р., дещо масивніше видання за упорядкуванням того ж В.М. Лесина та С.І. Дігтяра (Ковалів, 1958). Окрім того, як зазначає А. Власюк, забуттю С. Коваліва сприяли низка як «...об'єктивних, так і суб'єктивних причин. "Рідні патріоти" йому закидали москвофільство, "інтернаціоналісти" – непомірну критику єврейства» (Власюк, 2010).

У процесі становлення та розбудови Української держави, постать С. Коваліва почала виходити із забуття: громадськість, інтелігенція, науковці, історики-краєзнавці, журналісти, почали активно цікавитися його життям і різноаспектною діяльністю. У цьому плані почали з'являтися різносторонні праці, у яких автори щоразу почали відкривати нові і нові факти із життя і багатогранної діяльності С. Коваліва. Окрім того, у музеях Дрогобича та Борислава почали експонуватися документально-мистецькі виставки, де широкому загалу представляються оригінали та копії документів із родинного архіву Ковалівих, а також ті, які прямо чи опосередковано стосуються життя та діяльності Стефана Коваліва, його близьких і далеких родичів тощо. Все це у сукупності уможливило сьогодні укласти максимально повний біографічний портрет С. Коваліва, що є вкрай актуальним для теперішньої пори, адже найближчим часом, у 2023 р., українська громадськість відзначатиме його 175-річний ювілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постать Стефана Коваліва, а особливо його багатогранна діяльність, уже були предметом спеціальних і не спеціальних досліджень. Після здобуття Україною незалежності, ім'я С. Коваліва почало плавно виходити із забуття. Одним із перших, хто на початку 1990-х рр. більш розлого, у новій об'єктивній площині, висвітлив найважливіші факти із життя та діяльності С. Ковалів став львівський науковець М. Гнатюк. У статті «Учитель життя людського», що була опублікована 1992 р. в журналі «Дзвін», автор чи не вперше зробив широкий огляд творчої діяльності С. Коваліва, в контексті чого акцентував на його відносинах та напрямках співпраці з І. Франком, окремими штрихами торкнувся й аналізу різнобічної творчої спадщини бориславського письменника. При кінці свого

дослідження, М. Гнатюк підкреслює: *«Стефан Ковалів був письменником, у творчості якого яскраво проявилися риси педагога – знавця людських душ. <...> Сьогодні повертаємо нашому читачеві письменників, твори яких стали на перший ряд нашої літератури. Певне місце серед цих письменників займає і Стефан Ковалів. Не думав про якісь високі літературні почесні. Думав насамперед про те, як допомогти своєму згорьованому народові. Був скромним трудівником на ниві народної освіти, і в пам'яті вдячних нащадків має добре, чесне ім'я Учителя життя людського»* (Гнатюк, 1992, с. 136).

У контексті зазначимо, що чимало у плані популяризації С. Коваліва почали робити галицькі краєзнавці, журналісти, інтелігенція, та зрештою усі, хто поцінував постать свого земляка – однієї із яскравих особистостей Галицького краю, часу другої половини ХІХ – початку ХХ ст. З цього приводу один із дослідників життя і творчості С. Коваліва М. Шалата сказав так: *«Становить Стефан Ковалів певний інтерес для всієї України. Й не тільки науковий, дослідницький, але й читачький, – хай ідеться (повторюю) лиш про читача-інтелектуала»* (Шалата, 2020).

З-поміж численних праць цього часу, хочемо виокремити такі. З нагоди 150-ти річчя від дня народження С. Коваліва (1998) побачила світ книга Р. Горака *«Стефан Ковалів»*, котра уміщує в собі чимало інформації про життя і діяльність С. Коваліва, зокрема, аналізується значний джерельний масив (матеріали із родинного архіву Ковалівих) (Горак, 1998).

Привертає нашу увагу й монографія О. Колінько *«Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)»*, котра побачила світ у 2002 р. У згаданій праці крізь призму модерного методологічного підходу, глибокого наукового переосмислення, представлено низку нових оцінок життя та багатогранної діяльності С. Коваліва. Тут дещо по-новому, із врахуванням значення творчої спадщини С. Коваліва для сучасного українського читача, потрактовано його окремі реалістичні погляди, охарактеризовано історико-краєзнавчу діяльність у паралелі із літературною тощо. Зокрема, у висновках, авторка акцентує, що: *«Не дивно, що в цьому контексті С. Ковалів стає фігурою типовою і водночас своєрідною, що його творчість характеризується самотньою неповторністю. В ній правдиво змодельовані різні сторони жи-*

ття тогочасного галицького суспільства, здебільшого трагічного, інколи комічного, проте неповторного у своєму безперервному поступальному русі. На жодного іншого митця життєві обставини так безпосередньо й помітно не вплинули, як це мало місце з літературною діяльністю С. Коваліва. В ній відобразилися сторінки історії Галичини в період бурхливого розвитку нафтової промисловості, інтенсивного проникнення капіталу до міста і села...» (Колінько, 2002, с. 159).

Задля глибокого вивчення життя і діяльності С. Коваліва є вартими нашої уваги й інші праці. Тут хочемо зупинитися на вступних статтях і післямовах О. Петраша і М. Івасенка до книги *«Стефан Ковалів. Оповідання. Статті. Щоденник»* (2011) та М. Шалати і М. Івасенка до збірки *«Стефан Ковалів. Оповідання. Казки. Листи»* (2003), де автори, на основі опрацьованого ними джерельного масиву, вносять нарізні доповнення до біографії С. Коваліва, акцентують на його творчих зацікавленнях, різнобічній діяльності тощо (Ковалів, 2003, 2011).

Вибрано представлений аналіз останніх досліджень і публікацій, дає підстави стверджувати, що порушена нами тема не нова і має солідний доробок. Проте вищевикреслені та упущені дослідження не мають у собі присутності повного викладу біографії С. Коваліва, що спонукало нас до більш ґрунтовного дослідження.

Мета статті – на основі значного джерельного масиву та історіографії, окреслити основні загальновідомі і малознані факти із життя та різнобічної діяльності видатного громадсько-освітнього діяча, публіциста й письменника – Стефана Коваліва.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до свідоцтва про народження, Стефан Михайлович Ковалів народився 25 грудня 1848 р. в селі Брониця на Дрогобиччині (ДКМ «Дрогобиччина», А – 683). Щодо його походження, О. Маковей зазначає: *«Батько його Михайло, і мати Анна з Лісковиків були бідні селяне; мали тільки хату-ліпянку і дві "прилуди" (невеличкі ділянки землі при межі – В. Д.) на два півкірці висіву»* (Маковей, 1900, с. 82). Окремі дослідники життя і творчості С. Коваліва наголошують навіть на тому, що його батько – Михайло Ковалів, на момент народження первістка ще не мав бодай особистого житла і тимчасово проживав в комірчині у свого заможного брата Андрія Коваліва.

Згодом, на четвертий рік після народження Стефана Коваліва, батько із сім'єю покинув обійстя брата, котрий наділив його «двома прилудами глинястого ґрунту (коло 1 га)». Перебуваючи у постійних злиднях, Михайло Ковалів спромігся за літо збудувати невеличку хату-ліп'янку, де і минули дитячі роки Стефана Коваліва (Ковалів, 1958, с. 4).

Щодо батьків С. Коваліва – батька Михайла та матері Анни, то про них відомо небагато. В історико-краєзнавчому музеї м. Борислав зберігається кілька укладених генеалогічних дерев С. Коваліва, із яких стає відомим, що батько і мати (походила із родини Ліскович) народилися та проживали у с. Брониці на Дрогобиччині (ІКМ м. Борислав). Відомою є також точна дата смерті батька С. Коваліва, є деякі відомості про його діяльність. У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки В. Стефаника зберігаються дві вирізки некрологів із «Шкільної часописі» № 4 за 1889 р. та «Руської Ради» № 3 теж за 1889 р., котра виходила у Коломиї. Із них довідуємося, що Михайло Ковалів помер 30 січня (за новим стилем) 1898 р. на 68 році життя. У некрологах також зазначається, що він був добрим господарем із Брониці, чесною людиною, письменним та у такому ж напрямі виховував своїх дітей – *«въ просвѣтъѣ и боязни божѣй. Сыны его суть просвѣщенными людьми – передплачуютъ руски (українські (уточнення – В. Д.) часописи и помѣщаютьъ въ нихъ наукови розправы»* (ЛІННБУ імені В. Стефаника. ВР, ф. 167, оп. II, арк. 1).

Якщо про батька С. Коваліва находимо бодай які біографічні дані, то про його матір Анну, практично нічого невідомо. Лише знаним є те, до С. Ковалів любив своїх батьків і прагнув унаслідувати їхню вдачу. Яскравим підтвердженням цього є його слова у листі до О. Маковея від 27 лютого 1899 р.: *«Дві прикмети хотів осягнути в моім житю: чесноту мого хлібороба батька і роботящу вдачу покійної матери, котра по шостім запаленю легких умерла в молодім віці оставивши нас п'ятеро; першу може й осягну, другу ледве лишу дитьом»* (ВРФТ ІЛ, ф. 59, од. зб. 1241, арк. 54 зв.).

Із окреслених слів С. Коваліва дізнаємося, що сім'я Михайла та Анни Ковалівих була багатодітною. Не спростовують цього і дослідники життя й творчості С. Коваліва. Зокрема, Р. Горак запевняє, що сам С. Ковалів був п'ятою дитиною у сім'ї. Що ж до

його братів та сестер, дослідник стверджує: *«Найстаршого брата звали Андрій. Ще відомо, що був брат Іван, народження якого Стефан Ковалів описав у "Сільських зіздарях". Була сестра Марія, котра померла дитиною, був брат Федір та сестра Татяна»* (Горак, 1998, с. 64–66). Проте ці дані, на наш погляд, потребують деталізованої перевірки, оскільки дещо різняться зі спогадами С. Коваліва та даними, уміщеними у інших дослідженнях його життя і творчості.

Перші ази грамотності С. Ковалів отримав у місцевого дяка (Гетьман, 2006, с. 23), а згодом навчався у так званій нормальній школі оо. Василян у Дрогобичі, у котрій згодом упродовж 1864–1867 рр. навчався і Іван Франко. У музеї *«Дрогобиччина»* зберігається *«Класифікаційний каталог зі школи оо. Василян у Дрогобичі за 1855–1863 рр.»*, де у списку учнів школи оо. Василян у Дрогобичі за 1859 р., прізвище С. Коваліва уміщене під № 45, у записі *«Коваль»* (ДКМ *«Дрогобиччина»*).

У контексті хочемо зазначити, що С. Ковалів із своїм прізвищем мав постійні непорозуміння. Річ тут у тому, що його прізвище у свідоцтві про народження закінчувалося на *«ов»*, у шкільних свідоцтвах на *«ув»*, а у жовнярській книжці на *«ів»*. З огляду на цю мішанину, у документах школи оо. Василян у Дрогобичі його взагалі іменували як Стефан Коваль. Окрім того, були ще казуси із москвофільською пресою, у котрій прізвище С. Коваліва фігурувало як *«Ковалёв»*, що призвело до поширення чуток, ніби то він москвофіл, і у це твердо вірила значна частина читачів. Вищезокреслені казуси переслідували С. Коваліва упродовж усього життя, і можна навіть стверджувати, що подекуди впливали на його долю (Горак, 1998, с. 77–78; Ковалів, 2011, с. 197–198).

Навчання у школі було схоластичним, а тому малий учень, а згодом майбутній учитель, відчув особисто особливості тогочасної *«шкільної муштри»*. У час навчання, із С. Ковалівим стався прикрий випадок: господар класу через те, що староста разом із учнями влаштували великий гам та безлад, вирішив покарати кожного п'ятого п'ятьма різками, і так сталося, що одним із них став саме С. Ковалів, котрий спробував чинити опір покаранню. Але сильніші за нього однокласники вхопили та скрутили його, та почали втримувати, а сам учитель, безжалісно почав реалізо-

увати побиття. Проте С. Коваліву вдалося все таки вирватися та вискочити із вікна. Ця подія так образила хлопця, що він із жалю намагався втопитися у колодязі на вулиці Самбірській у Дрогобичі, проте невідомий перехожий зумів завадити йому звершити задумане. Ця життєва подія залишилася у пам'яті С. Коваліва назавжди, а тому він, будучи уже педагогом, постійно повставав проти фізичного насильства з боку учителів щодо учнів, що у його час цілком було законним Галичини (Див.: Ковалів, 1889, с. 76; Ковалів, 1891, с. 115–118). У контексті зазначимо, що однотипним знущанням піддавався і І. Франко, про що так само, як і С. Ковалів, згодом розповів у своїх творах «*Schönschreiben*» і «*Отець-гуморист*», де у сюжетній канві продемонстрував надзвичайну жорстокість учителів до учнів у Дрогобицькій нормальній школі оо. Василян (Галик, 2017, с. 43).

У час навчання в Дрогобичі С. Ковалів обіймав посаду тимчасового учителя у школі с. Городище в період від 17 грудня до 1 вересня 1865 р. (ІКМ м. Борислав, № 60). Тогочасна оплата праці С. Коваліва становила суму у розмірі 100 злотих на рік, про що засвідчує його посвідчення про перебування у с. Городище, видане 30 листопада 1879 р. (ІКМ м. Борислав, № 34).

Після навчання у Дрогобичі, маючи гарний голос та за сприяння священика Теодора Підлуського, С. Ковалів пішов дякувати у Броницьку церкву (Горак, 1998, с. 78), а згодом від 1 вересня 1866 р. перейшов на посаду тимчасового учителя до школи у Сарни, у котрій пропрацював до 1 вересня 1867 р. (ІКМ м. Борислав, № 60). Далі, від 1 листопада 1867 р. до 1 листопада 1869 р., С. Ковалів працював на посаді тимчасового учителя у с. Торчинівичі на Самбірщині (ІКМ м. Борислав, № 60).

У 1869 р., С. Ковалів навчався у нижчій реальній школі Перемишля, але через значну матеріальну скруту полишив навчання на четвертому курсі і займався заробітком. Шкільне свідоцтво учня 4 класу С. Коваліву було видане головною школою у Перемишлі 15 серпня 1869 року (ДКМ «Дрогобиччина», А – 690). Наступні два роки С. Ковалів навчався у школі м. Стрий, про що засвідчує отримане ним шкільне свідоцтво учня 2 класу, видане 27 лютого 1871 р. цією ж школою (ДКМ «Дрогобиччина», А – 691).

Отже, бачимо, що свою кар'єру С. Ковалів розпочав із посади тимчасового учителя, на якій він пробув досить значний

період у селах Дрогобиччини, але невдовзі, все ж таки осів у рідному селі Брониці. З цього приводу О. Маковей зазначає, що С. Ковалів перед тим, як вступити до *«учительської семінарії, був дякоучителем у Сарнах, Таргановичах і учителем у Городище і у своїм ріднім селі Брониці. Всюди любили його і всюди лишив по собі гарну пам'ять»* (Маковей, 1900, с. 82).

Через певний час С. Ковалів вступає на навчання до Львівської учительської семінарії, де проявляє напрочуд колосальні здібності, через що йому запропонували роботу викладача. Проте через життєві обставини (у 1875 р. помирає мати С. Коваліва Анна, залишивши на нього двох молодших братів та двох сестер) (Див.: Гнатюк, 1992, с. 132; Соловка, 2013, с. 9–10; Коцопей, 2014, с. 210).

Після закінчення навчання у Львівській учительській семінарії С. Коваліву 5 липня 1875 р. вручено атестат зрілості (ДКМ «Дрогобиччина», А – 693). Свої враження від навчання та пережитого в цей час, С. Ковалів уклав у сюжетну канву художнього твору *«Суєта про насущний»*. Зокрема, у ньому (вперше виданому у 1910 р. Українсько-руською видавничою спілкою у Львові в серії «Літературно-наукова бібліотека. Серія I, ч. 122») автор розповідає: *«В голоді й холоді учився Тарас у школі, боровся з усякими противностями... Часом лучилося так, що, вертаючи вечером із лекції голодний, купив ту четвертину зачерствілого хліба і по дорозі тайком став по дрібці щипати з кишені... Літо сходило ще яко-так, але зима давалася взнаки бідному ученикові, студинь, мороз страшенно докучали, а на станції найбільше: не раз в неопаленій комірчині передригонів цілу ніч, запхавшись по шию в сінник...»* (Ковалів, 1958, с. 555, 693).

У 1875 р. С. Ковалів отримав два патенти. Першим став патент 1-го ступеня комісії екзаменаційної для вчителів народних шкіл у Львові, виданий С. Коваліву як учителю 12 вересня 1875 р. на право викладати у виділових школах з польською та українською мовами і замінити учителя релігії (ДКМ «Дрогобиччина», А – 682); другим – патент комісії екзаменаційної для вчителів народних шкіл у Львові, котрий був виданий учителю С. Коваліву теж 12 вересня 1875 р. на право викладати у виділових школах з польською та українською мовами математику фізику та історію (ДКМ «Дрогобиччина», А – 698).

Після закінчення Львівської учительської семінарії у 1875 р. С. Ковалів повертається у рідне село спочатку на посаду тимчасового учителя від 2 вересня до 24 листопада 1875 р., а згодом, цього ж таки 24 листопада 1875 р. був переведений на посаду постійного учителя, на якій пропрацював до 1 лютого 1879 р. (ІКМ м. Борислав, № 60). Свою роботу у с. Брониця, С. Ковалів розпочав із будівництва місцевої школи: *«Його заходами поставлено там гарний будинок шкільний, але в нім Ковалів довго не побув...»* (Маковей, 1900, с. 82). Але тут не обійшлося без прецедентів: місцеві противники освіти вчинили спробу підпалу школи задля відвернення дітей від навчання. Згодом, у 1879 р. про ці події С. Ковалів писав, що прийде той час, коли вороги освітнього поступу ще будуть благати його, щоб він зостався і продовжував задумане (Гнатюк, 1992, с. 132).

Та незважаючи на це, важка освітньо-просвітницька праця С. Коваліва у Броніці, привернула до нього і симпатію з боку простого селянського люду. У селі, його заходом було організовано шкільний хор, який, крім того що постійно чарував село гарними піснями, співав на церковних богослужіннях. За таких умов, сільська молодь почала більше горнутися до школи, проявляти інтерес до навчання тощо.

За таких умов, а передовсім за старання та відповідальність у роботі, гмінна рада с. Брониці у 1878 р., видала С. Коваліву позитивну характеристику на нього як на вчителя (ДКМ «Дрогобиччина», А – 716). Пізніше, 29 листопада 1879 р., шкільною радою с. Торгановичі С. Коваліву було видано посвідчення про те, що він вчителював у місцевій школі від 1 листопада 1867 до 1 листопада 1869 року і дуже добре зарекомендував себе як учитель (ДКМ «Дрогобиччина», А – 685).

Після таких схвальних відгуків на користь С. Коваліва, Окружна шкільна рада Дрогобича, перед очікуванням візиту у 1880 р. цісаря Австро-Угорщини Франца-Йосифа I, задля облаштування зразкової школи у Бориславі робить ставку на нього як головного кандидата на посаду вчителя. З огляду на це, 27 січня 1879 р., вчитель с. Брониці – С. Ковалів отримує листа від Ради шкільної у Дрогобичі про призначення його на посаду вчителя до 4-класної школи у Бориславі (ДКМ «Дрогобиччина», А – 688), а вже 1 лютого 1879 р., згідно із записом у трудовій книжці, він

обійняв посаду спочатку тимчасового учителя-управителя до 31 грудня 1879 р. З 1 січня 1880 р. С. Ковалів був уже на посаді постійного учителя-управителя (ІКМ м. Борислав, № 60).

За припущеннями дослідників життя і творчості С. Коваліва, ще перед переїздом на учительську роботу до Борислава, С. Ковалів одружився із Анною Лесток. Очевидно, це сталося приблизно десь на початку 1878 р., адже у 1879 р. у сім'ї народився первісток, котрого назвали Романом. Дружина Анна, була молодшою від С. Коваліва на 2 роки, була дочкою капітана кавалерії у Стрию Юліана Лестока, котрий помер, коли їй було лише 14 років. Працювала на пошті у Стрию (Горак, 1998, с. 82–83; Ковалів, 2011, с. 199).

Свою дружину С. Ковалів дуже любив і поважав, вважаючи своєю хоронительницею, яка завжди була йому і в добрі і горі, під час його роботи та проживання у Бориславі. З цього приводу він писав у своєму листі до О. Маковея від 27 лютого 1899 р.: *«Чому я так водушевляв ся коли моє рідне село Брониця поставило по трилітній моїй праці палату школу на тото щоби пізніше в ній пси і свині мали пристанище? Чому я так се діло нікчемо вважав за щось святого і еще нині не можу з тої чудацької гадки отрясти ся? Тфу! На таку самолюбну людину! Що я не запропастився в тім гнізді розпусти і гнили се завдячую виключно мому хранителеви супрузі Анні; она страдальниця леліяла в моїй душі спадчину по моїй матери: любов до мужицької стріхи і до хліборобів, она сталася сіраколюбна і ціловала мого батька по руках, хотяй сама не мужичка бо з роду Гаймерлів і Лестоків»* (ВРФТ ІЛ, ф. 59, од. зб. 1241, арк. 54 зв.).

Із вищеадресованих слів від С. Коваліва до О. Маковея, бачимо, що він не бажав покидати роботу у рідній йому Броніці, проте можливості кращого матеріального становища тут взяли гору, адже подальша перспектива була більш гарантійною для молоді сім'ї. Свій жаль за школою у селі Брониця, С. Ковалів згодом виклав у сюжетній канві оповідання *«На дрімайлові пастурищу»*, котре присвятив саме своїй дружині. У контексті значимо, що це було одне із останніх оповідань С. Коваліва, котре він написав у 1912 р. і було опубліковане у газеті *«Діло»* цього ж року. Зміст цього оповідання має автобіографічний характер: *«Проти волі своїх щирих настоятелів утік на село д'своім*

мужикам і працював, щиро працював, і свої полюбили його, гаразд зрозуміли його посвяту, та лишечко! В кілька літ кинула ним щербата доля в сю галицьку Содому і сказала: "Ось тобі школа: вчися і учи других...". І Лупина опинився, мов серед широкого моря на слабкім човні без компасу, без керма й без провідної звізди, та не упадав духом: гордо й сміло ніс учительський стяг, ніс теплу любов між молодіж, поборював тисячі перешкоди й сам не знав пояснити собі, звідки в нього стільки охоти до праці, звідки стільки гарячої любові родиться нім до сього будучого горожанства? Але Лупина посідав талісман, про який сам не знав; тим талісманом було щасливе родинне огнище домашнє, і се пособляло йому в його тяжких трудах, у боротьбі з нуждою про хліб насущий» (Ковалів, 1958, с. 652, 695).

Турбуватися «про хліб насущий» С. Ковалів мусив, адже від 1879 р. до 1891 р. його сім'я збільшилася від двох до семи осіб. Як уже говорилося вище, у 1879 р. у сім'ї Ковалівих народився первісток, якого назвали Романом. Роман Стефанович Ковалів був професором Сяноцької гімназії. Помер у 1925 р., похований у Польщі (ІКМ м. Борислав).

У 1879 р. родина Коваліва святкувала народження свого другого сина. Його, як і батька, назвали Стефаном; став духовною людиною – священиком, був репресований, згодом реабілітований, і як батьки – мав п'ятеро дітей. Помер у 1972 р. (ІКМ м. Борислав).

Третьою дитиною у Ковалівих теж був хлопчик. Народився у 1885 р., але у дворічному віці простудився і помер у 1887 р. (ІКМ м. Борислав).

У 1890 р. у Ковалівих народилася четверта дитина – теж хлопчик, назвали його Юліаном, здобув хорошу освіту, життя його було повністю пов'язане із Коломисєю, де він працював директором Коломийської гімназії. У Коломії і помер Юліан Ковалів 1968 р. По собі залишив славнозвісні спогади про батька (ІКМ м. Борислав).

Останньою – п'ятою дитиною Стефана та Анни Ковалівих була дочка Ярослава, котра народилася 1891 р. була улюбленицею батька, проживала у Бориславі, але при важких пологах, її життя обірвалося у 1910 р., що стало особистісною трагедією родини Ковалівих (ІКМ м. Борислав).

Такі радісні і сумні сімейні обставини хоча і деякою мірою впливали на особистісний душевний стан С. Коваліва, але він наполегливо працював на ниві освітньо-громадської та творчої діяльності.

Коли С. Ковалів перейшов на учительську працю до Борислава, у школі в цей час навчалося 400 учнів, із якими працювали лише четверо учителів. Станом на 1887 р. у школі навчалися уже 500 дітей, а у 1899 р. – 1200 школярів, яких навчали 8 учителів. У 1908 р., школа, у якій працював С. Ковалів, нараховувала 2300 учнів. Така динаміка пояснюється передовсім тим, що місцеве населення довіряло своїх дітей С. Коваліву, адже той умів вислухати усіх, надати потрібні поради, а тому батьки робили усе можливе, щоб їхні діти навчалися саме у тій школі, якою керував С. Ковалів (Ковалів, 2011, с. 199).

Привабливим моментом школи, безперечно, було й те, що її керманич був сумлінно відданим своїй професії. Керуючись власним досвідом важкого навчання, він постійно старався не допускати і викорінювати ретроградні прояви тогочасної освіти, велику увагу приділяв трудовому вихованню учнів, намагався поставити на вищій щабель викладання різних предметів. За підтримки учительського колективу, С. Коваліву вдалося не те що створити, але й добре обладнати хімічну і фізичну лабораторії, майстерню для праці та навіть куток живої природи. Щоб прищепити учням любов до рідного краю, виховати у них почуття громадянства і патріотизму, С. Ковалів періодично проводив екскурсії на нафтопромисли Борислава, часто подорожував у Карпатах збираючи різного роду відомості про життя і побут населення різних етнографічних груп, котрі проживали на теренах Галицького краю (Ковалів, 2011, с. 199).

Така важка праця С. Ковалів та його колег, хоча й мізерно, але знаходила прихильність, і навіть час від часу збільшувалася її матеріальна оцінка. Зокрема, відповідно до листа шкільної ради Дрогобича від 3 лютого 1879 р., учителям визначалася заробітна плата у розмірі 400 злотих на рік, а С. Коваліву – у розмірі 500 злотих на рік (ІКМ м. Борислав, № 37). Відповідно до змісту листа шкільної ради Дрогобича від 6 січня 1886 р., С. Коваліву було визначено доплату як керівникові школи, у розмірі 100 злотих на рік (ІКМ м. Борислав, № 58). Згодом, відповідно до розпорядже-

ння шкільної ради Дрогобича від 22 травня 1892 р. С. Коваліву було призначено заробітну плату за працю учителя у розмірі 600 злотих на рік і 100 злотих на рік за керівництво школою (ІКМ м. Борислав, № 40).

З метою підвищення кваліфікації та отримання більшого досвіду, С. Ковалів проходив курси, свідченням чого є його свідоцтво, видане у Львові 30 серпня 1894 р. про те, що він закінчив підготовчі курси для здачі іспиту в екзаменаційній комісії для вчителів (ДКМ «Дрогобиччина», А-720). Попри це, С. Ковалів вдавався до наукової роботи, зокрема, упродовж кількох років був керівником обсерваторної станції у Бориславі. За успішну роботу у цьому напрямі він 27 липня 1888 р. від шкільної ради Дрогобича отримав подяку за сумлінне виконання спостережень на обсерваторній станції у Бориславі (ІКМ м. Борислав, № 59), а 25 травня 1894 р. – С. Коваліву було призначено однорічну премію у розмірі 10 злотих за добросовісне виконання обов'язків службовця даного місцевого контрольного управління за 1893 р. (ІКМ м. Борислав, № 35).

Щодо громадської роботи, то 10 квітня 1891 р. С. Ковалів був прийнятий до Руського педагогічного товариства у Львові, заснованого 1881 р., а 1898 р. був обраний постійним його членом (Горак, 1998, с. 105).

9 жовтня 1908 р., відповідно до розпорядження шкільної ради у Львові, С. Коваліва було призначено на посаду вчителя до 5-класної жіночої школи у Бориславі (ДКМ «Дрогобиччина», А-714).

У період довгочасної роботи у бориславській школі Стефан Ковалів (працював він у ній до своєї смерті – понад 40 років) розпочав свою активну письменницьку діяльність. Перші його оповідання були опубліковані у 1881 р. на сторінках популярного в Галичині коломийського журналу «*Приятель дітей*». Найближчим часом твори С. Коваліва друкувалися на шпальтах галицьких періодичних часописів «*Діло*», «*Шкільна часопись*», «*Дзвінок*», «*Учитель*», «*Батьківщина*», «*Просвіта*», «*Буковина*», «*Зоря*», «*Бібліотека для молодіжі*» (Див.: Гнатюк, 1992, с. 133) та ін.

Полишена Стефаном Ковалівим творча спадщина дає можливість дізнатися чимало про соціально-економічне життя населення краю, де він проживав. Дослідники життя і творчості

С. Коваліва підрахували, що написав 112 оповідань і нарисів, декілька десятків «Дописів із Борислава» і близько 40 педагогічних статей і методичних розробок (Див.: Власюк, 2010). Здебільшого, Стефан Ковалів, друкуючись у часописах, часто підписувався під своїми творами різними псевдонімами: «С. К.», «Дрозд», «Дроздишин», «Плескачка», «П'ятка», «Стефан», «Чубатий», «5-к», «5-ка» (Дей, 1969, с. 481).

Після розпаду Австро-Угорщини, коли Західна Україна опинилася під владою Другої Речі Посполитої, на її землях розпочалася так звана чистка українського, С. Коваліва у 1919 р. було викликано до Дрогобицького повітового управління з вимогою негайного передання школи іншому, пропольському директорові. Населення Борислава, довідавшись про це, стало на захист свого директора. Справа передання школи за таких умов протягнулася ще рік і з приходом нового старости, С. Коваліва було усунено з посади навесні 1920 р. і, це незважаючи на те, що він 31 грудня 1919 р. отримав посвідчення про право працювати учителем у школах I та II ступенів. На цей час С. Ковалів був уже важкохворим, а звістка про усунення його з посади ще більш ускладнила ситуацію. Важко переживаючи з цього приводу, С. Ковалів помер 26 червня 1920 р. від серцевого нападу, і був похованим 29 червня 1920 р. у Бориславі. Довідку про смерть С. Ковалів було видано парохом Борислава о. Іваном Ліщинським (ДКМ «Дрогобиччина», А-684; ІКМ м. Борислав, № 55; Гетьман, 2006, с. 32–33).

Смерть С. Коваліва у 1920 р. спонукала низку часописів повідомити суспільству Галицького краю про сумну звістку та велику втрату. На сторінках різних часописів було розміщено некрологи чи посмертні згадки, де у контексті повідомлення про смерть, подавалися стислі біографічні відомості С. Коваліва, акцентувалося на його багатогранній діяльності та здобутках на ниві історичного краєзнавства, письменницько-публіцистичній діяльності тощо (Див. наприклад: «Ковалів Степан», 1920; «Степан Ковалів», 1920; М. С., 1920).

Висновки. Отже, особистість Стефана Коваліва займає чільне місце серед тих, хто своїм життям та копіткою працею доклав чимало зусиль у процес творення майбутнього свого краю. Беззаперечним буде твердження про те, що саме його постать належить до тих стержнів, які упродовж другої половини XIX –

початку ХХ ст. були безпосередньою частиною такого механізму через своєю активну письменницьку, освітянсько-педагогічну, історико-краєзнавчу та, зрештою, й громадсько-політичну діяльність.

Та незважаючи на це, після смерті С. Коваліва, ім'я славного бориславчанина помалу призабули, проте тепер, в умовах розбудови нашої незалежної України, реалізуються різного роду задуми та проєкти, покликані представити заслуги С. Коваліва перед земляками та й перед українською спільнотою загалом. З огляду на це актуальним убачається і подальше глибоке вивчення життя та діяльності С. Коваліва, широкодіапазонне студіювання й переосмислення його творчого доробку задля увічнення пам'яті про нього.

Джерела та література

- Власюк, А.** (2010). *Забутий Стефан Ковалів*. Взято з <https://protruskavets.org.ua/zabutyj-stefan-kovaliv/>
- ВРФТ ІЛ** – Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України.
- Галик, В.** (2017). *Дрогобич у житті та творчій спадщині Івана Франка*: альбом-путівник. Дрогобич: Видавництво ТзОВ «Трек-ЛТД».
- Гетьман, В.** (2006). *Освітня діяльність та педагогічні погляди Степана Коваліва*. Дрогобич.
- Гнатюк, М.** (1992). Учитель життя людського. *Дзвін*, 7–8, 131–136. Львів: «Каменярь».
- Горак, Р.** (1998). *Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження*. Трускавець: «Франкова Криниця».
- Дей, І.** (1969). *Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)*. Київ: Видавництво «Наукова думка».
- ДКМ «Дрогобиччина»** – Дрогобицький краєзнавчий музей «Дрогобиччина».
- ІКМ м. Борислав** – Історико-краєзнавчий музей м. Борислава (Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва»). Документально-мистецька виставка № 34, 35, 37, 40, 55, 59, 60).
- Ковалів Степан. (1920). *Народний календар Товариства «Просвіта» з літературним збірником на звичайний рік 1921* (с. 4). Львів: Коштом Т-ва «Просвіта».
- Ковалів, С.** (1889). Школьна карність. *Школьна часопись*, 10, 76.
- Ковалів, С.** (1891). Одвічальність учителя-педагога. *Учитель*, 8, 115–118.

- Ковалів, С.** (1952). *Вибрані оповідання*. Львів: Книжково-журнальне видавництво.
- Ковалів, С.** (1958). *Твори*. Київ: Державне видавництво художньої літератури.
- Ковалів, С.** (2003). *Оповідання. Казки. Листи: (з недрукованої спадщини)*. Львів: «Кобзар».
- Ковалів, С.** (2011). *Оповідання. Статті. Щоденник: (з недрукованої спадщини)*. Дрогобич – Львів: Сурма – Інститут МАУП.
- Колінько, О.** (2002). *Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)*. Київ: Знання України.
- Коцопей, Г.** (2014). Питання виховного ідеалу української молоді у творчій спадщині Стефана Коваліва. В Н.С. Побірченко та ін. (Ред.), *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*, 48, 209–216. Умань: ФОП Жовтий О.О.
- ЛННБУ імені В. Стефаника. ВР** – Львівська національна наукова бібліотека В. Стефаника. Відділ рукописів.
- М. С.** (1920, 30 червня). Степан Ковалів. *Громадська думка*, 151, с. 1–2. Львів.
- Маковей, О.** (1900, серпень). Стефан Ковалів. *Літературно-науковий вістник*, 11 (8), 81–91. Львів.
- Соловка, О.** (2013). *Документально-мистецька виставка «Стефан Ковалів і образки з галицької Каліфорнії»*. Дрогобич: Музей «Дрогобиччина».
- Степан Ковалів. (1920, липень). *Прикарпатська Русь* (с. 2).
- Шалата, М.** (2020). Найпочесніший бориславець. (Слово про Стефана Коваліва). В Р. Тарнавський & О. Микulich (Упоряд.); М. Шалата (Ред.), *Стефан Ковалів та український літературний процес: збірник матеріалів* (с. 3–22). Дрогобич: «Посвіт».

References

- Vlasiuk, A.** (2010). *Zabutyi Stefan Kovaliv [Forgotten Stefan Kovalev]*. Retrieved from <https://protruskavets.org.ua/zabutuj-stefan-kovaliv/> [in Ukrainian].
- VRFT IL – Viddil rukopysnykh fondiv i tekstolohii Instytutu literatury imeni T.H. Shevchenka NAN Ukrainy [Department of Manuscripts and Textology of the T.G. Shevchenko National Academy of Sciences of Ukraine] [in Ukrainian].
- Halyk, V.** (2017). *Drohobych u zhytti ta tvorchii spadshchyni Ivana Franka: albom-putivnyk [Drohobych in the life and creative heritage of Ivan*

- Franko: an album-guide*]. Drohobych: Vydavnytstvo TzOV «Trek-LTD» [in Ukrainian].
- Hetman, V.** (2006). *Osvitnia diialnist ta pedahohichni pohliady Stepana Kovaliva* [Educational activity and pedagogical views of Stepan Kovalev]. Drohobych [in Ukrainian].
- Hnatiuk, M.** (1992). Uchytel zhyttia liudskoho [Teacher of human life]. *Dzvin – Bell*, 7–8, 131–136. Lviv: «Kameniar» [in Ukrainian].
- Horak, R.** (1998). *Stefan Kovaliv. Do 150-richchia vid dnia narodzhennia* [Stefan Kovalev. To the 150th anniversary of his birth]. Truskavets: «Frankova Krynytsia» [in Ukrainian].
- Dei, I.** (1969). *Slovnnyk ukrainskykh psevdonimiv ta kryptonimiv (XVI–XX st.)* [Dictionary of Ukrainian pseudonyms and kryptononyms (XVI–XX centuries)]. Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka» [in Ukrainian].
- DKM «Drohobychchyna» – Drohobyt'skyi kraieznavchyi muzei «Drohobychchyna» [Drohobych Museum of Local Lore "Drohobych Region"] [in Ukrainian].
- IKM m. Boryslav – Istoryko-kraieznavchyi muzei m. Boryslav [Boryslav Museum of History and Local Lore] [in Ukrainian].
- Kovaliv Stepan. (1920). *Narodnyi kalendar Tovarystva «Prosvita» z literaturnym zbirnykom na zvychnyi rik 1921 – People's calendar of the Enlightenment Society with a literary collection for the ordinary year 1921* (p. 4). Lviv: Koshtom T-va «Prosvita» [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (1889). Shkolna karnost [School curiosity]. *Shkolna chasopys – School clock*, 10, 76 [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (1891). Odvichalnist uchytelia-pedahoha [The habit of the teacher-educator]. *Uchytel – Teacher*, 8, 115–118 [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (1952). *Vybrani opovidannia* [Selected stories]. Lviv: Knyzhkovo-zhurnalne vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (1958). *Tvory* [Writings]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo khudozhnoi literatury [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (2003). *Opovidannia. Kazky. Lysty: (z nedrukovanoi spadshchyny)* [Story. Tales. Letters: (from unprinted heritage)]. Lviv: «Kobzar» [in Ukrainian].
- Kovaliv, S.** (2011). *Opovidannia. Stati. Shchodennyk: (z nedrukovanoi spadshchyny)* [Story. Articles. Diary: (from unpublished heritage)]. Drohobych – Lviv: Surma – Instytut MAUP [in Ukrainian].
- Kolinko, O.** (2002). *Stefan Kovaliv. Mala proza kriz pryzmu chasu (suchasna interpretatsiia)* [Stefan Kovalev. Small prose through the prism of time (modern interpretation)]. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Kotsopoi, H.** (2014). Pytannia vykhovnoho idealu ukrainskoi molodi u tvorchii spadshchyni Stefana Kovaliva [Questions of the educational

- ideal of Ukrainian youth in the creative heritage of Stefan Kovalev]. In N.S. Pobirchenko et al. (Eds.), *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly: zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny – Psychological and pedagogical problems of rural school: a collection of scientific works of Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna*, 48, 209–216. Uman: FOP Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].
- LNNBU imeni V. Stefanyka. VR – Lvivska natsionalna naukova biblioteka V. Stefanyka. Viddil rukopysiv [Vasyl Stefanyk National Scientific Library. Manuscripts Department] [in Ukrainian].
- M. S.** (1920, June 30). Stepan Kovaliv. *Hromadska dumka – Public Opinion*, 151, pp. 1–2. Lviv [in Ukrainian].
- Makovei, O.** (1900, August). Stefan Kovaliv. *Literaturno-naukovyi vistnyk – Literary-scientific bulletin*, 11 (8), 81–91. Lviv [in Ukrainian].
- Solovka, O.** (2013). *Dokumentalno-mystetska vystavka «Stefan Kovaliv i obrazky z halytskoi Kalifornii» [Documentary art exhibition "Stefan Kovalev and samples from Galician California"]*. Drohobych: Muzei «Drohobychchyna» [in Ukrainian].
- Stepan Kovaliv. (1920, July). *Prykarpatska Rus – Precarpathian Russia* (p. 2) [in Ukrainian].
- Shalata, M.** (2020). Naipochesnishyi boryslavets. (Slovo pro Stefana Kovaliva) [The most honorable Boryslav resident. (A word about Stefan Kovalev)]. In R. Tarnavskiy & O. Mykulych (Comps.); M. Shalata (Ed.), *Stefan Kovaliv ta ukraïnskyi literaturnyi protses: zbirnyk materialiv – Stefan Kovalev and the Ukrainian literary process: a collection of materials* (pp. 3–22). Drohobych: «Posvit» [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.01.2021 р.

УДК 94(477.8):614.44"185"

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228475

Ірина ШАНДРА

докторка історичних наук, доцентка, професорка кафедри історії, музеєзнавства та пам'яткознавства, Харківська державна академія культури, Бурсацький узвіз, 4, м. Харків, Україна, індекс 61057 (irina_shandra@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AA-Y-4824-2020>

Бібліографічний опис статті: Шандра, І. (2021). Заходи боротьби з холерною епідемією на промислових підприємствах українських земель (90-і рр. XIX ст.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 130–140. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228475>.

ЗАХОДИ БОРТЬБИ З ХОЛЕРНОЮ ЕПІДЕМІЄЮ НА ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (90-і рр. XIX ст.)

Анотація. Епідемії є складовою історії людства, з розвитком комунікацій між регіонами й континентами тільки придивидиується їхнє поширення. Черговий спалах холери в Індії призвів до н'ятої світової епідемії цієї хвороби, українських земель вона досягла влітку-восени 1892 р. **Мета роботи** – проаналізувати заходи боротьби з холерною епідемією на промислових підприємствах українських земель у 90-х рр. XIX ст. **Методологія дослідження** базується на системі принципів (науковості, об'єктивності, історизму) та методів наукового пізнання. Використання загальнонаукових (аналітичного, ретроспективного, системного) і спеціально-історичних (історико-типологічного, історико-порівняльного, хронологічного) методів дало змогу проаналізувати особливості перебігу хвороби в заводських і шахтарських поселеннях, виявити загальноімперські прояви в перебігу епідемії та причини короткостроковості холери в Південному економічному регіоні. **Наукова новизна.** Епідемію холери 1892 р. на україн-

© Ірина Шандра, 2021

ських землях проаналізовано з точки зору соціально-економічної проблеми, мінімізувати яку чимдуж намагалися підприємці, зробивши для цього комплекс заходів. У роботі показано, що власники заводів і копалень часто нашкоджувалися на нерозуміння робітниками розмаху проблеми (від зухвалого недотримання норм гігієни до «холерних бунтів»). Підкреслюється, що застосований комплекс заходів допоміг мінімізувати прояви хвороби, а об'єктивні обставини – обмежити її тривалість у часі. У статті робиться **висновок** про необхідність дотримання протиепідеміологічних вимог і здійснення просвітницької роботи серед широкого загалу; висока ефективність санітарно-епідеміологічних заходів можлива, якщо до їх впровадження активно долучаються власники підприємств.

Ключові слова: епідемія; холера; З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії.

Iryna SHANDRA

PhD hab. (History), Associate Professor, Professor, Department of History, Museology and the Study of Historical Monuments, Kharkiv State Academy of Culture, 4, Bursatsky Descent, Kharkiv, Ukraine, postal code 61057 (irina_shandra@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AA-Y-4824-2020>

To cite this article: Shandra, I. (2021). Zakhody borotby z kholernoiu epidemiieiu na promyslovykh pidpriemstvakh ukrainskykh zemel (90-i rr. XIX st.). [Measures to combat the cholera epidemic at industrial enterprises in Ukrainian lands (90s of the XIX century)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 130–140. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228475> [in Ukrainian].

MEASURES TO COMBAT THE CHOLERA EPIDEMIC AT INDUSTRIAL ENTERPRISES IN UKRAINIAN LANDS (90s of the XIX century)

Summary. Epidemics are part of human history, with the development of communications between regions and continents only acce-

lating their spread. Another outbreak of cholera in India led to the fifth world epidemic of the disease reaching Ukrainian lands in the summer-autumn of 1892. **The purpose of the article** is to analyze the undertaken steps to combat the cholera epidemic in industrial enterprises in the Ukrainian lands in the 1890s. **The research methodology** is based on a system of principles (scientific, objectivity, historicism) and methods of scientific knowledge. The use of general scientific (analytical, retrospective, systemic) and special-historical (historical-typological, historical-comparative, chronological) methods allowed to analyze the peculiarities of the disease in factory and mining settlements, to identify general imperial manifestations during the epidemic and economic causes. **Scientific novelty.** The cholera epidemic of 1892 in the Ukrainian lands was analyzed from the point of view of a socio-economic problem, which entrepreneurs tried hard to minimize by developing a set of measures for this purpose. Article shows that the owners of factories and mines often encountered a lack of understanding by workers of the scale of the problem (from bold non-compliance with hygiene standards to "cholera riots"). It was highlighted that the developed set of measures allowed us to minimize the manifestations of the disease, and objective circumstances – to chronologically limit its duration. In the article was made the **concludes** that it is necessary to comply with anti-epidemiological measures and carry out educational work among the general public; high efficiency of sanitary and epidemiological measures is possible if business owners are actively involved in their implementation.

Key words: epidemic; cholera; Congresses of Miners of Southern Russia.

Постановка проблеми. Час від часу людство стикається з епідеміями. З наростанням кількості захворюваності проблема переростає з особистої в загальнопланетарну, з медичної – в економічну. З одного боку, саме розвиток економічних зв'язків між державами обумовлював широке поширення інфекцій, з іншого – саме економіка найбільше потерпає від розмаху епідемій.

У XIX ст. холера викликала у людей повний спектр переживань: від страху, нерозуміння й марновірства до безпідставних чуток і повного заперечення. Знадобилися десятиліття спільних дій державних органів, наукових установ і громадських об'єднань, аби навчитися долати спалахи цієї хвороби. Важливу роль у боротьбі з холерою відіграли дії представницьких корпорацій під-

приємців, як, наприклад, З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії (м. Харків), сфера впливу яких поширювалася на східні й південні промислово розвинені українські землі (за термінологією кінця XIX – початку XX ст. – Південний економічний район).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема епідемій в історії людства все більше привертає увагу сучасних науковців. Український контекст інфекційних захворювань у їхньому соціально-історичному аспекті розробляють у своїх дослідженнях Г. Андріяка, С. Бойченко, О. Карліна, В. Шандра (Андріяка, 2013; Бойченко, 2016; Шандра & Карліна, 2020). Науковцями представлено чи то регіональний характер холери, чи то проблему в її історичній ретроспективі (дії органів державної влади, місцевого самоврядування та інтелігенції). Участь підприємців та їхніх об'єднань у справі боротьби з епідеміями згадується побіжно.

Метою статті є на основі періодичних видань досліджуваного періоду, діловодних матеріалів З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії проаналізувати заходи боротьби з холерною епідемією на промислових підприємствах українських земель у 90-х рр. XIX ст., показати типовість реакції власників підприємств, широкого загалу та держави у подібних епідемічних ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. У XIX – на початку XX ст. світом прокотилося шість пандемій холери, які зачепили і українські землі. Епідемія літа 1892 р. – це прояви п'ятої хвилі холерної пощесті на людство. До Російської імперії ця недуга прийшла з Персії, перші випадки захворювання були зафіксовані у травні, наприкінці червня інфекція досягла Ростова-на-Дону, тобто безпосередньо підібралася до східних українських теренів.

Загроза значних економічних збитків від епідемії на цих територіях переважно промислового виробництва активізувала дії промисловців, які прагнули чимдуж мінімізувати її прояви в Південному економічному районі, який був паливно-металургійною основою всієї імперії. Епідемічні обставини завдавали підприємствам та їхнім власникам значних збитків, а тому представники капіталу діяли чітко й згуртовано, залучаючи всі можливості своєї представницької організації – З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії (м. Харків) (Shandra & Kravchenko, 2020, p. 183).

Звістки про зростання кількості хворих у Ростові спонукали гірничопромисловців у липні 1892 р. зібратися на свій екстрений

з'їзд у Харкові, щоб спільними зусиллями послабити розповсюдження епідемії в заводських і шахтарських поселеннях. З'їзд підприємців відбувся за обмеженого кола гірничопромисловців та за участі представників міністерств і залізниць. Засідання проходили за зачиненими дверима впродовж шести днів; обмеження кількості запрошених було зроблено свідомо.

На зібраннях гірничопромисловців було розроблено низку протиепідемічних заходів. По-перше, заходи обсервації (спостереження) за пересуванням робітників залізницями. Було вирішено посилити санітарний контроль на залізничних станціях Ростова-Дону, Гнилівський, Миколаїв («Труды экстренного съезда», 1893, с. 8). В обсерваційних пунктах Курсько-Харківсько-Азовської залізниці працювали лікар, представник від поліції та два санітари (в народі прозвані «сенаторами»), «озброєні» флаконами з дезінфекційною рідиною («Южный край», 1892b, с. 3).

Також посилювалися загальні заходи дезінфекції та санітарного утримання рудників і заводів. На відстань двох верст від гірничих промислів було переміщено всі питні заклади, а для запобігання безчинствам, поблизу найбільших гірничопромислових центрів додатково дислоковано війська («Экстренный съезд», 1893b, с. 279). Пияцтво, напевно, одвічна причина соціальних заворушень (Литвинова, 2019, с. 212).

Щодо облаштування тимчасових холерних лікарень і забезпечення їх медичним персоналом, то всі рудники й заводи були розподілені на 26 груп, тимчасові лікарні могли прийняти одночасно близько 600 пацієнтів. Копальні, які не мали фінансових можливостей для організації медичних закладів, отримували підтримку від представницької корпорації підприємців (з подальшою поступовою виплатою боргу шляхом збільшення повагонного збору з виробників) («К XVII съезду», 1893, с. 1428). З'їзди гірничопромисловців прийняли рішення про самообкладення у вигляді п'ятикопійочного збору з кожного вивезеного вагону промислових товарів для боротьби з холерною епідемією.

На сторінках журналу «Горно-заводской листок» підприємці поспішили звітувати перед громадськістю, що «на всіх гірничих промислах Півдня Росії було вчасно вжито необхідні протихолерні заходи» («К XVII съезду», 1893, с. 1428). Заводи й копальні навперерід інформували про: обсяги очищених і знезаражених

приміщень, колодязів і місць з нечистотами; кількість лікарів і санітарів, а також ліжко-місць у підготовлених бараках; безкоштовну доставку для робітників кип'яченої води й чаю (з додаванням м'яти) тощо («К медицинскому отчету», 1893, с. 1490).

За весь період епідемії (з липня до жовтня 1892 р.) в південно-східному промисловому регіоні серед робітників захворіла 1 141 особа, померли – 530, видужали – 608. З огляду на те, що загальна кількість робітників тут перевищувала 40 тис. осіб, відсоток захворюваності становив усього 2,85 % («Южный край», 1893, с. 4). Найбільший рівень захворюваності спостерігався у районі рудників поблизу Новоросійського заводу (Юзівка). Газети й журнали вже в жовтні 1892 р. рясніли численними замітками, що епідемія холери стрімко згасає і, наприклад, у Харкові «припиняється дармова роздача чаю» («Южный край», 1892с, с. 3).

Низький відсоток захворюваності в Південному економічному районі підприємці пояснювали вчасними об'єднаними заходами. Проте були й об'єктивні обставини, які допомогли не допустити спалаху хвороби на промислових підприємствах. По-перше, час епідемії: вона почалася влітку, коли більшість промислових робітників перебували на сезонних аграрних роботах; холерний вібрион чутливий до холодів і в жовтні різке зниження рівня захворюваності має теж медичне пояснення. По-друге, масове зараження холерою відбувалося через забруднену воду, а тому найвищі показники захворюваності були зафіксовані там, де люди споживали річкову воду; промислові центри Донбасу й Придніпров'я використовували питну воду з артезіанських свердловин.

Проте показник смертність тут становив аж 46,4 % від тих, що захворіли, а це набагато вище у порівнянні з іншими українськими регіонами. Так, у Чернігівській губернії він становив 31,4 % (Бойченко, 2016, с. 347), у Київській – 37,4 % (Андріяка, 2013, с. 253). Холера поширилася на всі українські губернії з локалізацією в Катеринославській та Херсонській (Шандра & Карліна, 2020, с. 39–40, 42). Загалом по імперії захворіли майже 600 тис. осіб, рівень смертності серед хворих становив 50 % (300 тис.) (Бойченко, 2016, с. 347).

Часопис гірничопромисловців «Горно-заводской листок» виказував своє захоплення медичним персоналом, який «тримався на висоті свого покликання» («К XVII съезду», 1893, с. 1428). У

журналі читаємо, що у середовищі гірників тільки на початку епідемії спостерігалася паніка, але дуже швидко вони начебто звиклися з новими обставинами і навіть добровільно записувалися у санітари («К XVII съезду», 1893, с. 1428). Але є й інша, менш райдужна інформація, що налякані епідемією холери і розмахом насильства, робітники масово полишали промислові поселення.

Улітку 1892 р. в Юзівці стався найбільший у другій половині XIX ст. «холерний бунт». У ньому взяли участь близько 15 тис. осіб, з яких 27 – загинули під час придушення конфлікту, а 37 – отримали поранення (Куліков, 2019, с. 263). Причин такого вибухового конфлікту, вочевидь, було декілька (неналежні умови праці, постійні штрафи, високі ціни на продукти), а епідемія холери і пов'язані із нею явища (поширення серед гірників безглузких чуток, незрозумілі малограмотним робітникам санітарні заходи тощо) стали поштовхом до прояву накопиченого невдоволення. Цей випадок був явно атиповим для промислових поселень. Періодична преса того часу припускала, що основною причиною безладів у Юзівці були шинки («Южный край», 1892а, с. 3).

Водночас, як писав «Горно-заводской листок» у статті з промовистою назвою «Горнозаводская промышленность в 1892 г.», у Південному економічному районі, незважаючи на холерну епідемію, «рік закінчився збільшенням виробництва за усіма галузями залізного виробництва, особливо сталі» («Горнозаводская промышленность», 1893, с. 1694).

Розроблений гірничопромисловцями у 1892 р. комплекс протихолерних заходів використовувався й у подальшому для екстреного реагування на точкові спалахи інфекційних хворіб («Экстренный съезд», 1893а, с. 1617). В умовах тогочасної дійсності Російської імперії проведення тих чи тих санітарних дій часто паралізувалося, адже до кінця XIX ст. серед широкого загалу були відсутні навички соціальної та особистої гігієни.

Епідемії тільки посилювали усвідомлення значущості популяризації знань з основ медицини й санітарії. Найкращим способом такої популяризації виявилось наочне ознайомлення гірників з предметами гігієни. Санітарний відділ З'їздів гірничопромисловців Півдня Росії організував пересувну виставку-музей, присвя-

чену заходам подолання заразних хворіб й алкоголізму (ДАЛО, ф. 2, оп. 1, спр. 84, арк. 54).

Небезпека повторення епідемій спонукала З'їзди гірничо-промисловців створити санітарно-бактеріологічну станцію у складі восьми районних лабораторій та санітарного відділу; їхнє обладнання коштувало майже 4,5 тис. руб. (*Труди XXXVI съезда*, 1911, с. 3). Під час епідемій при Раді З'їздів створювалися тимчасові органи реагування, скликалися комісії лікарів гірничопромислових підприємств.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, боротьба з епідемією холери в 90-х рр. XIX ст. включала своєчасне виявлення та ізоляцію хворих (обсервація, карантин, створення окремих приміщень для лікування, організація санітарних постів на залізницях і підприємствах), координацію дій у межах цілого регіону (країни), залучення додаткового медичного персоналу, очищення й дезінфекцію місцевостей, контроль за водопостачанням. Громадські об'єднання підприємців (як, наприклад, З'їзди гірничопромисловців Півдня Росії, м. Харків) змогли організувати відповідну комплексну роботу щодо зменшення масштабів хвороби у заводських і шахтарських поселеннях південно-східних українських земель, водночас активно пропагували норми санітарії і гігієни серед робітництва (організація пересувних виставок, заснування й фінансування медичних і санітарно-бактеріологічних установ тощо).

Становитиме науковий інтерес подальше дослідження історії боротьби з епідеміями на українських землях, участь громадських організацій, підприємницьких корпорацій та конкретних підприємств у процесах суспільної самоорганізації в умовах епідемічних ситуацій.

Джерела та література

- Андріяка, Г.О.** (2013). Лікарняні установи земств Київської губернії у ліквідації епідемії холери на початку XX ст. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки*, 109, 251–257.
- Бойченко, С.Г.** (2016). Слідами минулих епідемій у Чернігові: холера. *Сіверицина в історії України*, 9, 346–349.

- Горнозаводская промышленность России в 1892 г. (1893). *Горно-заводской листок*, 23, 1693–1694.
- ДАЛО – Державний архів Луганської області.
- К XVII съезду горнопромышленников Юга России. (1893). *Горно-заводской листок*, 1, 1427–1428.
- К медицинскому отчету по ртутному руднику и заводу А. Ауэрбах и К^о за 1892 год. (1893). *Горно-заводской листок*, 6, 1489–1490.
- Куліков, В.О.** (2019). *Підприємства й суспільство в заводських і шахтарських поселеннях Донбасу та Придніпров'я в 1870–1917 рр.*: монографія. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна.
- Литвинова, Т.Ф.** (2019). Соціальні конфлікти в Україні XIX ст. в історіографії та джерелах. *The Universe of History and Archeology*, 2 (27), iss. 2, 205–213. doi: 10.15421/26190215.
- Труды XXXVI съезда горнопромышленников Юга России.* (1911). (Т. 2). Харьков: Тип. Б. Бенгис, [разд. паг.].
- Труды экстренного съезда горнопромышленников Юга России, бывшего в г. Харькове с 17-го по 20-е августа 1893 года.* (1893). Харьков: Типография Зильберберга.
- Шандра, В., & Карліна, О.** (2020). Епідемії та боротьба з ними в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). *Український історичний журнал*, 5, 37–54. doi: 10.15407/uhj2020.05.037.
- Экстренный съезд горнопромышленников Юга России. (1893a). *Горно-заводской листок*, 17, 1615–1617.
- Экстренный съезд горнопромышленников Юга России. (1893b). *Горный журнал*, IV, 275–281.
- Южный край.* (1892a, 6 окт.). 4037, с. 3.
- Южный край.* (1892b, 7 окт.). 4038, с. 3.
- Южный край.* (1892c, 16 окт.). 4047, с. 3.
- Южный край.* (1893, 9 янв.). 4128, с. 4.
- Shandra, I., & Kravchenko, O.** (2020). Congresses of Mining Industrialists of the South of Russia and the Kingdom of Poland as a Form of Representing Entrepreneur's Interests (End of the 19th – Beginning of the 20th Century). *Studia Historiae Oeconomicae*, 38 (1), 182–201. doi: 10.2478/sho-2020-0008.

References

- Andriiaka, H.O.** (2013). Likarniani ustanovy zemstv Kyivskoi hubernii u likvidatsii epidemii kholery na pochatku XX st. [Hospitals of Zemstvos of Kiev province participated in the elimination of the cholera epidemic in the early XX century]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Serii: Pedahohichni*

ta historychni nauky – Scientific notes of the Drahomanov National Pedagogical University. Series: Pedagogical and historical sciences, 109, 251–257 [in Ukrainian].

Boichenko, S.H. (2016). Slidamy mynulykh epidemii u Chernihovi: kholera [In the footsteps of past epidemics in Chernihiv: cholera]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy – Severshchyna in the history of Ukraine*, 9, 346–349 [in Ukrainian].

Gornozavodskaya promyshlennost Rossii v 1892 g. [Mining industry in Russia in 1892]. (1893). *Gorno-zavodskoy listok – Mining leaflet*, 23, 1693–1694 [in Russian].

DALO – Derzhavnyi arkhiv Luhanskoi oblasti [State Archives of Luhansk Region] [in Ukrainian].

K XVII syezdu gornopromyshlennikov Yuga Rossii [Towards the XVII Congress of Miners of the South of Russia]. (1893). *Gorno-zavodskoy listok – Mining leaflet*, 1, 1427–1428 [in Russian].

K meditsinskomu otchetu po rtutnomu rudniku i zavodu A. Auerbach i K^o za 1892 god [To the medical report on the mercury mine and plant of A. Auerbach & Co. for 1892]. (1893). *Gorno-zavodskoy listok – Mining leaflet*, 6, 1489–1490 [in Russian].

Kulikov, V.O. (2019). *Pidpriemstva y suspilstvo v zavodskykh i shakhtar-skykh poseleenniakh Donbasu ta Prydniprovia v 1870–1917 rr.* [Enterprises and society in the factory and mining settlements of Donbass and Dnieper in 1870–1917]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].

Lytvynova, T.F. (2019). Sotsialni konflikty v Ukraini XIX st. v istoriohrafii ta dzhelrelakh [Social conflicts in Ukraine XIX century in historiography and sources]. *The Universe of History and Archeology*, 2 (27), iss. 2, 205–213. doi: 10.15421/26190215 [in Ukrainian].

Trudy XXXVI syezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii [Proceedings of the XXXVI Congress of Miners of the South of Russia]. (1911). (Vol. 2). Kharkov: Tip. B. Bengis, [razd. pag.] [in Russian].

Trudy ekstremnogo syezda gornopromyshlennikov Yuga Rossii, byvshego v g. Kharkove s 17-go po 20-e avgusta 1893 goda [Proceedings of the emergency congress of miners of the South of Russia, which was in Kharkov from 17 to 20 August 1893]. (1893). Kharkov: Tipografiya Zilberberga [in Russian].

Shandra, V., & Karlina, O. (2020). Epidemii ta borotba z nymy v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.) [Epidemics and the Fight Against Them in Ukraine (End of the Eighteenth – Early Twentieth Century)]. *Ukrainskyi historychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 37–54. doi: 10.15407/uhj2020.05.037 [in Ukrainian].

- Ekstrennyy syezd gornopromyshlennikov Yuga Rossii [Emergency congress of miners of the South of Russia]. (1893a). *Gorno-zavodskoy listok – Mining leaflet*, 17, 1615–1617 [in Russian].
- Ekstrennyy syezd gornopromyshlennikov Yuga Rossii [Emergency congress of miners of the South of Russia]. (1893b). *Gornyy zhurnal – Mining log*, IV, 275–281 [in Russian].
- Yuzhnyy kray [South edge]*. (1892a, October 6). 4037, p. 3 [in Russian].
- Yuzhnyy kray [South edge]*. (1892b, October 7). 4038, p. 3 [in Russian].
- Yuzhnyy kray [South edge]*. (1892c, October 16). 4047, p. 3 [in Russian].
- Yuzhnyy kray [South edge]*. (1893, January 9). 4128, p. 4 [in Russian].
- Shandra, I., & Kravchenko, O.** (2020). Congresses of Mining Industrialists of the South of Russia and the Kingdom of Poland as a Form of Representing Entrepreneur's Interests (End of the 19th – Beginning of the 20th Century). *Studia Historiae Oeconomicae*, 38 (1), 182–201. doi: 10.2478/sho-2020-0008.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2021 р.

UDC 930.2:070(477.83/.86):94(477.83)"185"
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228476

Віталій ТЕЛЬВАК

доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (telvakI@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Богдан ЯНИШИН

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історії України XIX – початку XX ст., Інститут історії України НАН України, вул. Грушевського, 4, м. Київ, Україна, індекс 02000 (bogdanyanyshyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0386-2530>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9516-2019>

Бібліографічний опис статті: **Telvak, V., & Yanyshyn, B. (2021).** The press as a source for the study of socio-economic processes in the Galician province at the end of the XIX century (based on "Gazeta Naddniestrzańska" newspaper). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 141–159. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228476>.

**ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО ДО ВИВЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ
НА ГАЛИЦЬКІЙ ПРОВІНЦІЇ НАПРИКІНЦІ XIX ст.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЧАСОПИСУ
«GAZETA NADDNIESTRZAŃSKA»)**

Анотація. Метою дослідження є реконструкція соціально-економічного життя Дрогобича та Дрогобицького повіту наприкінці XIX ст. за матеріалами часопису «Gazeta Naddniestrzańska».

© Vitalii Telvak, Bohdan Yanyshyn, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. **Наукова новизна** статті полягає у спробі комплексного аналізу матеріалів часопису «Gazeta Naddniestrzańska» як джерела до вивчення соціально-економічних процесів у Дрогобичі та Дрогобицькому повіті наприкінці XIX ст. **Висновки.** З'ясовано, що матеріали часопису дають змогу ознайомитися з цілим спектром культурних та соціально-економічних проблем, які переживав Дрогобич і його околиці наприкінці XIX ст. Створений на сторінках газети образ щоденного життя міста є надзвичайно динамічним, емоційним і заангажованим інтересами його простих мешканців. Водночас широке громадське спрямування редакційної політики часопису дає змогу ознайомитися також із визначними подіями соціально-економічної історії Галичини, Австро-Угорської імперії, Європи та світу загалом. Такий своєрідний «погляд із провінції» на глобальні проблеми регіону та світу надає газетним повідомленням особливої цінності, оскільки проливає світло на специфіку їх сприйняття на периферії культурного та політичного життя. Відзначено, що матеріали часопису «Gazeta Naddniestrzańska» уможливають цілісно реконструювати лише поодинокі аспекти історії Дрогобича та його околиць у 1884–1889 рр. Проте взяті у сукупності із офіційною документацією та періодикою, що її видавала єврейська громада міста наприкінці XIX ст., створюють солідну джерельну базу для реконструкції минулого Дрогобича у його соціально-економічному, політичному та культурному вимірах.

Ключові слова: «Gazeta Naddniestrzańska»; Дрогобич; соціально-економічні процеси; культурне життя; міжнаціональні взаємини.

Vitalii TELVAK

PhD hab. (History), Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (telvak1@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2445-968X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/X-5320-2018>

Bohdan YANYSHYN

PhD (History), Senior Research Fellow, Department of History of Ukraine of the XIX – early XX cc., Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine, 4, Hrushevsky Str., Kyiv, Ukraine, postal code 02000 (bogdanyanyshyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0386-2530>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9516-2019>

To cite this article: Telvak, V., & Yanyshyn, B. (2021). The press as a source for the study of socio-economic processes in the Galician province at the end of the XIX century (based on "Gazeta Naddniestrzańska" newspaper). *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 141–159. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228476>.

**THE PRESS AS A SOURCE FOR THE STUDY
OF SOCIO-ECONOMIC PROCESSES
IN THE GALICIAN PROVINCE
AT THE END OF THE XIX CENTURY (BASED
ON "GAZETA NADDNIESTRZAŃSKA" NEWSPAPER)**

Summary. *The purpose of the study is to reconstruct the socio-economic life of Drohobych and Drohobych district in the late nineteenth century as represented by the newspaper "Gazeta Naddniestrzańska". The work's **methodological basis** is an interdisciplinary approach with an emphasis placed on the structural and functional system analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The article's **scientific novelty** is an attempt to comprehensively analyse the materials of the journal "Gazeta Naddniestrzańska" as a source for studying socio-economic processes in Drohobych and Drohobych district in the late nineteenth century.*

Conclusions. *The newspaper materials allow us to get acquainted with a range of cultural and socio-economic problems experienced by Drohobych district citizens in the late nineteenth century. The newspaper delivers an extremely dynamic image of the city's daily life, and its articles are emotional and engaged in the interests of its ordinary residents. In addition, the broad public orientation of the newspaper's editorial policy also allows getting acquainted with significant events in the socio-economic history of Galicia, the Austro-*

Hungarian Empire, Europe and the world. The "perspective from the province" attaches exceptional value to newspaper reports, as it sheds light on the specifics of their perception on the periphery of cultural and political life. The materials of "Gazeta Naddniestrzańska" allow reconstructing only certain aspects of the history of Drohobych and its district in 1884–1889. However, taken together with official documents and periodicals published by the city's Jewish community in the late 19th century, they provide a reliable source base for reconstructing Drohobych's past in its socio-economic, political and cultural dimensions.

Key words: "Gazeta Naddniestrzańska"; Drohobych; socio-economic processes; cultural life; interethnic relations.

Formulation of the problem. In the research of a city's history, the press, as a historical source, occupies a special place because, unlike documents of official origin, it reflects a subjective reception of the current events by some urban communities. The openness and immediacy in the perception of daily events and problems, in general, is one of the essential features of the press as a historical source. Its study allows the researcher to supplement official sources' information with a perspective "from below". The press's importance increases even more in the case of provincial towns that have much more modest sources for studying their history than large cities. In some towns, the press is the only opportunity to reconstruct the city's public life, economic, religious and national relations in it, which, apart from criminal cases, is practically not interested in the official documentation. In this sense, Drohobych of the autonomous era was a typical East Galician city, in which the two largest ethnic communities – Polish and Jewish – had their press. While the Jewish press focused on the community's problems, Polish magazines raised a wide range of public issues in their columns, touching virtually all aspects of city life, including such essential issues as socio-economic and interethnic relations. Among all the Polish newspapers in Drohobych in the second half of the XIX – early XX centuries "Gazeta Naddniestrzańska" occupied a particular place, both in the breadth of the issues covered in its columns and the duration of its appearance – five years. These circumstances led our attention to this magazine.

The purpose of the article is to reconstruct the socio-economic life of Drohobych and Drohobych district in the late nineteenth century according to the magazine "Gazeta Naddniestrzańska".

Analysis of recent research and publications. The Drohobych press of the autonomous era was very rarely in the focus of particular analysis. There is a general research that characterizes the materials on the history of Drohobych in the pages of the Western Ukrainian press of 1850–1886. Another research has summarized the content diversity of issues in the newspaper "Gazeta Naddniestrzańska". However, the research left the presentation of socio-economic processes mostly unexplored. This omission determines the relevance of the proposed study.

The presentation of the main material. The first issue of "Gazeta Naddniestrzańska" was published on February 16, 1884. The full title of the magazine was "Gazeta Naddniestrzańska. Dwutygodnik polityczno-ekonomiczno-społeczny Organ demokratyczny" ("Dniester newspaper. A political-economic-public biweekly. A democratic body"). The newspaper was published on the second Saturday of each month and, with small breaks, lasted until April 15, 1889. According to editorials, the publishers intended to turn the newspaper into a weekly, but for several reasons, primarily financial ones, such plans were not realized. It was the only Polish newspaper in Drohobych during the Galician period that was published for such a long time. The format of the newspaper was six, sometimes four pages, some issues had eight pages. Sometimes newspapers included program publications of socio-political content. The text on the page was divided into three columns. Interestingly, the newspaper was not printed in Drohobych, but in Lviv, in the Shevchenko Scientific Society's printing house.

The personality of the publisher and editor of the newspaper Edmund Leon Soletsky was fascinating. By profession, he was an engineer-architect and civil engineer, and by vocation – a publicist. One of his biographers M. Moroz noted that E. Soletsky was "one of the brightest activists of public and cultural life of Galicia in the 80–90s of the last century, in particular" (Moroz, 1997, p. 228). Having been a friend and ally of I. Franko, E. Soletsky passionately defended the rights of the ordinary people (regardless of religion) and advocated the normalization of interethnic relations in the then Galicia. This publisher's worldview affected the content of most publications "Gazeta

Naddniestrzańska" and engaged many well-known representatives of the democratic movement in Galicia in the late nineteenth century. Thus, in 1884 a young Polish socialist I. Dashynsky collaborated with the newspaper's editorial office, and later he became one of the leaders of the Polish Social Democratic Party of Galicia. The well-known Ukrainian public and cultural activist Pavlo Kirchiv established tight relationship with newspaper as well (Hrytsak, 1999, p. 113).

The first issue of the newspaper clearly outlined the positions of its publishers. This issue contained a one-page insert, the "Gazeta Naddniestrzańska" program, published in Polish and Ukrainian. The main points of this program were: to promote the formation of an influential democratic movement in the province and a press body that would contribute to the consolidation of its supporters; control over the actions of the authorities in the implementation of laws; struggle for the expansion of the rights of local self-government; upholding cultural and educational ideals, control over cultural and educational work in the provinces, ensuring the educational and cultural rights of citizens, mostly Ukrainians and Poles, as the largest ethnic groups in the region; assistance in the establishment of centres of public life in the provinces. The program focused on the Ukrainian issue in Galicia. The Ukrainian problem was identified as the most important issue in the public life of the region, and its solution was proclaimed a priority for the future. "We recognize the eternal existence of the Rus people unconditionally and we believe that here in Rus the Rus people have the right to desire full equality" ("Prohrama «Chasopysy Naddnestrianskoy»", 1884, p. 1). The newspaper's program was generally received with enthusiasm. As a first practical step in implementing this program and creating a Ukrainian-Polish democratic union and distributing the magazine to the Ukrainian community in the region, the newspaper announced that the texts of Ukrainian contributors would be published in the original language. Indeed, over the years of the newspaper's existence, we have repeatedly come across Ukrainian-language texts. Another focal point of the program was devoted to solving the Jewish problem in Galicia. According to the newspaper's editor, it is necessary to fight for the equality of the Jews and Christians, establish a dialogue between the Christian and Jewish communities of the city, and share their ideas with the conservative Jewish community. The publishers argued that since Drohobych

was a scale model of relations in Galicia, only such a broad national program would unite all the region's citizens for organic multinational work on the revival of Poland.

The program principles of the newspaper were embodied in the leading articles of the first issue. The first two articles, entitled "Despotism or Autonomy?" and "Public Control" was dedicated to the problem of expanding local self-government in the region ("Despotyzm czy autonomia?", 1884, p. 1). Another article – "More enlightenment, schools and reading rooms" – promoted educational values, was firmly against drunkenness, ignorance, rudeness among the burghers ("Więcej światła", 1884, pp. 1–2).

The structure of the first issue of the newspaper remained the same for all subsequent editions. The first two pages were usually occupied by program articles, which reflected the editorial board's vision of the most pressing issues of state and regional development. On the third page, there was a column "Correspondence", which published interesting letters from Galicia and the villages of Drohobych district and other parts of the empire. The most significant events in the city's life and its environs were reflected in the "Chronicle" section, which was usually located on the fourth or fifth page. From 1886 (third issue) the rubric "Chronicle" was divided into two rubrics – "Local Chronicle" and "Outside Chronicle". Some newspaper issues included a column "The Activity of Societies", which covered the dynamics of public life in the city. The materials of this column allow us to learn that there were such public organizations in the city as the "Family Society", the "Mutual Aid Society", the "Sokil Gymnastics Society", the "Society of Peasant Communities", and numerous professional organizations. Most of the issues also contained the section "Accidents", which described mainly accidents at the oil and ozokerite mines of Boryslav. The ads took up a third of the last page. Unlike the vast majority of other Polish newspapers in Drohobych, "Gazeta Naddniestrzańska" had a relatively insignificant literary section that featured one or two poetic or prose works in one issue. However, the literary and artistic section of the newspaper gradually expanded from the fourth year of publication. An expert on the Boryslav issue and one of the newspaper's contributors, Stefan Kovalev, published several articles about its relations (Hrytsak, 2005, pp. 315–316).

The largest number of publications in "Gazeta Naddniestrzańska" focused on discussing national relations in the region and establishing Polish-Ukrainian understanding. The most resonant articles were "Rus business as a whole and in Galicia" (it contained expansion of the newspaper's program) ("Sprawa ruska", 1884, pp. 1–2) and "Colonization of Rus" (which was targeted against the views of some Polish politicians on the need for the latest cultural and political colonization of Ukrainian lands in Galicia) ("Kolonizacya Rusi", 1884, p. 2). The newspaper's editor's positions on resolving the Ukrainian question in the region are presented in the articles "Rusyns and the Sejm" and "Rus Affairs in the Galician Sejm". L. Soletsky advocated increasing the number of Ukrainian representatives in the Galician Sejm and developing schooling in the Ukrainian language ("Sprawa ruska", 1886, p. 1). The editor's views on the Ukrainian issue often came into conflict with state censorship. Thus, such articles as "Our magnates, Rus and Rusyns (a voice from the land)" and "Rus Chamber in Kosovo" were confiscated.

It should be noted that the Ukrainian press welcomed the newspaper's policy on the Ukrainian issue in Eastern Galicia. For example, the newspaper "Dilo" has repeatedly noted the tolerant public position of the magazine, its popularity among Ukrainians, the defence of equality between the most numerous peoples of the region ("«Dilo» o «Gazecie Naddniestzańskiej»", 1884, p. 2). One of the authors of positive reviews was I. Franko, who approved the democratic position of the newspaper's editor and called it a model for the provincial press (Moroz, 1997, p. 230). E. Soletsky responded to these friendly words of the Ukrainian poet with a poetic message "To Ivan Franko in Lviv" (El., 1885, p. 6). The editor's pro-Ukrainian sentiments are also evidenced by his intention to publish his Polish translations of Taras Shevchenko's poems on the pages of the newspaper. However, although translations were ready, they did not appear in the newspaper. In general, we can say with confidence that the magazine was aimed at promoting Polish-Ukrainian cooperation.

The columns of the newspaper published discussions around Jewish question. Deep in content and diverse in genre, these publications promoted the idea of equal rights of Jews and Christians, freeing the Jewish community's poorer members from the total dependence on its leaders ("Żydzi a sprawa wojskowa", 1885, p. 2). Despite isolated

articles, there were several thematic series of publications on the Jewish problem. For example, a series of articles "Comments on the Jewish Question" discussed the complex relations within the Kahal, the relationship between its ordinary members and the top, showed the exploitation system on the example of the Drohobych community ("Nieco w kwestyi żydowskiej", 1884, p. 1). Another series of articles entitled "Messiada" was devoted to understanding Jewish statehood's current idea, defining the terrain for the compact settlement of the people. The newspaper describes the lawlessness inflicted on ordinary members of the Jewish community who fell into the financial trap of their leaders, especially the Gartenberg and Goldhammer families ("Kahał drohobycki", 1888, p. 1). The latter were called true anti-Semites in the newspaper ("Antysemityzm istotny!", 1885, p. 3).

At the same time, the newspaper strongly opposed the domination of the Jewish mafia in the city. According to the newspaper, it hoarded most of the finances, and its representatives managed the life of the whole city ("Naruszanie osobistości", 1884, pp. 1–2). The newspaper pages reveal to readers a picture of the actual disenfranchisement of the majority of the city's population hoarding of wealth by the top of the Jewish community. Some publications ridiculed the traditionally stereotyped negative national traits of Jews, especially their stinginess and cunningness. The newspaper also published an allegedly true story about a Jew from Drohobych who wanted to buy a horse and, thanks to various tricks, brought down the price from 200 zlotys to several cents. The wise owner then signed a contract under which a Jewish man had to pay twice as much for a horse for 25 days every day, starting with one cent. The new owner was surprised when it turned out that the horse is worth 167772 zlotys 16 cents.

The discussion of interethnic relations in Boryslav was the sharpest on the pages of "Gazeta Naddniestrzańska". In general, the confrontation between Christian and Jewish communities in Boryslav was pervasive for the magazine. The newspaper demonstrated impunity for crimes committed by members of the Jewish mafia against the workers of Boryslav as most of the Boryslav mines were in Jewish hands. Workers were forced to work 12 or more hours for little or no pay. The mines and loose security measures resulted in people dying almost every day (a series of articles under the general title "Accidents in Boryslav" was devoted to this). Those accidents led to growing social

and national tensions in the city, constant clashes on ethnic grounds, which killed both sides' representatives (covered in a series of articles under the general title "Murders in Boryslav").

The newspaper contributor's opinion on Jewish issues and polemical publications were constantly exposed to criticism from the elite of the Jewish community in the city and the whole region, who actively accused the newspaper of anti-Semitism. The urgency of discussing the Jewish question in the magazine is evidenced by the fact that it quickly outgrew the local theme, went beyond the city community and spread to the press of the eastern part of the empire. We can trace the controversy between the Drohobych newspaper and the Warsaw magazine "Israeli".

"Gazeta Naddniestrzańska" paid much attention to public affairs in the city and the district. The newspaper's editorial board advocated for the expansion of community rights in the management of the city, public involvement in the control over the actions of the government, transparency in the appointment of officials, rotation of executive representatives ("Autonomiczna kontrola z urzędu!", 1884, pp. 2–3). The newspaper informed readers continuously about Drohobych County's activities, Village Councils and elections to these self-governing bodies. It was fascinating for the newspaper to cover Xenophon Okhrimovich's struggle for the post of mayor. The magazine supported the latter in every possible way, hoping for a radical change in relations in the city. Fighting the apathy of the local population, which, being in poverty, cared little about the problems of city life, the newspaper called to take an active part in public life and consciously exercise their right to vote ("Tak zwana apatya wyborcza", 1885, p. 1).

The newspaper columns included information about the life of the Sejm and reported to the public on the activities of its ambassadors. The newspaper criticised the neglect of urban structures, pollution of city streets and markets, problems with street lighting, excessive payments for public transport services, lack of municipal public clinic, corruption of city authorities, non-transparency in making important decisions for the community, the danger on the streets of the city (pickpockets in the markets and churches, bandits and robbers on the streets in the evening); child beggary; gambling; general demoralisation of the population; unsatisfactory condition of city baths where people died from burns due to technical violations; the state of

emergency of many houses (impressive statistics were given that more than twenty houses collapsed in five years); lack of functional sewerage, the dominance of the German language in the city and the lack of clean drinking water. The newspaper repeatedly put through multiple proposals to improve the situation in the city. For example, it discussed problems with the organisation of municipal police. The newspaper continuously criticised the ignorance of the Ukrainian language by city officials. Discussions of public issues in the city and in the region also received a harsh reaction from the authorities that repeatedly confiscated such publications.

Along with important social problems, "Gazeta Naddniestrzańska" also raised important public life topics in a broader worldview and philosophical dimension. For example, from the second year of its existence, the newspaper introduced a new column "Public Conversations", in which active contributors to the newspaper shared their vision of essential topics of today ("Pogadanki społeczne", 1885, pp. 2–3). For example, the article "Past and Future" was devoted to discussing the place of women in the rapidly modernized world of the late nineteenth century and understanding the very phenomenon of emancipation. The decline of agriculture in the region, the degradation of the peasantry and calls for public self-organization were the subject of the article "On their own". The column also discussed the crisis in crafts, public education, the burden of military service, national relations in the Austro-Hungarian Empire, especially the Jewish question, and growing anti-Semitism.

Another exciting topic raised in the newspaper was the discussion of the new socialist ideology. It should be noted that the editor of the newspaper was often accused of socialist sympathies, but he stated that he was not a supporter of these ideas, although he did not see anything wrong with the latter and in principle stated the need for political pluralism. The suspicions about E. Soletsky's participation in socialist circles, cultivated among the city leaders' police, resulted in occasional searches of the editorial office (for example, in March 1886), although they were always unsuccessful ("Nic to «Wam» nie pomoże", 1886, pp. 1–2). However, as Y. Hrytsak notes, it was these periodic searches, as well as criminal cases initiated by E. Soletsky's enemies against him for insulting the majesty (the emperor's person), that gave the local authorities a reason to suspend "Gazeta Naddnies-

trzańska's" further publication (Hrytsak, 1999, p. 114). Prosecutions and closures of the newspaper undermined the health of E. Soletsky, and he died in 1896.

Despite the thematic priority of the city's problems and the district, the newspaper often responded to the most painful difficulties in the development of the whole region. Among the most discussed issues, the newspaper prioritised corruption of the authorities at various levels, reorganising means and ways of communication, sanitary and environmental problems, and the decline of spirituality. This information has also been repeatedly censored, resulting in empty columns in the Chronicle. "Gazeta Naddniestrzańska" closely monitored the growth of civic self-awareness among the people of Austria-Hungary, widely covering such manifestations ("Walne zgromadzenie robotników", 1887, p. 2). For example, the newspaper widely covered the protests of the citizens of Ternopil against the overpowering city authorities ("Zajścia Tarnopolskie", 1884, p. 2). It should be noted that the newspaper often provided valuable information about the life of other surrounding cities and counties. Its pages highlighted interesting facts from the life of Krakow, Stanislav, Sambir, Halych, Stryj, Turka, Brzezany, Rzeszow, Chortkiv. Publications covering the growth of the resort in Truskavets may be of great interest to modern researchers. There were also many reports from other parts of the empire – Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, and around the world – the United States, Russia, China, Asia and Africa, Latin America.

From the sixth issue of "Gazeta Naddniestrzańska" in 1884, the editorial board offered readers to discuss the most acute problems of the society of that time under the general theme "Injustice of our people". Then each issue contained a detailed discussion of oppression suffered by the population of the region. Among the biggest injustices there were legal powerlessness of many social groups; the land issue and its most painful aspect – the mass landlessness of the peasantry; soldiering of the people; bail as a way of robbing society; growing environmental problems resulting from the barbaric exploitation of natural resources; lack of a state program to regulate the level of rivers and reservoirs, which resulted in significant damage during spring floods; detachment of the upper strata of society from life and the needs of the general public; corrupt judiciary; the terrible condition of public schools and teachers; the Ukrainian question and ways

to solve it in Galicia; Hypocrisy and corruption in the church environment, which led to a decline in the authority of the church; military service reform; state monopolies; state of communications in the region; poor condition of publishing houses for the people and public reading rooms; organization of public granary to prevent seasonal starvation of the ordinary people; unregulated tariff payments; lack of proper control over construction and sanitation; lack of veterinary control; growing social apathy; forced emigration; weakness of the provincial press, etc. In total, the editors counted more than 30 unjust problems. The tone of these articles was so oppositional that some newspaper issues were confiscated entirely by censors, as happened, for example, in 1884, which contained a critical note on school state in Galicia general and Drohobych Gymnasium in particular. An article on military service was also confiscated. In 1885 there were five such confiscations, in 1886 – 6, in 1887 – 6. That is, every year, a quarter of the newspapers were subject to confiscation.

The publishers of the newspaper cared about the problems of spirituality and education. The newspaper sharply criticised drunkenness, ignorance, rudeness among the burghers. Many articles called for the reform of school education, raising teachers' status, increasing salaries, reducing working hours, and relieving them of responsibilities that are not appropriate for schooling. The newspaper cites eloquent facts of the teachers' indignant pay (their salary was less than that of stray dog hunters), their dependence on the school principal's mood. The newspaper also offered to discuss the school curriculum's content, advocating for reducing students' workload, especially given the lack of hygiene in many schools. The newspaper proposed reforming school education in the city, subordinating it to community control through the Drohobych District School Board's constant rotation. In the columns of the newspaper, we find very detailed coverage of various progressive pedagogical activities, such as periodic meetings of teachers of public schools in the region ("Krajowy wiec nauczycieli ludowych", 1884, pp. 2–3). The authors of the newspaper paid particular attention to the school curriculum's reform, introducing a full-fledged course of school physical education, which was to ensure the full physical development of children. At the same time, the magazine editors stressed the need for moderate educational campaigns that would be based on the general level of education and the needs of the community. As an

example of not entirely correct actions in this direction, the newspaper published the story of the teacher Volya Yakubova, who was expelled from the village reading room for propagating Darwin's ideas about the origin of man.

Characterizing the worldview values professed by "Gazeta Naddniestrzańska", the anti-clerical orientation of many publications in the magazine stands out, as well as the ridicule of ignorance and hypocrisy among the clergy, regardless of their religious affiliation ("Reforma klasztorów", 1884, pp. 2–3). Most of the criticism in the newspaper was directed personally against the priests Terletsky and Kurek. They were accused of collusion with the Jewish mafia of the city, desecrating their responsibilities, ignorance, rudeness, excessive stinginess, immoral behaviour (for example, keeping numerous maids or using one vessel for hygienic needs and water consecration) (Rz. K., 1884, pp. 1–2).

Most of the magazine's materials concerned the Polish community's situation in the city and the district. "Gazeta Naddniestrzańska" provided the information about the most significant phenomena of the socio-political, economic and cultural life of the Polish community of Drohobych at that time. Among the most notable cultural and educational events of the city level, the newspaper mentioned the solemn processions of the anniversary of John III in Drohobych, the celebration of the Constitution Day on May 3, the millennium of Saints Cyril and Methodius, the anniversary of the Battle of Vienna, the anniversary of the January Uprising, the anniversary. Meetings with participants of the Polish uprisings of the mid-19th century, who were returning from exile in Siberia, were held with great interest in the Polish community. As we learned from the newspaper, there were frequent tours of Polish art groups (for example, the Popel Theater), which aroused lively interest among the townspeople. The pages of the newspaper also contained extensive articles about prominent figures in Polish history and culture. Among them, we will highlight the extensive obituary of Ignatius Kraszewski, the jubilee silhouette of Frantsysk Smolka, the memories of contemporaries about Kosciuszko and Joachim Lelewel. Other exciting materials covered the lives of Poles in different parts of the world. Many publications of this kind have

discussed the important issue of Polish migration to the Americas and the Polish community's situation in the United States ("Blaga amerykańska", 1887, p. 2).

"Gazeta Naddniestrzańska's" materials were also extremely informative in reflecting Drohobych and the county's Ukrainian cultural life. In fact, in the absence of a Ukrainian magazine, the newspaper's materials are the only source from which we obtain information about the cultural life of the Ukrainians of Drohobych at that time. We learn that every year, the Ukrainian community celebrated Taras Shevchenko's birth and death anniversaries, which took place in the form of musical and recitation parties. A notable phenomenon in the city's cultural life was the opening of the Ukrainian-Polish reading room in Drohobych (December 1884), which carried out active public activities – numerous reports, concerts, dances. Another reading room in the city was opened in May 1888. We also learn about the opening of Ukrainian reading rooms in Drohobych County (for example, in Lishnya).

Ukrainian cultural events in the city were often exposed to restrictive actions by the authorities. Thus, during a literary and musical party in Drohobych organized by Ukrainian students from Lviv, the local authorities banned Ivan Franko's speech with the essay "Demolition of Serfdom" and Taras Shevchenko's "Serf". Apart from the local cultural news, "Gazeta Naddniestrzańska" also contains information about the largest cultural events that took place in Lviv and other major cities of the region. We learn about the appearance of a book of Shevchenko's poems in the Lviv publishing house, a loud celebration in Galicia of the twenty-fifth anniversary of the poet's death, a solemn celebration in the region of the 50th anniversary of the "Mermaid of the Dniester" ("Rusalka Dnistrova"), the Ukrainian Chamber in the Valley on August 21, 1884. The newspaper supported ambassador Yulian Romanchuk's resolution on protecting the rights and property of peasants. Notable events in the cultural life of the Ukrainian community of the city were tours of Ukrainian theatres. Thus, Drohobych city has repeatedly hosted the Hrynevych Lviv National Theater (January 1885), and the newspaper responded with favourable critical reviews. The newspaper highlighted Ukrainian national anniversaries, posting relevant posts on its pages. As an example, it pub-

lished an extensive article about the work of Yuri Fedkovych on the occasion of his anniversary ("Józef Jerzy Hordyński-Fedkowicz", 1886, p. 1).

Moreover, the newspaper's materials are an exciting source of extraordinary events in the city's history. For example, we learned that in 1884 the Jewish bath collapsed. According to the newspaper, the townspeople watched for a long time as "naked daughters of Israel" they ran around the ruins in dismay. The newspaper paid attention to the effects of the great flood in the Drohobych region in 1884, which caused a large number of peasants to starve the following winter. Another well-highlighted event was the loud celebration of the anniversary of Franz Joseph in the region. The newspaper also presented an extraordinary demographic event when Drohobych woman gave birth to six children in 1896. The same year, the townspeople found an immense treasure of ancient coins. Neighbouring Stryi was significantly devastated by a terrible fire in April 1886. The description of such events by newspaper contributors enriches the well-known official information about them with personal perception.

Conclusions. The newspaper materials allow us to get acquainted with a range of cultural and socio-economic problems experienced by Drohobych district citizens in the late nineteenth century. The newspaper delivers an extremely dynamic image of the city's daily life, and its articles are emotional and engaged in the interests of its ordinary residents. In addition, the broad public orientation of the newspaper's editorial policy also allows getting acquainted with significant events in the socio-economic history of Galicia, the Austro-Hungarian Empire, Europe and the world. The "perspective from the province" attaches exceptional value to newspaper reports, as it sheds light on the specifics of their perception on the periphery of cultural and political life. The materials of "Gazeta Naddniestrzańska" allow reconstructing only certain aspects of the history of Drohobych and its district in 1884–1889. However, taken together with official documents and periodicals published by the city's Jewish community in the late 19th century, they provide a reliable source base for reconstructing Drohobych's past in its socio-economic, political and cultural dimensions.

References

- Antysemityzm istotny! (Głos z kraju) [An awful Antisemitism! (A voice from the country)]. (1885). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 18, p. 3 [in Polish].
- Autonomiczna kontrola z urzędu! [Autonomous control ex officio!]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 3, pp. 2–3 [in Polish].
- Blaga amerykańska [American bluff]. (1887). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 3, p. 2 [in Polish].
- Cesarz Franciszek Józef I [Cesarz Franciszek Józef I]. (1888). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 23, p. 1 [in Polish].
- Despotyzm czy autonomia? [Despotism or Autonomy?]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 1, p. 1 [in Polish].
- «Diło» o «Gazecie Naddniestrzańskie» [“Diło” about “Gazeta Naddniestrzańska”]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 17, p. 2 [in Polish].
- El. (1885). Do Iwana F. we Lwowie [To Ivan F. in Lviv]. *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 19, p. 6 [in Polish].
- Hrytsak, Ya.** (1999). Zabutyi polskyi perekladach T.H. Shevchenka – E.L. Soletskyi [The forgotten Polish translator of Taras Shevchenko – E.L. Soletskyi]. *Materialy zasidan Istorychnoi ta Arkheohrafichnoi komisii NTSh v Ukraini – Proceedings of the meetings of the Historical and Archaeographic Commissions of the SSS in Ukraine*, 2 (1995–1997), 108–117 [in Ukrainian].
- Hrytsak, Ya.** (2005). Boryslavskiy tsykl Ivana Franka: teksty i konteksty [Ivan Franko’s Boryslav cycle: texts and contexts]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka. Pratsi Filolohichnoi seksii – Notes of the Shevchenko Scientific Society. Proceedings of the Philological Section*, CCL, 315–316 [in Ukrainian].
- Józef Jerzy Hordyński-Fedkowicz [Józef Jerzy Hordyński-Fedkowicz]. (1886). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 18, p. 1 [in Polish].
- Kahał drohobycki [The kahal of Drohobyc]. (1888). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 12, p. 1 [in Polish].
- Kolonizacya Rusi [The colonization of Rus]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 14, p. 2 [in Polish].
- Krajowy wiec nauczycieli ludowych (Głos do nauczycieli ludowych) [National Rally of Public Teachers (Voice to Public Teachers)]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 6, pp. 2–3 [in Polish].
- Materialy do istorii Drohobychchyny na storinkakh zakhidnoukraińskiej presy 1850–1886 rokiv [Materials on the history of Drohobych in the pages

- of the Western Ukrainian press of 1850–1886]. (1997). *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region – the land of Ivan Franko*, 4, 201–212 [in Ukrainian].
- Moroz, M.** (1997). Odná storinka biohrafii Kameniará [One page of Kamenyar's biography]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region – the land of Ivan Franko*, 4, 221–230 [in Ukrainian].
- Naruszanie osobistości [Breach of personality]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 20, pp. 1–2 [in Polish].
- Nic to «Wam» nie pomoże [Nothing will help "You"]. (1886). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 6, pp. 1–2 [in Polish].
- Nieco w kwestyi żydowskiej [Comments on the Jewish question]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 2, p. 1 [in Polish].
- Pogadanki społeczne [Social conversation]. (1885). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 3, pp. 2–3 [in Polish].
- Powódź 1884 r. [The plaintiff of 1884]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 10, p. 3 [in Polish].
- Prohrama «Chasopysy Naddniestrskoy», vykhodiachoy v Drohobychy [The program of "Gazeta Naddniestrzańska" published in Drohobych]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 1, p. 1 [in Ukrainian].
- Reforma klasztorów [Reform of monasteries]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 16, pp. 2–3 [in Polish].
- Rz. K.** (1884). Probstwo w Drohobyczu [Parish in Drohobych]. *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 10, pp. 1–2 [in Polish].
- Sprawa ruska w ogóle, a mianowicie w Galicyi [The Russian case in general, namely in Galicia]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 3, pp. 1–2 [in Polish].
- Sprawa ruska w sejmie galicyjskim [The Russian case in the Galician Sejm]. (1886). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 2, p. 1 [in Polish].
- Tak zwana apatya wyborcza [The so-called electoral apathy]. (1885). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 11, p. 1 [in Polish].
- Walne zgromadzenie robotników we Lwowie [General assembly of workers in Lviv]. (1887). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 5, p. 2 [in Polish].
- Więcej światła, szkół i czytelni [More light, schools and reading rooms]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 1, pp. 1–2 [in Polish].
- Yanyshyn, B.M., & Telvak, V.P.** (2012). Shchodenne zhyttia halytskoho mistechka druhoi polovyny XIX st. na storinkakh mistsevoi periodyky

(za materiałami «Gazety Naddniestrzańskiej») [Daily life of the Galician town of the second half of the XIX century on the pages of local periodicals (based on "Gazeta Naddniestrzańska")]. *Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatku XX st. – Problems of the history of Ukraine in XIXth – early XXieth centuries*, XX, 336–348 [in Ukrainian].

Zajścia Tarnopolskie [Ternopil events]. (1884). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 7, p. 2 [in Polish].

Żydzi a sprawa wojskowa [Jewish people and the military matter]. (1885). *Gazeta Naddniestrzańska – Transnistrian newspaper*, 20, p. 2 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2021 р.

UDC 34(477.83/.86)(092)"185/19"
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228477

Степан КОБУТА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаніка, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (step-ko@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

Світлана КОБУТА

кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри іноземних мов і перекладу, факультет історії, політології і міжнародних відносин, Прикарпатський національний університет імені В. Стефаніка, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (antinomy@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3526-077X>

Бібліографічний опис статті: Kobuta, S.Y., & Kobuta, S.S. (2021). Literary work of the Ukrainian Galician lawyers at the end of the XIX – beginning of the XX century. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 160–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228477>.

**ЛІТЕРАТУРНА ТВОРЧІСТЬ
УКРАЇНСЬКИХ ГАЛИЦЬКИХ ПРАВНИКІВ
НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Анотація. Мета – проаналізувати літературний доробок представників українського правничого середовища, його змістову і смислову частину на тлі професійної юридичної діяльності, показати різножанровість їх літературної творчості, художню оригінальність і самотність. Увага повернута як до відомих літераторів, так і до незаслужено забутих через радянський ідеологічний наратив осіб. **Методологія дослідження** визначена застосуванням принципів історизму, об'єктивності. Під час дослідження використовувалися методи конкретно-історичний,

© Stepan Kobuta, Svitlana Kobuta, 2021

історико-порівняльний, біографічний, поведінковий, компаративістики. **Наукова новизна** статті полягає у потребі узагальнення і конкретизації участі представників правничих професій у культурному житті Галичини на рубежі двох століть, проєкції їх професійної і громадської діяльності, світогляду та осмислення ними потреб українства у літературних творчих формах.

Висновки. На рубежі XIX–XX ст. на суспільну арену західно-українських земель, що належали до Австро-Угорської імперії, вийшов новий соціально-професійний стан – українські правники. Його представники, зокрема, адвокати, були юридичними захисниками національних і громадянських прав співвітчизників у судах, посіли провідні місця в українському політичному і громадському житті Східної Галичини, стали виразниками прав українців в австрійському парламенті та Галицькому крайовому сеймі. Але, крім професійної, політичної і громадської діяльності, частина галицьких правників (як часто тоді називали представників юридичних професій) стала відомою завдяки своїй культурницькій і творчій діяльності, котру вела в позаробочий час. Однією із сфер реалізації власних творчих прагнень була художня література, або, тогочасною лексикою, «красне письменство». У числі відомих літературних особистостей слід назвати таких осіб, як: етнограф і фольклорист М. Бучинський, письменники Л. Мартович, І. Семанюк, А. Чайковський, поети М. Кічура і М. Козоріс, публіцист і один з перших вітчизняних футуристів А. Кос, літературні критики й редактори В. Левицький й М. Мочульський та ін. Власне літературна творчість була складовою їх життєвого шляху, способом власного самовираження, що доповнював основну юридичну роботу. Ці творчі особистості у своїх творах відображали не тільки тогочасну гірку дійсність і важке життя власного бездержавного народу, але й у художніх формах показували кращі риси українців.

Ключові слова: М. Бучинський; М. Кічура; М. Козоріс; А. Кос; літературна творчість; В. Левицький-Лукич; Л. Мартович; М. Мочульський; письменники; правники; М. Черемшина; А. Чайковський.

Stepan KOBUTA

PhD (History), Associate professor, Department of History of Ukraine and Educational Methodology, Faculty of History, Politology and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (step-ko@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

Svitlana KOBUTA

PhD (Philology), Associate professor, Department of Foreign Languages and Translation, Faculty of History, Politology and International Relations, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (antinomy@i.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3526-077X>

To cite this article: Kobuta, S.Y., & Kobuta, S.S. (2021). Literary work of the Ukrainian Galician lawyers at the end of the XIX – beginning of the XX century. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 160–179. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228477>.

LITERARY WORK OF THE UKRAINIAN GALICIAN LAWYERS AT THE END OF THE XIX – BEGINNING OF THE XX CENTURY

Summary. *The purpose of the article is to analyse literary heritage of the Ukrainian lawyers who dealt with literature, to present an overview of its sense and essence with their professional work as a background. The paper aims at disclosing different genres of their literary activity, as well as their creative authenticity. The paper sheds light on the personalities whose literary works were long forgotten due to the Soviet propaganda of the former era. The methodology of the research relies on the historic and objective principles. It includes the historical, historical-comparative, biographical, behavioural, and contrastive methods. The scientific novelty of the paper is revealed by the need to determine and systemize the role and place of the lawyers-writers in the cultural life of Galicia at the turn of two centuries, to understand peculiarities of their professional and creative work and to comprehend their perception of national ideas with their further embodiment in literature.*

Conclusions. *The turn of the XIX–XX centuries introduced a new socio-professional stratum to the public arena of Western lands which were under the Austro-Hungarian Empire rule, and this stratum consisted of the Ukrainian lawyers. Not only its representatives, particularly lawyers, acted as legal defenders of national and civil rights of their compatriots in the local courts, they also took leading positions*

in the Ukrainian political and public life of Eastern Galicia, and fought for the rights of Ukrainians in both the Austrian Parliament and the Diet of Galicia and Lodomeria. Besides their professional, political and social activity, a significant part of Galician lawyers (as all representatives of the legal professions were called back then) became famous because of their cultural and creative activities which were not a part of their working routine but part-time activities or hobbies. A lot of them took to creative writing as a means of expressing their ideas, and their works appeared in various genres of literature: scientific, journalistic, fiction (poetics, prose, etc.), representing their worldview and beliefs.

The list of the well-known literary figures of that time includes such people as an ethnographer and folklorist M. Buchynsky, writers L. Martovych, I. Semanyuk, A. Tchaikovsky, poets M. Kichura and M. Kozoris, a publicist and one of the first Ukrainian futurists A. Kos, literary critics and editors V. Levitsky and M. Mochulsky and others. In fact, literary work was a complementary component of their way of life, a way of self-expression, as their main activity was legal work. Their literary work was an important component of life, a way of self-expression, which complemented their main legal work in a way. Their literary works depicted bitter reality of that time and hard life of fellow stateless people. Yet, they also served to show the best features of Ukrainians in literature.

Key words: *M. Buchynsky; M. Kichura; M. Kozoris; A. Kos; literary activity; V. Levytsky-Lukych; L. Martovych; M. Mochulsky; writers; lawyers; M. Cheremshyna; A. Chakovsky.*

Introduction of the problem. The turn of the XIX–XX centuries introduced a new socio-professional stratum to the public arena of the Western lands which were under the Austro-Hungarian Empire rule, and this stratum consisted of the Ukrainian lawyers. Not only its representatives, particularly lawyers, acted as legal defenders of national and civil rights of their compatriots in the local courts, they also took leading positions in the Ukrainian political and public life of Eastern Galicia, and fought for the rights of Ukrainians in both the Austrian Parliament and the Diet of Galicia and Lodomeria. Besides their professional, political and social activity, a significant part of Galician lawyers (as all representatives of the legal professions were called back then) became famous because of their cultural and creative activities which were not a part of their working routine but part-time

activities or hobbies. A lot of them took to creative writing as a means of expressing their ideas, and their works appeared in various genres of literature: scientific, journalistic, fiction (poetics, prose, etc.), representing their worldview and beliefs.

The list of the well-known literary figures of that time includes such people as an ethnographer and folklorist M. Buchynsky, writers L. Martovych, I. Semanyuk, A. Tchaikovsky, poets M. Kichura and M. Kozoris, a publicist and one of the first Ukrainian futurists A. Kos, literary critics and editors V. Levitsky and M. Mochulsky and others. In fact, literary work was a complementary component of their way of life, a way of self-expression, as their main activity was legal work.

Recent research analysis. There are no comprehensive studies dedicated to the issue of the literary activity of Ukrainian lawyers as a distinctive phenomenon of Ukrainian Galician culture. One can find some information on certain aspects of this problem in biographical works dedicated to specific personalities or in the general overview works. Thus, in the works of R. Horak, B. Yakymovych, O. Sedlyar, M. Petriv one can read about the way of life, professional legal activity, and certain aspects of the literary work of such lawyers as A. Tchaikovsky, L. Martovych and I. Semanyuk (Marko Cheremshyna). The works of O. Rubliov provide general information on I. Kichura and M. Kozoris in the context of their stay on the territory of the USSR during the interwar period. There also exist short biographical papers about lawyers, who were also engaged in literary work, written by P. Arsenych, while N. Oshchypko published an article about M. Mochulsky. Culturological essays of V. Kachkan and the historical research of V. Halyk contain information about a lawyer and ethnographer M. Buchynsky. The works of O. Gnidan, G. Marchuk, R. Pikhmanets, F. Pogrebennik and others are quite helpful from the aspect of the literary work coverage of some lawyers-writers, but still there is practically no scientific research on A. Kos, V. Levitsky-Lukych, I. Mandychesky. Therefore, the material of this article includes the study of documents and information published in thematic collections, autobiographies, publications in the Ukrainian press of that time.

The purpose of the paper is to analyse the literary heritage of the representatives of the Ukrainian legal environment, to ponder its semantic and semantic part against the background of professional legal activity, to show the diversity of their literary work, their artistic ori-

ginality. The paper highlights the lives of both famous writers and less known personalities forgotten because of the Soviet ideological narrative.

Body of the paper. Legal work took up a considerable part of working time, holidays or weekends, as many lawyers devoted their time mainly to public affairs and families. However, as people of high intelligence, higher social status and appropriate cultural level, many of them found their outlet in their favorite non-professional occupations (hobbies). For some lawyers it was literature that became such an occupation, and, what is more important, it was literature in its creative sense that led to writing and creative criticism. Obviously, this kind of a hobby was greatly facilitated by their intellectual background along with the knowledge and skills they acquired in libraries and during their student studies. The profound knowledge of professional, philosophical and fiction literature of different nations greatly helped the matter. After all, natural observation and inclination to eloquence (as rhetoric was one of the important professional competencies of lawyers), skills to logically and argumentatively create public speeches (especially in the field of law) drove a lot of lawyers-writers to writing. According to their biographies, a lot of lawyers manifested their first literary attempts while they were in high schools or universities, and continued in the days of professional activity. Their public work, participation in various societies found their reflection in the form of information messages or newspaper articles in the Ukrainian periodicals of the time. After all, lawyers revealed their worldview or inner convictions in various genres of literature, including scientific, journalistic, and artistic ones (poetics, prose, fiction, etc.).

The list of creative literary personalities of the end of the XIX century contains the following names of practicing Galician lawyers as M. Buchynsky, V. Levitsky (pseudonym of V. Lukych), I. Mandychevsky, A. Tchaikovsky. One of the lawyers, Meliton Buchynsky (1847–1903) worked in the city of Stanislaviv for 30 years. He was an active personality in public life starting from his students days (he studied at Lviv and Vienna universities), he maintained close relations with I. Franko, M. Pavlyk, M. Drahomanov. Besides professional duties he was actively engaged in collecting folklore, ethnographic material and information on dialects in the territories of Boykivshchyna, Hutsulshchyna, Pokuttya. His collected materials were published in the

well-known folklore two-volume editions of "Historical Songs of the Little Rus' People" (1874–1875) by V. Antonovich and M. Drahomanov as well as in "Folk Southern Russian Tales" (1869–1870) by I. Rudchenko; also his works regularly appeared in Ukrainian newspapers and magazines of the end of the XIX century (Hrytsyk, 1984, p. 43).

In the 1880s and 1890s M. Buchynsky as a folklorist, shared his collected material with I. Franko, M. Pavlyk, and V. Hnatyuk. Also he tried his hand in poetry. When still a student he compiled a collection of poems called "Collected by the Man from Pidhiria", which was later edited and reviewed by his friend L. Zaklynsky. In addition to this collection, he wrote several dozen more poetic works, written down in three manuscript notebooks. According to V. Kachkan, "there is a clear whiff of folklore in the most of these poems; they are dominated by appeals to the forces of nature in the hope of getting help in happy love, and in life" (Kachkan, 2012, p. 47). He sent some poems written in the 1880s to I. Franko for review and editing. He received positive feedback and recommendations, but the poems were not published (Halyk, 2011, p. 44).

Besides creative activity, M. Buchynsky also conducted linguistic research. On the basis of the collected materials he prepared information on several linguistic sections for the dictionary of the Ukrainian language, including "Dialects in the foothills" and "Galician speech peculiarities", certain parts for the chapters about Hutsul, Lemko, Pidhiria, and Podolsk dialects. He also was in charge of publishing a "Dictionary of Historical Terms". In addition to his own literary work, he tried his hand at translation. He translated a lot of Serbian folk songs, poems of German poet B. Gluck, the tragedy by Shakespeare "Julius Caesar", he also made some translations of Ukrainian folk songs into German (Kachkan, 2012, p. 49). M. Buchynsky's lexicographical materials found their place in the "Little Rus'-German Dictionary" compiled by E. Zhelekhivsky, a teacher from Stanislaviv.

M. Buchynsky was far from the only representative of his profession who was interested literature and philology along with social activities. His colleague Ivan Mandychevsky (1854–1925) also belonged to the Lviv circle of close associates of I. Franko, M. Pavlyk, and O. Terletsky. This Stanislaviv lawyer was also a suspect in the infamous trial of 1878 (the so-called "Socialist cases") and was sentenced to 1 month of prison for his activity. Starting from 1882 he practiced law

and became one of the most renowned experts in Austrian civil law in Galicia. His literary work started since his student days when he took part in the editing of the Lviv magazine "Druh" ("Friend"). Together with I. Franko he was working on the Ukrainian translation of the work of German economist G. Schell called "Socio-political supporters in Germany", which was published as a book in 1879 (Krekoten & Moroz, n.d.). He was a member of the social-political group "Prosvita" ("Enlightenment") and other Ukrainian societies, he was in charge of literary meetings organized in Stanislav for Ivan Franko and other famous Ukrainians. He created his own literary reconstruction of the historical literary work "Tale of Ihor's Host" on the basis of its Russian publication (1800). In his edition of "Tale of Ihor's Host" (1918) I. Mandychesky presented his alternative literary interpretation of the work in prose in both Ukrainian and German, as well as literary research on the origins and ideology of the ancient work (Andruxhiv & Arsenych, 1996, p. 25). The lawyer was a well-known bibliophile; therefore, he collected a large library which contained many valuable publications. At the end of his life he presented his book collection to the library of the T. Shevchenko Scientific Society in Lviv. Also, he was in charge of founding and running of the first Ukrainian bookstore in Stanislaviv in the early twentieth century. Not only did he take care of it as a devoted book lover, but he also made it a commercial success.

One more lawyer dealing with cultural and literary activity in particular was Volodymyr Levytskyi (1856–1938). He was a graduate of the Law Faculty of Lviv University (and he was known in the literary community under the pseudonym Vasyl Lukych). This man was engaged in literary and editorial activities since his student years as he was also a member of the student group at the editorial office of the magazine "Druh" ("Friend"). His stories and creative writings were published there as well as in other Lviv newspapers (e.g. "Lastivka" ("Swallow"), "Dilo" ("Action"), "Pravda" ("Truth")). In the 1880s, it was V. Levitsky-Lukych who became the editor-in-chief of the illustrated calendars and almanacs published under the auspices of the "Prosvita" society. In 1880 he published a research work on the folk poetess Marusya Churai in the "Zorya" ("Dawn star") magazine, and in 1881, together with I. Franko and I. Beley, he published a collection of Ukrainian poetry "The Rus' Anthology". After graduating from university he underwent legal practice in the cities of Bolekhiv, Stryi,

Stanislaviv, and he worked as an assistant notary and solicitor in the latter one. In between 1890–1896, the lawyer took over one of the most important areas of literary work – editing the literary and scientific journal "Zoria" ("Dawn star"). Thanks to V. Levitsky, the magazine became an all-Ukrainian media edition of public creative thought, as well as a platform for the defense of Ukrainian culture and the Ukrainian vernacular language and spoken word persecuted in Russia ("Nad svizhoiu mohyloiu", 1938). "Zoria" ("Dawn star") published works of a great variety of authors from the Dnipro region, who later became prominent Ukrainian writers, and this helped to strengthen Galicia's ties with the Dnipro region. In addition to literary and editorial work, V. Levitsky-Lukych was engaged in extensive publishing activities. He published a number of works by such Dnipro-Ukrainian writers as I. Nechuy-Levytsky, B. Hrinchenko, P. Myrnyi, O. Konysky, M. Kotsyubynsky, as well as a collection of works by S. Rudansky. In this way he made a great contribution to the popularity of Ukrainian literature among Galician Ukrainians, and assisted the development of Ukrainian publishing sphere.

For over 35 years V. Levitsky worked for as a notary in the village Vynnyky near Lviv. After retirement he continued to be a part of literary, ethnographic, and philosophical research. His most significant works of historical and philosophical nature included "Foreign Rus'", "Hungarian Rus, its development and current state" (1886), "How the Ukrainian people live in Austria" (1915), "Thoughts about life" (1928), "The main foundations of modern astrology" (1934), "Freedom of will in the light of modern physics" (1936), "Religion and Science: Easter Mysteries" (1938) (Andrusiak, 2009, p. 86).

Andriy Kos (1860–1918) was another lawyer on a list who was inclined to journalistic and literary work. Since his student years in the University of Vienna he became a correspondent for Lviv newspapers. After graduation he worked in Lviv as a lawyer for three years, and starting from 1896, for two decades straight on he was a county lawyer in Kalush. It was in this city that the lawyer became one of the leading Ukrainian public and cultural figures, an authoritative "organizer" of the county, as he was a chairman of the local "Prosvita" ("Enlightenment") society and founded a branch of the Peasant Bank (Kurovets, 1921). Together with Dr. I. Kurovets, they built the Ukrainian People's House in the city at their own expense, founded the first

local Ukrainian newspaper called "Kalusky Lystok" ("Kalush Leaflet"), and supported local cultural and educational activities. In 1900, Ukrainian voters elected A. Kos as their deputy to the State Council, the lower house of the Austrian parliament. He successfully combined political and parliamentary activities with public and creative work. His speeches and materials were published in many newspapers, and in between 1903–1905, together with V. Yavorsky and R. Sembratovych, he was in charge of publishing the bilingual Ukrainian-German magazine "Ruthenische Revue" (Rusyn affair) published in Vienna.

One of the most attention-grabbing literary publications of A. Kos was a futuristic essay published in the newspaper "Dilo" ("Action"). It was entitled "Lviv in a hundred years. Confession of Ivan Zalizniak". In it, the author described the Ukrainian future providing some fairly accurate predictions in terms of historical process. He was able to foresee a period of short Polish rule called Lesser Poland, Galicia gaining independence from Poland, the establishment of a Ukrainian university in Lviv, the unification of Ukrainian lands and the capital status of the Kyiv city. The words about the Ukrainian state becoming an international subject also became prophetic. "Ukraine, with its population of 50 million, is, together with the other great powers: France, England, Germany, Austria, and Italy, a decisive factor in Europe and in the world in general" (Kos, 1918). World War I brought on a dramatic change in the life of A. Kos. In 1915 he was arrested by the Russian occupation authorities as a so-called "mazepynets", and, therefore, he was taken to Siberia as a political hostage. Difficult living conditions and illness crippled his will to live; they resulted in a terminal illness that caused his death upon the return to the homeland.

Among the creative personalities of this first wave of Ukrainian lawyers who entered the professional and social arena at the end of the 19th century, there is a well-known writer Andriy Chaikovsky (1858–1935). His career as a lawyer began at the Faculty of Law, Lviv University. He was a prominent public figure due to his participation in student and public societies of Ukrainians in Lviv in the 1870s and 1880s. A contemporary and comrade of I. Franko, K. Levitsky, and E. Olesnytsky, he began an independent career as a lawyer in Berezhany, later changed his place of work several times and consequently worked in the cities of Skole, Rohatyn, Berezhany (once again), Sambir, and finally Kolomyia (since May 1919). He was an

authoritative lawyer, an active public figure, who was engaged in significant cultural, educational and economic work. At the same time, lawyer A. Chaikovsky devoted part of his time to literary work. His first literary steps resulted in an autobiographical literary memoir "Memories from Ten Years Ago" (1894) about the time he served as an officer in the Austrian army when it was trying to suppress movements for Bosnian independence from Austria. Soon, he published a series of short stories: "Uncle" (1895), "Brazilian prosperity" (1896), "Image of Pride" and "Recruit" (1897). His story "Olyunka" was a powerful declaration of a young writer who showed the realities of life of his time, and he received a lot of praise from I. Franko, O. Makovei and other literary critics for the artistic value of his works (Sedliar, 2010, pp. 21–22).

In the early XX century A. Chaikovsky began to work on historical topics, and he chose the Cossack period as a source of his interest and inspiration. Many researchers of his work praised the seriousness of the writer's approach to collecting material, his profound awareness of the ultimate need to learn the details of the military, social, domestic nature of the era. In the pre-war period Ukrainians associated the name of A. Tchaikovsky with his literary work rather than professional pursuits. His historical stories "Getting back the Sister" (1907), "Cossack Revenge" (1910), "Have Thanked You" (1913) gained wide popularity among Ukrainian youth, reviving the ancient Cossack times for its readers.

These works became predecessors of the great works of art, namely "Oleksii Kornienko", "Brothers-by-Oath" and "Towards Glory", as well as the novel "Sahaidachnyi" and others. It was in the postwar period of Chaikovsky's life (when he lived and worked in Kolomyia) that his literary activity reached its peak in terms of intensity and realization of creative ideas. He did not forsake the legal profession, still, he devoted a lot of time and effort to studying not only general sources and information about the Cossack era, but also issues related to the martial art of the Cossacks, their military and everyday routine. The main purpose of his literary research was to promote national self-awareness of Ukrainians in the artistic form. Through historical works and stories he provided descriptions of past national victories and historical glory. Therefore, it is no coincidence that the main characters of his works were prominent Cossack hetmans Petro Sagai-

dachny, Bohdan Khmelnytsky, and other Cossack leaders (Sedliar, 2010, pp. 24–25). In addition to the piety of the glorious past, the author used the artistic word to portray the best qualities of the main characters as role-models in terms of their adherence to civic duty and faith in victory.

It was far from easy task to simultaneously indulge into professional legal and literary work. Therefore, A. Chaikovsky used to say "it is a daily challenge to leave the Pegasus literary back and to mount the worn-out horse of case-solving, it is an extremely tiring thing that tears your soul into pieces" (Yakymovych, 2002, p. 12). Still, it was till the very end of his active life that A. Chaikovsky managed to proceed with his legal work, which he considered to be a part of civic service to his own people, and to combine it with literary work that served the same purpose.

At the turn of the century, the younger generation of Ukrainian lawyers embarked on the literary path. They already had paragons to follow both in terms of professional and social activities. This second wave included novelists L. Martovych and I. Semaniuk, poet M. Kichura, publicist M. Kozoris. Their creative work also could be traced back to their student days, and later it was refined in the period of professional and social work.

Les Martovych (1871–1916) occupied a special place in the Ukrainian literature of the time. He did not make it to his professional legal career despite his profound knowledge of Austrian law. Obtaining a law degree took for a decade and a half, and it was only in 1914 that L. Martovych received a doctorate in law, which opened the way to independent advocacy practice. All the time prior to it he had worked as an assistant lawyer in the offices of his colleagues, moving from place to place, consequently he had neither a steady income nor his own housing. Despite this, he was a good specialist, a subtle psychologist, a great life optimist and the driver of many campaigns.

L. Martovych wrote his first literary work – the story "The Non-Reader" when he was still as a high school student, and it was published at the expense of his friend V. Stefanyk as an independent manuscript. When I. Franko happened to read this story he voiced his ruthless verdict "Tell boy not to pick up a pen anymore, because he will not write anything worthy" (Budzynovskyi, 1930, p. 321), and these words

put off the young author for the total of the next twelve years. Yet, in 1900 he rediscovered his motivation to write thanks to his friend V. Budzynovsky. As a result there appeared two collections of short stories "The Non-Reader" (1900) and "The Stryboh's Gift" (1905), he also worked on the co-editing of the literary and scientific bulletin "Literaturno-naukovyi visnyk" in collaboration with I. Franko. His stories were centered on common Ukrainian peasants, whom the author ridiculed for ignorance and rightlessness, and at the same time he showed his appraisal for vitality, humor, perseverance and understanding of civic duty. As O. Gnidan put it, "in response to the current problems Martovych tried to relate to the most important issues of human life and humanity. His sharp insight never stopped at the surface of life, but penetrated the depths of phenomena, their innermost essence" (Hnidan, 1991, p. 19). L. Martovych even earned the title of "PhD in Peasantry-as-a-Way-of-Thinking" from his friends as he showed deep knowledge of the psychology of ordinary people and had the ability to emphasize their virtues and shortcomings in his works. A serious illness ruined his health. Being unable to work effectively as a lawyer, he lived on the farm of his friend I. Kuntsiv, where he wrote the story "Superstition" describing the life of Galician intellectuals. Although during the war he continued to write new works, all the delays with the publication and the beginning of the war itself almost put a full-stop at his creative work. According to I. Kuntsiv, even during the war L. Martovych showed a great interest in intellectual work, as well as in social and political life, he "tried to calculate all sorts of combinations concerning our future and never gave up on it" (Kuntsiv, 1916). The writer died prematurely in January 1916, so the biggest collection of his stories "Superstition" was published post mortem.

Along with A. Chaikovsky and L. Martovych, in the early twentieth century there appeared I. Semaniuk, who became known in Galician society under the pen-name named Marko Cheremshyna. Those who knew the lawyer well and in person appreciated his high professional and civic culture. It was back then, during his legal practice in the mountain town of Delyatyn in the Hutsul region, that he gained popularity among local Hutsuls as a skilled and easily-approachable defender in court. The effectiveness of his human rights activist's work was appreciated by his mentor, lawyer M. Lagodynsky,

who emphasized how easy-going his assistant was. As a result, most of the wronged Hutsul peasants went to Delyatyn to seek legal help from "Ivan", as they believed in professionalism and nobility of the lawyer. Having his independent legal practice in Sniatyn, I. Semaniuk fully corresponded to the image of a "peasant" lawyer – a person who had the highest recognition and authority of his people (S.Y. Kobuta & S.S. Kobuta, 2020, pp. 142, 144).

The literary activity of the lawyer was his moral outlet, a matter of psychological perception of the reality of that time. The first story "The Helmsman", written under the pseudonym Marko Cheremshyna, was published back in 1896. There the young author described the best features hutsuls: pride, a high sense of friendship, willingness to self-sacrifice, he also described the realities of the economic and social situation Hutsul region of the time (Hnidan, 1985, p. 13). In the following years he published his stories in various newspapers, and in 1901 there appeared the first collection of socio-psychological short stories "Karby". Afterwards there was time when the lawyer had to devote most of his time to public affairs. Yet, he did not abandon literature for good, and during the war he wrote a series of true and cruel short stories to depict the tragedy of the Ukrainian population. These stories made up the cycle "Village in the Times of a War". The early 1920s marked the third stage of his literary work as the author wrote collections of stories of domestic and psychological content "Verkhovyna" and "Parasochka". They were dedicated to the dear-to-his-heart people of the Hutsul region. Premature death of the author disrupted all the creative plans. The role and place of M. Cheremshina in the life of Galician Ukrainians was defined in the posthumous speech by his friend V. Stefanyk.

For several months I. Semaniuk had a serious associate in his professional work in the person of Mykhailo Kozoris (1887–1937). This young lawyer worked in Delyatyn for some time after he had graduated from the Lviv University. At the moment he already had some experience in the legal and social work in Kalush, where he was closely associated with the mentioned-above A. Kos. M. Kozoris continued his legal training in Deliatyn, filling in the position of I. Semaniuk until the beginning of the war. Like the majority of his fellow lawyers who found interest in literature, M. Kozoris was heavily influenced by works of Ivan Franko. Having met and spoken to

the renowned personality in the village of Kryvorivnia in the Hutsul region, the young lawyer believed in himself and this encounter encouraged him to engage in literature. At that time he was already publishing his journalistic and literary works in the press. In 1914 he published a collection of short stories "Taras, the Child". During the war, in 1915, the Russian occupation authorities accused M. Kozoris of being a "mazepynets" and, therefore, he was sent as a hostage to Siberia. After 1920 he remained in the Soviet Ukraine, working in the People's Commissariat of Justice. He was also engaged in literary work and became a member of the literary association "Western Ukraine". His works were published in the magazine "Zakhidna Ukraina" ("Western Ukraine"). He wrote collections of short stories, including "Two Forces" (1927), "Viche" and "It was a thief" (1928), "On the advice" (1929) "On the stone path", as well as several novels, i. e. "The village rises" (1929), "Chornahora Speaks" (1931), and "Blue Blood" (1932) (Barabash, 2011, pp. 266, 270–273). In 1933 M. Kozoris was arrested, charged with the membership in a secret "Ukrainian military organization" and sentenced to imprisonment. He served his time in northern Russia. In the autumn of 1937, along with many other Ukrainian cultural personalities, M. Kozoris was shot to death in the Sandormokh tract in Karelia.

Another Galician lawyer-writer Meletius Kichura (1881–1939) went through very similar experiences in his life. Being a graduate of the University of Vienna, he worked as a legal assistant in Kolomyia. At the same time he wrote poetry in the modernist style. He compiled several collections of poetry, including "Without the helm. Stanzas" (1910) and "Temri rassati" (1913). During the war he was mobilized into the Austrian army, captured by the Russians, and later he did not go beyond the Zbruch territory. In Soviet Ukraine he worked as a journalist, an instructor in cultural propaganda for the Central Committee of the Communist Party, a teacher of German at Kiev Art Institute. He belonged to the writers' organization "The Western Ukraine", and was the editor of the magazine with the same name. He published several collections of poetry, including "At the Start" (1929), "Steel Bleaks", "The Last Mohicans", "On the Eve" (1930). In 1933, being falsely accused of belonging to a fictitious "Ukrainian Military Organization" by the State Political Department of the USSR, he joined other Galician activists facing the same suspicions. M. Kichura was

sentenced to 10 years of imprisonment in camps and died there in 1939 (Bodnar, n.d.).

In the early XX century there was one more solicitor, namely Mykhailo Mochulsky (1875–1940), who began his career as a literary critic and writer. His professional career was typical of a Ukrainian lawyer under the Austrian rule. Having graduated from Lviv University, he chose the specialization in soliciting and had his legal practice in the notary offices of Lviv, Sanok, Mykolayiv on the Dniester, and received a doctorate in law. Before the war he worked as an assistant notary in Lviv. Under the Russian occupation he was arrested and deported to Russia. After the Ukrainian People's Republic was created, he participated in the preparation and signing of the Brest Peace Treaty with Germany and Austria-Hungary in 1918 as a lawyer-notary in the supporting staff of the young state delegation. Later he returned to Galicia and worked as a notary in Grimaylov, Ternopil, and since 1933 in Stanislavov.

Since his student days M. Mochulsky was interested in literature and tried his hand in journalism. While in Lviv, he became a member, and later a director of the Ukrainian Publishing Union, he was an employee of the literary-scientific bulletin "Literaturno-naukovyi visnyk", a member of the Shevchenko Scientific Group as well as a manager of the latter. He tried to write both poetry and fiction, but his biggest success was his literary research work as he was the author of numerous studies on T. Shevchenko, I. Franko, H. Alchevska, U. Kravchenko, O. Kozlovsky and others. M. Mochulsky's reviews combine two basic approaches: the assertion of realistic tendencies in the literature and the criticism of decadent ones (Oshchypok, 2004, pp. 182–183). His literary heritage included a real gem, a work on Tsertelev, the first collector of Ukrainian folk songs called "dumy" and Manchura, a famous ethnographer. This research work was published in 1931 under the "Bronze Bust". Another significant work was the book about Ivan Franko's creative heritage "Ivan Franko. Studies and Memories" (1938). Also, in 1936 he published a collection of his own stories for children "Opal Mist" (1936) (Doroshenko, 1942). In addition, M. Mochulsky worked in the translation field: he translated a collection of the Czech poet Ju. Zeyer, works of F. Nietzsche, and he also rendered works of V. Stefanyk into Polish.

Conclusions. Thus, at the turn of the XIX–XX centuries in Galicia, there appeared a new socio-professional group of Ukrainian intellectuals, which took a leading place in the social life of the region. In addition to their professional and socio-political activities, some Ukrainian lawyers were deeply engaged in literary work, which became a kind of spiritual safe haven from the burden of everyday life. Their literary work was an important component of life, a way of self-expression, which complemented their main legal work in a way. Their literary works depicted bitter reality of that time and hard life of fellow stateless people. Yet, they also served to show the best features of Ukrainians in literature.

Джерела та література

- Андрусяк, Т.Г.** (2009). Левицький Володимир Лукич. В В.А. Смолій та ін. (Ред.), *Енциклопедія історії України* (Т. 6: Ла-Мі, с. 85–86). Київ: Наукова думка.
- Андрухів, І., & Арсенич, П.** (1996). *Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848–1939 рр.* Івано-Франківськ.
- Барабаш, С.** (2011). Життєвий і творчий шлях М. Козоріса в історико-концептивному аспекті: стан дослідження проблеми. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах* (с. 265–276). Київ.
- Боднар, М.П.** (б.р.). Кічура Мелетій Омелянович. *Українська літературна енциклопедія*. Взято з https://slovyk.me/dict/literary-encyclopedia/КІЧУРА_Мелетій_Омелянович.
- Будзиновський, В.** (1930). Не-карієрович (Із споминів про Леся Мартовича). *Нові шляхи*, 2, 319–323.
- Галик, В.** (2011). Фольклорист, етнограф та юрист Мелітон Бучинський – станіславівський приятель Івана Франка. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 20, 42–50.
- Гнідан, О.** (1991). Талант могутній, невмирущий. В Л. Мартович, *Винайдений рукопис про руський край* (с. 5–19). Київ: Веселка.
- Гнідан, О.** (1985). *Марко Черемшина: нарис життя і творчості*. Київ: Дніпро.
- Горак, Р.** (1990). *Лесь Мартович: роман-есе*. Київ: Молодь.
- Грицик, М.І.** (1984). Фольклорист Мелітон Бачинський. *Українське літературознавство*, 43, 43–50.
- Дорошенко, В.** (1942, 14 лютого). Михайло Мочульський (1886–1940). *Львівські вісті*.

- Качкан, В.А.** (2012). *Постаті. Студії. Есеї. Вельвети. Рефлексії* (Т. 1–2; Т. 1). Івано-Франківськ: Місто-НВ.
- Кобута, С.Й., & Кобута, С.С.** (2020). «Мужицький» адвокат з Гуцульщини Іван Семанок (Марко Черемшина) (1874–1927). *Галичина*, 33, 137–148. doi: <https://doi.org/10.15330/gal.33.137-148>.
- Кос, А.** (1918, 5 травня). Львів перед ста роками. Спогади Івана Залізняка. *Діло*.
- Крекотень, В.І., & Мороз, М.О.** (б.р.). Мандичевський Іван Корнилович. *Українська літературна енциклопедія*. Взято з https://slovyk.me/dict/literary-encyclopedia/МАНДИЧЕВСЬКИЙ_Іван_Корнилович.
- Кунців, І.** (1916, 2 лютого). Лесь Мартович. *Діло*.
- Куровець, І.** (1921, 17 квітня). Д-р Андрій Кос. В третій роковини смерті. *Український вістник*.
- Над свіжою могилою. Володимир Левицький (Василь Лукич). (1938, 8 жовтня). *Діло*.
- Ощипок, Н.** (2004). Михайло Мочульський: повернення із забуття. *Парадигма*, 2, 178–190.
- Рубльов, О.С.** (1993). Михайло Козоріс: доля інтелігента. В П.С. Сохань (Ред.), *Український археографічний щорічник*, 2 (5), 104–122. Київ: Наукова думка.
- Седляр, Ю.О.** (2010). Літературна діяльність Андрія Чайковського як складова його громадської праці. В Б. Якимович (Ред.), *Визначні постаті України: Андрій Чайковський та Теофіл Окуневський (до 150-річчя від дня народження)* (с. 9–28). Львів: Афіша.
- Якимович, Б.** (2002). Андрій Чайковський: життя, творчість, громадсько-політична діяльність. В Б. Якимович (Ред.), *Андрій Чайковський. Спогади. Листи. Дослідження* (Т. 1–3; Т. 1, с. 6–24). Львів.

References

- Andrusiak, T.H.** (2009). Levyskyi Volodymyr Lukych [Levytskyi Volodymyr Lukych]. In V.A. Smolii et al. (Eds.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy – Encyclopedia of the History of Ukraine* (Vol. 6: La-Mi, pp. 85–86). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Andruxhiv, I., & Arsenych, P.** (1996). *Ukrainski pravnyky u natsionalnomu vidrodzhenni Halychyny: 1848–1939 rr. [Ukrainian lawyers in the national renaissance of Halychyna: 1848–1939]*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Varabash, S.** (2011). Zhyttievyi i tvorchyi shliakh M. Kozorisa v istoryko-kontseptyvnomu aspekti: stan doslidzhennia problemy [The life and creativity of M. Kozoris in the historical and conceptual aspect: the state of reseatch of the problem]. *Humanitarna osvita v tekhnichnykh*

- vyschchykh navchalnykh zakladakh – Humanities education in technical higher educational institutions* (pp. 265–276). Kyiv [in Ukrainian].
- Bodnar, M.P.** (n.d.). Kichura Meletii Omelianovych [Kichura Meletii Omelianovych]. *Ukrainska literaturna entsyklopediia – Ukrainian literary encyclopedia*. Retrieved from https://slovyk.me/dict/literary_encyclopedia/KICHURA_Meletii_Omelianovych [in Ukrainian].
- Budzynovskiy, V.** (1930). Ne-karrierovych (Iz spomyniv pro Lesia Martovycha) [Non-careerist (From memories about Les Martovych)]. *Novi shliakhy – New ways*, 2, 319–323 [in Ukrainian].
- Halyk, V.** (2011). Folkloryst, etnohraf ta yuryst Meliton Buchynskiy – stanislavivskiy pryiatel Ivana Franka [Folklorist, ethnographer and lawyer Meliton Buchynskiy – a friend of Ivan Franko from Stanislav]. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiā – Bulletin of the Precarpathian University. History*, 20, 42–50 [in Ukrainian].
- Hnidan, O.** (1991). Talant mohutnii, nevmyrushchyi [A powerful immortal talent]. In L. Martovych, *Vynaidenyi rukopys pro ruskyyi kraj – A manuscript about the Russian land was invented* (pp. 5–19). Kyiv: Veselka [in Ukrainian].
- Hnidan, O.** (1985). *Marko Cheremshyna: narys zhyttia i tvorchosti [Marko Cheremshyna: An essay on life and creative work]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].
- Horak, R.** (1990). *Les Martovych: roman-ese [Les Martovych: Novel-essay]*. Kyiv: Molod [in Ukrainian].
- Hrytsky, M.I.** (1984). Folkloryst Meliton Bachynskiy [Folklorist Meliton Bachynskiy]. *Ukrainske literaturoznavstvo – Ukrainian literary criticism*, 43, 43–50 [in Ukrainian].
- Doroshenko, V.** (1942, February 14). Mykhailo Mochulskiy (1886–1940) [Mykhailo Mochulskiy (1886–1940)]. *Lvivski visti – Lviv news* [in Ukrainian].
- Kachkan, V.A.** (2012). *Postati. Studii. Esei. Velvety. Refleksii [Figures. Research. Essays. Portraits. Reflections]*. (Vols. 1–2; Vol. 1). Ivano-Frankivsk: Misto-NV [in Ukrainian].
- Kobuta, S.Y., & Kobuta, S.S.** (2020). «Muzhytskyi» advokat z Hutsulshchyny Ivan Semaniuk (Marko Cheremshyna) (1874–1927) [Ivan Semaniuk, "manlish" advocate from Hutsulshchyna (Marko Cheremshyna) (1874–1927)]. *Halychyna – Galicia*, 33, 137–148. doi: <https://doi.org/10.15330/gal.33.137-148> [in Ukrainian].
- Kos, A.** (1918, May 5). Lviv pered sta rokamy. Spohady Ivana Zalizniaka [Lviv before 100 years. Memories of Ivan Zalizniak]. *Dilo – Work* [in Ukrainian].

- Krekoten, V.I., & Moroz, M.O.** (n.d.). Mandychevskiy Ivan Kornylovych [Mandychevskiy Ivan Kornylovych]. *Ukrainska literaturna entsyklopediia – Ukrainian literary encyclopedia*. Retrieved from https://slovnymk.me/dict/literary_encyclopedia/MANDYChEVSKYI_Ivan_Kornylovych [in Ukrainian].
- Kuntsiv, I.** (1916, February 2). Les Martovych [Les Martovych]. *Dilo – Work* [in Ukrainian].
- Kurovets, I.** (1921, April 17). D-r Andrii Kos. V treti rokovyny smerty [D-r Andrii Kos. On the third death anniversary]. *Ukrainskyi vistnyk – Ukrainian Herald* [in Ukrainian].
- Nad svizhoiu mohyloi. Volodymyr Levytskyi (Vasyl Lukych) [Over the new grave. Volodymyr Levytskyi (Vasyl Lukych)]. (1938, October 8). *Dilo – Work* [in Ukrainian].
- Oshchypok, N.** (2004). Mykhailo Mochulskyi: povnennia iz zabuttia [Mykhailo Mochulskyi: Return from being forlorn]. *Paradyhma – Paradigm*, 2, 178–190 [in Ukrainian].
- Rublov, O.S.** (1993). Mykhailo Kozoris: dolia intelihenta [Mykhailo Kozoris: Intellectual's fate]. In P.S. Sokhan (Ed.), *Ukrainskyi arkhografichnyi shchorichnyk – Ukrainian Archaeographic Yearbook*, 2 (5), 104–122. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Sedliar, Yu.O.** (2010). Literaturna diialnist Andriia Chaikovskoho yak skladova yoho hromadskoi pratsi [Literary work of Andrii Chaikovsky as a component of his social and public activity]. In B. Yakymovych (Ed.), *Vyznachni postati Ukrainy: Andrii Chaikovskiy ta Teofil Okunevskiy (do 150-richchia vid dnia narodzhennia) – Prominent figures of Ukraine: Andriy Tchaikovsky and Teofil Okunevsky (to the 150th anniversary of his birth)* (pp. 9–28). Lviv: Afisha [in Ukrainian].
- Yakymovych, B.** (2002). Andrii Chaikovskiy: zhyttia, tvorchist, hromadskopolitychna diialnist [Life, creativity, public political activity]. In B. Yakymovych (Ed.), *Andrii Chaikovskiy. Spohady. Lysty. Doslidzhennia – Andrei Chaikovsky. Memoirs. Leaves. Research* (Vols. 1–3; Vol. 1, pp. 6–24). Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2021 р.

УДК 94(477)(092)''19''

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228478

Вікторія ТЕЛЬВАК

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

Сергій КОРНОВЕНКО

доктор історичних наук, професор кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/U-4291-2018>

Бібліографічний опис статті: Тельвак, В., & Корновенко, С. (2021).

«У нас уся надія, вся сила тільки в селянському, мужицькому народі»: аграристський дискурс дореволюційної публіцистики М. Грушевського. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія, 6/48*, 180–198. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228478>.

**«У НАС УСЯ НАДІЯ, ВСЯ СИЛА ТІЛЬКИ
В СЕЛЯНСЬКОМУ, МУЖИЦЬКОМУ НАРОДІ»:
АГРАРИСТСЬКИЙ ДИСКУРС ДОРЕВОЛЮЦІЙНОЇ
ПУБЛІЦИСТИКИ М. ГРУШЕВСЬКОГО¹**

Анотація. Мета дослідження полягає у всебічному осмисленні аграристського дискурсу дореволюційної публіцистики

© Вікторія Тельвак, Сергій Корновенко, 2021

---

¹ Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

М. Грушевського. Методологічне підґрунтя становить міждисциплінарний підхід. Особливий акцент зроблено на структурно-функціональному системному аналізі історіографічних фактів та методі критичного аналізу документального матеріалу. Наукова новизна статті полягає у спробі комплексного аналізу селянознавчих сюжетів публіцистики М. Грушевського кінця XIX – початку XX ст. Висновки. Проведений історіографічний аналіз показав, що дореволюційна публіцистика М. Грушевського мала виразний селяноцентричний характер, спрямований на осмислення найбільш важливих для народного життя проблем. В своїх різнопланових текстах учений виступає як проникливий оглядач всіх аспектів життя селян по обидва боки Збруча. Цей всебічний аналіз давав йому аргументи для численних громадсько-культурних ініціатив (українізація народної школи, проведення аграрної реформи, започаткування орієнтованих на селянську аудиторію видавничих проєктів та ін.), покликаних вирвати українського селянина із замкненого кола патріархальних традицій і феодалських заборон, спрямувавши второваною західними сусідами дорогою модернізації. При цьому у вічі впадає довірливий і серйозний тон історика у зверненнях до свого селянського читача, намагання лише в діалозі з ним визначати майбутнє народу. Завдяки такій селяноорієнтованій риторичній ідеї М. Грушевського мали чималий вплив на українство його часу та значною мірою стали підставою для аграрного законодавства у роки Визвольних змагань.

Ключові слова: М. Грушевський; суспільно-політична публіцистика; аграристський дискурс; українське селянство; рецепція.

Viktoria TELVAK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (viktoriatelvak75@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4671-743X>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3026747/viktoria-telvak/>

Serhii KORNOVENKO

PhD hab. (History), Professor, Department of Intellectual Property and Civil Law Disciplines, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81, T. Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18031 (s-kornovenko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6268-2321>ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/U-4291-2018>

To cite this article: Telvak, V., & Kornovenko, S. (2021). «U nas usia nadiia, vsia syla tilky v selianskomu, muzhytskomu narodi»: ahrarystskyi dyskurs dorevoliutsiinoi publitsystyky M. Hrushevskoho ["Peasantry is our hope and strength": the agrarian discourse of pre-revolutionary journalism of M. Hrushevsky]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 180–198. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228478> [in Ukrainian].

"PEASANTRY IS OUR HOPE AND STRENGTH": THE AGRARIAN DISCOURSE OF PRE-REVOLUTIONARY JOURNALISM OF M. HRUSHEVSKY

Summary. *The purpose of the research is to comprehensively analyse the agrarian discourse of pre-revolutionary journalism of M. Hrushevsky. The methodological basis is an interdisciplinary approach with particular emphasis on the structural-functional systematic analysis of historiographical facts and the method of critical analysis of documentary material. The scientific novelty of the article lies in the attempt to comprehensively analyse M. Hrushevsky's appeal to peasantry in his journalism of the late XIX – early XX centuries.*

Conclusions. *The conducted historiographical analysis has shown that the pre-revolutionary journalism of M. Hrushevsky focused on peasants and the most important problems of their lives. In his various texts, the scholar reveals himself as an insightful observer of all aspects of peasant life on both sides of Zbruch. This comprehensive analysis provided Hrushevsky with arguments for numerous socio-cultural initiatives (Ukrainization of the public school, agrarian reform, the launch of projects aimed at the peasant audience, etc.) designed break the vicious circle of patriarchal traditions and feudal prohibitions and guide peasants towards modernization. At the same time, the trusting and serious tone of the historian in his appeals to his reader, his encouragement take destiny into their hands make Hrushevsky's writing style so distinct. Due to such peasant-oriented rhetoric, M. Hrushevsky's ideas had a significant impact on the Ukrainians of his*

time and largely became the basis for agricultural legislation during the War for independence.

Key words: *M. Hrushevsky; socio-political journalism; agrarian discourse; Ukrainian peasantry; perception.*

Постановка проблеми. Публіцистична спадщина Михайла Грушевського – доволі добре вивчена на сьогодні частина його різнопланової творчості. Свідченням цього є дисертаційні та монографічні праці, як і чимала кількість статейних публікацій. Водночас опрацьовуючи численні сюжети й проблеми публіцистичного доробку вченого, дослідники невинувато мало звертають увагу на концептуальний вимір питання, тобто на ті провідні світоглядні ідеї, що визначали змістові акценти текстів Грушевського-журналіста. Чи не найбільше в цьому плані згадується про соборницький нерв творчості історика, що структурував всю його діяльність – як наукову, так і громадську.

Цілком поділяючи таке розуміння, звернемо увагу на потребу з'ясування інших світоглядних домінантів національного служіння М. Грушевського. Так, при опрацюванні його громадських дописів у вічі впадає значна зануреність у найрізноманітніші аспекти селянської проблематики. Численність, різноплановість і полісюжетність цих текстів дає підставу говорити про свідоме конструювання ученим власної аграристської моделі, що є цілком незауваженою проблемою у грушевськознавстві. Натомість важливість її осмислення безсумнівна з огляду на лідерство автора «Історії України-Руси» в тогочасному українському русі та популярність його ідей серед широкого загалу симпатиків і опонентів. Опрацювання цієї складної проблеми вважаємо за доречне розпочати зі з'ясування селянознавчих акцентів публіцистики М. Грушевського кінця XIX – початку XX ст.

Аналіз джерел і останніх досліджень. Джерельну основу нашої розвідки склали різнопланові публіцистичні праці М. Грушевського кінця XIX – початку XX ст., в яких обговорюється селянська проблематика. Всі ці тексти вченого на сьогодні перевидано у перших трьох томах академічного зібрання його творів. Серед найбільш вартісних спеціальних історіографічних опрацювань згадаємо вдалу спробу з'ясування Віталієм Масненком селянознавчих сюжетів історіографічної спадщини М. Грушев-

ського (Масненко, 2004) та дослідження Світланою Паньковою (Панькова, 2004–2005) і Віталієм Тельваком (Тельвак, 2018; Тельвак & Журавльов, 2020) селянських видавничих проєктів історика. Втім, у цих та інших опрацюваннях практично обійдена увагою проблема селянознавчої складової громадської публіцистики вченого, що й зумовило актуальність нашої розвідки.

Метою статті є осмислення аграристського дискурсу до революційної публіцистики М. Грушевського.

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи генезу селянознавчих зацікавлень М. Грушевського, вкажемо на домінуючі впливи при формуванні його світогляду популярної серед українських інтелектуалів ХІХ ст. народницької ідеології. Її видатними теоретиками були як авторитетні для вченого творці академічного українознавства Микола Костомаров та Михайло Максимович, так і його безпосередні київські вчителі Володимир Антонович і Олександр Кониський. Зрештою, сам історик у зрілому віці зізнавався, що «коли я піввіку пізніше брав сміливість договорювати сі тези до останнього слова [...] я тільки називав поіменно ті тези, ті погляди, ті зіставлення, які давав сей наш перший ректор [М. Максимович]» (Грушевський, 1984, с. 138). Цілоком поділяючи переконання вчителів, М. Грушевський в інавгураційній лекції у Львівському університеті на початку жовтня 1894 р. наголошував: «Народ, маса народна зв'язує їх [періоди української історії] в одну цілість, і єсть, і повинний бути альфою і омегою історичної розвідки. Він – з своїми ідеалами й змаганнями, з своєю боротьбою, поспіхом і помилками – єсть єдиний герой історії. Зрозуміти його стан економічний, культурний, духовий, його пригоди, його бажання й ідеали – єсть мета нашої історії» (Грушевський, 2002а, с. 73).

Відповідно до цієї історіософської максими М. Грушевський конструював не тільки історіографічний дискурс, але й свою громадську працю, найбільш яскравим проявом якої була саме публіцистика. На її сторінках учений неодноразово заявляв, що категорія «селянство» є ключовою для розуміння логіки розгортання українського модерного руху. Так, виступаючи 1 листопада 1898 р. на науковій академії, влаштованій з нагоди столітніх роковин відродження української літератури, М. Грушевський наголосив, що головною її ознакою стало намагання показати

українського селянина активним речником свого народу. «Коли люди, – пояснював історик, – [...] замість етнографічних студій [стали] пробувати вивести на сцені чи в книжці українського селянина і дати йому самому говорити за себе, – се рішило справу» (Грушевський, 2002d, с. 115). Поряд із літературою, фокусування на інтересах селянської верстви стало також маркером нової української історіографії, що її творцем був М. Костомаров: «З-за історії воєн і попечительних заходів власті починає виступати в його очах все виразніше сіра народна маса, об'єкт адміністративних попечень, видвигнений народниками на перший план як носитель дійсної правди народного життя, властитель безцінних скарбів народної творчості» (Грушевський, 2005h, с. 403).

Осмислюючи феномен українського селянства, М. Грушевський, як і належиться досліднику, насамперед змальовує його історичну еволюцію від одного із суспільних прошарків до чи не єдиного репрезентанта українства. Наслідуючи історіософську риторичку романтиків, М. Грушевський пише: «Після того як вищі верстви покинули свою народність, селянство стало основою в понятті української національності». З огляду на це, продовжує історик, «потреби й завдання українського селянства – се нині потреби й завдання українства» (Грушевський, 2002с, с. 458). В історії селянства ХІХ ст. учений цілком слушно виокремлює знакові для народу дати звільнення від кріпосницької залежності. Для української нації, твердить М. Грушевський, представлені мільйонами селянства з незначними купками півсвідомої інтелігенції, скасування кріпацтва відкривало перспективи поширення в народні маси освіти, культури, загальнолюдських і національних інтересів, що з часом призвело до помітних свідомісних зрушень. З огляду на це, наголошує вчений, без розкріпощення селянства «були б неможливі результати національного розвою, осягнені за сі п'ятдесят літ» (Грушевський, 2005а, с. 420).

Діагностуючи становище сучасного собі селянства, М. Грушевський вказує на певні особливості його життя в Австро-Угорській і Російській імперіях. Втім, незважаючи на ментальні, віровизнавчі та деякі господарські відмінності, вчений відготовує доволі подібні проблеми, що з ними щоденно був змушений стикатися український селянин по обидва боки Збруча. Вони були спричинені тим, що селянське населення українських теренів

здебільшого було малоземельним, економічно залежним від представників великого землеволодіння і перебувало під гнітом потрійного союзу – бюрократичної влади, привілейованого дворянства і великого землеволодіння. Таким чином, гніт національний посилювався гнітом економічним і культурною перевагою, а на всьому просторі української території національна проблема перепліталася нерозривно з соціально-політичною й економічною. Підсумовуючи ці спостереження, М. Грушевський наголошує: «Український елемент – це не лише окрема народність, це, значною мірою, окремих клас – клас дрібних сільських власників, який потребує соціально-політичних і економічних реформ уже хоча б для того, щоб здійснити ті громадянські й національні права, які вже визнані за ним на папері» (Грушевський, 2005с, с. 90).

Переводячи в практичну площину згадане переконання, М. Грушевський дедалі частіше береться за публіцистичне перо, пропонуючи для обговорення моделі багатьох реформ та обґрунтовуючи потребу їхнього якнайшвидшого втілення. Першими, за часом, такі ініціативи стосувалися галицьких земель. Потрапивши до конституційної Австро-Угорщини, вчений зустрівся там з доволі добре налагодженим українським громадським життям. Втім, на його переконання, лідери галицького політикуму все ж недостатньо уваги приділяли потребам свого селянства, котре складало, за підрахунками історика, 2 885 000 або 93,7 % всіх українців Дунайської монархії. Причини такого деякого легковаження інтересами селянства полягали в небажанні галицьких провідників надмірно загострювати конфлікт із господарями краю поляками. Йшлося про те, що більшість землі перебувала у руках представників польської шляхти. Таким чином, аграрне питання неодмінно набувало виразних рис міжнаціональної боротьби.

Майстерно володіючи пером публіциста та досконало орієнтуючись у проблемах генези польсько-українського протистояння в Галичині, М. Грушевський відстоював право українців на рівноправне з поляками управління краєм, зрілість культурних і політичних домагань співвітчизників. Оцінюючи характер польсько-українських взаємин, учений зазначав, що в умовах конституційної держави, якою була Австро-Угорщина, «Галичина стала пробним каменем для польсько-українських відносин». Система управління Галичиною, що склалася в ХІХ ст., в усьому супе-

речила національним інтересам українського населення. Завоювавши довір'я центрального австрійського уряду, польські шляхетські кола отримали край у своє повне і безконтрольне управління. У статтях, присвячених цій проблемі, вчений виділив три основні проблеми, навколо яких розгорталася польсько-українська конфронтація: аграрне питання, виборча реформа, проблема українізації народної освіти. Ці проблеми не були вирішені впродовж останніх десятиліть ХІХ ст., без розв'язання їх, як справедливо зазначав львівський професор, повноцінний культурно-національний розвиток українців Австро-Угорщини був неможливий.

В аспекті вирішення аграрного питання М. Грушевський ініціював створення державного земельного фонду шляхом викупу землі у великих землевласників і наділення з нього ділянками малоземельних селян. Це мало б, слушно зауважував він, не тільки піднести добробут більшості населення, але й помітно зменшити міжнаціональний антагонізм у краї. Не менш назрілою для українського публіциста була реформа виборчого законодавства у напрямку запровадження загального виборчого права, котре мало би прийти на зміну куріальному. Її реалізація, твердить М. Грушевський, дозволила би нарешті стати українцям дійсними господарями свого краю через суттєве збільшення представництва у місцевому парламенті. Реагуючи на закиди польських публіцистів про недостатню політичну культуру «руського хлопа», історик відзначив чималу громадську свідомість українських селян. Уважно стежачи за їхнім спротивом польській домінації, М. Грушевський наголосив, що «боротьба за загальне й пряме виборче право та вибори до парламенту виявили серед селянства, яке становить головну масу українського населення Австрії, таку політичну свідомість, такий організаційний такт, таке напруження громадської енергії, якого від "темного хлопа" ніхто б не сподівався ще зовсім недавно» (Грушевський, 2005е, с. 117).

Особливо ж актуальним для українського селянина, на переконання історика, було освітнє питання. Аналізуючи сучасний йому невідрадний стан галицького шкільництва, викликаний польським пануванням у всіх сферах життя, М. Грушевський апелює до законодавчої бази австрійської держави. Так, він нагадує своїм польським опонентам, що 19 параграф Конституції з 1867 р.

визнає рівноправність усіх мов у школі і гарантує право кожної національності в державі навчатися своєю рідною мовою (Грушевський, 2002b, с. 165). Втім, польська політична верхівка краю приймала щораз нові поправки до загальнодержавних законів, котрі фактично закріпили панівне становище польської мови і поляків в освітній сфері Галичини. Серед недоліків такого становища М. Грушевський найперше відзначає засилля, всупереч дидактичним вимогам, польських педагогів в сільських школах із переважаючим українським національним складом (Грушевський, 2005h, с. 393–394). В таких школах, аргументовано твердить учений, аналізуючи численні факти, польські вчителі займаються не стільки освітою дітей, скільки денационалізацією українського підростаючого покоління, вдаючись при цьому до цілком непедагогічних, а нерідко й відверто кримінальних учинків.

Вихід з такої складної для українців ситуації М. Грушевський бачив у закладанні приватних українських народних шкіл, твердячи, що «тих шкіл ніколи не матимемо забагато» (Грушевський, 2005с, с. 78). Закликаючи галицьке громадянство до матеріальних пожертв на цю шляхетну справу, учений переконував, що «сотворення національної школи являється одною з найсильніших запорук національного відродження» (Грушевський, 2005d, с. 69). При цьому історик закликав не стільки до формальної націоналізації народної школи – тобто введення в ній викладової української мови, скільки до пристосування всієї навчальної програми до «потреб української суспільності, її життя, її завдань і обставин».

Польські оглядачі громадської діяльності М. Грушевського безапеляційно негативно поставилися до його пропозицій полегшити життя українського селянина, оскільки це мало б відбутися коштом суттєвого обмеження польського «*prawa posiadania*». Вченому закидали політичну агітацію селян та навіть заклики до масового спротиву узвичаєним галицьким порядкам. Польська преса не соромилася навішувати на шанованого вченого ярлики «політичного дилетанта», «вождя наукового і політичного радикалізму галицьких русинів», «соціаліста з переконання» і, навіть, «гайдамацького заспівувача» (Тельвак, 2006).

Не меншою проникливістю й уважністю була позначена публіцистика М. Грушевського, присвячена осмисленню всіх

сторін життя наддніпрянського селянина. Як тільки в Російській імперії були проголошені конституційні свободи, вчений одразу занурився в політичне життя держави, пропонуючи рецепти вирішення багатьох назрілих для українства питань. Як і випадку з Галичиною, у фокусі адресованої російському читачеві публіцистики історика перебували проблеми селянства як найбільш численного виразника українства. Потребу їх вирішення помітно активізували події початку 1906 р., коли в Росії пройшли вибори до I Державної Думи. Як відомо, у Думі була створена Українська парламентська громада (УПГ), що нараховувала 45 депутатів. УПГ складала представники різних політичних поглядів і соціального статусу, але їх об'єднувало бажання поліпшити становище України. Більшість інтелігенції УПГ належало до партії кадетів, а значне число селян – до фракції «трудовиків». Тому, незважаючи на спільну національну платформу, консолідувати таку різношерсту парламентську громаду було нелегко. Це завдання взяв на себе лідер тогочасного українського руху М. Грушевський. Приїзд історика до російської столиці мав велике значення для українських депутатів I Думи. Як зазначав свідок і учасник тих подій Дмитро Дорошенко: «Грушевський уважався всіма нами за провідника українського національного руху в Росії. Його великі наукові й громадські заслуги, його надзвичайний організаторський талант, створили йому великий авторитет і глибоку пошану. Він був у наших очах символом всеукраїнського єднання, його слово було для нас за тих часів законом. Він був саме в розцвіті своїх сил, повний енергії і широких планів. З прибуттям Грушевського до Петербургу всі підпорядкувалися йому беззастережно, і він став ідейним провідником, як редакції "Українського вестника", так і Української парламентської громади» (Дорошенко, 1949, с. 83).

Оскільки більшість в УПГ становили селяни, М. Грушевський сфокусувався на політичному консультуванні новообраних парламентарів. Після активного спілкування у вченого склалося переконання, що серед них були «справді одиниці дуже інтелігентні і свідомі, але більшість попало в послі зовсім przypadково і тільки тут присвоює собі перші початки політичної освіти» (Грушевський, 1907b, с. 54). М. Грушевському вдалося знайти спільну мову з селянами, а подібні зібрання УПГ за участю

львівського професора стали своєрідною школою для них. Його дуже тішило те, що серед депутатів-селян було чимало свідомих українців, які готові боронити національні постулати. М. Грушевський з помітною гордістю відзначав: «[...] Українське селянство показує таку величезну – як на обставину свого життя – силу інтелігенції, політичного і суспільного розуміння, горожанського виховання, що повинно розвіяти всякі песимістичні гадки щодо будучності російської України в ліпших конституційних обставинах» (Грушевський, 1907b, с. 55).

З огляду на домінування селян в УПГ, М. Грушевський особливу важливість надавав вирішенню аграрної справи. Жоден інший народ імперії Романових, наголошував історик, не був зацікавлений більш за все у його вирішенні, як українці. За твердженням М. Грушевського: «До мотивів загальнодемократичного характеру тут з надзвичайною силою прилучається мотив національний» (Грушевський, 1907a, с. 99). Це відбувається внаслідок того, що більшість безземельних селян були українці, а великі землевласники – росіяни, поляки чи зросійщені земляки. Тому, на думку вченого, справедливе вирішення земельного питання «віддасть українському народові-нації зароблене, заграбоване від нього, отже буде тим виглажена до певної міри, одна з історичних кривд, завдана йому, буде сповнений акт історичної справедливості супроти нього» (Грушевський, 1907a, с. 101).

Аграрне питання М. Грушевський традиційно пов'язував із національним. Його, на думку вченого, треба було вирішувати поетапно. Спочатку Дума повинна прийняти загальноімперський закон про вимушене відчуження в інтересах землеробів всякого роду земельних надлишків, чи то за викуп, чи без нього. Потім з них створюється земельний фонд, з якого селяни будуть отримувати в користування земельні наділи. На місцях мали бути запроваджені земельні комітети, які, враховуючи чинники економічні й етнографічні, почали б попередню роботу по обміру земель. При цьому М. Грушевський висловив важливе застереження: «Не можна дозволити загальноімперського земельного фонду, бо це посилить централізацію держави» (Грушевський, 1906, с. 81). Також він звертав увагу, що вирішувати аграрне питання треба паралельно з децентралізацією держави на принципах обласної і національно-територіальної автономії. Вчений намагався переконати селян,

що тільки при запровадженні федеративного устрою можливе справедливе вирішення аграрного питання. Відзначимо, що незважаючи на переваги аграрного проекту М. Грушевського, він так і не став предметом парламентських дискусій ні першого, ні наступного скликань, хоча саме таку долю пророкував йому Іван Франко, відзначаючи його «радикальний принцип і поміркованість [...] у переведенню» (Франко, 1906, с. 337).

Розгон І Думи став тяжким ударом для всіх свідомих українців, адже в країні вкотре запанувало беззаконня. З невдач української фракції І Думи М. Грушевський виніс «само собою зрозумілу аксіому, що чисто політична національна робота майже неможлива, коли вона не опирається на роботу культурну. Що без добре поставленої преси, популярних видань, інформаційних публікацій і організаційного, систематичного знайомства своїх і чужих з нашими змаганнями і завданнями неможлива чисто політична агітація, неможливий успіх ні в організації, ні в здійсненні своїх постулатів [...], для сього треба мати ліпшу і сильнішу пресу, сильніші й чисельніші просвітні і культурні організації, а перед усім сильний організаційний дух, ніж який ми бачили» (Грушевський, 2002е, с. 372).

Обґрунтовуючи необхідність появи української масової преси на Наддніпрянщині, М. Грушевський у своїй публіцистиці особливо великого значення надавав просвітницькій роботі на селі. Бо лише багатомільйонне селянство, на його переконання, було тією надійною силою, на підтримку якої могли розраховувати діячі українського національно-визвольного руху. Однак на початку ХХ ст. селянство в своїй переважній більшості залишалось національно несвідомим. Пробудити його національні почуття прагнув своєю видавничою діяльністю М. Грушевський. Він переконував: «Треба і організації для розповсюдження української книжки на селі, треба по селах прихильної, значить – також привчасної вже до української книжки інтелігенції, яка б ту українську книжку ширила, сільських читачів до неї заохочувала. Треба нарешті, щоб та українська книжка відповідала на ті життєві питання – політичні, суспільні, економічні, господарські, які підіймаються вже тепер серед освіченого селянства, а з дальшим розвоєм свободи й політичного життя в Росії, будуть виступати все сильніше. Инакше українське село лишиться таким далеким

від українського літературного руху, як російське село від недавної великої російської літератури» (Грушевський, 1907с, с. 17), – зазначав М. Грушевський. В цих рядках відображені головні напрямки громадської діяльності історика по відношенню до селянства, які він намагався втілювати в життя.

Сприяти просвітницькій роботі мав заснований М. Грушевським ілюстрований тижневик «Село», який вийшов у світ у вересні 1909 р. Новостворена газета мала виразну селянську та популяризаторську орієнтацію. В легкій і доступній формі вона подавала інформацію про події в Україні і за її межами. М. Грушевський наголошував на тому, що «Село» призначається для людей, «котрі не мають ані часу, ані змоги читати великих щоденних газет», і вони «могли з сеї малої газети короткими і простими словами на своїй мові довідатись про все важніше, до всього доходити, просвічуватись» (Грушевський, 2005b, с. 287). До співпраці в газеті «Село» вчений залучив добірні літературні сили з України. Серед її співробітників були В. Винниченко, А. Кримський, В. Самійленко та ін. Сам М. Грушевський за час існування газети опублікував у ній 84 статті (Тельвак, 2018). Вихід у світ першого номера «Села» високо оцінив Михайло Коцюбинський, відзначивши в листі до М. Грушевського: «Тільки що прочитав перше число "Села" і спішу поділитися з Вами своїми враженнями. А вони якнайкращі. Число складене дуже цікаво, статті, особливо деякі, написані не тільки просто, але й талановито і читаються з великим інтересом. Зовнішній вигляд і ілюстрації – все це робить найкорисніші враження. Такої селянської часописи у нас досі ще не було. Взагалі ж можна поздоровити вас і всіх кому дорога народна справа з великим придбанням, бо те, що досі було тільки мрією (гарна селянська газета) – нарешті зреалізувалось» (Гісцова, 1992, с. 292) [підкреслення М. Коцюбинського – авт.].

Соціальна й національна спрямованість газети очікувано не сподобалася владі. Видання знаходилося під пильним цензурським оком. Близька участь М. Грушевського у «Селі» наклікала на нього увагу Київської жандармерії. Проіснувало «Село» з великими труднощами до лютого 1911 р. «Рівно рік і шість місяців скінчилося тепер, як стали ми видавати отсю газету, бажаючи по силам нашим послужити освіті й оśвідомленню нашого тру-

дящого народу, – писав в заключному номері до читачів М. Грушевський. – Пильнували ми по совісті нашій се діло сповнити, але се ставало все тяжче і тяжче. Тяжко видавати тепер справедливу часопись взагалі, а ще тяжче українську, а ще гірше селянську українську» (Грушевський, 2005b, с. 280). В цих заключних рядках учений в узагальнюючій формі вклав свій біль за переслідувану українську пресу. Після остаточного закриття газети М. Грушевський ще раз висловив своє щире занепокоєння, що «утрата органа, який встиг здобути собі добру репутацію і довір'я нашого селянина – все таки прикрий убиток в нашім молодім і не багатім національнім життю» (Грушевський, 2005g, с. 188).

Незважаючи на свавілля цензури, брутальні цькування в російській шовіністичній пресі та надокучливий нагляд поліції, М. Грушевський не припиняв орієнтованої на селянську аудиторію видавничої діяльності. Замість закритого «Села» він почав видавати нову газету «Засів», яка виходила протягом 1911–1912 рр. Щоби зменшити репресії з боку влади до нової газети, М. Грушевський передав редакцію групі українських письменників. Однак, зміна редакції не зупинила потоку штрафів та заборон, що обрушилися на неї з першого ж числа. Відзначимо, що проблематика обох видавничих проектів львівського професора була доволі подібною. Найбільше автори газет переконували свого читача в потребі активного ставлення до вирішення власних проблем, агітували за рідномовне навчання, пояснювали переваги сільської кооперації та впровадження сучасних землеробських практик тощо.

Подібно як це було у випадку польських оглядачів громадської праці М. Грушевського, російські публіцисти також поставилися до неї з помітними застереженнями. Найбільш же непримирено були сприйняті саме аграрні ініціативи історика, спрямовані на передачу українському селянству земель великих власників. Вченому закидали мало не пропаганду соціалістичних ідей і підбурювання селянства до бунту (Тельвак, 2010). Ще більшою конфліктністю з боку влади було позначене ставлення до видавничих проектів М. Грушевського. Так, один із помічників ученого Юрій Тищенко-Сірий писав йому до Львова: «Скрізь не тільки по школах а й по залізницях розіслано циркуляри, що забороняють виписувати "Село". В багатьох місцях уважають "Село" органом нелегальним. А Катеринославський губернатор

зробив навіть запитання до Київського губернатора чи дійсно існує "Село" дозволеним, чи єсть се газета підпільна» (Панькова, 2004–2005, с. 42).

Висновки. Підсумовуючи дореволюційну публіцистику М. Грушевського, вкотре відзначимо її виразний селяноцентризм. В своїх різнопланових текстах учений виступає як проникливий оглядач всіх аспектів народного життя по обидва боки Збруча. Цей всебічний аналіз давав йому аргументи для численних громадсько-культурних ініціатив, покликаних вирвати українського селянина з замкненого кола патріархальних традицій і феодальних заборон, спрямувавши второваною західними сусідами дорогою модернізації. При цьому у вічі впадає довірливий і серйозний тон історика у зверненнях до свого селянського читача, намагання лише в діалозі з ним визначати майбутнє народу. Завдяки такій селяноорієнтованій риторичі, ідеї М. Грушевського мали чималий вплив на українство його часу та значною мірою стали підставою для аграрного законодавства в роки Визвольних змагань.

Джерела та література

- Гісцова, Л. (1992). Листи Михайла Коцюбинського до Михайла Грушевського. *Записки НТШ, ССХХІV*, 289–294.
- Грушевський, М. (1906). Вопрос дня. *Український вестник*, 2, 79–81.
- Грушевський, М. (1984). «Малоросійські песни» Максимовича і століття української наукової праці. *Український історик*, 1–4, 133–141.
- Грушевський, М. (1907а). Аграрне питання. *З біжучої хвили* (с. 99–104).
- Грушевський, М. (2002а). Вступний виклад з давньої історії Русі. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 1, с. 65–74). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М. (2005а). Два ювілеї. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 2, с. 418–421). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М. (2005б). До наших читачів. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 3, с. 287). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М. (2005с). За рідну школу. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 3, с. 78–79). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М. (2002б). Листи з над Полтви. Лист третій. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 1, с. 161–187). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М. (2005д). Наша школа. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 3, с. 69–73). Львів: Видавництво «Світ».

- Грушевський, М.** (2005e). Недооцінюванне. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 2, с. 183–188). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2002c). Справа українських катедр і наші наукові потреби. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 1, с. 458–484). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (1907b). У українських послів Російської Думи. *З біжучої хвили* (с. 52–61).
- Грушевський, М.** (2005f). Українська історіографія і Микола Костомаров. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 2, с. 397–411). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2002d). Українсько-руське літературне відродження в історичнім розві українсько-руського народу. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 1, с. 111–116). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2005g). Українці. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 3, с. 86–129). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2005h). Шкільна справа в Галичині. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 3, с. 393–394). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (2002e). Після думи. В М.С. Грушевський, *Твори* (Т. 1–50; Т. 1, с. 369–372). Львів: Видавництво «Світ».
- Грушевський, М.** (1907c). Українство і питання дня в Росії. *З біжучої хвили* (с. 17–25).
- Дорошенко, Д.** (1949). *Мої спомини про давнє минуле 1901–1914*. Вінніпег, Манітоба.
- Масненко, В.В.** (2004). Селянство в історичній концепції Михайла Грушевського. *Український селянин*, 8, 47–50.
- Панькова, С.** (2004–2005). Михайло Грушевський і народна газета «Село» у світлі мемуарних та епістолярних джерел. *Український історик*, 3–4/1, 25–46.
- Тельвак, В.** (2010). «Ересіарх українського движениа» (рецепція творчої спадщини М. Грушевського в російському правомонархічному середовищі першої третини ХХ ст.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 20, 131–154.
- Тельвак, В.** (2018). Культурна політика Михайла Грушевського як редактора селянських газет. *Український селянин*, 19, 127–133.
- Тельвак, В.** (2006). Постаць Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець ХІХ–ХХ ст.). *Український історичний журнал*, 5, 67–82.
- Тельвак, В., & Журавльов, С.** (2020). Mykhailo Hrushevsky's editorial projects for peasants: ideology, topics, perception. *Український селянин*, 23, 78–81.

Франко, І. (1906). Українська трибуна в Росії. *Літературно-науковий вісник*, 35, 331–339.

References

- Histsova, L.** (1992). Lysty Mykhaila Kotsiubynskoho do Mykhaila Hrushevskoho [Letters of Mykhailo Kotsyubynsky to Mykhailo Hrushevsky]. *Zapysky NTSh – Notes of SSS*, CCXXIV, 289–294 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1906). Vopros dnya [Question of the day]. *Ukrainskiy vestnik – Ukrainian Bulletin*, 2, 79–81 [in Russian].
- Hrushevskiy, M.** (1984). «Malorossiiskii pesny» Maksymovycha i stolittia ukrainskoi naukovoï pratsi ["Little Russian Songs" by Maksimovich and the century of Ukrainian scientific work]. *Ukrainskiy istoryk – Ukrainian historian*, 1–4, 133–141 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1907a). Ahrarne pytannia [Agrarian question]. *Z bizhuchoi khvyli – From the running wave* (pp. 99–104) [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2002a). Vstupnyi vyklad z davnoi istorii Rusi [Introductory account of the ancient history of Russia]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 1, pp. 65–74). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005a). Dva yuvilei [Two anniversaries]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 2, pp. 418–421). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005b). Do nashykh chytachiv [To our readers]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 3, p. 287). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005c). Za ridnu shkolu [For home school]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 3, pp. 78–79). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2002b). Lysty z nad Poltvy. Lyst tretii [Letters from over Poltava. The third letter]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 1, pp. 161–187). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005d). Nasha shkola [Our school]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 3, pp. 69–73). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005e). Nedootsiniuvannie [Underestimation]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 2, pp. 183–188). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2002c). Sprava ukrainskykh katedr i nashi naukovy potreby [The case of Ukrainian departments and our scientific needs]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 1, pp. 458–484). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].

- Hrushevskiy, M.** (1907b). U ukrainykykh posliv Rosiiskoi Dumy [The Ukrainian ambassadors of the Russian Duma]. *Z bizhuchoi khvyli – From the running wave* (pp. 52–61) [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005f). Ukrainska istoriohrafia i Mykola Kostomarov [Ukrainian historiography and Mykola Kostomarov]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 2, pp. 397–411). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2002d). Ukrainsko-ruske literaturne vidrozhennia v istorychnim rozvoi ukrainsko-ruskoho narodu [Ukrainian-Russian literary revival in the historical development of the Ukrainian-Russian people]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 1, pp. 111–116). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005g). Ukraintsi [Ukrainians]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 3, pp. 86–129). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2005h). Shkilna sprava v Halychyni [School business in Galicia]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 3, pp. 393–394). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (2002e). Pislia dumy [After the Duma]. In M.S. Hrushevskiy, *Tvory – Works* (Vols. 1–50; Vol. 1, pp. 369–372). Lviv: Svit Publishing House [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M.** (1907c). Ukrainstvo i pytannia dnia v Rosii [Ukraine and issues of the day in Russia]. *Z bizhuchoi khvyli – From the running wave* (pp. 17–25) [in Ukrainian].
- Doroshenko, D.** (1949). *Moi spomyny pro davnie mynule 1901–1914 [My memories of the ancient past 1901–1914]*. Vinnipeg, Manitoba [in Ukrainian].
- Masnenko, V.V.** (2004). Selianstvo v istorychnii kontseptsii Mykhaila Hrushevskoho [The peasantry in the historical concept of Mikhail Hrushevsky]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 8, 47–50 [in Ukrainian].
- Pankova, S.** (2004–2005). Mykhailo Hrushevskiy i narodna hazeta «Selo» u svitli memuarnykh ta epistoliarnykh dzherel [Mykhailo Hrushevsky and the people's newspaper "Selo" in the light of memoirs and epistolary sources]. *Ukrainskyi istoryk – Ukrainian historian*, 3–4/1, 25–46 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2010). «Eresiarkh ukrainskoho dvizheniya» (retseptsiiia tvorchoi spadshchyny M. Hrushevskoho v rosiiskomu pravomonarkhichnomu seredovyshchi pershoi tretyny XX st.) ["Heresy of the Ukrainian movement" (reception of the creative heritage of M. Hrushevsky in the Russian right-monarchical environment of the first third of the

- twentieth century)]. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini – Historiographical research in Ukraine*, 20, 131–154 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2018). Kulturna polityka Mykhaila Hrushevskoho yak redaktora selianskykh hazet [Mykhailo Hrushevsky's cultural policy as an editor of peasant newspapers]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 19, 127–133 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2006). Postat Mykhaila Hrushevskoho v polskii istoriografii (kinets XIX–XX st.) [The figure of Mykhailo Hrushevsky in Polish historiography (late 19th – 20th centuries)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 67–82 [in Ukrainian].
- Telvak, V., & Zhuravliov, S.** (2020). Mykhailo Hrushevsky's editorial projects for peasants: ideology, topics, perception. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, 23, 78–81 [in Ukrainian].
- Franko, I.** (1906). Ukrainska trybuna v Rosii [Ukrainian tribune in Russia]. *Literaturno-naukovyi visnyk – Literary-scientific bulletin*, 35, 331–339 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

УДК 930(477+438)"19":94(477)
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228491

Василь ФУТАЛА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

Бібліографічний опис статті: Футала, В. (2021). Україна та українці у польському суспільно-політичному дискурсі першої третини ХХ ст.: українське бачення. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 199–223. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228491>.

УКРАЇНА ТА УКРАЇНЦІ У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.: УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ

Анотація. *Мета дослідження* – показати здобутки української історіографії у вивченні ставлення польського політикуму початку ХХ ст. і міжвоєнної доби до українського питання, персоніфікувати науковий доробок українських учених, передбачити перспективи подальших наукових пошуків. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу і синтезу. **Наукова новизна** полягає у тому, що на основі широкого кола історіографічних джерел, створених українськими дослідниками, простежено процес нагромадження і поширення у часовому вимірі історичних знань про суть національних програм польських політичних середовищ першої третини ХХ ст. та шляхів розв'язання ними українського питання. **Висновки.** Аналізована проблема почала вивчатися на науковому рівні у 60–80-х рр. ХХ ст.

© Василь Футала, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Якщо представники української діаспори лише окреслили її контури, то історики радянської України (мається на увазі передовсім Ю. Сливка) зробили спробу фахового підходу до предмета дослідження. Сучасні українські дослідники, застосовуючи новітні дослідницькі практики (як-от: україноцентричний підхід), значно просунулися вперед у вивченні теми. Стараннями Л. Зашкільняка, Ю. Михальського, В. Репринцева, М. Зелінського, Ю. Вялової, В. Комара, Ю. Крамара, О. Юрчук, М. Кучерепи та ін. відбувся приріст наукових історичних знань про суть національних програм основних сил польського політикуму на початку ХХ ст. та у 1920–1930-х рр., зокрема, їх ставлення до українського питання. Доведено, що провідними були дві концепції щодо українців – асиміляції національної та державної. Прихильниками першої були представники польської націонал-демократії, а другої – прибічники Ю. Пілсудського. Спроби польських українофілів нав'язати владі ідею територіальної автономії для українців Галичини не принесли успіху. Теоретики польських консерваторів обґрунтовували одвічну приналежність «кресових земель» до Польської держави, а тому розглядали українське питання винятково як внутрішньополітичну проблему локального характеру. З-поміж урядових програм, які розроблялися для окремих регіонів Польщі, найвідомішою є «волинська програма» воєводи Г. Юзевського.

Незважаючи на великі досягнення у вивченні позицій польських політичних угруповань щодо українського питання, існує потреба поглибленого дослідження ідеології і практики лівоцентристського та крайнього лівого рухів. Необхідно продовжити розгляд принципів національної політики дрібних польських політичних партій, угруповань та блоків ліберального й консервативного спрямувань. Окрім того, ця наукова проблема має перспективу дослідження крізь призму біографістики.

Ключові слова: українська історіографія; історіографічні джерела; українське питання; партія; польські партійні середовища; національне питання; Східна Галичина; Польща.

Vasyl FUTALA

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (vfutala@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

To cite this article: Futala, V. (2021). *Ukraina ta ukrainci u polskomu suspilno-politychnomu dyskursi pershoi tretyny XX st.: ukrainske bachennia [Ukraine and Ukrainians in the Polish socio-political discourse of the first third of the twentieth century: the Ukrainian perspective]. Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 6/48, 199–223. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228491> [in Ukrainian].*

UKRAINE AND UKRAINIANS IN THE POLISH SOCIO-POLITICAL DISCOURSE OF THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY: THE UKRAINIAN PERSPECTIVE

*Summary. The purpose of the study is to show the achievements of Ukrainian historiography in studying the attitude of Polish politics in the early twentieth century and the interwar period to the Ukrainian question, to personify the scientific achievements of Ukrainian scientists, to predict the prospects for further scientific research. **Research methodology** is based on the principles of historicism, systemicity, and objectivity. In solving specific problems, methods of historiographical analysis and synthesis were applied. **The scientific novelty** is that on the basis of a wide range of historiographical sources created by Ukrainian researchers, the process of accumulation and dissemination in time of historical knowledge about the essence of national programs of Polish political circles of the first third of the twentieth century and ways to solve the Ukrainian question. **Conclusions.** The analyzed problem began to be studied at the scientific level in 1960–80's. If the representatives of the Ukrainian diaspora only outlined its contours, the historians of Soviet Ukraine (referring primarily to Yu. Slyvka) made an attempt of a professional approach to the subject of research. Modern Ukrainian researchers, applying the latest research practices and Ukraine-centric approach, have made significant progress in the study of the topic. Through the efforts of L. Zashkilnyak, Y. Mykhal'sky, V. Repryntsev, M. Zelinsky, Y. Vyalova, V. Komar, Y. Kramar, O. Yurchuk, M. Kucherepa and others, there has been an increase in scientific historical knowledge about the essence of national programs of the main Polish forces politicum in the early twentieth century and in the 1920s and 1930s, in particular, their attitude to the Ukrainian question. It is proved that two concepts concerning Ukrainians were*

leading – assimilation of national and state. Supporters of the first were representatives of the Polish National Democracy, and the second – supporters of J. Pilsudski. Attempts by Polish Ukrainophiles to impose the idea of territorial autonomy on Ukrainians in Galicia have failed. Theorists of Polish conservatives substantiated the eternal affiliation of "peripheral territories" to the Polish state, and therefore considered the Ukrainian question exclusively as a domestic political problem of a local nature. Among the government programs developed for certain regions of Poland, the most famous is the "Volyn program" of Governor G. Yuzewski.

Despite the great achievements in studying the positions of Polish political groups on the Ukrainian issue, there is a need for in-depth study of the ideology and practice of the centre-left and far-left movements. It is necessary to continue consideration of the principles of national policy of small Polish political parties, groups and blocs of liberal and conservative orientations. In addition, this scientific problem has the prospect of research through the prism of biography.

Key words: *Ukrainian historiography; historiographical sources; Ukrainian question; party; Polish party circles; national question; Eastern Galicia; Poland.*

Постановка проблеми. Питання нормалізації українсько-польських відносин було актуальним упродовж багатьох століть, особливо у ХХ ст. Незважаючи на багатовікове сусідство, культурні взаємовпливи, поляки і українці все ж не змогли побудувати взаємини так, щоб не уникнути конфронтації. Об'єктивне висвітлення концепцій та ідеологічних програм політичних сил наших найближчих сусідів від початку ХХ ст. до Другої світової війни, в яких домінувало українське питання, врахування уроків важкого недалекого історичного минулого має велике значення для формування політики пам'яті в незалежній Українській державі, вироблення оптимальної моделі її зовнішньополітичного курсу і, безумовно, сприятиме долаанню усталених стереотипів, усуненню обопільних образ і звинувачень, налагодженню взаємної довіри між народами-сусідами.

Аналіз останніх досліджень. Національну політику польських урядів у 1920–1930-х рр. в історіографічному аспекті частково висвітлили М. Кучерепа (Kuczerera, 2000), С. Віднянський (Віднянський, 2003), Л. Зашкільняк (Зашкільняк, 2008), В. Комар (Комар, 2011, с. 15–18), С. Шумихіна (Шумихіна, 2013,

с. 8–9) та деякі інші автори. Ю. Михальський (Михальський, 2002, с. 12–17), М. Зелінський (Зелінський, 2016, с. 4–7) та О. Юрчук (Юрчук, 2005, с. 5–6) здійснили побіжний історіографічний огляд місця й ролі українського питання у польській суспільно-політичній думці кінця XIX – 30-х рр. XX ст. Однак узагальнювального дослідження не було написано.

Мета публікації – представити результати досліджень українськими вченими політичних стратегій польських партійних середовищ початку XX ст. і міжвоєнної доби щодо українського питання, персоніфікувати науковий доробок українських авторів, передбачити перспективи подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу. Наукове осмислення проблеми розпочалося у післявоєнні десятиліття. Окремі представники зарубіжного українства засвідчили лише загальне бачення програмних положень провідних польських політичних угруповань з національного питання. Так, відомий аналітик суспільних процесів і публіцист І. Лисяк-Рудницький, порівнюючи національні платформи польських національних демократів (ендеків) і пілсудчиків, зауважив, що програма перших, «хоч як нереалістична і навіть морально відразлива в дечому іншому, мала принаймні перевагу послідовності». Ендеки «проповідували етнічно однорідну польську національну державу, яка мала бути досягнена асиміляцією слов'янських меншостей і вигнанням євреїв; щодо українців, яким національні демократи відмовляли в статусі нації, вони були за поділ України між Польщею і Росією». У результаті принципової міжпартійної боротьби ідеї національних демократів взяли верх над «грандіозними, але туманними і внутрішньо суперечними, нібито федеративними концепціями Пілсудського» (Лисяк-Рудницький, 1994, с. 101–102).

Певний інтерес для окресленої теми викликає науковий доробок авторитетного дослідника історії української державності М. Стахіва. У п'ятому і шостому томах багатотомної науково-популярної праці, присвяченої визвольним змаганням західних українців у 1918–1923 рр. автор негативно оцінив роль лідера польських ендеків Р. Дмовського на Паризькій мирній конференції 1919 р., яка була спрямована на заперечення права українців на самостійне існування, зокрема, нівелювання спроб політиків Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) та Української

Народної Республіки (УНР) добитися міжнародного визнання (Стахів, 1960, 1961a, 1961b). В іншій праці М. Стахів, як палкий прихильник соціалістичної ідеї, назвав прометеївські плани голови відродженої Польської держави Ю. Пілсудського в українському питанні «короткозорою політикою безоглядного імперіалізму» (Стахів, 1966, с. 164). Назагал в українському емігрантському середовищі національна політика польських правлячих партій піддавалася гострій критиці, особливо це характерно для апологетів націоналістичного напрямку в українській суспільно-політичній думці – В. Мартинця, З. Книша, П. Мірчука та ін.

У радянській Україні польсько-українські взаємини міжвоєнної доби стали однією з пріоритетних тем дослідження вчених західного регіону України – С. Макарчука, І. Васюти, М. Кравця, В. Твердохліба, Ю. Сливки та ін. У 1985 р. вийшла друком монографія останнього, присвячена політиці польських урядів щодо західноукраїнських земель у 1920–1939 рр. (Сливка, 1985). Насамперед зауважимо, що автор провадив дослідження у межах панівної тоді методології з її партійно-класовим підходом до подій і явищ минулого, а тому оцінював історичну дійсність міжвоєнного періоду крізь призму «боротьби польської та української буржуазії проти Країни Рад». Чи могло бути інакше? Звичайно, що ні. Однак помітними є деякі позитивні зрушення. Зокрема, розглядаючи Східну Галичину як міжнародну проблему, дослідник відмовився від трафаретного в радянській історіографії терміна «так звана ЗУНР» і показав її керівників учасниками міжнародних договірних процесів, кваліфікував еміграційний уряд Є. Петрушевича як суб'єкт міжнародної політики. За його спостереженнями, найпомітнішою дипломатичною акцією уряду ЗУНР наприкінці 1922 і на початку 1923 р. була поїздка митрополита А. Шептицького до Відня, Лондона, Парижа і Ватикану, яка, однак, не мала для української справи позитивних наслідків (Сливка, 1985, с. 101). У монографії часто фігурує термін «національно-визвольна боротьба», але із додатком – «...трудящих мас». Тобто, це поняття потрактовано у його марксистському сенсі, тут навіть немає жодного натяку на гіпотетичну можливість створення в нових геополітичних умовах демократичної, незалежної та соборної України. Це свідчить про те, що тоді, у середині 1980-х рр.,

ще не відбулося принципової переоцінки діяльності українських національно-державницьких сил.

Ю. Сливка назагал об'єктивно висвітлив ставлення основних польських політичних угруповань до українського питання, хоча зробив це, ще раз наголосимо, у притаманній для радянського історієписання ворожій тональності до характеристики «буржуазно-поміщицької» Польщі. На думку історика, ендеківські теоретики намагалися розв'язати українську національну проблему у Другій Речі Посполитій з позиції доктрини однаціональної Польської держави. Для підтвердження своїх антинаукових, шовіністичних рекомендацій щодо асиміляції українського населення вони вдавалися до фальсифікації історичного минулого Західної України, свідомо перекручували дані про національний склад населення цього краю, його мову, культуру тощо. При цьому автор виділив три концепції, якими послуговувалися ендеки для обґрунтування і виправдання шовіністичного курсу Польщі щодо українського населення. По-перше, стверджувалося, що споконвічним господарем західноукраїнських земель була Польща, яка цивілізувала ці землі та захищала від іноземних загарбників. Щодо українського населення, то воно, на думку ендеків, за останні століття нічим не проявило себе ні в державно-політичному, ні в культурному сенсах, було пасивним, інертним елементом, нездатним до самостійного державно-творчого життя. По-друге, ендеки намагалися довести, нібито українське населення Західної України – тільки етнічна маса, яка внаслідок економічної і культурно-політичної відсталості ще не встигла сформуватись у націю. Третій аргумент впливав із воєнно-стратегічних цілей уряду правлячої партії. Ендеки стверджували, що на Польську державу випала місія захистити європейську і світову цивілізацію від загрози більшовизму. Асиміляцію українського населення табір національної демократії розглядав як засіб зміцнення антибільшовицького «санітарного кордону» (Сливка, 1985, с. 106–107).

Ю. Сливка розглянув місце і роль Західної України у планах «санаційного» режиму. На його думку, ідея польського прометеїзму була нічим іншим, як дещо модернізованою федералістичною програмою Ю. Пілсудського, покликаною виправдати експансію Польщі на схід. Українській проблемі відводилася головна роль в реалізації цієї програми. При цьому теоретики про-

метеїзму розглядали її в двох аспектах: як національну і міжнародну стосовно СРСР та радянської України і як «кресову», внутрішню справу Польської держави щодо Західної України (Сливка, 1985, с. 142).

Отже, зовнішню політику Другої Речі Посполитої прометеїсти розглядали крізь призму майбутнього конфлікту цивілізованого Заходу, до якого вони відносили, звичайно, й Польщу, з комуністичною Росією. Результатом такого зіткнення, як передбачалося, буде розпад багатонаціональної радянської держави. Звільненим, але, на думку пілсудчиків, політично і національно недостатньо зрілим народам потрібна буде допомога у формуванні власної державності. Цю «цивілізаційну» місію брала на себе Польща. Планувалося, що потенційні держави утворять єдину федерацію, провідні позиції в якій займатиме Друга Річ Посполита. Стосовно української проблеми, то передбачалося, що в результаті розпаду СРСР за допомогою Польщі постане самостійна українська держава – Велика Україна. Вона, по-перше, відмовиться від Західної України, а по-друге, уклавши союз із Польщею, увійде до польської федерації. На думку прометеїстів, створення так званої «Великої» України у всьому відповідає «польським державним інтересам як засіб зміцнення Польщі» (Сливка, 1985, с. 143).

Описані науково-аналітичні коментарі Ю. Сливки, а також представників української діаспори заклали добру основу для подальшого вивчення цієї проблеми сучасними вітчизняними вченими. Так, предметом аналізу Ю. Михальського стали історія формування й розвитку польського національного руху та його ставлення до українського чинника наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Автор показав наявність значних розбіжностей у програмах та діяльності польських політичних сил Галичини стосовно українців. З'ясовано, що навіть у таборі польської шляхти (консерваторів) не було єдності з цього питання. Для станьчиків українське питання було елементом політичного розрахунку для утримання влади у краї. Така політика консерваторів залишала певну можливість для міжнаціонального порозуміння між двома слов'янськими народами. Подоляки, як представники східногалицької шляхти, ніколи не були прихильниками співпраці з українцями, оскільки вважали останніх загрозою для своїх насамперед еко-

номічних, а згодом й культурно-політичних інтересів у Східній Галичині. Значна частина польського галицького суспільства на межі XIX–XX ст., висновував далі дослідник, досить лояльно ставилася до українського руху. Опозиційні до влади у цей період польські політичні партії (як-от: ліберал-демократи, людовці, соціалісти) виступали за співпрацю з українцями. Але ця співпраця, на думку ідеологів згаданих польських політичних сил, мала бути винятково опозиційною стосовно правлячої в Галичині партії консерваторів. Найбільшу небезпеку для українців у цей період становили націоналістичні гасла польських національних демократів. Кристалізація державницьких устремлінь серед українських політичних сил із залученням до цих ідей суспільних низів, з одного боку, прихід на арену галицької політичної думки націоналізму ендеків, з іншого, та повна безпорадність у розв'язанні національного питання віденського уряду сприяли надалі зростанню протистояння поляків і українців у Галичині (Михальський, 1998, с. 13–14; Михальський, 2002, с. 36–51).

Ю. Михальський також довів, що найбільш лояльним до визвольних змагань українців Галичини був табір польських соціалістів. Це насамперед пов'язано зі специфікою програмних засад усього соціал-демократичного руху. Адже на перший план представники цього напряму висували питання соціально-економічні, а в національному плані визнавали рівність усіх народів (Михальський, 2002, с. 43).

Як відомо, провідним теоретиком польського соціалістичного руху був Л. Василевський. Діяльністю та творчою спадщиною цього політика найперше серед інших авторів зацікавився Л. Зашкільняк. Зокрема, проаналізувавши його працю «Україна і українська справа», написану 1911 р., львівський учений дійшов висновку: незважаючи на прихильне ставлення Л. Василевського до українців, визнаючи їх право на рівноправність і самостійність, все-таки він схвалював експансію Польщі на українські землі й готував ґрунт для виправдання захоплення й обживання цих земель польськими колоністами. При цьому ідеолог соціалістів зазначав, що більш високий цивілізаційний рівень Польської держави забезпечив мирний характер захоплення і колонізації українських земель, добровільну полонізацію вищих верств українського суспільства. Тобто, Василевський не міг, резюмував Л. За-

шкільняк, вийти за рамки польської історичної федерації трьох народів – поляків, українців, литовців (Зашкільняк, 1993b, с. 142–147). Чи така позиція була характерна тільки для польських соціалістів? Певна річ, ні. Автор показав, що ідеалізація минулого Польщі та її взаємин з Україною сталася під могутнім впливом неоромантизму, який напередодні й під час Першої світової війни охопив польську суспільну думку (Зашкільняк, 1993a).

Першим в українській історіографії комплексним дослідженням життя та діяльності Л. Василевського стала монографія Ю. Вялової (Вялова, 2019), у якій на основі широкого кола історичних джерел й наукової літератури розкрито основні етапи біографії та світоглядні позиції польського політика й публіциста, визначено його роль і місце у процесі відновлення незалежності Польщі. Значну увагу приділено аналізу проблематики та ступеню розробленості питань, досліджуваних Л. Василевським, а також маловідомим сторінкам його біографії, які дають змогу визначити роль політика у спробі налагодження польсько-українського діалогу міжвоєнного періоду. Як показала авторка, у поглядах на українські справи та своїми близькими зв'язками з українцями Л. Василевський був у польському суспільстві одним із нечисленних «блїх круків», під впливом якого та неначе з його «школи» вийшло чимало польських публіцистів, що ставилися до української проблеми інакше, ніж офіційна польська влада, тобто з більшою компетентністю й апріорною налаштованістю на діалог (Вялова, 2019, с. 218). Як переконаний пілсудчик, Л. Василевський вважав, що виникнення на карті незалежної Української держави буде тільки на користь Польщі, бо слугуватиме своєрідним «оборонним валом» від зазіхань Росії. Він передбачав, що суверенна Українська держава візьме свій початок на Наддніпрянській Україні (Вялова, 2019, с. 222). Ю. Вялова високо оцінила прихильність Л. Василевського до української мови, культури, історії, назвавши його «справжнім» або «першим українофілом» Другої Речі Посполитої (Вялова, 2019, с. 191, 195, 202, 209, 216). Водночас дослідниця потрактувала свого героя як людину з україноцентричними поглядами (Вялова, 2019, с. 222), з чим важко погодитися. Річ у тому, що польські українофіли, представники яких були у різних політичних середовищах, виступали за незалежну Українську державу, але тільки за річкою Збруч. Крім того, україно-

центризм передбачає власний державницький шлях розвитку, а не сумнівне входження до військово-політичних блоків із своїми сусідами, які намагалися досягти власних інтересів за український рахунок. У цьому випадку мається на увазі доктрина «польського прометеїзму», палким прихильником якої був, як уже мовилося, Л. Василевський.

До речі, дуже добре про це написала Т. Зарецька: політичний табір Ю. Пілсудського визнавав право України на незалежну державу, але без Східної Галичини та інших західних земель. За спостереженнями авторки, у різних польських державних діячів була своя уява по східний кордон, однак позиція Пілсудського у питанні кордону з Україною була найпоміркованішою серед інших польських політиків і найскромнішою у зазіханні на українські етнічно-історичні землі (Зарецька, 2004, с. 159).

О. Красівський і Т. Мелінішин конкретизували суть цього питання: Ю. Пілсудський виступав за створення незалежної України над Дніпром, але в галицьких справах він дотримувався поміркованості і зберігав рівновагу. Він пропагував ідею українізації Східної Галичини, яку, як стверджував, можна зміцнити, створюючи українцям умови для здобуття освіти, культури, збереження традицій. Однак багато його прихильників не бачили потреби у наданні широкої автономії Галичині. Кінцевою метою політики польських урядів у Галичині було перетворення її на інтегровану частину Польщі (Красівський & Мелінішин, 2008, с. 174).

Дещо інший ракурс концептуалізації проблеми спостерігаємо у В. Лисенка. Досліджуючи суть месіанської візії Ю. Пілсудського, він з'ясував, що майбутній голова відродженої Польської держави мріяв про країну, яку омивали б Балтійське та Чорне моря. Особливе місце у концепції політика посіла Східна Галичина, що розглядалася ним як «польський П'ємонт», тобто як центр політичного відродження. У цьому політичному проєкті обґрунтовувалася історична приналежність до Польщі регіону, що мав стати оазою формування національної ідеї та політичним центром відродження Речі Посполитої. На думку автора, месіанська концепція Ю. Пілсудського за своєю суттю була гегемоніальною, оскільки мала на меті возвеличення польського народу над

українським, ігнорування інтересів останнього, що неминуче призвело до загострення польсько-українських відносин (Лисенко, 2017).

Найбільш авторитетним українським дослідником прометеївського руху зарекомендував себе В. Комар, який, зокрема, глибоко висвітлив місце і роль українського питання в політиці прометеїзму Польщі (Комар, 2011, с. 190–209, 224–239, 267–296; Комар, 2017). Як з'ясував автор, здійснення прометеївських планів пілсудчиків передбачало перетворення західноукраїнських земель на «П'ємонт» національно-визвольних змагань усіх українців і його подальше використання в інтересах Польської держави (насамперед ішлося про переорієнтацію вектора українського націоналізму з антипольського на антирадянський напрям). Саме у цій площині висвітлено спробу нормалізації українсько-польських взаємин у 1930-х рр. і політичний експеримент Г. Юзевського на Волині. В. Комар довів, що державна асиміляція галицьких українців мала відбуватися у рамках нормалізаційної угоди з УНДО. Подібною була тактика волинського воєводи, який шляхом забезпечення мінімальних потреб українців намагався усунути деструктивний елемент конфлікту між двома народами й виховати лояльних громадян держави. Проте, констатував автор, спроби державної асиміляції українців як складової концепції прометеїзму Польщі були приречені на невдачу. І не тільки через позицію національно свідомого українства, а й через суперечливість політики Ю. Пілсудського в українському питанні. Пілсудчики не помічали органічної єдності між Галичиною та Наддніпрянською Україною, яка, до того ж, вже була зафіксована юридично в Акті злуки від 22 січня 1919 р. Ю. Пілсудський і його соратники нібито підтримували незалежність України над Дніпром, яка мала стати бар'єром на шляху російської експансії, а з іншого боку, як і більшість поляків, вважали Галичину невід'ємною частиною Польської республіки (Комар, 2011, с. 301; Комар, 2017, с. 168).

Доволі результативними є напрацювання сучасних українських істориків щодо ідеологічних засад польських націонал-демократів. Одним із перших це питання вивчав В. Репринцев. Автор показав, що лідер ендеків Р. Дмовський у своїх головних творах «Думки сучасного поляка» (1903), «Німеччина, Росія і польська проблема» (1908), «Польська політика і відродження

держави» (1925) та інших обґрунтував ідею «інкорпорації», тобто приєднання українських земель до Польської держави. Напередодні Першої світової війни ця ідея набула завершеного вигляду. Згідно з нею, українцям, як народу «неісторичному», «недержавному», відмовлялося в праві на свою державу. Водночас, враховуючи реалії кінця XIX – початку XX ст., Р. Дмовський вважав за нонсенс програму відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Це був принциповий відхід від історичної традиції. На думку ендеків, інкорпорувати слід було стільки «східних», у тому числі й українських земель, скільки можна «проковтнути», скільки можна поступово повністю колонізувати, перетворивши Польщу на мононаціональну державу. Такими територіями вважалися Східна Галичина, Волинь і Поділля. Інші українські землі, на думку ендеків, мали відійти до Росії, в якій вони вбачали протиположність німецькому гегемонізму. Але й при цьому, націонал-демократи планували подальшу колонізацію українців, що опиняться у складі Російської імперії. Концепція ендеків, наголосив В. Репринцев, виявилася більш послідовною й, врешті-решт, взяла гору в національній політиці Другої Речі Посполитої (Репринцев, 1996).

Комплексне дослідження місця і ролі українського питання в політичній і публіцистичній діяльності Р. Дмовського здійснив М. Зелінський (Зелінський, 2016). Автор, зокрема, простежив особливості формування особистості та еволюцію політичних поглядів політика щодо розв'язання українського питання в контексті відновлення польської державності в кінці XX – на початку XX ст.; проаналізував його політичну діяльність в умовах австро-угорського і російського правління, Першої світової війни та в період існування Другої Речі Посполитої, визначив позицію лідера ендеків щодо українсько-польського конфлікту в Східній Галичині. На думку дослідника, якщо до 1908 р. український національний рух на теренах підросійської України розглядався Р. Дмовським як можливий потенційний союзник поляків у їх визвольних змаганнях проти Росії, то переважно це були пропагандистські заяви і далі теоретичних розробок справа не пішла. Головна геополітична роль українців у цей період полягала у тому, щоб ослаблювати Росію. У роки Першої світової війни, внаслідок послаблення Російської імперії, Р. Дмовський змінив своє бачення урегулювання українського питання. Він почав від-

стоювати позицію, що східним кордоном майбутньої відродженої Польщі можна вважати кордон Речі Посполитої, який існував до її Другого розподілу в 1793 р. Під час Паризької мирної конференції у 1919 р. Р. Дмовський, який очолював польську делегацію, став активним ініціатором знищення УНР та ЗУНР. На засіданнях комітетів і в неофіційних політичних кулуарах він постійно підкреслював, що історично українці ніколи не мали своєї держави, а проекти її утворення називав фікцією, яка мала служити інтересам Австрії і Німеччини. Лідер ендеків пропонував поділити українські землі між Варшавою та Москвою. М. Зелінський показав, що, відійшовши від активної політичної діяльності у 1920–1930 рр., Р. Дмовський не залишив поза своєю увагою українське питання, вважаючи його таким, що мало принциповий характер. На відміну від геополітичних проектів Ю. Пілсудського, в яких Україні відводилася ключова роль у східній політиці Польщі, лідер ендеків категорично не визнав легітимність українських національних претензій щодо розвитку національної культури і головне – у праві на власну державність. Як і раніше, українське питання розглядалося Р. Дмовським винятково як об'єкт польсько-російських відносин (Зелінський, 2016, с. 16–17).

Політичні концепції розв'язання національної проблеми у відродженій Речі Посполитій аналізували Я. Дашкевич, Л. Алексієвець, О. Руда та ін. З'ясовано, що ще під час боротьби за східний кордон Польщі після Першої світової війни лідери націонал-демократичного табору висловлювалися за повернення до кордонів 1772 або 1793 р. з можливими незначними змінами. Вони підтримували концепцію інкорпорації, яка передбачала поєднати ідею відновлення польської державності за етнографічним принципом та ідею відродження країни в кордонах давньої Речі Посполитої, тобто приєднання до Польщі територій з переважанням непольського населення (Литви, частини Латвії, Білорусі, більшої частини України) з подальшою його примусовою асиміляцією задля створення моноетнічної держави, з метою зміцнення позиції Польщі на міжнародній арені. Подібні ідеї вони обґрунтовували етнічними та історичними міфами і стереотипами: псевдоправом відбудови Польщі в «історичних кордонах» 1772 р., що тісно було пов'язане з ідеєю «культуртрегерства» щодо відсталих у культурному сенсі українців; характерною польською моделлю

католицизму, що знайшла відображення в ідеї «передмур'я» – польського форпосту християнства у протистоянні з антихристиянським варварством (до якого віднесені українське православ'я та греко-католицизм); ідеєю цивілізаційної вищості польського народу над українцями та ін. Ці міфологеми зумовили формування специфічної польської ментальності, яка виправдовувала всі методи національно-визвольної боротьби польської нації, натомість українці, які нібито стояли на нижчому щаблі культурного та суспільного розвитку не мали права на таку боротьбу (Дашкевич, 1994, с. 84–85; Алексієвець, 2006, с. 337; Руда, 2019, с. 118).

Проаналізувавши національну політику всіх урядових кабінетів міжвоєнної Польщі, Ю. Крамар дійшов висновку, що українське питання залишалося ключовим у роки парламентської демократії та в період перебування при владі урядів «санації» (Крамар, 2015, с. 44–75). За його спостереженнями, група пілсудчиків-українофілів (Л. Василевський, Т. Голувко, В. Бончковський, П. Дунін-Борковський) сформулювали найбільш повну програму з українського питання ще напередодні травневого перевороту 1926 р. Не без їхнього впливу пілсудчики висували два варіанти автономії східним землям. «Мінімальна програма» передбачала надання національно-культурної автономії східним воєводствам. Ця програма мала найбільшу підтримку серед діячів «санації». «Максимальна програма» передбачала надання Східній Галичині територіальної автономії. Її прихильником був Т. Голувко. На Волині, на думку пілсудчиків, слід було втілювати «мінімальну програму», що мала реалізовуватися у рамках воєводського самоврядування (Крамар, 2015, с. 76).

Ю. Крамар показав, що після смерті Ю. Пілсудського в травні 1935 р. відбувається поступова поляризація позицій владних структур щодо розв'язання національного питання. Частина діячів «санації» еволюціонувала в бік ендецьких методів розв'язання українського питання. У програмі новоствореної партії під назвою Табір національного єднання (польська назва: *Obóz Zjednoczenia Narodowego* – OZN, або OZON) чітко простежувалися засади нової моделі національної політики санаційного табору – так званої концепції «національної консолідації», яка прийшла на зміну концепції державної асиміляції. В її основу була покладе-

на ідея, що трактувала народ як етнічно-культурну спільноту, а Річ Посполиту – як державу польського народу. Отож, висно-вував дослідник, пошук способів розв’язання українського питання владним табором «санації» завершився поверненням до ендецьких теорій мононаціональної Польської держави, спричинивши різке загострення польсько-українських міжнаціональних взаємин на-передодні Другої світової війни (Крамар, 2015, с. 82–88).

Регіональні особливості польської національної політики у міжвоєнний період, окрім Ю. Крамара, вивчали й інші вчені, як, наприклад, М. Кучерепа. Так, автор наголосив, що метою опри-людненої в грудні 1929 р. «волинської програми» воєводи Г. Юзев-ського було виробити у волинян почуття належності до Польської держави, виховати відданих громадян Речі Посполитої шляхом державної асиміляції неполяків. Асиміляція Волині, згідно з по-ложеннями програми, мала відбуватися одночасно у всіх галузях політичного, громадського, національного, релігійного, освітнього, самоврядного й економічного життя. Наміри воєводи були такі: все суспільно-політичне й економічне життя краю спрямувати в русло польсько-української співпраці; створити для українців самодостатні форми суспільно-політичного життя, зберігаючи і зміцнюючи т. зв. сокальський кордон, не допустити на Волинь войовничого українського націоналізму зі Східної Галичини; підтримувати та зміцнювати в усіх галузях польське життя на Волині; сформувати превентивну систему щодо нелегальних організацій шляхом створення польських, українських і змішаних товариств; створити територіальне самоврядування як спільний інструмент польсько-української співпраці з вилученням у його діяльності всіх політичних моментів тощо (Кучерепа & Дави-дюк, 2001, с. 21–24; Кучерепа, 2017, с. 118). М. Кучерепа дійшов висновку, що, незважаючи позірну привабливість «волинської програми» воєводи Г. Юзевського, впровадити її в життя було важко, а то й неможливо. Її не сприйняли більшість польських і українських політичних діячів (Кучерепа, 2017, с. 119).

Пріоритет у комплексному вивченні формування та функ-ціонування українського питання у суспільно-політичній думці польських консерваторів міжвоєнного періоду належить О. Юрчук (Юрчук, 2005). Авторка окреслила головні складові консервативної ідеології та політики, визначила роль і місце консервативного

чинника у політичній системі міжвоєнної Польщі та рівень його впливу на національну політику держави. Дослідила генезу та функціонування етнічної (самоназва і проблеми етногенези), культурно-історичної (мова, культура, освітні інституції), суспільно-політичної (громадсько-політичні організації та партії) та свідомісної складових українського питання у польському консерватизмі.

О. Юрчук переконливо довела, що до середини 1920-х рр. консерватори розглядали українське питання винятково як внутрішньополітичну проблему локального характеру, а вихідною точкою їхніх теоретизувань було переконання про споконвічну приналежність «кресових земель» до Польської держави. В основу традиціоналізму, що становив важливу складову консервативної ідеології, було покладено «ягеллонський міф», який передбачав відродження «історичної Польщі» в територіальному, ідеологічному та культурно-історичному вимірах. Зміна суспільно-політичної ситуації у Польщі 1930-х рр. та загострення польсько-українських відносин змусили частину польського політикуму переглянути своє ставлення до української проблеми. Незважаючи на проголошений офіційною Варшавою угодний курс, реальні кроки до зближення з українцями здійснювалися лише на рівні незалежних консервативних осередків. Формальне визнання з боку консерваторів українських легальних політичних сил, а практично – їх клерикально-консервативної частини – рівноцінними учасниками політичного процесу на західноукраїнських землях засвідчило перехід польської та української політичних еліт на новий якісний рівень: від конфронтації до нормалізації. Хоча багатообіцяючі зустрічі польських та українських консерваторів не виправдали сподівань української сторони на конструктивний і плідний діалог, усе ж мали важливе значення для формування позитивних стереотипів взаємного сприйняття (Юрчук, 2005, с. 12–14).

Л. Зашкільняк, який, власне, започаткував вивчення цієї проблеми, показав, що консервативна тенденція щодо стабілізації міжнаціональних взаємин на західноукраїнських теренах проявилась у спробі окремих представників консервативного руху налагодити польсько-українські контакти на найвищому рівні в процесі досягнення «нормалізації» 1935 р. Історик визначив і причини, які перешкодили полагодуванню українсько-польських

відносин, а саме: історичні традиції та стереотипи, котрі тяжіли над польською та українською громадськістю; несприятливий вплив міжнародних обставин; хибне уявлення польських політиків про неготовність і незрілість української спільноти до самостійного державного життя. По-новаторськи звучить й інший висновок дослідника: засада «меншовартості» українців як у політиці, так і в інших проявах суспільного життя, що її дотримувались усі польські уряди міжвоєнного часу, генерувала в українському середовищі негативні реакції соціального й національного радикалізму, який щоденно спалював усі мости до такого потрібного порозуміння сусідніх народів (Зашкільняк, 1996, 1997).

Українські дослідники переконливо довели, що національне питання було одним із найскладніших у внутрішній політиці Другої Речі Посполитої. О. Руда, вивчаючи національно-освітню політику польських урядів щодо населення Галичини у 1920–1930-х рр., дійшла висновку, що непослідовні та невважені дії влади, спрямовані на колонізацію, асиміляцію й окатоличення непольського населення, призвели до радикалізації політичних сил національних меншин. Поразка цієї політики зумовлена декількома причинами, зокрема, соціальною, економічною та територіальною структурою тогочасної держави, а також недалекоглядністю провладних кіл, які недооцінили важливість національної проблеми. Відсутність комплексної стратегії у розв'язанні національного питання, політична нестабільність, спричинена, в тому числі, частою зміною урядів, вагомий вплив міжнародного чинника на розв'язання проблеми меншин призвели до того, що Польщі не вдалося ані збудувати мононаціональну державу, ані налагодити відносини з непольським населенням (Руда, 2019, с. 642).

Висновки. Як показує аналіз історіографічних джерел, задекларована нами тема цікавила не одне покоління українських істориків, які належали до різних шкіл і напрямів у системі історичної науки. Якщо представники української діаспори лише окреслили контури наукової проблеми, то історики радянської України (мається на увазі передовсім Ю. Сливка) зробили спробу фахового підходу до предмета дослідження. У монографії львівського вченого знайшли відображення такі питання, як причини, методи і засоби анексії Східної Галичини Польщею, шовіністична політика польських націонал-демократів щодо Західної України

у 1923–1926 рр., Західна Україна у планах «санаційного режиму» протягом 1926–1939 рр. тощо. Попри наявність російськоцентричної проєкції українського минулого, у праці Ю. Сливки явно переважав формальний марксизм, більше того – простежуються елементи національної ідентичності. Інакше кажучи, можна говорити про початок прийняття національного погляду на минуле в умовах назрівання кризи радянської системи цінностей у середині 1980-х рр.

Сучасні українські історики, застосовуючи новітні дослідницькі практики (як-от: україноцентричний підхід), значно просунулися вперед у вивченні теми. Стараннями Л. Зашкільняка, Ю. Михальського, Ю. Репринцева, М. Зелінського, Ю. Вялової, Т. Зарецької, В. Комара, Ю. Крамара, О. Рудої, О. Юрчук, М. Кучерепи та ін. відбувся приріст наукових історичних знань про суть національних програм основних сил польського політикуму на початку ХХ ст. та у 1920–1930-х рр., зокрема, їх ставлення до українського питання. Доведено, що провідними були дві концепції щодо українців – асиміляції національної та державної. Прихильниками першої були представники польської націонал-демократії, а другої – прибічники Ю. Пілсудського. Виявилися марними спроби польських українофілів накинути владі ідею територіальної автономії для українців Галичини. Під впливом домінуючої у ХХ ст. моделі національної держави зазнала поразки й політична стратегія польських консерваторів. Їхні теоретики обґрунтовували одвічну приналежність «кресових земель» до Польської держави, а тому розглядали українське питання винятково як внутрішньополітичну проблему локального характеру. З-поміж урядових програм, які розроблялися для окремих регіонів Польщі, найвідомішою є «волинська програма» воєводи Г. Юзевського.

Незважаючи на великі досягнення у вивченні позицій польських політичних угруповань щодо українського питання, існує потреба поглибленого дослідження ідеології і практики лівоцентристського та крайнього лівого рухів. Необхідно продовжити розгляд принципів національної політики дрібних польських політичних партій, угруповань та блоків ліберального й консервативного спрямувань. Окрім того, ця наукова проблема має перспективу дослідження крізь призму біографістики.

Джерела та література

- Алексієвць, Л.М. (2006). *Польща: утвердження незалежної держави, 1918–1926*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Віднянський, С.В. (2003). Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*, 2, 39–55.
- Вялова, Ю. (2019). *Леон Василевський (1870–1936): постать політика у контексті польсько-українського діалогу*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Дашкевич, Я. (1994). Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети. *Україна в минулому*, 6, 78–93. Київ; Львів.
- Зарецька, Т. (2004). Політика Другої Польської Республіки щодо Східної Галичини та позиція Ю. Пілсудського (кінець 1918–1919 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвідомчий зб. наук. пр.*, 11, 158–176.
- Зашкільняк, Л. (1993а). Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. *Проблеми слов'янознавства*, 45, 36–42. Львів.
- Зашкільняк, Л. (2008). Україна і Польща в ХХ столітті: від конфліктів до порозуміння. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 17, 3–18. Львів.
- Зашкільняк, Л. (1993b). Українське питання в працях та діяльності Леона Василевського. *Польсько-українські студії. Т. I: Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість: матеріали міжнародної наукової конференції у Кам'янці-Подільському*. (с. 142–150). Київ.
- Зашкільняк, Л. (1996). Українсько-польське порозуміння 1935 р. (за матеріалами архіву Я.С. Лося). *Проблеми слов'янознавства: міжвідомчий наук. зб.*, 48, 62–72. Львів.
- Зашкільняк, Л. (1997). Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації 1935 р. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa* (s. 431–454). Toruń.
- Зелінський, М.В. (2016). *Українське питання у публіцистичній і політичній діяльності Романа Дмовського (1888–1939 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Миколаїв.
- Комар, В. (2017). В орбіті польського прометеїзму. *Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі* (с. 145–168). Харків: Фоліо.
- Комар, В.Л. (2011). *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)*. Івано-Франківськ: Місто-НВ.

- Крамар, Ю.В.** (2015). *Західна Волинь 1921–1939 рр.: національно-культурне та релігійне життя*: монографія. Луцьк: Вежа-Друк.
- Красівський, О., & Мелінішин, Т.** (2008). Західна Україна в національній політиці Ю. Пілсудського. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 37, 166–175.
- Кучерепа, М.** (2017). «Волинський експеримент» воєводи Г. Юзевського. *Проект «Україна». Галичина та Волинь у складі міжвоєнної Польщі* (с. 111–131). Харків: Фоліо.
- Кучерепа, М.М., & Давидюк, Р.П.** (2001). *Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.)*: монографія. Луцьк: Надстир'я.
- Лисенко, В.С.** (2017). Галичина в месіанській візії Ю. Пілсудського. *Грані: науково-теоретичний альманах*, 20 (7 (147)), 39–44.
- Лисяк-Рудницький, І.** (1994). Польсько-українські стосунки: тягар історії. В І. Лисяк-Рудницький, *Історичні ессе* (Т. 1–2; Т. 1, с. 83–110). Київ: Основи.
- Михальський, Ю.** (2002). *Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку ХХ ст. (1902–1914)*. Львів: Каменяр.
- Михальський, Ю.В.** (1998). *Ставлення польських суспільно-політичних сил до українського питання в Галичині на початку ХХ століття (1902–1914)*. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Львів.
- Репринцев, В.** (1996). Україна в польських зовнішньополітичних доктринах. *Українська державність у ХХ столітті: історико-політологічний аналіз*. Київ: Політична думка. Взято з <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>.
- Руда, О.** (2019). *Національно-освітня політика урядів Польщі щодо населення Галичини в 20–30-х роках ХХ століття: реалізація та рецепції*. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Сливка, Ю.Ю.** (1985). *Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939)*. Київ: Наукова думка.
- Стахів, М.** (1960). *Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923* (Т. 1–6; Т. 5). Скрантон: 3 друк. Народ. Волі.
- Стахів, М.** (1961а). *Західна Україна: нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923* (Т. 1–6; Т. 6 (1)). Скрантон: 3 друк. Народ. Волі.
- Стахів, М.** (1961б). *Західна Україна: Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923* (Т. 1–6; Т. 6 (2)). Скрантон: 3 друк. Народ. Волі.

- Стахів, М.** (1966). *Україна в добі Директорії УНР* (Т. 1–7; Т. 7). Скрентон: Українська Науково-Історична Бібліотека в Скрентоні.
- Шумихіна, С.О.** (2013). *Українська історіографія міжвоєнної Польщі (1918–2012 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Київ.
- Юрчук, О.Ф.** (2005). *Українське питання в польській консервативній суспільно-політичній думці міжвоєнного періоду (1918–1939)*. (Автореф. дис. ... канд. істор. наук). Львів.
- Kuczera, M.** (2000). Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej. *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku* (s. 146–165). Kraków.

References

- Aleksievets, L.M.** (2006). *Polshcha: utverdzhennia nezalezhnoi derzhavy, 1918–1926 [Poland: the establishment of an independent state, 1918–1926]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Vidnianskyi, S.V.** (2003). Ukrainiske pytannia v mizhvoienii Polshchi: osnovni problemy u napriamku naukovykh doslidzhen u suchasni vitchyzniani istorichni nautsi [The Ukrainian question in interwar Poland: main problems and directions of scientific researches in modern domestic historical science]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 2, 39–55 [in Ukrainian].
- Vialova, Yu.** (2019). *Leon Vasylevskyi (1870–1936): postat polityka u konteksti polsko-ukrainskoho dialohu [Leon Vasylevsky (1870–1936): the figure of a politician in the context of the Polish-Ukrainian dialogue]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Dashkevych, Ya.** (1994). Skhidna Halychyna: etnichni vidnosyny, natsionalni mify ta mentalitety [Eastern Galicia: ethnic relations, national myths and mentalities]. *Ukraina v mynulomu – Ukraine in the past*, 6, 78–93. Kyiv; Lviv [in Ukrainian].
- Zaretska, T.** (2004). Polityka Druhoi Polskoi Respubliki shchodo Skhidnoi Halychyny ta pozytsiia Yu. Pilsudskoho (kinets 1918–1919 rr.) [The policy of the Second Polish Republic towards Eastern Galicia and the position of J. Pilsudski (end of 1918–1919)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky: mizhvidomchy zbirnyk naukovykh prats – Problems of Ukrainian history: facts, judgments, searches: interdepartmental collection of scientific works*, 11, 158–176 [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1993a). Neoromantyzm u polskii istoriografii pochatku XX st. [Neo-romanticism in Polish historiography of the early twentieth century]. *Problemy slovianoznavstva – Problems of Slavic Studies*, 45, 36–42. Lviv [in Ukrainian].

- Zashkilniak, L.** (2008). *Ukraina i Polshcha v XX stolitti: vid konfliktiv do porozuminnia* [Ukraine and Poland in the twentieth century: from conflict to consensus]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 17, 3–18. Lviv [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1993b). *Ukrainske pytannia v pratsiakh ta diialnosti Leona Vasylevskoho* [The Ukrainian question in the works and activities of Leon Vasylevsky]. *Polsko-ukrainski studii. T. I: Ukraina – Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii u Kamiansi-Podilskomu – Polish-Ukrainian studies. TI: Ukraine – Poland: historical heritage and public consciousness: materials of the International Scientific Conference in Kamianets-Podilskyi*. (pp. 142–150). Kyiv [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1996). *Ukrainsko-polske porozuminnia 1935 r. (za materialamy arkhivu Ya.S. Losia)* [Ukrainian-Polish agreement of 1935 (according to the archives of J.S. Los)]. *Problemy slovianoznavstva: mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk – Problems of Slavic Studies: an interdepartmental scientific collection*, 48, 62–72. Lviv [in Ukrainian].
- Zashkilniak, L.** (1997). *Heneza i naslidky ukrainsko-polskoi normalizatsii 1935 r.* [Genesis and consequences of the Ukrainian-Polish normalization in 1935]. *Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa – Poland and Ukraine: the Alliance of 1920 and its aftermath* (pp. 431–454). Toruń [in Ukrainian].
- Zelinskyi, M.V.** (2016). *Ukrainske pytannia u publitsystychnii i politychnii diialnosti Romana Dmovskoho (1888–1939 rr.)* [The Ukrainian question in the journalistic and political activity of Roman Dmovsky (1888–1939)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Mykolaiv [in Ukrainian].
- Komar, V.** (2017). *V orbiti polskoho prometeizmu* [In the orbit of Polish Prometheanism]. *Proekt «Ukraina». Halychyna ta Volyn u skladi mizhvoiennoi Polshchi – Ukraine project. Galicia and Volhynia as part of interwar Poland* (pp. 145–168). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Komar, V.L.** (2011). *Kontseptsiia prometeizmu v politytsi Polshchi (1921–1939 rr.)* [The concept of Prometheanism in Polish politics (1921–1939)]. Ivano-Frankivsk: Misto-NV [in Ukrainian].
- Kramar, Yu.V.** (2015). *Zakhidna Volyn 1921–1939 rr.: natsionalno-kulturne ta relihiine zhyttia* [Western Volyn 1921–1939: national-cultural and religious life]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].
- Krasivskiy, O., & Melinyshyn, T.** (2008). *Zakhidna Ukraina v natsionalnii politytsi Yu. Pilsudskoho* [Western Ukraine in the national policy of J. Pilsudski]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the*

- I.F. Kuras Institute of political and ethnic studies NAN of Ukraine*, 37, 166–175 [in Ukrainian].
- Kucherepa, M.** (2017). «Volynskiy eksperyment» voievody H. Yuzevskoho ["Volyn experiment" of the governor G. Yuzevsky]. *Proekt «Ukraina». Halychyna ta Volyn u skladi mizhvoiennoi Polshchi – Ukraine project. Galicia and Volhynia as part of interwar Poland* (pp. 111–131). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Kucherepa, M.M., & Davydiuk, R.P.** (2001). *Volynske ukrainske obiednannia (1931–1939 rr.) [Volyn Ukrainian Association (1931–1939)]*. Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
- Lysenko, V.S.** (2017). Halychyna v mesianskii vizii Yu. Pilsudskoho [Galicia in the messianic vision of J. Pilsudski]. *Hrani: naukovo-teoretychnyi almanakh – Faces: scientific and theoretical almanac*, 20 (7 (147)), 39–44 [in Ukrainian].
- Lysiak-Rudnytskyi, I.** (1994). Polsko-ukrainski stosunki: tiahar istorii [Polish-Ukrainian relations: the burden of history]. In I. Lysiak-Rudnytskyi, *Istorychni esse – Historical essays* (Vols. 1–2; Vol. 1, pp. 83–110). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
- Mykhalskyi, Yu.** (2002). *Polski politychni partii ta ukrainske pytannia v Halychyni na pochatku XX st. (1902–1914) [Polish political parties and the Ukrainian question in Galicia in the early twentieth century (1902–1914)]*. Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Mykhalskyi, Yu.V.** (1998). *Stavlennia polskykh suspilno-politychnykh syl do ukrainskoho pytannia v Halychyni na pochatku XX stolittia (1902–1914) [The attitude of Polish socio-political forces to the Ukrainian question in Galicia in the early twentieth century (1902–1914)]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Repryntsev, V.** (1996). Ukraina v polskykh zovnishnopolitychnykh doktrynakh [Ukraine in Polish foreign policy doctrines]. *Ukrainska derzhavnist u XX stolitti: istoryko-politolohichni analiz – Ukrainian statehood in the twentieth century: historical and political analysis*. Kyiv: Politychna dumka. Retrieved from <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm> [in Ukrainian].
- Ruda, O.** (2019). *Natsionalno-osvitnia polityka uriadiv Polshchi shchodo naselennia Halychyny v 20–30-kh rokakh XX stolittia: realizatsiia ta retseptsii [National educational policy of Polish governments regarding the population of Galicia in the 20–30s of the twentieth century: realization and reception]*. Lviv: Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Slyvka, Yu.Yu.** (1985). *Zakhidna Ukraina v reaktsiinii politytsi polskoi ta ukrainskoi burzhuzii (1920–1939) [Western Ukraine in the reactionary*

- policy of the Polish and Ukrainian bourgeoisie (1920–1939)*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Stakhiv, M.** (1960). *Zakhidna Ukraina: narys istorii derzhavnoho budivnytstva ta zbroinoi i dyplomatychnoi oborony v 1918–1923* [West Ukraine: Outline of History of Her State Construction as well as of the Military and Diplomatic Defense (1918–1923)]. (Vols. 1–6; Vol. 5). Skrenton: Z druk. Narod. Voli [in Ukrainian].
- Stakhiv, M.** (1961a). *Zakhidna Ukraina: narys istorii derzhavnoho budivnytstva ta zbroinoi i dyplomatychnoi oborony v 1918–1923* [West Ukraine: Outline of History of Her State Construction as well as of the Military and Diplomatic Defense (1918–1923)]. (Vols. 1–6; Vol. 6 (1)). Skrenton: Z druk. Narod. Voli [in Ukrainian].
- Stakhiv, M.** (1961b). *Zakhidna Ukraina: narys istorii derzhavnoho budivnytstva ta zbroinoi i dyplomatychnoi oborony v 1918–1923* [West Ukraine: Outline of History of Her State Construction as well as of the Military and Diplomatic Defense (1918–1923)]. (Vols. 1–6; Vol. 6 (2)). Skrenton: Z druk. Narod. Voli [in Ukrainian].
- Stakhiv, M.** (1966). *Ukraina v dobi Dyrektorii UNR* [Ukraine in the time of UNR Directory]. (Vols. 1–7; Vol. 7). Skrenton: Ukrainska Naukovo-Istorychna Biblioteka v Skrentoni [in Ukrainian].
- Shumykhina, S.O.** (2013). *Ukrainska istoriografiia mizhvoiennoi Polshchi (1918–2012 rr.)* [Ukrainian historiography of interwar Poland (1918–2012)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Yurchuk, O.F.** (2005). *Ukrainske pytannia v polskii konservatyvni suspilno-politychnii dumtsi mizhvoiennoho periodu (1918–1939)* [The Ukrainian Question in Polish Conservative Socio-Political Thought of the Interwar Period (1918–1939)]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].
- Kuczerępa, M.** (2000). Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej [Ukrainian-Polish relations in the Second Polish Republic in contemporary Ukrainian historiography]. *Historycy Polscy i Ukraińscy wobec problemów XX wieku – Polish and Ukrainian historians in the face of the problems of the 20th century* (pp. 146–165). Kraków [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 05.02.2021 р.

УДК 94(477.83):343.2:622.276
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228492

Богдан ЛАЗОРАК

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (istoryk_@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1551-2629>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9118-2018>

Назар ЗАБОЛОЦЬКИЙ

здобувач інституту прокуратури та кримінальної юстиції, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 104Е, м. Харків, Україна, індекс 61023 (n.d.zabolotskyv@nlu.edu.ua)

Бібліографічний опис статті: Лазорак, Б., & Заблоцький, Н. (2021). Нафтове право і кримінальні порушення «Східницької Каліфорнії». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 224–254. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228492>.

НАФТОВЕ ПРАВО І КРИМІНАЛЬНІ ПОРУШЕННЯ «СХІДНИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ»

Анотація. *Мета статті* – дослідити найпотемніше кримінальне середовище «Східницької Каліфорнії», яка, будучи одним із найвіддаленіших центрів добування «чорного золота», привертала увагу сотні відомих фінансових аферистів імперії Габсбургів, організованих злочинних груп. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, а також на методи історіографічного аналізу та синтезу. **Наукова новизна** статті полягає у спробі дослідження кримінальних злочинів, які відбувалися на території «Східницької Каліфорнії». **Висновки.** Аналізована проблема почала вивчатися на науковому

© Богдан Лазорак, Назар Заблоцький, 2021

рівні. Тоді історики намагалися показати, що у XIX – на початку XX ст. нафта була об'єктом кричущих суперечок в суспільстві, причиною світових криз, численних воєн, міжнаціональних повстань, миттєвого багатства та джерелом прибутку для кримінального світу, який докола нафтового бізнесу зумів організувати дієву павутину тіньового бізнесу, меншою мірою пов'язаного із автохтонним населенням провінції. Досліджено, що на початку XX ст. в околицях Східниці з'являлися організовані злочинні групи, які займалися винятково розбоєм місцевого населення, грабуванням бухгалтерії нафтових шибів, відділень ошадних кас тощо. Зокрема, чимало викрадень стосувалося безпосередньо обладнання для нафтового промислу, яке було дуже дорогим, продавалося у східницьких спеціалізованих магазинах. Віднайдено чимало фактів, які вказують на існування серед «промислових банд» неписаного звичаєвого права, яке в основному базувалося на принципі мовчання та кровній помсті.

Простежено, що збільшення видобутку роци, тіньове накопичення капіталів, таємний транзит, грошові махінації, втрати від пожеж, безвідповідальність працівників, невиплачені зарплати та сотні інших прецедентів стали джерелом для появи судових суперечок, які, зі свого боку, були життєвим полем для модного адвокатського бізнесу, який на тлі нафтового промислу, а тим більше жорсткої податкової системи все більше адаптувався до промислових умов «Східницької Каліфорнії».

Ключові слова: економічна криза; чорне золото; «Східницька Каліфорнія»; світова криза; тіньовий бізнес; імперія Габсбургів.

Bogdan LAZORAK

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (istoryk@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1551-2629>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9118-2018>

Nazar ZABOLOTSKYY

External Doctoral Student, Institute of Public Prosecution and Criminal Justice, Yaroslav Mudryi National Law University, 104E, Pushkinska Str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61023 (n.d.zabolotskyy@nlu.edu.ua)

To cite this article: Lazorak, B., & Zabolotskyu, N. (2021). Naftove pravo i kryminalni porushennia «Skhidnytskoi Kalifornii» [Oil law and criminal violations in "Skhidnytsia California"]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 224–254. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228492> [in Ukrainian].

OIL LAW AND CRIMINAL VIOLATIONS IN "SKHIDNYTSIA CALIFORNIA"

Summary. The purpose of the article – is to study the most secret criminal environment of "Skhidnytsia California" – one of the most remote centres of oil extraction attracting the attention of hundreds of well-known financial swindlers in the Habsburg Empire as well as organized criminal groups. The research methodology is based on the principles of historicism, systematics, objectivity as well as methods of historiographical analysis and synthesis. The scientific novelty of the article is an attempt to research criminal offenses that took place in the Skhidnytsia area. Conclusions. The analyzed problem has attracted scientific interest. The historians tried to show that in the XIX – early XX centuries oil became the subject of blatant controversy in society, the cause of global crises, numerous wars, international exile, instant wealth and a source of profit for the criminal world, which managed to organize an effective web of grey economy around the oil business less associated with the indigenous population of the province. The authors show that organized criminal groups appeared in the vicinity of Skhidnytsia in the early twentieth century and they were engaged exclusively in robbery of the local population, robbery of oil rigs, branches of savings banks, etc. In particular, many thefts were directly related to oilfield equipment, which was very expensive and sold in Skhidnytsia specialty stores. Many facts have been found which indicate to the existence of unwritten customary law among "industrial gangs" mainly based on the principle of silence and blood revenge.

The authors traced that increased of brine production, shadow capital accumulation, clandestine transit, money laundering, fire losses, employee irresponsibility, unpaid wages and hundreds of other precedents were the source of litigation, which in turn were a living field for the fashionable legal business, which against the background of

the oil industry, and even more so the rigid tax system was increasingly adapted to industrial conditions of "Skhidnytsia California".

Key words: *economic crisis; black gold; "Skhidnytsia California"; world crisis; shadow business; the Habsburg Empire.*

Постановка проблеми. У літературі добре відомо, що економіка Австро-Угорщини розпочала серйозно зростати з відкриттям у Королівстві Галичини та Лодомерії численних покладів нафти в середині 50-х рр. XIX ст. і розробкою нових бізнесових схем з її реалізації за кордоном, передовсім у Німеччині, Франції, Бельгії, Російській імперії. Поява капіталістичних інституцій у провінції (нафтових концернів, акціонерних компаній, картелів тощо) сприяла культурній модернізації таких провінційних містечок, як Борислав, Дрогобич, Трускавець, і водночас цілком змінила «йосифінський ритм» життя у таких карпатських селах, як Мражниця, Східниця, Урич та ін. Автомобілі, нові дороги, телеграф, залізниця, заклади освіти, адвокатські кантори, і, зрештою, щоденний гуркіт парових машин у тисячах нафтових шибів нагадували ритм каліфорнійського нафтового світу, який контрастно вирізнявся у Галичині, навіть стосовно до таких великих міст, як Львів, Варшава чи Краків. Щоправда, поряд із модерними новинами в промисловості краю, збільшенням числа іноземних компаній та концернів, в «Галицькій каліфорнії» змінюється і соціальне середовище мешканців, значна частина яких, уникаючи важкої праці у видобутку нафти, практично монополізувала невиробничу сферу, що не завжди керувалася законами «австрійської феміни».

Мета статті – дослідити найпотаємніше кримінальне середовище «Східницької Каліфорнії»¹, яка, будучи одним із найвіддаленіших центрів добування «чорного золота», привертала увагу сотні відомих фінансових аферистів імперії Габсбургів, організованих злочинних груп.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи криміногенну ситуацію, яка виникла в Дрогобичі та його околицях на початку січня 1905 р., тобто в часі наростання світової економічної кризи,

---

¹ Маємо на увазі нафтовий бізнес, який зосереджувався на території Східниці з прилеглими селами Урич, Новий і Старий Кропивники, Смільна та ін.

журналісти газети «*Tygodnik samborsko-drohobyski*» зазначили, що причиною усіх бід місцевого населення є нафта, яка «*одних відправляє поближче до вагонів ропи, а інших – до криміналу*» («*Sdziczenie obuczajów*», 1905, s. 2). Практично від часу зародження нафтового промислу на Дрогобиччині закріпилися і звичай кримінального світу: замовні убивства, розбійні напади, дрібні грабунки та фінансові махінації («*Sdziczenie obuczajów*», 1905, s. 2). Не випадково у жовтні 1899 р. газета «*Kuryer Drohobyski*» повідомляла про те, що два судді в Бориславі та Східниці, які забезпечували судовий процес в регіоні, не справлялися з кількістю справ, що з кожним днем тільки зростала («*Przy naszym Sądzie*», 1899, s. 3). Як виявилось, кримінальних справ в околицях назбиралося стільки, що, скажімо, в кабінеті повітового судді в Дрогобичі кожної доби світилося до пізньої ночі, оскільки він разом із лікарями проводив різноманітні медичні експертизи над убитими («*Przy naszym Sądzie*», 1899, s. 3). Мабуть, саме тому в Дрогобичі за якийсь час було збудовано один із найбільших судів в Галичині на вул. Стрийській, де працювали 30 суддів (Чорновол, 2012, с. 608–609). До слова, від серпня 1900 р. у III-й каденції самбірського суду працював східничанин власник численної нерухомості Альберт Кнауер-молодший, а в 1901 р. – власник східницьких копалень Станіслав Пачешньовський («*Wylosowani sędziowie*», 1901, s. 1). У 1902 р. головними судьями працювали керівник нафтових копалень у Східниці Михайло Громадський та майстер теслярського цеху Ян Ріхль («*Wylosowani sędziowie*», 1902, s. 1), у I-й каденції 1903 р. – майстер-бурильник Зигмунд Бєсядецький та директор нафтових копалень Бернард Клапп («*Wylosowani sędziowie*», 1903a, s. 1), а в III-й – майстер-бурильник Станіслав Червінський («*Wylosowani sędziowie*», 1903b, s. 2). До I-ї каденції 1905 р. було обрано власника нерухомості у Східниці Адама Мадейського («*Wylosowani sędziowie*», 1905a, s. 2), II-ї – директора копалень Юліуша Коппельнера («*Wylosowani sędziowie*», 1905b, s. 2), до III-ї – майстра-бурильника Зигмунда Бєсядецького («*Lista sędziów*», 1905a, s. 2), до IV-ї – на посаді заступника було прийнято Францішека Вахеля, який розглядав справи дітовбивств («*Lista sędziów*», 1905b, s. 2). Справи які вивчали ці

судді впродовж своєї каденції, були такими насиченими подіями, що цілком можуть слугувати для укладання своєрідної хроніки злочинів цієї доби.

Так, 1 грудня 1899 р. дрогобицька газета «*Kuryer Drohobycki*» повідомляла, що знаний в окрузі 17-річний злодій з с. Тустановичі Михайло Богдан, після відбування п'ятимісячного покарання у самбірській тюрмі почав працювати у Стрию в місцевого єврея, а згодом, викравши у нього 60 золотих римських, утік до м. Борислав («*Michał Bohdan*», 1899, s. 3). Викрадене він упродовж двох днів протратив у публічному домі, після чого одразу відправився до Східниці, де знайшов роботу у місцевого полісмена пана Журавчака («*Michał Bohdan*», 1899, s. 3). Пропрацювавши кілька днів, він 20 листопада 1899 р. викрав у п. Журавчика 83 зл. рин., цінний годинник з ланцюжком, а також рукавички та ін. і відправився до Борислава, де знову за одну ніч потратив викрадене в публічному домі. Наступного дня його впіймала місцева жандармерія і відправила до суду («*Michał Bohdan*», 1899, s. 3).

Відомим східницьким кишеньковим злодієм останньої третини XIX ст. був Сень Дзюфер. Інколи, не маючи харчів, злодій вдавався до пограбувань крамниць, та продуктових складів. Наприклад, у середині грудня 1899 р. парубок викрав у східницького пекаря чимало булочних виробів, з якими утік до с. Підгородці, де проживав його батько. Там його вистежила поліція і привела до суду («*Señ Dziufer*», 1899, s. 3). Коли С. Дзюферу виповнилося 27 років, він влаштувався на роботу до фірми пана Йонаша Кугмеркера, де продовжив дрібні пограбування, але 26 вересня 1905 р., доля жорстоко покарала злодія. Під час завантаження дерева на вагони його придушило важким обладнанням, спричинивши тяжкі ушкодження тіла («*Nieszczęśliwe wypadki*», 1905, s. 3).

Організована група кишенькових злодіїв Івана Горнакевича з Волянки, Францішека Гессдюрфера зі Львова та Майєра Гросса зі Стрия переслідувала людей нафтового краю у тих місцях, де здавалося б ніхто не посміє вчинити гріха. Наприклад, 11 червня 1900 р. під час відпусту в дрогобицькій церкві Пресвятої Трійці серед інших мирян, група обікрала східничанина Сенька Бобешко на суму 20 корон. Загальні ж збитки становили 54 корони не

враховуючи приватних речей і навіть тютюнових файок («Podczas odprustu», 1900, s. 3). Подібний випадок стався у дрогобицькому костьолі 28 січня 1902 р., коли під час чийогось шлюбу 13-літня Павліна Дурнота, викрала з гаманця східничанки Ельжбети Монтоколі 24 корони («Przszła rosiecha», 1902, s. 3).

З наближенням економічної кризи безробітні регіону все частіше вдавалися до подібних правопорушень. Насичений працею ритм життя східничан, безумовно, впливав й на загальну атмосферу в середовищі місцевого населення, яке часто через фінансові негаразди та важку працю вдавалося до сусідської недовіри, відвертої ворожнечі і навіть збройних нападів. Наприклад, 9 грудня 1899 р. серед ночі виникла суперечка між сусідами Владиславом Гадзінським і Йосифом Лучкою, які мешкали у мандардному приміщенні будинку, та Михайлом Рашковським, який мешкав поверхом нижче. Як виявилось, друзі В. Гадзінський та Й. Лучка гучно сперечалися, через що сусід на першому поверсі довго не міг заснути. М. Рашковський піднявся до сусідів і попрохав припинити галас. У відповідь В. Гадзінський вдарив його по голові, при цьому так сильно, що той зомлів та впав на землю. Після цього нападник серйозно поранив безсвідомого М. Рашковського ножем у правий бік. Потерпілого терміново було доставлено до шпиталю, а нападника арештувала жандармерія («W посу 9 b. m.», 1899, s. 3).

У вихідні та святкові дні дрібні злочини у Східниці частішали. Наприклад, на новий 1900 рік східничанин Тимко Гірчак поцупив з одного із возів припаркованих на вулиці зимовий коц («W Schodnicu», 1900, № 3, s. 3). 2 січня власник випадково знайшов викрадене у стайні керівника нафтового шибу пана Кіцили. І хоча Тимко Гірчак працював у пана Кіцили, його все ж було передано в руки жандармерії («W Schodnicu», 1900, № 3, s. 3). Подібний злочин 13 березня 1900 р. вчинили східницькі робітники Владислав Бяла і Юзеф Баран. З фури Маркуса Роттера, припаркованої перед східницьким магазином, вони викрали пакунок із ковдрами на суму 12 корон, після чого зловмисники утекли, а в суді було відкрито розслідування («W Schodnicu», 1900, № 9, s. 3).

Багато правопорушень у Східниці були пов'язані із лісозаготівлею чи продуктом деревообробки, що в основному спрямовувалася на забезпечення нафтового промислу (податок на деревину

був високим, тому вона була дорогою). Щоби уникати грошових оплат, нафтовики часто замовляли дошки у селян, які потайки доставляли викрадений ліс. Скажімо, на початку лютого 1900 р. східничанин Василь Коцко, працюючи на нафтового підприємця пана Лігнера, отримав від нього кошти на придбання дошок для промислу («W Schodnicu», 1900, № 3, s. 3). Щоб зекономити кругленьку суму, В. Коцко звернувся до місцевих фірманів, які за півдарма привезли йому до дому кілька кубів дошок. Про цю махінацію дізнався місцевий жандарм пан Щавінський, який прийшов у дім Коцка здійснити обшук і арешт. Проте В. Коцко взяв у руки сокиру, почав погрожувати жандармові, мовляючи, що *«відрубає йому руки»*. Після того, як із відділку прибуло підкріплення поліції, нападника було роззброєно, арештовано і передано до суду («W Schodnicu», 1900, № 3, s. 3).

Характерною особливістю дрібних східницьких розбишак було, те, що вони не дуже то й боялися місцевої поліції, і навіть вчиняли щодо її працівників розбій. Наприклад, 11 лютого 1900 р. гірничий робітник Войцех Чепіга з невідомих причин напав на східницьких поліціантів Іванчука та Журавчака («W Schodnicu», 1900, № 4, s. 3). В. Чепіга почав бій за допомогою залізної труби, переламавши одному із полісменів руку, а потім утік. Винуватця зловили через кілька годин жандарми, які прибули на підмогу з Борислава («W Schodnicu», 1900, № 4, s. 3).

Найчастіше траплялися крадіжки майна власників нафтових шибів, багатих купців та фінансистів, позаяк їхні приватні каси, вілли та будівлі у Східниці приваблювали не тільки злодіїв, але й численних тимчасових працівників промислу («W Schodnicu», 1900, № 5, s. 3). У 20-х числах лютого 1900 р. Петро Вердак – робітник керівника нафтового шибу пана Збишовського, потайки ввійшов до будинку директора і викрав звідти французький ключ вартістю 7 зл. рин. та дві гасові лампи. Щоправда, зауваживши, що за ним стежать жандарми, миттю викинув вкрадене, і предмету злочину не стало («W Schodnicu», 1900, № 5, s. 3). Зазначимо, що розшук злодіїв попри невеликі розміри Східниці міг тривати від місяця до кількох років. Наприклад, коли 17 березня 1900 р. Ян Пернал викрав із приватного сейфа східничанина Павла Познанського 20 корон і був спійманий жандармами, він зізнався у

попередніх злочинах, які скоїв роком раніше («Kradieže», 1900a, № 11, s. 2). Як стало відомо, 23 грудня 1899 р. злодій викрав у Антонія Фрончака 22 корони готівкою, а у Яна Кенара – 144 корони. До слова, усі кошти Ян Пернал збував на випивку («Kradieže», 1900a, № 11, s. 2).

Про проблеми зі службою розшуку свідчить також випадок, коли східницькі жандарми лише 22 лютого 1900 р. змогли потрапити на слід Юзефа Лерха та Яна Мікуса, які ще в січні цього ж року викрали у східницького пана Рудольфа Гоппольда три качки, завезені з-за кордону, вартістю 15 зл. рин. («W Schodnicu», 1900, № 8, s. 3). І хоча зловмисників відправили до суду, йшлося про бідних робітників, які, не маючи на хліб, викрали птицю для поживи.

На початку березня 1900 р. східничанин Станіслав Недзельський викрав з помешкання Петра Чеха камізельку, штани, пару черевиків, білизну, годинник загалом на суму 60 корон, після чого утік до села Мжиглод Сяноцького повіту. Чоловіка оголошили у розшук («W Schodnicu», 1900, № 8, s. 3).

6 березня 1900 р. східницький робітник Михайло Одинак звернувся до канцелярії «Anglo-Banku» з чеком на суму 26 зл. рин., на якому попередньо сфальшував ім'я та прізвище свого керівника пана Михайла Громського і забажав виплати коштів («W Schodnicu», 1900, № 5, s. 3). Урядник канцелярії пан Зеттлер запідозрив фальсифікацію і попросив робітника прийти на наступний день, проте, побоявшись відповідальності, робітник утік зі Східниці в невідомому напрямку («W Schodnicu», 1900, № 5, s. 3). 22 березня 1900 р. у Східниці в місцевого котельного – пана Городицького, з верстату було викрадено годинник вартістю 12 корон, у чому запідозрили якогось Івана Східницького, який того дня неодноразово перебував поблизу верстата («Dnia 22 z. m.», 1900, s. 2).

Чимало викрадень стосувалося безпосередньо обладнання для нафтового промислу, яке було дуже дорогим, продавалося в східницьких спеціалізованих магазинах і часто лежало «не на своєму місці». 18 квітня 1900 р. Кароль Пенцак викрав із закритої вежі нафтового шибу керівника Івана Завади мідний ключ французького виробництва від парової машини, і заховав його у лісі («W Schodnicu», 1900, № 14, s. 3). На подібні злочини наважува-

лися навіть східничани, які здавалося б виконували високооплачувану роботу і навіть належали до середовища цеховиків. Наприклад, 28 червня 1900 р. із машинного відсіку нафтового шибу фірми «Вольський та Одживольський» східницький швець викрав шкіряний пас вартістю 30 корон («Kradzieże w Schodnicy», 1900, s. 3). У середині листопада 1900 р. Орияж Апфельбаум у фірми «Дучинський і Спілка» викрав гірничий прилад (rettungsschaube) вартістю 300 корон, проте невдовзі його було ушіймано («Kronika kradzieży», 1900, № 44, s. 3).

Траплялися випадки, коли крадіжки здійснювали неповнолітні хлопчачки, батьки яких допізна працювали у промислі, витівки котрих часто нагадували епізоди з життя нью-йоркських безпритульних. Наприклад, у ніч на 16 листопада 1900 р. 13-річний Францішек Янчар викрав у пана Ямеса Брота дві мідні ложки вартістю 80 корон та виніс з подвір'я арматури на суму 24 корони. Впіймавши його на гарячому, полісмени одразу ж відправили до місцевої жандармерії («Kronika kradzieży», 1900, № 45, s. 3). Інший юнак – Абрагам Вольф, цієї ж ночі умудрився викрасти у східницького аптекаря будівельного каменю на суму 100 корон («Kronika kradzieży», 1900, № 45, s. 3). Одним із важливих елементів виховання східницької молоді, яка саме в юнацький період починала потрапляти під впливи місцевих безробітних чи організованих злочинців, була армія, яка системно проводила рекрутські набори в Бориславі, Мражниці та Східниці. Так, 23 листопада 1900 р. до Східниці прибули військові асистенти зі Стрийського гарнізону, які прийняли до лав австрійської армії 115 молодиків та двох офіцерів («W Schodnicy», 1900, № 45, s. 2). У 1902 р. рекрутування нових солдат та реєстрація резервістів відбувалася 16 вересня («Zebrania kontrolne», 1902, s. 4), а в 1903 – 13 жовтня («Tegoroczne zebranie», 1903, s. 3). Проте часто дії навіть молодих солдат було важко якимось зрозуміти. Наприклад, 7 жовтня 1902 р. покінчив життя самогубством жовнір 12 компанії 33 полку крайової обори 22-річний Мортко Грюнберг, який був уродженцем с. Сілки Калуського повіту, а в часі служби проживав у Східниці («Samobójstwa», 1902, s. 3).

Із розвитком технічного прогресу злодіїв все більше цікавили винаходи машинної індустрії. Так, 3 травня 1900 р. із закрітого магазину пана Водзінського було викрадено залізну машину

для буріння вартістю 100 корон. Підозра впала на Яна Мюллера, якого східничани бачили серед ночі поблизу магазину, тим більше, що він на ранок пропав безвісти («Kradzieże», 1900a, № 19, s. 3). Подібний випадок стався 24 травня 1900 р. у магазині Товариства «*The Anglo-Galicien*», де троє злодіїв – Мотя Грюнберг, Петро Тумідайський та Вацлав Завада – викрали помпу та різноманітне бурове обладнання на суму 200 корон («Kradzieże», 1900a, № 19, s. 3).

Грабунок приватних будинків в основному планувався за-далегідь. Уночі 30 червня 1900 р. дрібний злодій Йоахим Генза викрав із будинку Юзефа Пентака чемодан і вийняв з нього 44 корони готівкою, срібний годинник вартістю 26 корон, вбрання на суму 28 корон, бритви ціною 4 корони, а також богослужбові книги («Kradzieże», 1900a, № 20, s. 3).

На початку ХХ ст. у «Східницькій Каліфорнії» впевнено шахраювала місцева «*Сонька Золоторучка*» – легендарна Настуня Тупчик, яка, часто змінюючи професії, кілька років поспіль була непомітною для жандармів. Однак її злодіянням наступив крах 8 червня 1900 р., коли у східницького нафтового підприємця пана Дінстага вона із своїми соратниками зуміла викрасти 39 залізних труб, а у офіцера Яна Губергера – золотий годинник вартістю 300 корон («Kradzieże», 1900b, s. 3). Стало відомо, що обидва грабунки відбувалися практично одночасно і були задалегідь спланованими, позаяк труби тимчасово зберігались на подвір'ї у східницького господаря Юзефа Дубленича. Працюючи офіціанткою в східницькому ресторані «*J. Wolnego*», Настуня викликала на себе підозру у значної групи відвідувачів, які її не помітили в ресторані в часі пограбування («Kradzieże», 1900b, s. 3). Згодом підступні плани Настуні у Східниці намагалася продовжити Соломія Скжета, яка на першій же справі 21 серпня 1901 р. зуміла потрапити до рук жандармів, коли намагалася викрасти у Бартоломея Барана цінний годинник, перстень та 50 корон готівкою («Kradzieże», 1901, s. 3).

Особливого популярними об'єктами грабунків були спиртні напої, які завозилися у промислову зону тисячами літрів щомісяця. Наприклад, у ніч на 6 листопада 1900 р. невідомі викрали із заритої пивниці східничанина Владислава Смаковського 27

пляшок вина, а зі стайні – 12 птиць, що загалом склало збиток на суму 60 корон («Kronika kradzieży», 1900, № 44, s. 3). Через два дні якийсь Андрій Коласин викрав у Якуба Стонпіцького полотна та білизну вартістю 70 корон, а у закритому будинку Якіма Мельника – годинник і речі з гардеробу («Kronika kradzieży», 1900, № 44, s. 3). Щоправда, зловити його поліції таки не вдалося.

Інші вправні зlodії «трудилися», використовуючи більш гнучку методику, яка полягала у постійній зміні власних імені та прізвища. Наприклад, після вдалої втечі із droгобицького суду 16 червня 1900 р., 3 серпня 1900 р. у Східниці на гарячому було затримано «невловимого зlodія» Юзефа Барлога уродженця Бялки біля Жешува. У карному розшуку він був відомий під кількома десятками надуманих імен та прізвищ: Францішек Чепіль (Чепеля), Михайло Гарбаж, Францішек Кмьотек, Ян Ямбос, Ян Шльончак та ін. («Identyczność», 1900, s. 3). Цікаво, що розшук подібних небезпечних злочинців держава посилювала шляхом агітації населення через нагороду (друк розшукових плакатів відбувався переважно в droгобицьких друкарнях Йосифа Пільпля або Аарона Жупніка).

Вдалося віднайти факти, які вказують на існування серед «промислових банд» неписаного звичаєвого права, що в основному базувалося на принципі мовчання та кровній помсті. Скажімо, після того, як східницькі купці Сікорський та Францішек Владика подали у droгобицькому суді свідчення проти банди Кравчука, вони відправилися до Східниці і по дорозі неочікувано отримали за свої покази жорстоку відплату («Narad», 1900, s. 2–3). 29 травня 1900 р. біля лісу на них зненацька напали Томаш Кравчук і Володимир Гадзінський з кількома своїми людьми. Вибігши із лісової засідки, розбійники зупинили фіакр і почали палицями бити проїжджих, які змушені були тікати. Оскільки бійка відбувалася на публічній дорозі, невдовзі з'явилися жандарми, які упізнали зловмисників, оперативно арештували і відправили до суду, проте тепер у ролі підсудних, а не підозрюваних («Narad», 1900, s. 2–3).

Як і в наш час, нещасні випадки та правопорушення у Східниці часто траплялися через неакуратне поводження із вогнепальною зброєю. Наприклад, під час відпочинку у малиннику біля Східниці нафтовий робітник Казимир Прокоп, збираючи ягоди,

посперечався з Віктором Чупеком, який зняв зброю (*dubeltówkę*) і випадково вистрілив знайомому в ліву ногу. Потерпілого з тяжким пораненням доставили до місцевого шпиталю («*Podstrzelenie*», 1900, s. 3). 15 вересня 1900 р. подібна суперечка між робітниками призвела до того, що Вінцентій Солінський ножем відрізав вухо та пошкодив шию Михайлові Ясінському («*W Schodnicy*», 1900, № 35, s. 3). Невдале вирішення суперечок за допомогою ножа відбувалися між східницькими робітниками досить часто, оскільки подібні випадки фіксуються практично кожного року (17 лютого 1901 р. між Яном Юрашем та Юзефом Левандовським) («*Przebity nożem*», 1901, s. 3).

Щодо вогнепальної зброї, то в останній третині XIX – на початку XX ст. право її носіння австрійським законодавством поступово обмежувалося, проте контроль за виконанням закону не завжди відбувався на належному рівні, особливо це стосувалося гірських районів, де діяв так званий артикул «*про захист від хижих звірів*». З іншого боку, у випадку зі Східницею чи Бориславом, не вистачало жандармів та повноважень для перевірки наявності зберігання зброї, не тільки у місцевих жителів, але й численних заробітчан. 13 грудня 1901 р. вогнепальна зброя стала причиною для подвійного вбивства. Працівник котельні акціонерної нафтової спілки «*Schodnica*» Владислав Тарновський, прийшовши до свого дому, вистрілив дружині Марії у правий бік. Після цього увірвався до будинку сусіда Юзефа Вайса, якому прострілив ногу. 15 грудня дружина Тарновського померла, а важко пораненого сусіда відправили до шпиталю д-ра Т. Дверніцького («*Podwójne morderstwo*», 1901, s. 3). При цьому винуватець сам здався поліції і був відправлений до тюрми за умисне вбивство та незаконне володіння зброєю. У процесі слідства з'ясувалося, що В. Тарновський дуже ревнував свою дружину до свого сусіда, а відтак вирішив помститися, залишивши сиротами трьох своїх дітей («*Podwójne morderstwo*», 1901, s. 3).

На родинних трагедіях відбивалася ситуація з нафтовим банкрутством, яке все більше спустошувало не тільки людські гаманці, але й їхню віру у майбутнє. Наприклад, 5 березня 1902 р. дружина одного із збанкрутілих східницьких робітників, пані Мочародинська, через банкрутство та психологічну неврівнова-

женість задушила власне дитя, якому навіть не виповнилося 4,5 місяця («W Schodnicy», 1902, s. 4). Через непорозуміння у подружньому житті самогубство в місцевому шпиталі здійснила дружина нафтового робітника Юлія Патко («Samobójstwo», 1902, s. 3). Наприкінці травня 1906 р. дружина гірничого робітника Анна Філіп'якова раптово отримала напад серця, впала і вагою власного тіла задушила 6-місячне дитя, яке несла на руках («Nagły zgon», 1905, s. 2). Через кризу трагедії ставалися також і в багатих східницьких родинах. У часі посилення кризи зійшла з розуму дружина східницького купця Хана Бацкенрот, яка невдовзі викинулася з другого поверху львівської квартири, щоправда, її життя було врятоване у місцевому шпиталі («Samobójstwo», 1906, s. 2).

Утома від промислової депресії та пов'язане із нею бешкетування місцевого робітництва у східницьких шинках та пивних цілком нагадували буденне життя дикого заходу, у яких часто можна було почути гуркіт розбитого скла, з'ясування особистих відносин і навіть кулачні дуелі та постріли. Наприклад, 16 квітня 1900 р. до східницького шинку єврея Ланарайнштайна увійшов п'яний робітник Юзеф Гарда і почав вчиняти авантюри щодо відпочивальників та працівника бару («Gwałty», 1900, s. 3). Після того, як охоронці вигнали його на вулицю, він повибивав усі вікна, потім знову забіг у середину, порозбивав скляний посуд, поламав крісла, а в кінці почав кидати каміння у все, що бачив, зокрема, в орендаря цього приміщення («Gwałty», 1900, s. 3). Схожий випадок трапився 3 травня 1900 р. в часі обідньої перерви у шинку Мотя Гартенберга. Замовивши обід і 2 пляшки пива, робітник Фридерик Габріель покинув заклад, не розплатившись («Napaady», 1900, s. 3). Згодом повернувся і безпричинно повибивав у шинку усі вікна, після цього, увійшовши до магазину Ліся Лібера, почав його переконувати, що цієї ночі він покаже власнику горезвісного шинку, все на, що здатний, мовляв, «*хай Гартенберг начувається*». Проте цього ж дня нападник був арештований і відправлений до суду для слідства («Gwałty», 1900, s. 3). Часто така поведінка робітників була спричинена і несовісним обслуговуванням з боку східницьких шинкарів, які практикували зливання до бочки недопитих залишків пива та піни. Через по-

дібні скарги, які фіксувалися по всій Австро-Угорщині, влітку 1902 р. Віденський парламент прийняв спеціальні санітарні § 403 і 407 до санітарного кодексу імперії («Zlewki», 1902, s. 3).

Чимало махінацій у Східниці траплялося із переказами коштів, які щоденно здійснювалися через відділення пошти. У віддалених околицях «Східницької Каліфорнії» робітники, не маючи вільного часу, почасти зверталися до найближчих приватних транзитних кантор, які доставляли перекази. Наприклад, 20 грудня 1900 р. робітник фірми «Anglo-Banku» Юзеф Глова, працюючи на копальнях Перепростині (філії східницької фірми), захотів переказати 30 корон своєму братові Францішеку Глові в село Харкувка, що в Кросненському повіті («Zroboł dobry», 1900, s. 3). Записавши переказ, відправник віддав його із грошима єврею Сіндлові Заглерові, який на пошті знищив оригінал переказу і заповнив інший – на суму 10 корон, а в дорученні про надання власних послуг замість однієї корони поставив три, тим самим нелегально заробивши 23 корони. Тим часом Юзеф відправив братові листа, про якого лихвар не знав, із повідомленням про переказ. Незабаром прийшла і відповідь, у якій брат зазначив, що отримав всього 10 корон. Махінація Заглера була викрита, а його доправлено в східницький карцер для подальшого розслідування («Zroboł dobry», 1900, s. 3).

Січень 1901 р. ознаменував для Східниці початок нового кримінального сезону для місцевих злодіїв, які, не зважаючи на численні ув'язнення попередників, з'їжджалися сюди у пошуках все нової та нової наживи. На початку ХХ ст. в «Східницькій Каліфорнії» почали з'являтися організовані групи махінаторів, які утворювали цілісну систему грабункових операцій за принципом крадіжка – транзит – зберігання – збут. При цьому географія кожного етапу базувалася на різних місцевостях. Наприклад, у середині січня 1901 р. з опарканеного городу східничанина С. Гарзлова було викрадено земний віск на суму 200 корон. Незабаром головний поштампмейстер (postenführer) Східниці пан Клебан повідомив, що якийсь приватний господар з Попелів пан Залуцький на замовлення Ефроніма Каца відвіз віск до Борислава для купця С. Ебенфельда. Зі свого боку, бориславський купець

заявив, що лише перетримав цей віск одну добу, після чого його забрав Ефронім Кац («Kronika kradzieży», 1901, s. 3). З цього приводу розпочалися пошуки замовника операції.

Зростання обсягів видобутку нафти – збільшувало число заробітчан, які часто змушені були повертатися із робочого дня гірськими неосвітленими дорогами, на яких в період заробітних плат полюбляли вичікувати розбійники. З подібних мотивів на початку ХХ ст. в околицях Східниці з'являлися організовані злочинні групи, які займалися винятково розбоєм місцевого населення, грабуванням бухгалтерій нафтових шибів, відділень ощадних кас тощо. Наприклад, 7 січня 1903 р. трагічно закінчилися Різдвяні Свята для гірничого робітника бориславської філії фірми «*Вольський та Одживольський*» Александра Александровича, який, запросивши свого напарника по роботі Войцеха Словіка, щоб разом з ним завітати на вихідні до свого батька у Східницю. По дорозі з Опаки до Східниці на чоловіків напала організована банда Францішка Зелінського, до якої входили також Михайло Нестор та Мар'ян Саганевич. Грабунок закінчився вбивством А. Александровича та важкими травмами В. Словіка, який згодом розповів усе жандармам у східницькому шпиталі д-ра Т. Дверницького. Через якийсь час організовану групу було затримано і відправлено до суду («Zabójstwo», 1903, s. 3).

28 лютого 1912 р. незалежна дрогобицька суспільно-політична та літературна газета «*Tygodnik Drohobyski*» опублікувала інформацію про затримання організованої групи злочинців, якою керував Йозеф Зборський («Banda zbójcecka», 1912, s. 2). 18 лютого під час полювання у лісі «kameralnym» біля Східниці, якийсь місцевий пан замість слідів оленів та косуль зауважив на снігу плями крові. Йдучи за ними вглиб лісу, мисливець знайшов криївку, стіни якої були оббиті килимами, а підлога застелена хідниками. У криївці було кілька ліжок, а на одному з них спав хуліган (barszysty opryszek) («Banda zbójcecka», 1912, s. 2). Прокинувшись і запідозривши небезпеку, розбійник почав утікати від мисливця, однак той усе ж спіймав його через 30 хв. У криївці злочинців було знайдено 26 ключів, 2 відмички, горщики, дорогу плитку від тротуарів, багато одягу, топлене масло та копець картоплі. Впійманий зізнався, що він є Йозефом Зборським, йому 38 років,

а родом він із Кросна. При цьому, за словами розбійника, він проживає у Східниці лише місяць, проте східничани і робітники заявляли, що бачили його в околицях села вже упродовж п'ять останніх років («Banda zbójcska», 1912, s. 2). Місцева жандармерія підтвердила, що розбійник утік від неї два роки тому, коли йому надівали наручники, а тому був у розшуку. Крім Йозефа Зборського, у банді були ще троє злочинців, яких так само почали розшукувати, щоб звільнити східничан від їхніх розбоїв та грабунків («Banda zbójcska», 1912, s. 2).

Чимало вчинків своїх співжителів східничани взагалі не могли пояснити, адже вони не вписувалися у жодні рамки людських стосунків, а тим більше тих, які не стосувалися гонитви за «чорним золотом» чи миттєвого збагачення. Ганебним прикладом цьому було вбивство східницького народного вчителя Ярослава Лозинського, яке сталося у ніч з шостого на сьоме квітня 1913 р. Над ранок стало відомо, що вбивство скоїв молодий східничанин, робітник на прізвище Бобищак (Бобишко?), який став абсолютно деморалізованим через участь у нічних зборищах місцевої банди розбійників та вбивць, якою керував Стас Закшевський («Morderstwo», 1913, s. 3). З цього приводу місцева громадськість нарікала, що в такому промисловому центрі, як Східниця, де працює кілька тисяч робітників з усього світу, влада утримує лише одного полісмена, який цілими днями в основному виконує доручення судів, замітає подвір'я гмінної ради, палить у п'єсах та ін. («Morderstwo w Schodnicu», 1913, s. 4). У кінці квітня 1913 р. було опубліковано петицію східничан, у якій вимагалось, що на 4 000 східницьких мешканців має бути відповідно організована поліція, яка гарантувала б безпеку та порядок («Morderstwo w Schodnicu», 1913, s. 4).

У Східниці як промисловому центрі, де одночасно знаходили собі робочий притулок колишні в'язні та сини нафтових магнатів і лихварів, доволі звичним явищем буденного життя стала проблема пияцтва, приватних розбоїв, азартних ігор, розбещення неповнолітніх тощо. Неабиякий розголос у серпні 1912 р. набула справа, пов'язана зі звалтуванням неповнолітньої східничанки єврейки Юлії Вахель («Zezwierzęciały człowiek», 1912, s. 2). Як виявилось, бориславчанин Іван Різничок, який був членом соціа-

лістичної партії і часто розгулював Східницею та Бориславом із револьвером малого калібру (короткоствольним бравнінгом), мав неабияке бажання потрапити за протекції бориславського вїта пана Щуцмана до служби у поліцію. Не домігшись свого, чоловік подався до Східниці, де зустрів по дорозі при виході з Борислава Ю. Вахель, яка прямувала до Волянки. Взявши її за руку, І. Різничок погрозивши їй словами *«ходи зі мною, я тобі щось покажу»*, відтягнув дівчину за місто у жито (*«Zezwierzęciały człowiek»*, 1912, s. 2). Погрожуючи револьвером, молодий чоловік згвалтував дівчинку, після чого залишив її без свідомості напризволяще. Щоправда, нападника зловив бориславський жандарм пан Луцак, який одразу відпровадив його до суду (*«Zezwierzęciały człowiek»*, 1912, s. 2).

Кримінальний світ *«Східницької Каліфорнії»* не завжди був одноманітним, жорстоким й антигуманним. У Східниці траплялися зlodії, які наважувалися публічно виявляти гумор, який в Австро-Угорщині був властивий середовищу т. зв. *«інтелігентних зlodіїв»*. У цьому контексті яскравим прикладом може слугувати особа бориславського шахрая Бернарда Горовича, який у нафтових районах грабував популярні в той час гумові перстні, надавав фальшиві свідчення в судах на замовлення пана Щуцмана та ін. Після того, як журналісти почали викривати факти його численних крадіжок, у вересні 1913 р. зlodій вирішив написати редакторові *«Tygodnika Drohobuskiego»* Тадеушу Осуховському публічного листа із саркастичним проханням стосовно його романтичних планів у Східниці (*«Idyota»*, 1913, s. 3). Текст прохання мав такий зміст: *«Пане редакторе, добродію! Просив би пана, аби пан про мене більше не писав у рубриках своєї газети, бо я хочу одружитися з гарною дочкою східницького адвоката д-ра права Маркуса Бацкенрота – Катериною, яка ще є "в силі". Натомість пан редактор написав чимало про мене, зокрема те, що я вчинив раніше, і через це Катя мене не захотіла, мовляв, що за зlodія і шахрая заміж не піде. У зв'язку із цим, пан редактор є винним у тому, що я не оженився. Проте надалі я буду жити, як зможу: буду організовувати торги та посередництво; також буду вимушений і грабувати, бо все ж маю з чогось жити, тим більше, що до зlodійства маю неабиякий хист. Я стану головним*

злодієм, що явно буде панові редакторові на гірше, адже пан не дав мені можливості оженитися. З повагою, Бернард Горович» («Idyota», 1913, s. 3).

Проте були випадки, коли жарти з коханням мали для східничан більш фатальні наслідки. Ще 5 липня 1901 р. східничанин Хайм Шулім Грюнберг син Лейби вирушив до села Уличне до своєї нареченої дочки місцевого шинкаря Еля Льовенталя, але через *«утрачене щастя»* застрілювався під її вікном («Samobojstwo», 1901, s. 3).

Інколи в Східниці здавалося б навіть гумористичні моменти ставали причиною тяжких наслідків, які загрожували життю людини. Наприклад, 22 лютого 1901 р. колеги по роботі – працівники одного із східницьких цехів Якуб Кінар, Фелікс Ганцаж, Семен Кобаль, Александр Паска та Ян Кюгер – вирішили пожартувати із котельником Яном Репетовським. Після того, як вони його поклали на ковадло біля верстата, на нього впоперек помістили дерев'яні бруси, а на плечі – кілька дощок. Насильно утримуючи чоловіка в такому положенні, Якуб Кінар почав бити по дошках важким 16-кілограмовим молотом. Через невдалий жарт чоловік потрапив до шпиталю д-ра Т. Дверницького із сильним забиттям внутрішніх органів. При цьому йому навіть не гарантували, що він надалі зможе працювати. Зважаючи на тяжкість наслідків цього робітничого жарту, журналісти від себе із сумом додали: *«prawda jaka ładna zabawka»* («Jak się robotniczy», 1901, s. 3).

Безпідставне збільшення видобутку ропи, тіньове накопичення капіталів, таємний транзит, грошові махінації, втрати від пожеж, безвідповідальність працівників, невивплачені зарплати та сотні інших прецедентів стали джерелом для появи судових суперечок, які, зі свого боку, були життєвим полем для модного адвокатського бізнесу, який на тлі нафтового промислу, а тим більше жорсткої податкової системи, все більше адаптувався до промислових умов *«Східницької Каліфорнії»*. Одним із найяскравіших адвокатів початку ХХ ст., який володів у Східниці потужною філією своєї адвокатської кантори в Дрогобичі, був д-р права Леон (Лейба, Лейбус) Вінклер (*«Dr. Winkler niech żyje!»*, 1912, s. 3). Як зазначалося, Східниця для його фірми була *«перлиною його мрій, особливо стосовно відсотків, які він заробляв»*

на оформленні податку бруто, навіть від надпотужної фірми "Galicja"» («Dr. Winkler niech żyje!», 1912, s. 3). Преса повідомляла, що станом на 25 травня 1912 р. єдиним конкурентом для адвокатської фірми пана Вінклера була фірма д-ра Гольдгаммера («Dr. Winkler niech żyje!», 1912, s. 3).

Під час виходу із нафтової кризи, особливо на межі 1911–1912 рр., східницьке нафтове родовище було схоже на «лотерею», на якій бідний та неграмотний селянин, як правило, програвав перед численними спекулянтами («Oszustwo I», 1912, s. 1–2). Не дивно, що у період ЗУНРу колишні знування над українськими селянами з особливою уважністю пригадувалися фінансовим магнатам і єврейським лихварським фірмам. У вересні 1912 р. дрогобицька преса в один голос била тривогу про колосальну аферу, під час якої дрогобицькі махінатори спромоглися обдурити якогось східницького селянина, купивши у нього ґрунт за 50 корон, і продавши за 400 000 корон нафтовому товариству «Anglo-Galicja» («Oszustwo», 1912, s. 3).

В умовах постійного грошового обігу звичним явищем для східничан були махінації з грошима, недодавання готівки залишків від дивідендів, які за рік при щоразовій невиплаті у 0,05 корон могли наростати до сотень, а той тисяч корон нечесного заробітку. Карпатське нафтове товариство, яке захищало фінансові інтереси промисловців Східниці, Урича, Борислава, Мражниці та Тустанович, не завжди могло простежувати подібні махінації серед своїх касирів. Прикладом цього може слугувати суперечка, яка виникла в січні 1914 р. із дивідендами Рахункового товариства, кошти в якій контролював головний касир Здіслав Хмільевський, котрого через махінації часто називали «Здісьо Хміль», «Здіслав Хмельницький» чи «пан касир» («Baranek w wilczej skótcze», 1914, s. 1). Звичайно, польський гумор у цьому плані видається перебільшенням, ганебно згадуючи постать Богдана Хмельницького, проте факт обкрадання акціонерів був беззаперечним. З цього приводу стосовно східницького нафтового промислу делегат від Карпатського товариства якийсь пан Н. Мендель поїхав до Львова на розмову до якогось правозахисника пана Джевицького. В розмові йшлося про покарання Здіслава Хмільевського, від махінацій якого особливо потерпали східницькі активи інженера пана Но-

вотного, який входив до уряду Товариства Рахункового, а також активи пана Хомінського, який зібрав необхідні аргументи для протесту («*Baranek w wilczej skórze II*», 1914, s. 2).

Плідним полем для махінацій аферистів у Східниці була й система охорони здоров'я, адже нафтовий промисел у порівнянні з особистою гігієною та здоров'ям тисяч робітників був на першому місці. В гонитві за дешевими послугами лікаря, перемагали аферисти, які утворювали бутафорні медичні заклади, без патенту здійснювали лікування, ставлячи тарифи значно нижчі, аніж у професійного лікаря з дипломом доктора медицини. Скажімо, у квітні 1900 р. в Східниці розгорнув діяльність так званий в народі «*чудовий лікар*» Адам Бежик, який, не маючи медичної освіти, лікував східничан («*Cudowy lekarz*», 1900, s. 3). Особливого розголосу набрала його афера щодо лікування «надійним методом» східничанки Февроні Пронь, яка страждала від гострої епілепсії. Отримавши декілька крон, псевдолікар наказав підготувати 10 літрів води, згодом налив воду до пляшки, куди насипав якихось трав. Пацієнтка мала вживати настоянку дев'ять днів, а воду, яка залишалася, використовувати для купання. Зрозуміло, ліки нічим не завадили хворобі. Коли справа дійшла до жандармів, під час арешту з'ясувалося, що аферист був родом з Бібрки Турківського повіту («*Cudowy lekarz*», 1900, s. 3).

У квітні 1914 р. в Східниці діяла підпільна фірма фальшивих дантистів, до якої входив колишній пекар з Бібрки єврей Іцик Теман, який у приміщенні місцевого перукаря Вальдмана приймав пацієнтів («*Wybryki spółki*», 1914, s. 3). До середини 1914 р. «дантист» зумів «полікувати» 20 пацієнтів, більшість яких почали ще більше хворіти, а деякі з них навіть помирали. Особливо тяжкими були наслідки лікування дочки пана Соломона Астмана, який був власником дорогої вілли на вул. Панській в Дрогобичі («*Wybryki spółki*», 1914, s. 3). Після кількох годин лікування у дівчини почалися жахливі болі, від чого вона втратила свідомість, і навіть могла б померти, якби не термінове втручання лікаря Строгмана. Дрогобицькі журналісти застерігали громадськість краю про псевдофірму східницького дантиста, і, схиляючи поліцію та постраждалих обов'язково писати скарги до суду, вкотре нагадали давню приказку: «*Dopóty dzban wodę nosi, aż mu przecież ktośuszka nie ukreści*» («*Wybryki spółki*», 1914, s. 3).

Висновки. Таким чином, як і в наш час, у XIX – на початку XX ст. нафта була об'єктом кричущих суперечок у суспільстві, причиною світових криз, численних воєн, міжнаціональних поневірянь, миттєвого багатства та джерелом прибутку для кримінального освіту, який довкола нафтового бізнесу зумів організувати дієву павутину тіньового бізнесу, меншою мірою пов'язаного із автохтонним населенням провінції. Щоправда, сьогодні нафта щоденно ставить болісне питання до майбутнього: що ж буде з людством, коли її запасів не стане? Частина відповідей на ці актуальні «нафтові запитання» сьогодні цілком може локалізувати історична наука, спеціальні методи якої залишаються чи не єдиним шляхом до пізнання тієї нібито вдосталь насиченої джерельними відомостями епохи, проте настільки втаємниченої людськими поневіряннями та довготривалим, часто протизаконним, гонінням за «чорним золотом» у прикарпатських родовищах «Галицької Каліфорнії».

Джерела та література

- Чорновол, І.** (2012). Імперія нафти (Alison Fleig Frank. Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia. London & Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2005. 343 p.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, XVI, 608–609.
- Banda zbójecka. (1912). *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 3, s. 2.
- Baranek w wilczej skórze. (1914). *Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki*, 5, s. 1.
- Baranek w wilczej skórze II. (1914). *Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki*, 6, s. 2.
- Cudowy lekarz / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 12, s. 3.
- Dnia 22 z. m. / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 11, s. 2.
- Dr. Winkler niech żyje! / Z powiatu. (1912). *Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki*, 16, s. 3.
- Gwały / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 14, s. 3.
- Identyczność / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne*, 30, s. 3.
- Idyota / Z powiatu. (1913). *Tygodnik Drohobycki: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki*, 37, s. 3.

- Jak się robotnicy w Schodnicy bawią / Kronika. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 33, s. 3.
- Kradzieże w Schodnicy / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 24, s. 3.
- Kradzieże / Kronika. (1900a). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 11, s. 2; 19, s. 3; 20, s. 3.
- Kradzieże / Z powiatu. (1900b). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 22, s. 3.
- Kradzieże / Kronika. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 34, s. 3.
- Kronika kradzieży / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 44, s. 3; 45, s. 3.
- Kronika kradzieży / Kronika. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 2, s. 3.
- Lista sędziów przysięgłych w c. k. Sądzie odwoadowym w Samborze powołanych na IV zwyczajną kadencję Sądu przysięgłych roku 1905. (1905a). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 36, s. 2.
- Lista sędziów przysięgłych w c. k. Sądzie odwoadowym w Samborze powołanych na III-cią zwyczajną kadencję Sądu przysięgłych roku 1905. (1905b). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 47, s. 2.
- Michał Bohdan / Kronika. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu, 23, s. 3.
- Morderstwo / Z powiatu. (1913). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 15, s. 3.
- Morderstwo w Schodnicy / Z powiatu. (1913). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 16, s. 4.
- Nagły zgon / Kronika. (1905). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 23, s. 2.
- Napad / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 20, s. 2–3.
- Napady / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 16, s. 3.
- Nieszczęśliwe wypadki / Kronika. (1905). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 40, s. 3.
- Oszustwo. (1912). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 32, s. 3.
- Oszustwo I. (1912). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 33, s. 1–2.

- Podczas odpustu / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 21, s. 3.
- Podstrzelenie / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 31, s. 3.
- Podwójne morderstwo / Kronika. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 51, s. 3.
- Przebity nożem / Kronika. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 12, s. 3.
- Przszła pociecha / Kronika. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 5, s. 3.
- Przy naszym Sądzie powiatowym / Kronika. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu, 19, s. 3.
- Samobójstwo / Kronika. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 28, s. 3.
- Samobójstwo / Kronika. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 16, s. 3.
- Samobójstwa / Kronika. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 45, s. 3.
- Samobójstwo / Kronika. (1906). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 16, s. 2.
- Sdziczenie obyczajów w Drohobyczu. (1905). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 2, s. 2.
- Señ Dziufer / Kronika. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu, 24, s. 3.
- Tegoroczne zebranie kontrole urlopników, rezerwistów i rezerwistów zapasowych. (1903). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 40, s. 3.
- W nocy 9 b. m. W Schodnicy / Kronika. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu, 24, s. 3.
- W Schodnicy / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 3, s. 3; 4, s. 3; 5, s. 3; 8, s. 3; 9, s. 3; 14, s. 3; 35, s. 3; 45, s. 2.
- W Schodnicy / Kronika. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 15, s. 4.
- Wybryki spółki dentystrycznej / Kronika. (1914). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 15, s. 3.
- Wyłosowani sędziowie przysięgli II kadencji 1901 r. w Samborze. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 33, s. 1.

- Wylosowani sędziowie przysięgli II kadencji 1902 r. w c. k. Sądzie odwo-
dowym w Samborze / Kronika. (1902). *Tygodnik samborsko-dro-
hobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 20, s. 1.
- Wylosowani sędziowie przysięgli na I kadencji 1905 r. (1905a). *Tygodnik
samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne,
10, s. 2.
- Wylosowani sędziowie przysięgli II. kadencji 1905 r. (1905b). *Tygodnik
samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne,
24, s. 2.
- Wylosowani sędziowie przysięgli na I. kadencji sądów przysięgłych w
Samborze. (1903a). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo
polityczno-społeczno-ekonomiczne, 8, s. 1.
- Wylosowani sędziowie przysięgli na III kadencji. (1903b). *Tygodnik sam-
borsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne,
35, s. 2.
- Zabójstwo / Kronika. (1903). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo
polityczno-społeczno-ekonomiczne, 3, s. 3.
- Zebrania kontrolne urlopników i rezerwistów w Drohobyczcu. (1902). *Ty-
godnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-
ekonomiczne, 40, s. 4.
- Zezwierzęciały człowiek / Z powiatu. (1912). *Tygodnik Drohobycki*: organ
niezawisły, polityczno-społeczny i literacki, 31, s. 2.
- Zlewki / Kronika. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo
polityczno-społeczno-ekonomiczne, 35, s. 3.
- Zrobił dobry przygodny gescheft / Kronika. (1900). *Tygodnik samborsko-
drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne, 48, s. 3.

References

- Chornovol, I.** (2012). Imperia nafty [Kerosene empires] (Alison Fleig Frank. Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia. London & Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2005. 343 p.). *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych local lore collection*, XVI, 608–609 [in Ukrainian].
- Banda zbójcecka [A band of robbers]. (1912). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 3, p. 2 [in Polish].
- Baranek w wilczej skórce [The Lamb in a Wolf's Short]. (1914). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 5, p. 1 [in Polish].

- Baranek w wilczej skórze II [The Lamb in a Wolf's Short II]. (1914). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 6, p. 2 [in Polish].
- Cudowy lekarz / Kronika [Miracle doctor / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 12, p. 3 [in Polish].
- Dnia 22 z. m. / Kronika [On 22 z. m. / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 11, p. 2 [in Polish].
- Dr. Winkler niech żyje! / Z powiatu [Dr. Long live Winkler! / From the powiat]. (1912). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 16, p. 3 [in Polish].
- Gwałty / Kronika [Rape / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 14, p. 3 [in Polish].
- Identyczność / Kronika [Identicity / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 30, p. 3 [in Polish].
- Idyota / Z powiatu [Idiot / From the powiat]. (1913). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 37, p. 3 [in Polish].
- Jak się robotnicy w Schodnicy bawią / Kronika [How the workers in Schodnica have fun / Chronicle]. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 33, p. 3 [in Polish].
- Kradzieże w Schodnicy / Kronika [Theft in the Schodnica / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 24, p. 3 [in Polish].
- Kradzieże / Kronika [Theft / Chronicle]. (1900a). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 11, p. 2; 19, p. 3; 20, p. 3 [in Polish].
- Kradzieże / Z powiatu [Theft / From the powiat]. (1900b). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 16, p. 3 [in Polish].

- bycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 22, p. 3 [in Polish].
- Kradzieże / Kronika [Theft / Chronicle]. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 34, p. 3 [in Polish].
- Kronika kradzieży / Kronika [The chronicle of the theft / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 44, p. 3; 45, p. 3 [in Polish].
- Kronika kradzieży / Kronika [The chronicle of the theft / Chronicle]. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 2, p. 3 [in Polish].
- Lista sędziów przysięgłych w c. k. Sądzie odwodowym w Samborze powołanych na IV zwyczajną kadencję Sądu przysięgłych roku 1905 [List of jurors in c. The appeals court in Sambor, appointed for the fourth ordinary term of the jury court in 1905]. (1905a). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 36, p. 2 [in Polish].
- Lista sędziów przysięgłych w c. k. Sądzie odwodowym w Samborze powołanych na III-cią zwyczajną kadencję Sądu przysięgłych roku 1905 [List of jurors in c. The appeals court in Sambor, appointed for the III ordinary term of the jury court in 1905]. (1905b). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 47, p. 2 [in Polish].
- Michał Bohdan / Kronika [Michał Bohdan / Chronicle]. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odwołu – *Kuryer Drohobycki*: biweekly, devoted to the matters of the city and the reserve, 23, p. 3 [in Polish].
- Morderstwo / Z powiatu [Murder / From the powiat]. (1913). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 15, p. 3 [in Polish].
- Morderstwo w Schodnicy / Z powiatu [Murder in the Schodnica / From the powiat]. (1913). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 16, p. 4 [in Polish].

- Nagły zgon / Kronika [Sudden death / Chronicle]. (1905). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 23, p. 2 [in Polish].
- Napad / Kronika [The robbery / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 20, pp. 2–3 [in Polish].
- Napady / Kronika [The robbery / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 16, p. 3 [in Polish].
- Nieszczęśliwe wypadki / Kronika [Misfortunes / Chronicle]. (1905). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 40, p. 3 [in Polish].
- Oszustwo [Fraud]. (1912). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 32, p. 3 [in Polish].
- Oszustwo I [Fraud I]. (1912). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 33, pp. 1–2 [in Polish].
- Podczas odpustu / Kronika [During the indulgence / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 21, p. 3 [in Polish].
- Podstrzelenie / Kronika [Shooting / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 31, p. 3 [in Polish].
- Podwójne morderstwo / Kronika [Double murder / Chronicle]. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 51, p. 3 [in Polish].
- Przebity nożem / Kronika [Pierced with a knife / Chronicle]. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 12, p. 3 [in Polish].
- Przyszła pociecha / Kronika [Consolation in the future / Chronicle]. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-

- ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 5, p. 3 [in Polish].
- Przy naszym Sądzie powiatowym / Kronika [At our district court / Chronicle]. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu – *Kuryer Drohobycki*: biweekly, devoted to the matters of the city and the reserve, 19, p. 3 [in Polish].
- Samobójstwo / Kronika [Suicide / Chronicle]. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 28, p. 3 [in Polish].
- Samobójstwo / Kronika [Suicide / Chronicle]. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 16, p. 3 [in Polish].
- Samobójstwa / Kronika [Suicide / Chronicle]. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 45, p. 3 [in Polish].
- Samobójstwo / Kronika [Suicide / Chronicle]. (1906). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 16, p. 2 [in Polish].
- Sdziczenie obyczajów w Drohobyczu [Savage customs in Drohobycz]. (1905). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 2, p. 2 [in Polish].
- Señ Dziufer / Kronika [Sen Dziufer / Chronicle]. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu – *Kuryer Drohobycki*: biweekly, devoted to the matters of the city and the reserve, 24, p. 3 [in Polish].
- Tegoroczne zebranie kontrole urlopników, rezerwistów i rezerwistów zapasowych [This year's meeting checks vacationers, reservists and backup reservists]. (1903). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 40, p. 3 [in Polish].
- W nocy 9 b. m. W Schodnicy / Kronika [At night, 9 b. m. in Schodnica / Chronicle]. (1899). *Kuryer Drohobycki*: dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i odvodu – *Kuryer Drohobycki*: biweekly, devoted to the matters of the city and the reserve, 24, p. 3 [in Polish].
- W Schodnicy / Kronika [In the Schodnica / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne –

- Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 3, p. 3; 4, p. 3; 5, p. 3; 8, p. 3; 9, p. 3; 14, p. 3; 35, p. 3; 45, p. 2 [in Polish].
- W Schodnicy / Kronika [W Schodnicy / Chronicle]. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 15, p. 4 [in Polish].
- Wybryki spółki dentystycznej / Kronika [The antics of a dental company / Chronicle]. (1914). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 15, p. 3 [in Polish].
- Wylosowani sędziowie przysięgli II kadencji 1901 r. w Samborze [Sworn judges of the 2nd term of 1901 in Sambor]. (1901). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 33, p. 1 [in Polish].
- Wylosowani sędziowie przysięgli II kadencji 1902 r. w c. k. Sądzie odwojewódowym w Samborze / Kronika [Sworn judges of the second term of 1902 in the c. k. Court of appeal in Sambor / Chronicle]. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 20, p. 1 [in Polish].
- Wylosowani sędziowie przysięgli na I kadencji 1905 r. [The randomly selected jurors in the 1st term of 1905]. (1905a). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 10, p. 2 [in Polish].
- Wylosowani sędziowie przysięgli II. kadencji 1905 r. [The randomly selected jurors of the 2nd term of 1905]. (1905b). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 24, p. 2 [in Polish].
- Wylosowani sędziowie przysięgli na I. kadencji sądów przysięgłych w Samborze [The randomly selected judges were sworn in the 1st term of juries in Sambor]. (1903a). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 8, p. 1 [in Polish].
- Wylosowani sędziowie przysięgli na III kadencji [The randomly selected judges were sworn in the 3rd term]. (1903b). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 12, p. 1 [in Polish].

- borsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 35, p. 2 [in Polish].
- Zabójstwo / Kronika [Murder / Chronicle]. (1903). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 3, p. 3 [in Polish].
- Zebrania kontrolne urlopników i rezerwistów w Drohobyczu [Control meetings of vacationers and reservists in Drohobycz]. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 40, p. 4 [in Polish].
- Zezwierzęciały człowiek / Z powiatu [Wild man / From the poviat]. (1912). *Tygodnik Drohobycki*: organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki – *Drohobycki Weekly*: an independent, political, social and literary organ, 31, p. 2 [in Polish].
- Zlewki / Kronika [Beakers / Chronicle]. (1902). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 35, p. 3 [in Polish].
- Zrobił dobry przygodny gescheft / Kronika [Make a good adventure gescheft / Chronicle]. (1900). *Tygodnik samborsko-drohobycki*: czasopismo polityczno-społeczno-ekonomiczne – *Samborsko-Drohobycki weekly*: political, social and economic journal, 48, p. 3 [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 19.01.2021 р.

УДК 930.2(438):070.48(438)"1918/1939"
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228493

Лідія ЛАЗУРКО

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна індекс 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

Бібліографічний опис статті: Лазурко, Л. (2021). Церковна історіографія у рецензійних оглядах часопису «Kwartalnik Historyczny» міжвоєнного періоду. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 255–267. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228493>.

ЦЕРКОВНА ІСТОРІОГРАФІЯ У РЕЦЕНЗІЙНИХ ОГЛЯДАХ ЧАСОПІСУ «KWARTALNIK HISTORYCZNY» МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Анотація. Мета дослідження – показати, на підставі історіографічних джерел (рецензійних матеріалів та інформаційних повідомлень), що відкладалися протягом міжвоєнного періоду на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny», особливості обговорення історико-церковної проблематики. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Дотримано принципи історизму, об'єктивності та ціннісного підходу до досліджуваних явищ. Коректність вивчення джерельної бази забезпечена застосуванням евристичного методу. Використання історико-генетичного, історико-типологічного та історико-системного методів дало змогу достовірно відтворити і прослідкувати розгортання наукових дискусій та отримати коректні висновки. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше в історіографії досліджено, як на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny» розгорталося обговорення історико-церковної проб-

© Лідія Лазурко, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

лематики, що дало можливість виявити основні пріоритети у релігієзнавчих дослідженнях польських істориків, а також провідні тенденції церковної історіографії означеного періоду. **Висновки.** Аналіз матеріалів, опублікованих протягом 1918–1939 рр. в «Kwartalnik Historyczny», показав різноманітність спектру релігієзнавчих зацікавлень не лише авторів журналу, але й всього загалу польських істориків. Відродження держави стимулювало більш докладне, аніж у попередні періоди, звернення до питань історії польської католицької, греко-католицької та православної церков, різноманітних течій християнства.

Ключові слова: наукова преса; «Kwartalnik Historyczny»; історико-церковна проблематика; польська історіографія; міжвоєнний період.

Lidiya LAZURKO

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (lazurkol@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9748-9249>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/D-4089-2019>

To cite this article: Lazurko, L. (2021). Tserkovna istoriohrafiaia u retsenziinykh ohliadakh chasopysu «Kwartalnik Historyczny» mizhvoiennoho periodu [Church historiography in the reviews of the magazine "Kwartalnik Historyczny" of the interwar period]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 255–267. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228493> [in Ukrainian].

CHURCH HISTORIOGRAPHY IN THE REVIEWS OF THE MAGAZINE "KWARTALNIK HISTORYCZNY" OF THE INTERWAR PERIOD

Summary. *The purpose of the research is to show the peculiarities of the discussion of historical and church issues on the basis of historiographical sources (review materials and information messages) that were deposited during the interwar period on the pages of the Lviv magazine "Kwartalnik Historyczny". The research methodology*

is based on the application of general scientific and special-historical methods. The principles of historicism, objectivity and value approach to the studied phenomena are observed. The correctness of the study of the source base is ensured by the use of the heuristic method. The use of historical-genetic, historical-typological and historical-systemic methods made it possible to reliably reproduce and follow the development of scientific discussions and obtain correct conclusions. The scientific novelty is that for the first time in historiography it is investigated how the pages of the Lviv magazine "Kwartalnik Historyczny" discussed historical and church issues, which allowed us to identify the main priorities in religious studies of Polish historians and leading trends in church historiography of this period. Conclusions. An analysis of the materials published during 1918–1939 in the "Kwartalnik Historyczny" showed the diversity of the spectrum of religious interests not only of the authors of the journal, but also of the Polish historians in general. The revival of the state stimulated a more detailed than in previous periods, addressing the history of the Polish Catholic, Greek Catholic and Orthodox churches, the various currents of Christianity.

Key words: *scientific press; "Kwartalnik Historyczny"; historical and church issues; Polish historiography; interwar period.*

Постановка проблеми. У міжвоєнний період львівське історичне середовище, поряд із варшавським та краківським, посідало провідні позиції у польській науці. Головну роль у його функціонуванні відігравав сильний дослідницький осередок у Львівському університеті та, особливо, Польське Історичне Товариство зі своїм друкованим органом – провідним історичним часописом «Kwartalnik Historyczny», що мав вирішальну роль у формуванні польської історіографічної традиції. Серед тематичних напрямів, презентованих на сторінках часопису, у всі періоди його існування часопису домінувала історико-церковна проблематика. Такий інтерес пояснюється вагомістю позиції церкви у збереженні національної самобутності польського народу в часи бездержав'я. Оскільки «Kwartalnik Historyczny» вирізняла домінуюча критична спрямованість, важливого значення для вивчення його змісту набувають рецензійні матеріали. У різні роки існування видання рецензії та огляди займали до 2/3 його обсягу, вони є яскравим свідченням редакційної політики цього видання та авторської позиції залучених до співпраці дослідників.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Міжвоєнний період відзначився спалахом інтересу до церковної проблематики в контексті осмислення ролі церкви у збереженні нації в умовах відсутності власної держави. В тогочасній історіографії не бракувало не лише узагальнювальних досліджень з історії церкви та, навіть, історіографічних рефлексій з приводу цього (Umiński, 1937). Найбільше праць було присвячено історії костелу та католицької віри. Але також значний інтерес викликали питання функціонування православної церкви (Lewicki, 1933; Chodyncki, 1934a, 1934b). До них зверталися і у наступні періоди (Schletz, 1958; Beňkovsky, 1969; Banaszak, 1986; Świckła, 2006). Проте досі немає спеціальних студій, присвячених відображенню процесу накопичення знань з історико-церковної проблематики на сторінках львівських наукових історичних видань, зокрема флагмана польської історіографії – часопису «Kwartalnik Historyczny», що видавався у Львові з 1887 до 1939 рр.

Мета дослідження – показати на підставі історіографічних джерел (рецензійних матеріалів та інформаційних повідомлень), що відкладалися протягом міжвоєнного періоду на сторінках львівського часопису «Kwartalnik Historyczny», як відбувалося наукове обговорення історико-церковної проблематики, визначити домінуючу тематику, окреслити основні теоретико-методологічні підходи.

Виклад основного матеріалу. Особлива увага авторів «Kwartalnika Historycznego» була прикута до питань поширення християнства, творення інфраструктури церкви та діяльності церковних ієрархів, що дозволяло відтворити цілісну картину церковних стосунків у давній Польщі. Історії створення перших польських єпископств присвячено дослідження К. Бучека. Його предметом стала ревізія поглядів на організацію польської церкви у найдавніші часи. Автор полемізує з академічною традицією інтерпретації цієї проблеми, яку відстоював В. Абрагам, стверджуючи факт існування до XI ст. у Польщі лише одного познанського єпископства (Buczek, 1938, s. 169–209). Сприяли утворенню цілісних уявлень про внутрішньоцерковну організацію й ті праці, які стосувалися діяльності церков в окремих землях. Такою була робота П. Дамбковського про діяльність латинської і східної церков у Сяноцькій землі XV ст., в якій аналізувався стан організації, ма-

теріальні та соціальні взаємини кліру обох обрядів. Дослідженню ранньої історії волборського градоуправління присвячено роботу С. Арнольда, в якій простежено західноєвропейські впливи на правничі особливості функціонування польських міст (Wojciechowski, 1923, s. 206–214). Новою для тодішньої польської історіографії була економіко-церковна проблематика. Під керівництвом засновника львівської школи історії господарства та права Ф. Буяка, було реалізовано проєкт реконструкції фінансового життя краківського єпископства доби середньовіччя. Наслідки цього проєкту отримали широке обговорення на сторінках «Kwartalnika Historyczego» (Pelczar, 1926, s. 447–455).

Значна увага приділялася також впливу особистісного фактора на церковну історію. Означена проблема знайшла втілення, зокрема, у праці Р. Гродецькі про життя та діяльність краківського єпископа – магістра Вінцентія Кадлубека – першого національного історіографа, чия «Польська хроніка» мала величезний вплив на історіографічне середовище та була тривалий час посібником з історії (Dobrowolski, 1923, s. 402–404). Видатним представникам минулого польського костелу було присвячено також дослідження Й. Умінського (Umiński, 1935, s. 104–107) та Я. Карвасінської (Ł.Ch., 1929, s. 38).

Помітне місце на сторінках журналу займали проблеми поширення реформаційних ідей у Польщі. Для дослідження цього питання було створено «Товариство досліджень історії Реформації в Польщі», що мало друкований орган «Реформація в Польщі». Редактор цього часопису С. Кот зібрав до співпраці широке коло спеціалістів – істориків літератури, мистецтва, філософії, медицини та освіти (Barycz, 1924, s. 484–487). На сторінках «Kwartalnika Historyczego» зустрічаємо докладні огляди матеріалів цього часопису, який відзначався цікавими й різноманітними публікаціями.

Історія правових відносин та канонічного права була головним дослідницьким полем для професора львівського університету В. Абрагама. Багато невідомих деталей, що стосувалися правничих і літургійних питань, зустрічаємо в опрацьованому ним рукописі найдавнішого польського обряду понтифікації краківських єпископів. На думку оглядача часопису, ця робота могла слугувати взірцем для опрацювання такого роду джерельних ма-

теріалів (Obertyński, 1928, s. 324–330). Правовим питанням, зокрема, такому явищу середньовічного права, як дорадчі королівські з'їзди, присвячено одне з останніх досліджень С. Захоровського, що отримало прискіпливе обговорення на сторінках «Kwartalnika Historyczego» (Abraham, 1920, s. 126–132).

Щодо проблем, які потребували розв'язання, першочергове місце займала робота над виданням корпусу церковних джерел, котра, на думку Й. Умінського, у міжвоєнний період була незадовільною. Певним кроком до її подолання стало видання Я. Птасьніком кількатомної збірки документів «Monumenta Poloniae Vaticana» (Polaczkówna, 1918, s. 81–88). Багатим джерелом інформації для дослідників різних конфесій стала публікація листування кардинала А. Бологнетті, підготовлена Л. Боратинським (Poplatek, 1935, s. 620–621). У 1927 р. побачила світ хрестоматія для студентів університетів – «Гуманізм і Реформація в Польщі». Вона становила впорядковану І. Хржановським та С. Котом збірку джерел, що охоплювала період з 1450 до 1550 р. (Brückner, 1927, s. 635–637). Економічному життю Холмської кафедральної капітули у XVII–XVIII ст. було присвячено видану А. Маньковським інвентаризаційну книгу (J.P., 1929, s. 27).

Поряд із католицькою церковною тематикою, поважне обговорення на сторінках часопису отримала також проблематика греко-католицької та православної церков. І хоча кількість спеціальних публікацій була незначною, в полемічних замітках багато уваги приділялося проблемам дослідження церковного життя на Русі, поширенню християнства, історії церковної унії. У значній кількості рецензій, крізь призму полеміки з українськими вченими, було обговорено проблеми дослідження історії православ'я, релігійного рівноправ'я, внутрішнього становища української церкви напередодні та в період запровадження Берестейської унії. Прикметно, що редактори часопису, підбираючи рецензентів для обговорення праць, присвячених польсько-українським науковим проблемам, намагалися подавати дві рецензії – українську та польську, тим самим урівноважуючи історіографічний діалог.

Про проблеми ранньої історії християнства на Русі на сторінках журналу писав В. Заїкін. Український учений доводив, що поширення християнства в Україні починається за часів Ярополка, а не Володимира Великого; внесок же Володимира полягає в ор-

ганізації церкви та вкоріненні християнської релігії. Ці тези знайшли підтримку в польському науковому середовищі (W.A.W., 1929, s. 152). Багато зауваг стосовно літератури, джерел, версій окресленої проблеми міститься у гострій критичній рецензії В. Заїкіна на роботу Н. Баумгартена «Св. Володимир і хрещення Русі» (Zajikun, 1935, s. 134). Продовження цієї полеміки аналізує М. Каровець у рецензії на працю самого В. Заїкіна «Нова» теорія початку християнства на Русі», в якій автор погоджується з українським ученим і продовжує полеміку з Н. Баумгартеном, доводячи помилковість обстоюваної останнім «латинської» теорії поширення християнства на Русі (Karowec, 1936, s. 487).

Образ православної церкви і культурного життя в Україні, генеза уніатської ідеї, взаємовідносини православної церкви та католицького костелу, історія Берестейського синоду, постать К. Острозького – ось ті проблеми, які завжди викликали жваві дискусії на сторінках часопису. Так, велике обговорення спричинила поява праць К. Левіцького та К. Ходиніцького, які у взаємних рецензіях розгорнули гостру дискусію. Роботи К. Левіцького «Князь Костянтин Острозький і Берестейська унія 1596 р.» та «Питання східної та римської церкви у політиці давньої Речі Посполитої», як і праця К. Ходиніцького були позбавлені вузькоконфесійної зорієнтованості і вигідно відрізнялись від праць попередніх історичних періодів: практично вперше для польської історіографії князя К. Острозького потрактовано як справедливого оборонця православ'я, який не інспірував народних рухів; відрізнялась новизною концепція передумов унії, зокрема пропонувався дещо змінений погляд на зовнішні та внутрішні чинники. У рецензії М. Андрусяка на цю роботу автору закидається недостатнє володіння історіографічним контекстом дослідження проблеми. Попри цю заувагу, рецензент вважає, що робота є вартісною у вивченні історії української церкви та унії (Andrusiak, 1933, s. 650). Інший, різко критичний тон має рецензія К. Ходиніцького, опублікована на сторінках журналу роком пізніше, в якій К. Левіцькому закидається недостатнє володіння джерельними матеріалами, довільність їхньої інтерпретації, слабке знання предмета дослідження. Хиби праці рецензент пояснював фактом перебування автора під впливом старої російської літератури (Chodynicki, 1934a, s. 956–978). Полеміку на сторінках «Kwartalnika Historycz-

nego» викликала також теза К. Левіцького про те, що унія ніколи і ніде, окрім Галичини, не була вкорінена. Цю тезу у своїй рецензії намагався спростувати М. Андрусак (Andrusiak, 1934, s. 348). Голосне обговорення на сторінках «Kwartalnika Historycznego» отримала й праця самого К. Ходиніцького – «Православна церква і Річ Посполита в 1370–1632 рр.», присвячена проблемам генези Берестейської унії, впливам на церковні процеси польської влади та української шляхти. Один із її рецензентів К. Левіцький, докладно обговоривши дослідницьку методику автора, зробив висновки, що «ця праця має характер збору великої кількості відомостей про вищеназвані стосунки, розрізнені в літературі та збірках друкованих документів» (Lewicki, 1934, s. 936).

Певним підсумком польських історико-церковних досліджень не лише міжвоєнного періоду, але й всієї доби наукової історіографії, стала узагальнювальна праця Й. Умінського в ювілейному томі «Kwartalnika Historycznego» за 1937 р. Підсумовуючи дослідницький здобуток у царині церковних досліджень за останні півстоліття, він констатував, що історіографія цього періоду ще не могла спромогтись на вичерпну працю і тому особливого зосередження вимагало виконання підготовчих робіт, спрямованих на заповнення історіографічних лакун роботами монографічного та джерельного характеру. В аспекті визначення перспективних дослідницьких напрямів, Й. Умінській звертав увагу на дилетантський рівень багатьох праць, викликаний слабкістю історіографічної традиції (Umiński, 1937, s. 336). Ці думки поділяв також інший знаний львівський історик В. Абрагам, коли писав про те, що тодішня наука з боку світських чи духовних дослідників, ще не спромоглась на окреслення цілісної історії костелу у Польщі, яка б відповідала усім науковим вимогам (Abraham, 1931, s. 329).

Висновки. Аналіз матеріалів, опублікованих протягом 1918–1939 рр. в «Kwartalnik Historyczny», показав різноманітність спектру релігієзнавчих зацікавлень не лише авторів журналу, але й всього загалу польських істориків. Відродження держави стимулювало більш докладне, аніж у попередні періоди, звернення до питань історії польської католицької, греко-католицької та православної церков, різноманітних течій християнства. Серед питань, що досліджувались, вирізнялися проблеми поширення християнства у Польщі, стосунки зі Східною церквою, становлення перших

єпископств, постановня церковної організації, генеза церковних привілеїв, діяльність християнських орденів. З історії уніатської та православної церков найбільш досліджуваною темою була Берестейська унія. Проаналізований нами матеріал дав підставу також говорити про те, що на сторінках «Kwartalnika Historycznego» багато уваги приділялося саме українській церковній проблематиці, що становило його специфіку як регіонального видання. Наступному поколінню польських істориків були кореспондовані такі проблеми, як вивчення історії теології та польської теологічної літератури, церковного шкільництва, місця польської католицької церкви у контрреформаційному русі. Розквіт польської церковної історіографії у міжвоєнний період стимулював розвиток таких досліджень у другій половині ХХ ст. Докладне вивчення цієї проблеми дає змогу краще зрозуміти провідні тенденції в сучасній польській історико-церковній історіографії.

Джерела та література

- Abraham, W.** (1920). [Rec.:] Zachorowski S. Studia z historii prawa kościelnego i polskiego. *Kwartalnik Historyczny* (s. 126–132).
- Abraham, W.** (1931). [Rec.:] Völker K. Kirchengeschichte Polens. *Kwartalnik Historyczny* (s. 329–334).
- Andrusiak, M.** (1933). [Rec.:] Lewicki K. Książę Konstantyn Ostrogski a unja brzeska 1596 r. *Kwartalnik Historyczny* (s. 650).
- Andrusiak, M.** (1934). [Rec.:] Lewicki K. Sprawa unji Kościoła Wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej. *Kwartalnik Historyczny* (s. 348).
- Banaszak, M.** (1986). *Historia Kościoła katolickiego* (Т. 1–4). Warszawa.
- Barycz, H.** (1924). [Rec.:] Reformacja w Polsce (R. II). *Kwartalnik Historyczny* (s. 484–487).
- Beńkovsky, J.** (1969). Organizacja kościoła wschodniego w Polsce. *Kościół w Polsce w XVI–XVIII w.* Kraków.
- Brückner, A.** (1927). [Rec.:] Humanizm i Reformacja w Polsce. *Kwartalnik Historyczny* (s. 635–637).
- Buczek, K.** (1938). Pierwsze biskupstwa polskie. *Kwartalnik Historyczny* (s. 169–209).
- Chodynicki, K.** (1934a). [Rec.:] Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r. *Kwartalnik Historyczny* (s. 956–978).
- Chodynicki, K.** (1934b). *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska: zarys historyczny 1370–1632*. Warszawa.

- Ćwikła, L.** (2006). *Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnej w Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach 1344–1795*. Lublin.
- Dobrowolski, K.** (1923). [Rec.:] Grodecki R. Mistrz Wincenty Kadłubek, biskup krakowski. *Kwartalnik Historyczny* (s. 402–404).
- J.P[taśnik].** (1929). [Rec.:] Fontes XXIII. Inwentarze dóbr kapituły chełmińskiej z XVII i XVIII wieku wydał ks. A. Mańkowski. *Kwartalnik Historyczny* (s. 27).
- Karowець, M.** (1936). [Rec.:] Zajikyn W. «Nowa» teojrjia o początkach chrystijanstwa na Rusi. *Kwartalnik Historyczny* (s. 487).
- L.Ch[arewiczowa].** (1929). [Rec.:] Karwasińska J. Polityczna rola biskupa Wolimira (1259–1278). *Kwartalnik Historyczny* (s. 38).
- Lewicki, K.** (1933). *Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r.* Lwów.
- Lewicki, K.** (1934). [Rec.:] Chodyncki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370–1632. *Kwartalnik Historyczny* (s. 936).
- Obertyński, Z.** (1928). [Rec.:] Abraham W. Pontificale biskupów krakowskich z XII w. *Kwartalnik Historyczny* (s. 324–330).
- Pelczar, M.** (1926). [Rec.:] Inglot S. Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV w. *Kwartalnik Historyczny* (s. 447–455).
- Polackówna, H.** (1918). [Rec.:] Monumenta Poloniae Vaticana I–II, edidit J. Ptaśnik. *Kwartalnik Historyczny* (s. 81–88).
- Poplatek, J.** (1935). [Rec.:] Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta 1581–1585 a Ludoviko Boratyński. *Kwartalnik Historyczny* (s. 620–621).
- Schletz, A.** (1958). Ks. Józef Umiński (1888–1954). *Nasza Przeszłość* (T. VIII, s. 281–314).
- Umiński, J.** (1935). Czy istniał Filip biskup poznański z 1211 roku? *Kwartalnik Historyczny* (s. 104–107).
- Umiński, J.** (1937). Historiografia kościelna. *Kwartalnik Historyczny* (s. 327–337).
- W.A.W.** (1929). [Rec.:] Zajikyn W. Chrystijanstwo na Ukraini za czasiw kniazia Jaropolka I (969–979). *Kwartalnik Historyczny* (s. 152).
- Wojciechowski, Z.** (1923). [Rec.:] Arnold S. Władztwo biskupie na grodzie woborskim w wieku XIII. *Kwartalnik Historyczny* (s. 206–214).
- Zajikyn, W.** (1934). [Rec.:] Chodyncki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370–1632. *Kwartalnik Historyczny* (s. 923).
- Zajikyn, W.** (1935). [Rec.:] Baumgarten N. Sw. Wołodymyr i chreszczennja Rusy. *Kwartalnik Historyczny* (s. 134).

References

- Abraham, W.** (1920). [Rec.:] Zachorowski S. Studia z historii prawa kościelnego i polskiego [Studies in the history of church and Polish law]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 126–132) [in Polish].
- Abraham, W.** (1931). [Rec.:] Völker K. Kirchengeschichte Polens [Church history of Poland]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 329–334) [in Polish].
- Andrusiak, M.** (1933). [Rec.:] Lewicki K. Książę Konstantyn Ostrogski a unja brzeska 1596 r. [Prince Konstantyn Ostrogski and the Union of Brest 1596]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 650) [in Polish].
- Andrusiak, M.** (1934). [Rec.:] Lewicki K. Sprawa unji Kościoła Wschodniego z Rzymskim w polityce dawnej Rzeczypospolitej [The case of the union of the Eastern Church with the Roman Church in the politics of the former Republic of Poland]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 348) [in Polish].
- Banaszak, M.** (1986). *Historia Kościoła katolickiego [History of the Catholic Church]*. (Vols. 1–4). Warszawa [in Polish].
- Barycz, H.** (1924). [Rec.:] Reformacja w Polsce (R. II) [Reformation in Poland]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 484–487) [in Polish].
- Beńkovsky, J.** (1969). Organizacja kościoła wschodniego w Polsce [Organization of the Eastern Church in Poland]. *Kościół w Polsce w XVI–XVIII w. – The Church in Poland in the 16th – 18th centuries*. Kraków [in Polish].
- Brückner, A.** (1927). [Rec.:] Humanizm i Reformacja w Polsce [Humanism and Reformation in Poland]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 635–637) [in Polish].
- Buczek, K.** (1938). Pierwsze biskupstwa polskie [The first Polish bishoprics]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 169–209) [in Polish].
- Chodyncki, K.** (1934a). [Rec.:] Lewicki K. Książę Konstanty Ostrogski a unja brzeska 1596 r. [Prince Konstanty Ostrogski and the Brest Union 1596]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 956–978) [in Polish].
- Chodyncki, K.** (1934b). *Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska: zarys historyczny 1370–1632 [The Orthodox Church and the Republic of Poland: historical overview 1370–1632]*. Warszawa [in Polish].
- Ćwikła, L.** (2006). *Polityka władz państwowych wobec Kościoła prawosławnego i ludności prawosławnej w Królestwie Polskim, Wielkim Księstwie Litewskim oraz Rzeczypospolitej Obojga Narodów w latach*

1344–1795 [The policy of state authorities towards the Orthodox Church and the Orthodox population in the Kingdom of Poland, the Grand Duchy of Lithuania and the Polish-Lithuanian Commonwealth in the years 1344–1795]. Lublin [in Polish].

- Dobrowolski, K.** (1923). [Rec.:] Grodecki R. Mistrz Wincenty Kadłubek, biskup krakowski [Master Wincenty Kadłubek, bishop of Krakow]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 402–404) [in Polish].
- J.P[taśnik].** (1929). [Rec.:] Fontes XXIII. Inwentarze dóbr kapituły chełmińskiej z XVII i XVIII wieku wydał ks. A. Mańkowski [Fontes XXIII. Inventories of the Chełmno Chapter from the 17th and 18th centuries published A. Mańkowski]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 27) [in Polish].
- Karoweć, M.** (1936). [Rec.:] Zajikyn W. «Nowa» teorjia o początkach chrystijanstwa na Rusi ["New" theory about the beginnings of Christianity in Rus]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 487) [in Polish].
- Ł.Ch[arewiczowa].** (1929). [Rec.:] Karwasińska J. Polityczna rola biskupa Wolimira (1259–1278) [The political role of Bishop Wolimir (1259–1278)]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 38) [in Polish].
- Lewicki, K.** (1933). *Książę Konstanty Ostrogski a Unja Brzeska 1596 r.* [Prince Konstanty Ostrogski and Unja Brzeska 1596]. Lwów [in Polish].
- Lewicki, K.** (1934). [Rec.:] Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370–1632 [The Orthodox Church and the Republic of Poland 1370–1632]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 936) [in Polish].
- Obertyński, Z.** (1928). [Rec.:] Abraham W. Pontificale biskupów krakowskich z XII w. [Pontificale of Kraków bishops from the 12th century]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 324–330) [in Polish].
- Pelczar, M.** (1926). [Rec.:] Inglot S. Stan i rozmieszczenie uposażenia biskupstwa krakowskiego w połowie XV w. [The status and distribution of the salaries of the Kraków bishopric in the mid-15th century]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 447–455) [in Polish].
- Połaczkówna, H.** (1918). [Rec.:] Monumenta Poloniae Vaticana I–II, edidit J. Ptasnik [Polish monuments Vatican 1–2, published J. Ptasnik]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 81–88) [in Polish].
- Poplatek, J.** (1935). [Rec.:] Alberti Bolognetti nuntii apostolici in Polonia epistolae et acta 1581–1585 a Ludoviko Boratyński [Alberti Bolognetti messages apostolic letter in Poland in 1581–1585 driven by Ludoviko Boratynski]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 620–621) [in Polish].

- Schletz, A.** (1958). Ks. Józef Umiński (1888–1954) [Fr. Józef Umiński (1888–1954)]. *Nasza Przyszłość – Our Past* (Vol. VIII, pp. 281–314) [in Polish].
- Umiński, J.** (1935). Czy istniał Filip biskup poznański z 1211 roku? [Was there Philip, the bishop of Poznań from 1211?]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 104–107) [in Polish].
- Umiński, J.** (1937). Historiografia kościelna [Church historiography]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 327–337) [in Polish].
- W.A.W.** (1929). [Rec.:] Zajikyn W. Chrystijanstwo na Ukraini za czasiv kniazia Jaropołka I (969–979) [Christianity in Ukraine during the reign of Prince Jaropolek I (969–979)]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 152) [in Polish].
- Wojciechowski, Z.** (1923). [Rec.:] Arnold S. Władztwo biskupie na grodzie wolsborskim w wieku XIII [Episcopal rule in the Wolbórz town in the 13th century]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (pp. 206–214) [in Polish].
- Zajikyn, W.** (1934). [Rec.:] Chodynicki K. Kościół prawosławny a Rzeczpospolita Polska 1370–1632 [The Orthodox Church and the Republic of Poland 1370–1632]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 923) [in Polish].
- Zajikyn, W.** (1935). [Rec.:] Baumgarten N. Sw. Wołodymyr i chreszczenja Rusy [Saint Volodymyr and baptism of Rusy]. *Kwartalnik Historyczny – Historical Quarterly* (p. 134) [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 22.01.2021 р.

UDC 070.48(477):304(=161.2)
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228495

Володимир НАКОНЕЧНИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, Київський національний університет культури і мистецтв, вул. Є. Коновальця, 36, м. Київ, Україна, індекс 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3097015/volodymyr-nakonechniy>

Бібліографічний опис статті: Nakonechniy, V. (2021). Ruthenian community of the interwar time through the lens of "Lemko" newspaper. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 268–280. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228495>.

РУСИНСЬКА СПІЛЬНОТА МІЖВОЄННОГО ЧАСУ У ВИСВІТЛЕННІ ЧАСОПИСУ «ЛЕМКО»

Анотація. *Мета статті* полягає у з'ясуванні інформаційного потенціалу газети «Лемко» як джерела до висвітлення становища русинів у міжвоєнний час. **Методологічною основою статті є** принципи системності, історизму та компаративності із застосуванням культурно-історичного та порівняльно-типологічного методів. **Наукова новизна статті** полягає у спробі аналізу становища русинської спільноти у міжвоєнний час за матеріалами часопису «Лемко». **Висновки.** Проведене дослідження переконливо демонструє, що «Лемко» був оригінальним часописом зі своєю редакційною видавничою програмою. На його сторінках було відбито малознане з інших джерел щоденне життя лемків москвофільської орієнтації. Встановлено, що ідейні переконання видавців були позначені безоглядною українофобією, яка проглядала з більшості газетних матеріалів. Захоплені таким антиукраїнізмом, редактори газети не змогли запропонувати своєму читачеві жодної конструктивної ідейної програми. Внаслідок цього менталітет лемків москвофільської орієнтації консервувався на рівні світоглядних уявлень XIX ст. Це, зрештою, мало руйнівні наслідки для долі всього москвофільства: подібна ідейна оптика

© Volodymyr Nakonechniy, 2021

унеможливила відповідне до вимог часу реагування на виклики модерної доби, де перемагали свідомі своїх завдань об'єднані національні спільноти. Натомість, русинському населенню газета «Лемко» пропонувала цінності світу, замкненого винятково гірськими теренами. Тому, незважаючи на значні зусилля видавців часопису поширити вплив «Лемка» на русинську аудиторію на Лемківщині та в еміграційних осередках, газета не витримала конкуренції з виданнями проукраїнської орієнтації і, незважаючи на потужну державну допомогу, припинила існування.

Ключові слова: «Лемко»; Друга Річ Посполита; русини; москвофільство; культурно-громадське життя.

Volodymyr NAKONECHNYI

PhD (History), Associate Professor, Department of International Relationships, Kyiv National University of Culture and Arts, 36, Konovaltsia Str., Kyiv, Ukraine, postal code 01601 (nakonechniy.ua@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0386-2162>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3097015/volodymyr-nakonechniy>

To cite this article: Nakonechnyi, V. (2021). Ruthenian community of the interwar time through the lens of "Lemko" newspaper. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 268–280. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228495>.

RUTHENIAN COMMUNITY OF THE INTERWAR TIME THROUGH THE LENS OF "LEMKO" NEWSPAPER

Summary. *The purpose of the article is to clarify the informational potential of the "Lemko" newspaper as a source for covering the situation of the Ruthenians in the interwar period. The methodological basis of the article is the principles of systematization, historicism and comparability with the use of cultural-historical and comparative-typological methods. The scientific novelty of the article is an attempt to analyse the situation of the Ruthenian community through the lens of the newspaper "Lemko". Conclusions.* *The study convincingly demonstrates that "Lemko" was an original newspaper with a certain publishing program. Its pages reflected the little-known daily*

life of pro-Moscophile Lemkos. It has been noted that the ideological beliefs of the publishers were marked by reckless Ukrainophobia in their articles. Being blinded by anti-Ukrainianism, the newspaper's editors were unable to offer their readers any constructive ideological program. As a result, the mentality of the Lemkos-Moscophiles was preserved at the level of the nineteenth century outlook. This strategy, in the end, had devastating consequences for the fate of all Moscophiles: such ideological optics made them unable to face the challenges of the modern age, where only the united national communities, who were ready for difficulties ahead, won. Instead, the "Lemko" newspaper offered the Ruthenian population outdated values of the isolated mountainous terrain. Therefore, despite the considerable efforts of the newspaper's publishers to spread "Lemko's" influence to the Ruthenian audience in Lemkivshchyna and in emigration centres, the newspaper could not compete with pro-Ukrainian publications and, despite strong state aid, ceased to exist.

Key words: "Lemko"; the Second Polish Republic; Ruthenians; Moscophiles; cultural and social life.

Formulation of the problem. Lemko periodicals are continuously in the focus of scientific interests of researchers of the Ruthenian subethnic group. Their interest is well-justified as Lemko periodicals highlighted the most prominent problems the western Ukrainian Lemkos faced. At the same time, there is a tendency in scientific community to focus on those publishing projects that supported all-Ukrainian, unity-of-all ideology. Thus, Lemko's periodicals, created by sympathizers of other ideological orientations, have been almost completely ignored in the scientific discourse. Such neglect is especially bizarre in case of "Lemko", as its Moscophile ideology used to be quite popular in the nineteenth – first decades of the twentieth century (and in some diaspora cells to this day). However, without clarifying and taking into account all ideological optics, it is impossible to fully reconstruct the ideological world of the Lemko sub ethnos.

We believe that the solution to this problem should begin with a more thorough analysis of Lemko's interwar journalism. At that time, the first Lemko periodicals created by Ruthenians with polar outlooks appeared in the Second Polish Republic. They reflected ideological competition among Ruthenian public activists. Ukrainian-centric optics was presented by the publishers of the newspaper "Nash

Lemko" which has been the object of analysis in numerous scientific works (Nakonechnyi, 2017). Its ideological opponent was the Moscovophile newspaper "Lemko", a little-known publication even to specialists interested in Ruthenian issues. Therefore, we consider it an urgent task to analyse the publishing phenomenon of this journal.

Analysis of recent research and publications. Currently, there is no scientific research that has been devoted to the "Lemko" newspaper exclusively. In the Lemko-related literature we can come across a few references to this journal. A number of our publications refer to the newspaper "Lemko" in the context of the ideological struggle that took place in the Ruthenian environment during the interwar period (Nakonechnyi, 2017).

The purpose of the article is to clarify the informational potential of the newspaper "Lemko" as a source that covers the situation of the Ruthenians in the interwar period.

The presentation of the main material. The idea of creating a new Lemko newspaper appeared in early 1934 as a reaction to the intense publishing activity of the pro-Ukrainian part of the Ruthenians who lived in the mountains of the Second Polish Republic. In January of the same year the newspaper "Our Lemko" was published in Lviv and soon after it became an influential ideological platform for Ruthenians who considered themselves an organic part of Ukrainians. The unity-of-all ideology of the publishers of "Our Lemko" was perceived as a threat by officials of the young Polish state, who later started to forcibly assimilate the indigenous inhabitants of Zakerzonia. Therefore, Polish administration introduced measures to neutralize or at least undermine the influence of the new newspaper among Ukrainians in mountainous areas as some of them did not have a clear national self-awareness (Nakonechnyi, 2017).

One of the measures included the creation of a media alternative to "Our Lemko". The Lemkos, who continued to hold to the archaic idea of their own ethnic exclusivity and cultural kinship with the "Rus" world, were inspired to publish their own newspaper, which was designed to become an institutional platform for cultivating Moscovophile sentiments among Lemko residents. The idea of publishing a new newspaper was first voiced at the Lemko Congress held in Sanok on December 8, 1933. This forum, which united sympathizers of Moscovophile ideology, became the birthplace of "Lemko Union", and

its main goal was to "group all Lemkos and publish the newspaper «Lemko»" ("Ot redaktsyy", 1934, p. 1).

This project was soon implemented, and the first issue of the new newspaper was published on February 22, 1934. The editorial announced that "Lemko", the "body of the Lemko Union" would be a biweekly, appearing on Thursday "on the 15th and the 30th of each month". Within a few months, from the eighth issue, the newspaper became a weekly. The language policy of the newspaper's editorial board stated that it was fundamentally a Moscovophile version of the Lemko dialect. Therefore, the larger quotations in our article are adapted to the requirements of the modern Ukrainian language. The initial place of publication of "Lemko" was Novyi Sonch; later the editorial office moved to the Lemko capital, which was then considered the town of Krynytsia. The newspaper was published in the Przemyśl printing house of Osip Stifio. The newspaper stated that it was edited and published by a committee, but its members were never announced. Vasyl Tilishchak and Garas Hromosyak were responsible for publishing the newspaper in different periods. Currently, there is no more detailed biographical information about them. The volume of the newspaper for the whole period of its existence was unchanged – four columns. The magazine was published for less than two years and by the end of 1935 there were 84 issues published. The subscription price for the newspaper was relatively insignificant: the biweekly cost PLN 3 per year, PLN 1.5 per month, and PLN 30 per month; for foreign subscribers – 1 US dollar per year. After the magazine was converted into a weekly, these prices doubled.

The first issue of "Lemko" presented the appeal to the reader and information about the purpose and tasks of the new newspaper. First of all, the publishers emphasized the informational function of their publication: "[...] You will learn how other nations live, what they do to improve their fate and reduce misery, you will learn about all the events that happen in the world and in our region" ("Ot redaktsyy", 1934, p. 1). The newspaper's solidarity mission was to become a unifying platform for pro-Moscovophile sympathizers: "Do not forget that as long as we are organized, as long as we live for greater good, we will be strong and everyone will reckon with us [...] One person cannot do much, but together we will be a great force" ("Ot redaktsyy", 1934, p. 1).

Finally, the third task of the editorial board was to advise its subscribers on various issues of today from business topics to juridical consultation. Summing up its promises, the editorial board stated: "In general, the newspaper will try to publish only those articles that are be useful for the Lemkos and will attempt to show our people how to live better" ("Ot redaktsyy", 1934, p. 1). The full implementation of these promises, as rightly stated in the editorial, could be possible only with a mass subscription to the newspaper which will allow it to be financially secure. Therefore, the editorial board called for distribution and popularization of the newspaper both in the above-mentioned appeal and in almost every issue. The editorial board also encouraged its readers to actively communicate with their newspaper and to become co-creators of its content through regular correspondence.

The implementation of those goals and objectives was facilitated by the attentive structural architecture of "Lemko". Usually, the first column was used for editorial posts and program texts. It also contained information materials of national importance (government decrees, announcements and appeals). The second column was devoted to the discussion of various problems of public life of the Lemkos, as well as posts on cultural and historical topics. The third and fourth columns were usually devoted to economic topics and their content was mostly formed by readers' requests for advice on various matters of daily life. There were also reviews of the social movement in pro-Moscophile Lemko villages. The last column, traditionally for most periodicals, contained advertisements.

These materials were grouped in several sections. Their nomenclature underwent some changes during the publication of the newspaper, which was natural given the constant editorial search for a balance of newspaper components. Regular sections included "From the editorial office", "Movement in our villages", "What is going on in the world", "Economic Gazette", "Luts-Puts", "Lemko tales" and others. These sections presented most of the issues discussed in the newspaper. "Lemko" also featured small but regular sections of poetry and humour that celebrated Lemko culture. The newspaper was illustrated with sketches from the daily life of Ruthenians and sometimes with photos of prominent figures in honour of some memorable dates.

The ideological platform of the new magazine was outlined in the editorial in the first issue. In this text, the editors highlighted two

core outlook values. The first was the thesis about the eternal Lemko autochthonism, the ethnic separateness of the Lemkos and their mental unity with the world of "Rus" culture. Such ideological optics was already reflected in the subtitle "Lemko: Rus newspaper for Lemkos". In accordance with this belief, the historical mythology of the Lemko editorial board was constructed and popularized in various articles from analytical to humorous.

Its key theses were synthesized in the article "What Every Lemko Should Know About Himself". First of all, the editors stressed that "we are both Rus and Lemko". In its further invention of Lemko's ethnogenesis, the article claimed: "The Lemkos and their small land are in the middle of Slavdom, and they, their type, language and character, remind us of a time when the Slavs were all one tribe. And their oldest dialect at that time was the most similar to today's Lemko speech. With their language and location Lemkos remind everyone that the Russian people who inhabited Eastern Europe and northern Asia came from these Carpathians and that their ancestors were the Lemkos. We can provide a lot of material to all Slavs if they want to know more about their past" ("Shto kazhdyi Lemko musyt znaty", 1934, p. 1). It should be noted that such naive lemko-centrism dominated in other publications of the newspaper on historical topics, aiming at strengthening the sense of uniqueness in the Ruthenian environment.

The historical ideology of the Lemko editorial board was largely constructed around opposition to the idea of the unity of Ukrainians in all its regional diversity. Imperial propagandists of various parties came to the aid with their theses about the artificial origin of Ukrainians. For example, the following thesis, constantly broadcast from the pages of a Ruthenian magazine, has a blatant blackhundredist genesis: "Let us remember that the Rus people have a thousand-year history and that fifty years ago no one heard about the «Ukrainians» and that the Ukrainians were invented by the Germans to defeat the Slavic peoples. And now the Germans are giving money to Ukrainian organizations and support their treacherous work. Most Ukrainian newspapers and books are published for German money. That's why let us stick together and not let the Ukrainian wedge divide Rus people!" ("Tsy yest daiaka rada", 1934, p. 1).

However, the publishers of "Lemko" were more sensible in their views of regions and population of Lemkos. Ruthenian lands,

according to the author of the above-mentioned post, are bounded on the west by the rivers Poprad and Danube; in the east they are adjacent to Eastern Lesser Poland and Subcarpathian Rus where they are separated by the rivers San and Uzh. The editorial board believes that there are "more than six hundred" of all Lemko villages, which were divided between the Polish and Czechoslovak states. The population of Lemkivshchyna is "about 500.000". The area of their compact residence was outlined by the author as follows: "That piece of our land along the overhead line is about 80 km long, 40 km wide at its widest point, and about 20 km at its narrowest point".

Another ideological guideline of "Lemko's" publishers was outright and often brutal anti-Ukrainianism. The growing pro-Ukrainian sentiment in the Lemko community and the growing sense of their connection to the world of cultural and political Ukrainianness were presented as the greatest disaster for the local population of Zakerzonia. Therefore, anti-Ukrainian campaign can be seen in most of the newspaper's texts throughout its existence. Some sections of the newspaper were specifically introduced to discredit or desecrate the ideals of Ukrainians. For example, the above-mentioned humorous column "Luts-Puts" included anonymous jokes of low quality to discuss real and often fictional problems of life of Galician and Dnipro counterparts.

The motivation for launching anti-Ukrainian propaganda was the starting point for Lemko's discussion of many issues like the school problem. The Polish authorities tried in every way to limit Ukrainian cultural influences in the Lemko environment, focusing primarily on the public school (Nakonechnyi, 2017). Therefore, education officials decided to displace Ukrainian-language school practices with Mosco-ophile ones at any cost. In order to do this, it was decided to republish with state money clearly obsolete school textbooks of the XIX century in Lemko dialect to level the sense of kinship with Ukrainians among the younger generation. "Lemko's" articles popularized such a school policy. The authors of the magazine openly admitted that the government "does not cause us difficulties and does not forbid us to nurture and develop [...] the mother tongue" ("Shto kazhdyi Lemko musyt znaty", 1934, p. 1). Instead, Ukrainians were constantly portrayed as unsolicited intruders, destroying the authentic world of Lemko culture by diverting trusting Ruthenians from ancient spiritual sources.

Another problem presented in the anti-Ukrainian fashion was the church issue. As in the case of the school, it was an attempt by Polish officials to replace the influence of the pro-Ukrainian Greek Catholic clergy with Orthodox Moscophiles. Therefore, the newspaper launched a campaign to discredit the nationally conscious part of the Uniate clergy. They were concerned about the politicization of religion, which manifested itself in the alleged political propaganda from the church pulpits. Thus, any patriotic pro-Ukrainian speeches of priests to their faithful or simply the mentioning of Ukraine and Ukrainians in a positive context were interpreted as support of Ukrainian movement. As an example of such rhetoric, we would like to provide a quote from the article "Politics in our churches": "For a long time our priests considered churches to be houses of prayer and houses of God. [...] But other priests and other times came. Instead of the teaching of Christ, those new priests care only for politics. Places of preaching in churches have been replaced by venues, from which they preach about Ukraine. Those priests are not talking about the morality of the souls entrusted to their care; they are only talking about everyone calling themselves Ukrainians" ("Polytyka v nashykh tserkvakh", 1934, p. 2). Greek Catholic hierarchs, well-known from their pro-Ukrainian position, became an object of brutal criticism of the Lemko editorial office and the Greek Catholic Bishop of Przemyśl, Kotsilowski received the biggest amount of criticism and berating ("Yak otbylasia v Sianotsi ukrajnska parada", 1934, pp. 2–3).

Another object of fierce anti-Ukrainian agitation was Ukrainian cultural and educational institutions and publications as their quantitative growth in Ruthenian territory openly disturbed Lemko's contributors. At the same time, special attention was paid to "Prosvita", "Beskids", "Our Lemko", "New Star" and others. Without offering a positive ideological alternative to these real enemies of Lemko autochthonism, the newspaper's authors even went so far as to brutally animate these symbols of Ukrainianism in interwar Poland: they were often symbolically depicted as domestic animals destroying the established order of Ruthenian rule. Another popular method of inspiring ideological opponents among the authors of Lemko was the depiction of a Ukrainian in the form of a Cossack-Cutthroat, entirely in the spirit of Polish Lubok propaganda. It should be noted that as a certain ideological alternative to the development of Ukrainian institutions in

the Lemko territory, the newspaper popularized the idea of establishing branches of the Moscovophile Mikhail Kachkovsky Society.

The above-mentioned anti-Ukrainianism of "Lemko's" editors contrasted sharply with its pro-government rhetoric. Publishers were openly proud of the fact that "the Government (written in capital letters – auth.) does not make any difficulties for us" ("Shto kazhdyi Lemko musyt znaty", 1934, p. 1). Moreover, many of the posts were openly adulatory to the new owners of the Lemko lands. The columns of the "Lemko" newspaper bizarrely included the anniversaries or memorable dates of Polish cultural and political figures who had nothing to do with the Ruthenian world. For example, let us mention the congratulations of Józef Pilsudski on his birthday, where he was repeatedly called a "great man", a "hero" who has a "genius political mind" ("Ymenyny Marshala Pylsudskoho", 1934, p. 1). Instead, the newspaper published unequivocally critical assessments of Ukrainian public and cultural figures. Among the latter, perhaps the harshest criticism was directed at M. Hrushevsky (Telvak, 2008, pp. 358–377).

The historical policy of the Lemko editorial board was interesting as well. As in the case of most Moscovophile institutions operating in the Second Polish Republic, its cells were commemorating the victims of the massacres at Thalerhof camp in 1914. The newspaper was extremely active in tackling these memorial events as its twentieth anniversary was in 1934. According to "Lemko" it was "a great national tragedy". Information columns constantly printed messages of Central Thalerhof Committee about the preparation and organization of daily cooperation, which took place in Lviv on the last day of May.

Unfortunately, the anti-Ukrainianism of the editors of "Lemko" was present event in highlighting of this tragic event. In many articles of the Thalerhof cycle, the Ukrainians were portrayed as the cause of the tragedy of the Orthodox citizens in the Austro-Hungarian Empire. The following passage gives an idea of the rhetoric of such accusations: "What is the saddest and the most terrible, is that at that bloody banquet the Germans and Hungarians were helped by our own brother-Cain, a German traitor who changed himself into a Ukrainian. Blinded by promises, he lost his human conscience and with a happy smile with denunciations and false testimonies he put the noose on the neck of his Russian brother" ("Otdaimme vsenarodnyi poklon", 1934, p. 1). As we can see, these words were largely a repetition of imperial pro-

paganda about the artificial nature of modern Ukrainianness. It should be noted that along with such anti-Ukrainian attacks, the newspaper was silent about the participation of the Polish administration in direct cooperation with the military authorities in finding and imprisoning "unreliable" citizens.

However, the consultative and economic component of "Lemko's" editorial policy was quite adequate and corresponded to the realities of the time. After all, in the conditions of the chronic crisis of the Polish economy in the interwar twentieth century, the most vulnerable group of the population was the peasantry of the mountains that did not have the opportunity to quickly adapt to the new economic conditions. As a result, the newspaper's editorial staff was working hard to mitigate the effects of economic modernization. Like most peasant newspapers, "Lemko" paid the most attention to the intensification of traditional industries and the promotion of new forms of activity in mountainous areas.

Regarding the former, the editorial board of the Ruthenian newspaper popularized information on improving the techniques of folk crafts, the best methods of cultivating fields and hayfields, raising domestic animals, and so on. The newspaper informed about new practices of traditional Lemko dairy farming. These practices included mechanization of the process (first of all, the use of centrifuges) and sowing of Lemko lands with enriched types of grasses, which enabled better milking of cattle. Among the new types of farming, "Lemko" paid special attention to advantages of honey harvesting which perfectly corresponded to the conditions of the Lemko region. "Lemko" also informed about gardening as another profitable type of agriculture management and advised mountaineers to grow vegetable gardens in the backyards.

These new economic measures, as the editors of "Lemko" rightly pointed out, should be accompanied by the development of peasant cooperation. The newspaper was extremely active in promoting the activities of the "Lemko Union", which was designed to unite the economic efforts of the Moscovite part of the Lemko community. The newspaper persistently persuaded its conservative reader: "To improve our destiny, we need to organize, because only when we all join the «Lemko Union» in Horlytsia, we will give that Union the strength it will use for our common good. Only then we can be sure

that the sun will shine in our window and prosperity will come to our homes" ("Shto nam robyty", 1934, p. 1). Interestingly, "Lemko" also popularized the idea of peasant cooperation on the example of other nations, showing that united peasants can become a respectable force in their own state. Encouraging their compatriots to unite, the magazine wrote: "Peasants in other countries have been organized for a long time and established agrarian (peasant) unions in Czechoslovakia, Yugoslavia, Belgium, Holland, Germany, France and other countries" ("Sto tysiach delehatov", 1934, p. 1).

Another salvation from poverty, as "Lemko" rightly emphasized, is the active education of Ruthenian youth. The newspaper devoted a lot of articles to popularizing the idea of sending Lemkos to study not only in public schools, but also in vocational schools and grammar schools. This should have ensured the growth of the number of Ruthenian intellectuals, who would serve as a reliable support to their people. The slogan was: "For those who can, let them take the light of science – because without science – we will perish" ("Shcho nam hrozyt?!", 1934, p. 1).

Conclusions. The authors of this article believe that "Lemko" was a unique publishing project, the columns of which reflected the little-known daily life of Ruthenians who shared Moscovophile values. As we have shown above, the ideology of the newspaper was archaic, having an openly anti-Ukrainian orientation, the editors instead failed to offer any independent positive ideological program. Thus, the Ruthenian community was preserved at the level of mental practices of the nineteenth century which had fatal consequences for the entire Moscovophile movement. After all, such an ideological orientation made it impossible to adequately respond to the modern challenges of the first half of the twentieth century that could be overcome only by the united national communities conscious of their tasks. Instead, the inhabitants of Transcarpathian region were invited to continue to think in terms of the world limited by mountainous terrain. Therefore, despite all the significant efforts of "Lemko" to deepen its influence on compatriots and expand its readership, the magazine could not compete with the pro-Ukrainian publication "Our Lemko" and, despite state support, ceased to exist after less than two years of operation. However, for Lemko scholars, the newspaper is an important reminder of the complex search of the Ruthenians for their national identity, the sharp

competition in their environment of opposite ideology optics. Most importantly, "Lemko" encourages scholars to look closer at reasons why some Ukrainians chose to read it. This problem, as demonstrated by the study, needs further detailed consideration.

References

- Nakonechnyi, V.** (2017). Chasopys «Nash lemko» – fenomen rusynskoi periodyky mizhvoiennoho chasu [Newspaper "Nash Lemko" is a phenomenon of Rusyn periodicals of the interwar times]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist – Ukraine: cultural heritage, national consciousness, statehood*, 29, 520–528 [in Ukrainian].
- Ot redaktsyy [From the editors]. (1934). *Lemko – Lemko*, 1, p. 1 [in Ukrainian].
- Otdaimme vsenarodnyi poklon [Let's give a popular bow]. (1934). *Lemko – Lemko*, 6, p. 1 [in Ukrainian].
- Polytyka v nashykh tserkvakh [Politics in our churches]. (1934). *Lemko – Lemko*, 1, p. 2 [in Ukrainian].
- Shcho nam hrozyt?! [What threatens us?!]. (1934). *Lemko – Lemko*, 4, p. 1 [in Ukrainian].
- Shto kazhdyi Lemko musyt znaty o sobi [What every Lemko needs to know about himself]. (1934). *Lemko – Lemko*, 1, p. 1 [in Ukrainian].
- Shto nam robyty [What should we do]. (1934). *Lemko – Lemko*, 5, p. 1 [in Ukrainian].
- Sto tysiach delehatov khlopskykh na sobranii v stolytsi [One hundred thousand rural delegates at a meeting in the capital]. (1934). *Lemko – Lemko*, 3, p. 1 [in Ukrainian].
- Telvak, V.** (2008). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykh (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia) [Creative heritage of Mykhailo Hrushevsky in the estimations of his contemporaries (the end of the 19th and the 30th years of the 20th century)]*. Kyiv – Drohobych [in Ukrainian].
- Tsy yest daiaka rada na kryzy? [Is there any solution to the crisis?]. (1934). *Lemko – Lemko*, 7, p. 1 [in Ukrainian].
- Yak otbylasia v Sianotsi ukraynska parada v chest epyskopa Kotsylovskoho [How the Ukrainian holiday in honor of Bishop Kotsylovsky departed in Syanak]. (1934). *Lemko – Lemko*, 1, pp. 2–3 [in Ukrainian].
- Ymenyny Marshala Pylsudskoho [Name Day of Marshal Pilsudski]. (1934). *Lemko – Lemko*, 2, p. 1 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 25.01.2021 р.

УДК 94(477.83):334.735"19"
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228496

Оксана МЕДВІДЬ

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (oksana-medvid@bk.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

Бібліографічний опис статті: Медвідь, О. (2021). Діяльність української споживчої кооперації на Дрогобиччині у 20–30-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 281–292. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228496>.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ НА ДРОГОБИЧЧИНІ у 20–30-х рр. ХХ ст.

Анотація. *Мета дослідження* – охарактеризувати діяльність українських споживчих кооперативів на Дрогобиччині у 20–30-х рр. ХХ ст., показати їх роль в економічному захисті галицького населення у міжвоєнній Польщі. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, системності, науковості, авторської об'єктивності, а також на використанні загальнонаукових та спеціально-історичних методів. **Наукова новизна** полягає у дослідженні розвитку споживчої кооперації Дрогобиччини в 20–30-х рр. ХХ ст. **Висновки.** Споживча кооперація на Дрогобиччині у міжвоєнний період була представлена двома організаціями – «Народною торгівлею» та «Центросоюзом». Ці два центри активно співпрацювали з метою розвитку господарсько-споживчої кооперації. Українська споживча кооперація у міжвоєнний період зміцнювала свої позиції, мала на меті підвищити якість життя та посилити економічну самостійність українців Галичини, сприяла зростанню національної свідомості.

© Оксана Медвідь, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

Ключові слова: кооперативний рух; споживча кооперація; «Народна торгівля»; «Центросоюз»; Ревізійний Союз українських кооперативів.

Oksana MEDVID

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (oksanamedvid@bk.ru)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8777-9760>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-9444-2018>

To cite this article: Medvid, O. (2021). Dіialnist ukraїnskoi spozhyvchoї kooperatsii na Drohobychchyni u 20–30-kh rr. XX st. [The Activity of Ukrainian Consumer Cooperatives in Drohobych region in the 1920–1930s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiā – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 281–292. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228496> [in Ukrainian].

THE ACTIVITY OF UKRAINIAN CONSUMER COOPERATIVES IN DROHOBYCH REGION IN THE 1920–1930s

Summary. *The purpose of the study is to characterize the activities of Ukrainian consumer cooperatives in the Drohobych region in the 1920s and 1930s to show their role in the economic protection of the Galician population in the interwar Poland. The research methodology is based on the principles of historicism, systematization, scientificity, authorial objectivity as well as the use of general scientific and special-historical methods. The scientific novelty lies in the study of the development of consumer cooperation in Drohobych in the 1920s – 1930s. Conclusions.* Consumer cooperation in the Drohobych region in the interwar period was represented by two organizations – "Narodna Torhivlya" (People's Trade) and "Tsentrsouz" (the Central Union). These two centers cooperated actively in order to develop economic and consumer cooperation. Ukrainian consumer cooperation in the interwar period strengthened its position aimed at improving the quality of life, strengthening the economic independence of the Ukrainians in Galicia and contributing to the growth of their national consciousness.

Key words: *cooperative movement; a consumer cooperative; "Narodna Torhivlya" (People's Trade) and "Tsentrsouz" (the Central Union); Audit Union of Ukrainian cooperatives.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі Україна намагається подолати економічну відсталість від провідних європейських держав. Для розуміння теперішніх економічних реалій є цінним досвід кооперативних установ українців у міжвоєнній Польщі, адже економічна самодостатність – це одна зі складових політичної самостійності. Активний учасник кооперативного руху Галичини 1920–1930-х рр. А. Жук у своїх виступах зазначав: «Кооперативний рух, виникаючи з причин економічних і соціальних, з природи річи має і мусить мати характер боротьби національної, боротьби за самостійне національне існування» (Жук, 1935).

Після завершення Першої світової війни та внаслідок поразки визвольних змагань Східна Галичина опинилася у складі Польщі. Українці зазнавали не лише національного, а й економічного тиску з боку окупаційної польської влади. З огляду на несприятливі умови українське населення могло розгорнути господарську ініціативу лише в дрібному бізнесі. З метою захисту економічних інтересів українці створюють кооперативи, чільне місце серед яких займали споживчі установи.

Аналіз останніх досліджень. У 1920–1930-х рр. з'явилися праці вітчизняних дослідників про економічне життя Східної Галичини. Значну цінність мають збірники статей «Крайове господарське товариство "Сільський господар" у Львові 1899–1944 рр.». Зокрема, відомий громадсько-політичний діяч К. Левицький аналізував діяльність кооперативних установ та закликав їх до співпраці (Левицький, 1934). Директор українського Кооперативного ліцею Ревізійного союзу українських кооперативів у Львові, науковець І. Витанович у монографії «Історія українського кооперативного руху» проаналізував діяльність кооперативних установ Східної Галичини. Він стверджував, що кооперація «допомагала зміцнити здоровий патріотизм населення, збагатила його реальнішим змістом» (Витанович, 1964, с. 480–481). А. Жук у праці «Українська кооперація в Польщі» охарактеризував роль західноукраїнських кооперативних установ у справі економічного самозахисту українського населення (Жук, 1935). Ю. Павликовський розкрив засади діяль-

ності українських кооперативних установ Східної Галичини у 20–30-х рр. ХХ ст., наголошував, що кооперація «є однією з віток життя – змагань українського народу» (Павликовський, 1934). Значний матеріал про розвиток української кооперації на Дрогобиччині у міжвоєнний період вміщено у збірнику «Дрогобиччина – земля Івана Франка».

Після відновлення державної незалежності України у 1990-х рр. посилися інтерес українських істориків до вивчення не лише політичної боротьби, а й економічної самоорганізації галичан у міжвоєнний період. У колективних монографіях «Історія кооперативного руху», «Історія споживчої кооперації України», «Українські кооператори», а також у працях дослідників С. Гелея (2016), З. Струка (2000), Р. Матейка (2001) та інших поруч з аналізом кооперативного руху на західноукраїнських землях побіжно характеризується розвиток споживчої кооперації Дрогобиччини.

Мета статті – розкрити діяльність споживчих кооперативів на Дрогобиччині у 1920–1930-х рр., показати їх роль в економічному захисті українського населення Галичини у міжвоєнній Польщі.

Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

– проаналізувати діяльність у сільській місцевості Дрогобицького повіту споживчих кооперативних товариств «Центро-союзу»;

– розкрити значення товариства «Народний дім» для західноукраїнської кооперації;

– дослідити основні напрями діяльності споживчих кооперативів Дрогобиччини;

– показати вплив споживчої кооперації на економічне становище галичан у міжвоєнний період.

Виклад основного матеріалу. 29 жовтня 1920 р. польський уряд видав закон, який дозволяв створювати національні кооперативні об’єднання, гарантував дотримання основних демократичних принципів кооперативного руху – вільне і відкрите членство, нескладний спосіб заснування і реєстрації кооперативів тощо.

Польські правлячі кола переслідували українських кооператорів, а польське військо грабувало кооперативи. Зокрема, у 1922 р., поряд з іншими було пограбовано кооператив «Народний дім» у Дрогобичі. Незважаючи на перешкоди, що чинила польська

влада, кооперативний рух консолідувався, українська кооперація ставала дедалі економічно активнішою.

Важливе місце у кооперативному русі у міжвоєнний період належало споживчій кооперації, яка на Дрогобиччині, як і загалом у Східній Галичині, почала відроджуватися на початку 1920-х рр. Кооперативи Східної Галичини у міжвоєнний період мали розгалужену організацію. Вони об'єднувалися у Ревізійний союз українських кооперативів з центром у Львові, який складався з повітових союзів українських кооперативів. У 1922 р. виник повітовий осередок споживчої кооперації у Дрогобичі. Він об'єднував 53 низові кооперативи із закупівлі та продажу різних споживчих товарів. В різні часи керівниками Дрогобицького повітового союзу українських кооперативів були Ілько Яворський, Петро Новосельський, Дмитро Німилович та ін.

У цей період в Галичині українська споживча кооперація мала два центри: «Народну торгівлю» та «Центросоюз». Членами «Народної торгівлі» могли бути і фізичні, і юридичні особи, а членами «Центросоюзу» – лише юридичні. У другій половині 1920-х рр. ці осередки співпрацювали. У 1925 р. між ними була підписана угода про те, що «Центросоюз» не організовуватиме власні споживчі відділи, а замовлення своїх членів будуть передавати «Народній торгівлі». Ця угода сприяла зміцненню та розвитку організації. Вона діяла до 1930 р. Саме тоді «Центросоюз» почав організовувати власні споживчі відділи. У 1938 р. на Дрогобиччині діяло 35 споживчих кооперативів.

У 1925 р. склалася триступенева та двоступенева форма організації української кооперації. Господарсько-споживча кооперація, яка включала сільські кооперативи, повітові та окружні союзи, «Центросоюз» прийняла триступеневу систему організації, а міська споживча кооперація, яка складалася з «Народної торгівлі» та міських споживчих кооперативів, мала двоступеневу форму.

У Дрогобичі філія централізованого об'єднання споживчих кооперативів «Народна торгівля» розміщувалася в Народному домі, займала три кімнати і підвал. Тривалий час її очолював О. Нестор.

«Народна торгівля» мала власні склади на території всієї Західної України. Такий склад у Дрогобичі був одним з найприбутковіших. На ньому торгували товарами першої необхідності:

крупами, борошном, цукром, сіллю тощо. Також у крамницях «Народної торгівлі» можна було придбати чужоземні товари – каву, чай, какао, вініль.

У «Народній торгівлі» товари йшли за твердими цінами, на відміну від польських чи єврейських магазинів, де можна було торгуватися. За бажанням покупця товар доставляли за мінімальну плату додому спеціальним ручним візком.

Кооператив «Народна торгівля» активно співпрацював з українськими селянами та закуповував у них мед, гриби, горіхи, мак.

Кооператив «Центросоюз» у 1920-х рр. працював у напрямі доставки та збуту товарів. У листопаді 1925 р. була підписана угода з «Народною торгівлею» про спільну закупівлю продукції на ринках. Це дало можливість організувати нові відділи й активізувати роботу. Так, за сприяння «Центросоюзу» у 1932 р. в Дрогобичі було утворено кооператив «М'ясозбут». Слід зауважити, що подібний кооператив у Львові розпочав роботу лише у 1934 р. У 1932–1934 рр. «М'ясозбут» очолював Ю. Саварин, а згодом до 1939 р. – Богдан Іваницький. Приміщення для переробки та продажу м'ясних виробів виділив Український Базар, але воно не було належно облаштоване. Щотижня «М'ясозбут» переробляв п'ять-шість свиней. Його вироби були високої якості та за доступними цінами, тому й користувалися попитом, а ковбасу і полядницю відправляли до Варшави. У 1939 р. в цьому кооперативі працювали п'ять осіб. Приватні різники остерігалися конкуренції, тому неодноразово погрожували персоналу та керівництву цього кооперативу. Та вже наприкінці 30-х рр. кооператив «М'ясозбут» набув широкої популярності і був конкурентоспроможним на ринку.

Інколи польські кооперативи купували товар у «Центросоюзі». Робили це тому, що тут були значно нижчі ціни на продукцію, яку виробляли українські підприємства. Це, наприклад, мило та свічки, цикорій «Луна» та заміник кави «Пражінь», паперці «Калина», паста фірми «Еlegant», солодощі «Фортуни Нової», мармелад «Продукції», порошки для печива «Алое», «Фімози», «Декоро». Ці товари були високої якості та за конкурентоспроможними цінами, появлялися на ринку в основному через українську кооперацію.

У 1935 р. в Дрогобичі Повітовий союз українських кооперативів заснував промислову крамницю зі швейною майстернею. Директором був В. Колінко. У цьому магазині працювали чотири робітники. Відділ мав високоякісні тканини для пошиття одягу та хустини за цінами, значно нижчими від тих, що були на ринку.

У 1937 р. відкрито кооперативну крамницю «Скуп збіжжєвих продуктів». До цього таким видом торгівлі займалися лише приватні особи. Цього ж року було розпочато власне виробництво свічок. Цим відділом керував інженер-хімік Я. Кобрин. Свічки вироблялися з нафти та нафтового воску.

На Дрогобиччині, як і загалом на західноукраїнських землях, споживча кооперація організовувала та фінансувала кооперативно-торгівельні заклади, які займалися підготовкою кадрів торговельних і промислових спеціалістів не тільки для кооперації, але й для приватних підприємств. Як стверджує С. Гелей, «Велика частина українських кооператорів, відпрацювавши деякий час у споживчій кооперації і набувши відповідного торговельного досвіду, відкривала приватні крамниці. Ці представники українського "третього стану" на своїх фірмових бланках до звання "купець" додавали – "колишній працівник "Народної торгівлі"» (Гелей, 1996, с. 51).

Як зазначалося, у 1922 р. виник Повітовий союз українських кооперативів у Дрогобичі. У 1938 р. Головою його Наглядової ради став С. Витвицький – місцевий адвокат та посол Сейму від УНДО. Він доклав значних зусиль для розбудови та укріплення кооперативів Дрогобиччини. До Наглядової ради входили о. Г. Канда – парох Лішні, о. Т. Німилович – парох Унятич, п. Тимочко – директор народної школи у Доброгостові, п. Т. Ваврик з Тустанович, п. І. Дуцяк з Доброгостова.

Наприкінці 1930-х рр. керівником в організаційного відділу Повітового союзу в Дрогобичі був О. Зозуляк, членами дирекції відділу працювали Г. Баранник та Д. Німилович. Завданнями цього відділу були: організація кооперативів по селах та налагодження їх роботи; інструктаж керівних органів про працю згідно зі статутом; поширення кооперативної ідеї; проведення навчання працівників у низових кооперативах; ведення податкових документів тощо. В організаційному відділі працювала також Т. Попелівна,

яка дбала про естетичний нагляд за крамницями та поширення кооперативної ідеї серед жіноцтва Дрогобицького повіту (Скоцилас, 1993, с. 509).

Українські споживчі кооперативи у своїй діяльності керувалися низкою нормативно-правових документів, зокрема «Регуляміном для контрольних комітетів», «Регуляміном службовим» та ін. У них визначалися права та обов'язки працівників, а також наголошувалося про обов'язкове вживання української мови: «Кожен член персоналу обов'язаний єсть так в службі, так і в приватнім життю, і перед властями уживати української мови в слові і письмі. В зносинах з гістьми в часі служби належить уживати такої мови, якої гість уживає» (*Регулямін Службовий*, 1896).

Окрім організаційної праці, Повітовий союз забезпечував низові кооперативи різними товарами, необхідними для населення. Це – споживчі товари, сільськогосподарське знаряддя, шкіра на взуття, насіння, децю з будівельних матеріалів, вапно та товари для домашнього вжитку.

Споживчі кооперативи існували у кожному селі та мали свої крамниці, а у великих селах – Меденичі, Грушів, Дорожів, Літиня, Уличне – їх було по дві. У 1938 р. в Дрогобичі налічувалося понад 40 українських приватних і кооперативних крамниць, а у Дрогобицькому повіті – понад 200 підприємців, які обслуговували понад 200 тисяч мешканців повіту у 72 громадах.

Наприкінці 1930-х рр. торговельні операції Повітових союзів значно зросли. Їх обороти станом на 1938 р. подано в таблиці.

Назва кооперативу	Обороти (тис. злотих)	Власні фонди (тис. злотих)
Товарові кооперативи	1632779	199669
Сільськогосподарські продукти	1247351	133250
Центросоюз	340985	11765
Низові кооперативи	478935	93874
Міська споживча кооперація	154356	28076
Народна торгівля	50463	24180
Міські споживчі гуртівні	61890	12295
Міські різні	42003	16227

Молочарська кооперація	216993	35860
Маслосоюз	121180	7525
Районові молочарні	95813	28425
Різні сільськогосподарські кооперативи	14079	2483

З поданої таблиці видно, що торговельні обороти Повітових союзів становили майже 43 млн. злотих, а власні фонди – близько трьох мільйонів злотих. Важливе місце в цій динамічній кооперативній організації займав Повітовий союз українських кооперативів у Дрогобичі як один з 27 Союзів української кооперації на західноукраїнських землях.

Висновки. Споживча кооперація на Дрогобиччині у міжвоєнний період була представлена двома організаціями – «Народною торгівлею» та «Центросоюзом». Ці два центри активно співпрацювали з метою розвитку господарсько-споживчої кооперації. У 1938 р. на Дрогобиччині діяло 35 споживчих кооперативів.

Українська споживча кооперація у міжвоєнний період зміцнювала свої позиції, мала на меті підвищити якість життя та посилити економічну самостійність українців Галичини, сприяла зростанню національної свідомості. Кооперативи виховували патріотично налаштованих фахівців, поширювали національну ідею, були засобом протидії полонізації українського населення Галичини.

Джерела та література

- Аліман, М., Бабенко, С., Гелей, С. та ін. (1996). *Історія споживчої кооперації України*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Бабенко, С., Галук, В., Гелей, С. та ін. (1995). *Історія кооперативного руху*. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Витанович, І. (1964). *Історія українського кооперативного руху*. Нью-Йорк: Товариство українських кооператорів.
- Гелей, С. (1996) «Народна торгівля» – перше споживче товариство в Галичині. *Споживча кооперація України: історичні та соціально-економічні аспекти*: зб. наук. пр. (с. 44–54). Київ: «Вісті».
- Гелей, С. (2011). *Від національної ідеї до державності: вибрані статті з історії України, політології, теорії та історії кооперації*. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії.

- Гелей, С. (2016). *Про ідеї, героїв і політику: вибрані статті та повідомлення*. Львів: Вид-во Львівського торговельно-економічного університету.
- Гелей, С. (Ред.). (1999). *Українські кооператори* (Т. 1–2). Львів: Коопосвіта.
- Жук, А. (1935). *Українська кооперація в Польщі*. Львів: Накладом автора.
- Коберський, К. (1939). *Буквар кооперації: Для вжитку самоосвітників, кооперативних курсів, вишколу хліборобської молоді*. Львів.
- Крайове господарське товариство «Сільський господар» у Львові 1899–1944 рр. (1970). Нью-Йорк: [Б. в.].
- Левицький, К. (1934, 14 жовтня). Наша ощадність і господарність. *Господарсько-кооперативний часопис* (с. 4). Львів.
- Матейко, Р. (2001). Віхи історії українського кооперативного молочарства. *Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти*, 2, 159–163. Львів.
- Павликовський, Ю. (1934). На профілях етапів кооперативної думки і чину. *Кооперативна республіка* (Ч. 1).
- Регулямін Службовий «Народної торгівлі» общества зареєстрованого з орган. порукою у Львові. (1896). Львів: Накладом Народної торгівлі. З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка під зарядом К. Беднарського.
- Савчук, Б. (1999). *Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.)*. Івано-Франківськ: Плай.
- Скочиляс, І. (1993). Повітовий союз українських кооперативів в Дрогобичі. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*, 1, 509–514. Дрогобич: Бескид.
- Струк, З. (2000). *Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.)*. Львів: ВЦ Львів. ун-ту.

References

- Aliman, M., Babenko, S., Helei, S. et al. (1996). *Istoriia spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy [History of consumer cooperation of Ukraine]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Babenko, S., Haliuk, V., Helei, S. et al. (1995). *Istoriia kooperatyvnoho rukhu [History of the cooperative movement]*. Lviv: In-t ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Vytanovych, I. (1964). *Istoriia ukrainskoho kooperatyvnoho rukhu [History of the Ukrainian cooperative movement]*. Niu-York: Tovarystvo ukrain-skykh kooperatoriv [in Ukrainian].

- Helei, S.** (1996) «Narodna torhivlia» – pershe spozhyvche tovarystvo v Halychyni ["People's Trade" is the first consumer society in Galicia]. *Spozhyvcha kooperatsiia Ukrainy: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: Historical and socio-economic aspects* (pp. 44–54). Kyiv: «Visti» [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2011). *Vid natsionalnoi idei do derzhavnosti: vybrani staty z istorii Ukrainy, politolohii, teorii ta istorii kooperatsii [From the national idea to statehood: selected articles on the history of Ukraine, political science, theory and history of cooperation]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii [in Ukrainian].
- Helei, S.** (2016). *Pro idei, heroiv i polityku: vybrani staty ta povidomlennia [About ideas, heroes and politics: selected articles and messages]*. Lviv: Vyd-vo Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu [in Ukrainian].
- Helei, S.** (Ed.). (1999). *Ukrainski kooperatory [Ukrainian cooperators]*. (Vols. 1–2). Lviv: Kooposvita [in Ukrainian].
- Zhuk, A.** (1935). *Ukrainska kooperatsiia v Polshchi [Ukrainian cooperation in Poland]*. Lviv: Nakladom avtora [in Ukrainian].
- Koberskyi, K.** (1939). *Bukvar kooperatsii: dlia vzhytku samoosvitnykiv, kooperatyvnykh kursiv, vyshkolu khliborobskoi molodi [Primer of cooperation: For the use of self-educators, cooperative courses, training of agricultural youth]*. Lviv [in Ukrainian].
- Kraiove hospodarske tovarystvo «Sil'skyi hospodar» u Lvovi 1899–1944 rr. [Regional Economic Society "Farmer" in Lviv in 1899–1944]*. (1970). Niu-York: [B. v.] [in Ukrainian].
- Levytskyi, K.** (1934, October 14). *Nasha oshchadnist i hospodarnist [Our thrift and economy]*. *Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys – Economic and cooperative magazine* (p. 4). Lviv [in Ukrainian].
- Mateiko, R.** (2001). *Vikhy istorii ukrainskoho kooperatyvnoho molocharstva [Milestones in the history of Ukrainian cooperative dairy farming]*. *Ukrainska kooperatsiia: istorychni ta sotsialno-ekonomichni aspekty – Ukrainian cooperation: Historical and socio-economic aspects*, 2, 159–163. Lviv [in Ukrainian].
- Pavlykovskiy, Yu.** (1934). *Na profiliakh etapiv kooperatyvnoi dumky i chynu [On the profiles of the stages of cooperative thought and rank]*. *Kooperatyvna respublika – Cooperative republic* (Vol. 1) [in Ukrainian].
- Rehuliamin Sluzhbovyi «Narodnoi torhivli» obshchestva zareiestrovano ho z orhan. porukoiu u Lvovi [Regulamin Official "People's Trade" of the company registered with the body bail in Lviv]*. (1896). Lviv: Nakladom Narodnoi torhivli. Z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka pid zariadom K. Bednarskoho [in Ukrainian].

- Savchuk, B.** (1999). *Prosvitnytska ta sotsialno-ekonomichna diialnist ukrain-skykh hromadskykh tovarystv u Halychyni (ostannia tretyna XIX st. – kinets 30-kh rokiv XX st.)* [Educational and socio-economic activities of Ukrainian public societies in Galicia (last third of the XIX century – late 30s of the XX century)]. Ivano-Frankivsk: Plai [in Ukrainian].
- Skochylias, I.** (1993). Povitovyi soiuz ukrainskykh kooperatyviv v Drohobychi [County Union of Ukrainian Cooperatives in Drohobych]. *Drohobychchyna – zemlia Ivana Franka – Drohobych region is the land of Ivan Franko*, 1, 509–514. Drohobych: Beskyd [in Ukrainian].
- Struk, Z.** (2000). *Diialnist ukrainskykh kooperatyviv u Zakhidnii Ukraini (1921–1939 rr.)* [Activities of Ukrainian cooperatives in Western Ukraine (1921–1939)]. Lviv: VTs Lviv. un-tu [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.01.2021 р.

УДК 94(477)(092):323.3:63
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228497

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Микола ГЛІБІЩУК

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, вул. Кафедральна, 2, м. Чернівці, Україна, індекс 58000 (m.hlibischuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

Олексій КОМПАНІЄЦЬ

аспірант кафедри археології та спеціальних галузей історичної науки, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18000 (oleksiy_kompaniyets@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., & Глібіщук, М., & Компанієць, О. (2021). Селянська проблематика у працях ідеолога і теоретика ОУН Петра Федуна-«Полтави». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 293–318. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228497>.

© Василь Ільницький, Микола Глібіщук, Олексій Компанієць, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

СЕЛЯНСЬКА ПРОБЛЕМАТИКА У ПРАЦЯХ ІДЕОЛОГА І ТЕОРЕТИКА ОУН ПЕТРА ФЕДУНА-«ПОЛТАВИ»¹

***Анотація.** Мета статті – проаналізувати селянську проблематику в ідейно-теоретичній та епістолярній спадщині Петра Федуна-«Полтави». **Методологія дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше вивчається бачення П. Федуна стосовно розв'язання селянського питання у майбутній Українській державі. **Висновки.** Проаналізувавши праці Петра Федуна-«Полтави», стверджуємо, що всі вони відзначаються глибиною та широтою порушених питань, окремі навіть не втратили актуальності й досі. Стиль написання, чіткість викладу думок, опрацювання різноманітної літератури (у тім числі й іншомовної) свідчать про високий інтелектуальний рівень автора. Розвиток подій вимагав оперативної реакції на них, через це значна увага приділялася як доопрацюванню програмових засад, так і їхній популяризації, а також спростуванню міфів створених радянською пропагандистською машиною. У працях П. Федун-«Полтава» розглядає питання розробки устрою майбутньої Української держави, доопрацювання програмних засад ОУН, проблему різних соціальних верств суспільства, обґрунтовує свою позицію щодо протистояння у середовищі української політичної еміграції тощо. При розгляді проблем різних соціальних верств питання селянства було одним із центральних у працях Петра Федуна. Дослідник обґрунтовував позицію ОУН щодо селянства, зокрема: форми власності на землю та знаряддя праці, колективізації (методи і форми залучення до колгоспів, наслідки, які це мало для селянства, та опір цій політиці), виборів тощо. «Полтава» вважав селянство фундаментом усього народу, наголошував на його внеску у спротив асиміляційній і денационалізаційній політиці окупантам, жертвовність, вірність національним традиціям, наявність здорової моралі і духу.*

На думку П. Федуна, економічною основою цього суспільства мала бути суспільна, національно-державна або громадсько-кооперативна власність на знаряддя і засоби виробництва в усіх

¹ Стаття містить результати досліджень, проведених за грантом Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917–1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

головних галузях народного господарства, а також плановість і суспільний контроль всього народно-господарського життя. Розв'язання земельного питання П. Федун вбачав у формуванні національно-державної власності на землю в майбутній Українській державі, паралельно із індивідуальним або колективним користуванням землею. При цьому в майбутній державі має бути встановлена, на погляд дослідника, парламентська форма правління.

Ключові слова: Петро Федун-«Полтава»; селянство; епістолярій; ідейно-теоретичні праці; український визвольний рух.

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Mykola HLIBISCHUK

PhD (History), Assistant, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, 2, Kafedralna Str., Chernivtsi, Ukraine, postal code 58000 (m.hlibischuk@chnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3829-9736>

Oleksii KOMPANIETS

Postgraduate Student, Department of Archeology and Auxiliary Sciences of History, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81, Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18000 (oleksiy_kompaniyets@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6239-3039>

To cite this article: Ilnytskyi, V., Hlibischuk, M., & Kompaniets, O. (2021). Selianska problematyka u pratsiakh ideoloha i teoretyka OUN Petra Feduna-«Poltavy» [Peasant problems in the works of the OUN ideologist and theoretist Peter Fedun-"Poltava"]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk*

naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 6/48, 293–318. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228497> [in Ukrainian].

PEASANT PROBLEMS IN THE WORKS OF THE OUN IDEOLOGIST AND THEORETIST PETER FEDUN-"POLTAVA"

Summary. The purpose of the article is to analyze the peasant issues in the ideological-theoretical and epistolary heritage of Peter Fedun-"Poltava". Research methodology – the principles of science, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. The scientific novelty – P. Fedun's vision concerning the solution of the peasant question in the future Ukrainian state is studied for the first time. Conclusions. Having analyzed the works of Petro Fedun-"Poltava", we claim that all of them are marked by the depth and breadth of the issues raised, some have not even lost their relevance to this day. The style of writing, the clear presentation of opinions, the processing of various literature (including foreign language) indicate to the author's high intellectual level. Developments required an immediate response to them, therefore much attention was paid to refining the program principles and their popularization as well as refuting the myths created by the Soviet propaganda machine. In his works P. Fedun-"Poltava" wrote about the development of the future Ukrainian state, refinement of the program principles of the OUN, the problem of various social strata, justified its position on the confrontation among the Ukrainian political emigration and more. When considering the problems of different social strata, the question of the peasantry was among the central ones in the works of Peter Fedun. The researcher substantiated the OUN's position on the peasantry, in particular: forms of land ownership and tools, collectivization (methods and forms of involvement in collective farms, the consequences for the peasantry and resistance to this policy), elections etc. "Poltava" considered the peasantry to be the foundation of the whole nation, emphasizing its contribution to the assimilation and denationalization policy of the occupiers, sacrifice, loyalty to national traditions, the presence of healthy morals and spirit.

According to P. Fedun, the economic basis of this society was to be public, national-state or social-cooperative ownership of tools

and means of production in all major sectors of the economy, as well as planning and social control of all economic life. P. Fedun saw the solution of the land issue in the formation of national-state ownership of land in the future Ukrainian state, in parallel with individual or collective use of land. At the same time, in the future state, a parliamentary form of government should be established in the future state.

Key words: *Petro Fedun-"Poltava"; peasantry; epistolary; ideological and theoretical works; Ukrainian liberation movement.*

Постановка проблеми. Сучасні дослідження історії українського визвольного руху виходять на якісно новий рівень – від фактологічно-ілюстративних до теоретико-узагальнювальних. У цьому контексті відзначимо появу серйозних монографічних і дисертаційних праць. Особливо наголосимо на важливості й необхідності вивчення творчої спадщини ідеологів і теоретиків українського визвольного руху 1920–1950-х рр. Оскільки ОУН і УПА мали потужну ідеологічну основу, яка сприяла масштабності, ефективності та тривалості боротьби, важливим є її аналіз. Необхідність вивчення зумовлюється й потребою спростування низки міфів, створених ще радянською пропагандистською машиною й активно поширюваних сучасною російською пропагандою. У цьому дослідженні розглянемо бачення розв’язання селянського питання, яке запропонував один із знакових післявоєнних ідеологів та керівників ОУН.

Аналіз досліджень. Перші публікації про Петра Федуна-«Полтаву» почали з’являтися ще в діаспорі (Дмитрів, 1960; В. К. Б., 1962; Козак, 1967). Так, після здобуття Україною незалежності була опублікована низка біографічних нарисів, авторами, яких стали І. Гулик (Гулик, 1992), Г. Дичковська (Дичковська, 1995), М. Зеленчук (Зеленчук, 1992), А. Турчин (Турчин, 1998), В. Чуй (Чуй, 1996). Важливим джерелом до історії вивчення постаті «Постави» є спогади рідних, друзів та побратимів по боротьбі Василя Галаси-«Орлана» (Галаса, 2005), Галини Голояд-«Марти Гай» (Гай, 1992, 1997), Марії Савчин-«Марічки» (Штендера & Потічний, 1995), Ярослава Рошковича (Рошкович, 2003) та ін.

Інформація про референта пропаганди Проводу ОУН Петра Федуна-«Полтаву» міститься в узагальнювальних працях із історії українського визвольного руху авторства А. Кентія (Кентій,

1999), Ю. Киричука (Киричука, 2003), І. Патриляка (Патриляк, 2012), А. Русначенка (Русначенко, 2002). Окремі біографічні нариси підготували М. Романюк (Романюк, 2009), В. Марчук (Марчук, 2006), О. Панченко (Панченко, 2002), П. Содоль (Содоль, 1994).

Обставини загибелі та місце поховання П. Федуна вивчали М. Зеленчук (Зеленчук, 1992, 1993), Д. Веденєєв і Г. Биструхін (Веденєєв & Биструхін, 2006), О. Іщук (Іщук, 2008). Аналізу ідейно-теоретичної спадщини Петра Федуна-«Полтави» присвячені праці В. Марчука (Марчук, 2004а, 2004б, 2008), В. Мороза (Мороз, 2002), М. Нагірняка (Нагірняк, 2001), М. Романюка (Федун, 2008, с. 3–28; 2013), О. Стасюк (Стасюк, 2006а, 2006б).

Перша збірка праць П. Федуна-«Полтави» (14 статей) побачила світ у Мюнхені (1959) (Полтава, 1959). Окремо виділимо публікацію двотомника теоретичних праць (т. 1) та епістолярної спадщини (т. 2) П. Федуна, ґрунтовно підготовлений відомим львівським істориком Михайлом Романюком (Федун, 2008, 2013). Проте бачення П. Федуна стосовно розв'язання селянського питання окремо не вивчалось.

Мета статті – проаналізувати селянську проблематику в ідейно-теоретичній та епістолярній спадщині Петра Федуна-«Полтави».

Виклад основного матеріалу. Петро Федун народився 23 лютого 1919 р. в с. Шнирів, тепер – Бродівського району Львівської області в селянській сім'ї Миколи та Парасковії. 1931 р. після закінчення народної школи в рідному селі вступив на навчання до Бродівської державної гімназії ім. Юзефа Коженювського з польською мовою викладання (заклад спеціалізувався на поглибленому вивченні класичних мов) (1931–1939). Саме тут під впливом старших друзів у молодого гімназиста сформувався національно-патріотичний світогляд, тут він і отримав перший військовий досвід (передбачала програма підготовки гімназистів). У 1937 р. після здачі матури в гімназії Петро продовжив навчання в ліцеї. Улітку 1939 р., здобувши середню освіту, вступив на медичний факультет Львівського університету ім. Я. Казимира, який після приходу більшовиків було реорганізовано у Львівський державний медичний інститут із двома факультетами – лікувальним і фармацевтичним. Восени 1940 р. Петро Федун потрапив під хвилю примусової мобілізації до лав Червоної армії, що, можливо, вря-

тувало його від масових арештів, що тоді прокотилися західно-українськими землями. Влітку 1941 р. потрапив у полон. Після звільнення, у жовтні 1941 р., почав працювати референтом Українського допомогового комітету (УДК) у Бродях (10.1941–04.1942). Із відновленням німецькою окупаційною адміністрацією медичних курсів (офіційна назва – Державні медико-природничі курси у Львові), П. Федун вирішив продовжити здобувати медичну освіту (05.1942–03.1944). Ще в 1930-х рр. він став членом ОУН, пройшовши шлях від Юнацтва до основної Організації. Тривалий шлях у підпіллі Петра Федун зумовив використання ним величезної кількості псевдонімів: «П. Полтава», «Петро Полтава», «П.П.», «Волянський», «П. Волянський», «Вол.», «Зенон», «П.М. Полтава», «П. Савчук», «П.М. Савчук», «Север», «75», «81», «99», «101», «123», «126», «143», «173», «175», «1000», «311-С», «811-С», «ММ», «Р-1197», «Р-17», «Р-35», «С-12» та ін. При цьому вони використовувалися не лише на різних підпільних посадах, але й як літературні псевдоніми, якими він підписував свої праці. Позитивно вплинули на формування молодого патріота розмови з провідним ідеологом ОУН Юліаном Василянцем, який проживав у 1942 р. в Бродях. Того ж року Петро вступив до української молодіжної націоналістичної організації «Союз українського студентства» (Романюк, 2009, с. 9–10, 12, 17; Веденєєв & Биструхін, 2006, с. 132; Содоль, 1994, с. 128).

Упродовж 1942 р. – березня 1944 р. Петро Федун працював у Крайовому проводі Юнацтва ОУН ЗУЗ (паралельно у 1943–1944 рр. був редактором журналу «Юнак»), відтак у референтурі пропаганди Крайового проводу ОУН ЗУЗ (1944). Від листопада 1944 р. до весни 1945 р. – у референтурах політичного вишколу Проводу ОУН. У 1944–1946 рр. – начальник політвиховного відділу КВШ УПА-Захід. Після розформування референтури політичного вишколу Проводу ОУН П. Федун було призначено референтом пропаганди Карпатського крайового проводу ОУН (весна 1945 р. – 07.1945 р.), водночас за посадою був співробітником референтури пропаганди Проводу ОУН (1945). Після серйозних кадрових втрат, яких зазнала референтура пропаганди Проводу ОУН, П. Федун було призначено референтом пропаганди у цей Провід та керівником Головного осередку пропаганди та інформації при Проводі ОУН в Україні (1946–1951). Тоді ж він виконував обов'язки

начальника політвиховного відділу Головного військового штабу (далі – ГВШ) УПА (1946–1949) та керівника Бюро інформації УГВР (1948–1951). Дослідник постаті П. Федуна Михайло Романюк пише, що попри поширену думку введення П. Федуна до складу Проводу ОУН в Україні в 1948 р., ймовірно, цей факт міг трапитися раніше (1946–1947). У 1950 р. «Полтава» став членом УГВР, 15 липня 1950 р. – заступником Головного Командира УПА, а у 1951 р. – заступником Голови Генерального Секретаріату УГВР. Перебуваючи в підпіллі, отримав звання старшого булавного (1.10.1944 р.), хорунжого-виховника (15.04.1945 р.), поручника-виховника (30.06.1945 р.), сотника-виховника (22.01.1946 р.), майора (25.07.1950 р.), полковника УПА (20.10.1951 р.). За значний вклад у національно-визвольну боротьбу Петра Федуна відзначено найвищими нагородами – Срібним Хрестом заслуги (22.11.1947 р.), Золотим Хрестом заслуги (1.11.1950 р.), Золотим Хрестом бойової заслуги І-го кл. посмертно (15.06.1952 р.), медаллю «За боротьбу в особливо важких умовах». Загинув П. Федун під час облави у криївці 23 грудня 1951 р. біля с. Новошини Жидачівського району Львівської області (Веденєєв & Биструхін, 2006, с. 138–139; Романюк, 2009, с. 29; Содоль, 1994, с. 128).

За роки підпільної роботи Петро Федун працював редактором періодичних видань «Ідея і чин» (1946–1947), «Самостійність» (1946–1948), «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР)» (1948–1951), «Дискусійна трибуна» (1948–1950), «Осередок пропаганди та інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН)» та став автором понад тридцяти праць. Твори Петра Федуна використовувалися й у щоденній практиці – створювалися спеціальні конспекти для вишколу членів ОУН. Наприклад, у 1948 р. крайовий осередок пропаганди Карпатського краю ОУН підготував і видав чотири частини «Збірника вишкільних матеріалів І ступеня», до яких включив конспекти праць підпільних публіцистів (Содоль, 1994, с. 46; Романюк, 2009, с. 36, 67).

Високий інтелектуальний розвиток, здобута належна освіта, глибокий патріотизм заклали в молодого Петра міцний ідейно-теоретичний світогляд. Зокрема, у своєму дослідженні Михайло Романюк наводить цікаву цитату-характеристику одного із побратимів Петра Федуна: «Він дуже уважливо читав Липинського, а

Донцова не любив. Стиль і спосіб викладу Донцова був для Петра чужий. Петро послуговувався у своїх писаннях радше конкретними фактами, логічно пов'язаними, його виклад був сухий, за пунктами. Чи то під впливом нової дійсності, чи в наслідок зустрічей з підсоветською молоддю в армії, Петро твердо заступав думку, що розв'язка соціального питання є дуже важливим фактором у нашій визвольній боротьбі, що знання національної економіки є необхідним зрядям нашого підпільного публіциста, що уживання символів, наприклад, "Крути" стосовно нового підсоветського покоління є мало доцільним, бо воно такого роду символів не розуміє і не сприймає» (Романюк, 2009, с. 18–19; В. К. Б., 1962, с. 33–34). Із цієї розлогої цитати бачимо, що ще на початку своєї теоретичної праці П. Федун вважав особливо важливим розв'язання соціального питання.

Праці П. Федуну відзначаються глибиною аналізу, прогнозуванням розвитку подій як у СРСР, так і на світовій арені. До речі, для такої творчої праці у нього були далеко не найкращі умови – щоденна психофізична напруга боротьби, організаційні обов'язки, які необхідно було виконувати, складність доступу до джерел інформації тощо. Попри це, при написанні статей П. Федун використовував закордонні та радянські друковані видання (пресу, наукову, пропагандистську літературу), радіопередачі, звітну документацію ОУН і УПА тощо. Саме тому він постійно стежив за виходом нової літератури, висловлюваннями у пресі керівників та ідеологів СРСР, яких широко цитував (критикував на підставі їхніх висловів). У листі від 9 червня 1945 р. П. Федун-«Полтава» просив у О. Андрусейка-«Аркадія» замовити із Львова всю найновішу періодичну і неперіодичну радянську літературу, економічну географію СРСР, економічну географію капіталістичних країн, збірник з сільськогосподарських законів тощо, а також переслати статут земельної громади (ЦДАВОУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 67, арк. 58; Федун, 2013, с. 28–29).

Безпосередньо очолюючи референтуру пропаганди Проводу ОУН, Головний осередок пропаганди та інформації при Проводі ОУН в Україні (1946–1951), політвиховний відділ ГВШ УПА (1946–1949) і Бюро інформації УГВР (1948–1951), Петро Федун визначав зміст, напрями і масштаби пропагандистської роботи (Романюк, 2009, с. 36; Содоль, 1994, с. 128). У своїх працях П. Фе-

дун-«Полтава» розглядає питання розробки устрою майбутньої Української держави, доопрацювання програмних засад ОУН, проблему різних соціальних верств суспільства, обґрунтовує свою позицію щодо протистояння у середовищі української політичної еміграції тощо. При розгляді проблем різних соціальних верств питання селянства перебуває у центрі його авторської уваги. Основними складовими праць є питання власності на землю та наряддя праці, колективізація (методи і форми залучення до колгоспів, наслідки, які це мало для селянства, та опір цій політиці), вибори тощо. Питання селянства знайшли відображення у працях «Безличність, брехунство, бандитизм», «Колоніальна господарська політика большевицьких імперіалістів в Україні», «Основна мета нашої боротьби та шляхи до неї», «Наша основна мета та революція в СРСР як один з шляхів до неї», «Хто такі бандерівці та за що вони борються», «Кілька завваг щодо того, якими повинні бути радіопередачі "Голосу Америки" для Советського Союзу», «Принцип приватної трудової власності на землю в Програмі ОУН» та ін.

Відзначимо також листівки авторства П. Федуна: «Звернення збройного підпілля ОУН до селян Західної України, Буковини та Закарпаття про методи протидії колективізації» (травень 1950 р.), «Пам'ятка Для українців із східних областей» (травень 1950 р.), «Українські селяни, робітники, інтелігенціє!» (вересень 1949 р.), «Колгоспники Східної і Західної України!» (квітень 1950 р.) та ін. Обговорювалися питання селянства на сторінках друкованих видань, у кореспонденції, під час вишкільних заходів, програм, які готувалися на основі праць П. Федуна.

Усі підпільні праці глибокого теоретичного змісту, в яких порушувалися особливо важливі питання, перед виходом у світ проходили обговорення у вузькому середовищі. Із цією метою серед іншого навіть було започатковано «Дискусійну трибуну» – видання в кількох примірниках матеріалів для внутрішнього використання.

Петро Федун уважав українське селянство життєвою основою всього українського народу – «кормителем нації та невичерпним резервуар біологічних, моральних та інтелектуальних сил народу». Акцентував він увагу й на надзвичайному внеску селян-

ства в спротив асиміляційній та денаціоналізаційній політиці окупантів, готовність до боротьби, жертвовність, вірність національним традиціям, наявність здорової моралі та духу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 245–245зв.; Федун, 2008, с. 593). Саме тому він стверджував, що під час своєї боротьби ООН пріоритетом ставитиме передовсім добробут селян і всього українського народу, завжди спиратиметься на прагнення і «практику передових кіл українського селянства і, з другого боку, – на передові здобутки других народів в цій ділянці» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 245зв.; Федун, 2008, с. 594).

У складних умовах боротьби першочергового осмислення потребувало аграрне питання в Україні, розв'язання якого П. Федун вбачав не лише в соціально-економічному, але й, на його думку, в політичному плані (повинні враховуватися такою ж мірою, як і соціально-економічні). Ігнорування в програмі ООН основних прагнень селянства означало б втрату їхньої довіри, а тому прирівнювалося б до чергової національної катастрофи (як приклад наводиться досвід 1917–1920 рр.) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 243; Федун, 2008, с. 589). Відтак він чітко виступав за індивідуальні господарства, вважаючи їх цілком здоровою і конструктивною формою. Водночас наголошував на боротьбі за побудову безкласового суспільства: «...суспільство, що в ньому не існуватиме поділу на визискувачів та визискуваних, не існуватиме експлуатації людини людиною; таке суспільство, що було б вільне від усіх тих соціальних і економічних лих, що є властиві сьгоднішньому капіталізмові та большевизмові. ... суспільство без поміщиків та без великих землевласників взагалі, суспільство без капіталістів, суспільство без упривілейованих політично і економічно паразитів типу сьгоднішніх большевицьких вельмож – суспільство працюючих, побудоване на засаді економічної і соціальної рівності та максимальної справедливості».

На думку П. Федуну, економічною основою цього суспільства мала бути суспільна, національно-державна або громадсько-кооперативна власність на знаряддя і засоби виробництва в усіх головних галузях народного господарства, а також плановість і суспільний контроль всього народно-господарського життя. Розглядаючи проблему державного ладу, наголошує, що політичною

основою такого безкласового суспільства мав стати демократичний, «республікансько-парламентарний державний лад» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 244; Федун, 2008, с. 590).

Значне місце у праці «Принцип приватної трудової власності на землю в програмі ОУН» відводиться спростуванню твердження про нібито прагнення відновити капіталістичні відносини у сільському господарстві. Зокрема, він чітко відзначав: ОУН виступає проти повернення великої земельної власності, проти відносин, при яких існувала б експлуатація однієї, біднішої частини селянства з боку іншої, заможнішої, проти таких відносин, при яких розвиток на селі проходив би стихійно, без контролю усім суспільством. При цьому твердо наголошував на знищенні більшовицької колгоспної системи в організації сільського господарства, але проти капіталізму, за право приватної власності на землю в рамках трудових господарств (розуміючи під цим господарства, які спираються на власній праці членів родини та не залучають найманої робочої сили), за заборону торгівлі і спекуляції землею і водночас проти відновлення капіталізму в сільському господарстві. Підкреслюючи, що відродження капіталізму на базі приватної власності на землю неможливе, оскільки існуватиме чіткий державний контроль («тверда воля майбутньої незалежної української державної влади боротися за реалізацію ідеї безкласового суспільства»), законом буде встановлена верхня і нижня межа розмірів земельних ділянок, заборона торгівлі та спекуляції землею (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 244–245; Федун, 2008, с. 591).

Розв'язання земельного питання П. Федун вбачав у формуванні національно-державної власності на землю в майбутній Українській державі, паралельно із індивідуальним або колективним користуванням землею. Відстоював він цю думку навіть після офіційного (Конференція ОУН, яка відбулася на українських землях (весна 1950 р.) внесення уточнень і доповнень «До програмних постанов III-го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів» (1950), в яких закладався принцип приватної національно-державної власності на землю (тобто, на Третньому НВЗ ОУН (серпень 1943 р.) в майбутній незалежній Українській державі поряд із індивідуальним та колективним (залежно від побажань селян) користування землею). Водночас

П. Федун пояснював необхідність національно-державної та громадсько-кооперативної власності на основні знаряддя й засоби виробництва.

Проаналізувавши статистичні дані (стаття «Безличність, брехунство, бандитизм» (1 червня 1945 р.), П. Федун доводить, що реальної допомоги союзного уряду українському селянству й не було, а фактично поверталось в меншій кількості вивезене (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 70, арк. 221; Федун, 2008, с. 40–41). Обстоюються ці ідеї також у статтях «Основна мета нашої боротьби та шляхи до неї» та «Наша основна мета та революція в СРСР як один з шляхів до неї», де вказується, що через нещадне гноблення та експлуатацію українського народу (селян, робітників, інтелігенції) «большевицькими вельможами», «новою гнобительською і експлуататорською клясою, складеною із верховодів комуністичної партії, мвд і мгб, адміністрації, армії» змусила українських націоналістів піднятися на боротьбу за цілковиту соціальну рівність та справжнє безкласове суспільство. У цій статті П. Федун наголошує, що український національно-визвольний рух має також соціально-визвольний характер. Відповідно до програми, прийнятої на III Надзвичайному Великому Зборі ОУН (1943 р.), основною запорукою цього мала стати національно-державна та громадсько-кооперативна власність на основні знаряддя і засоби виробництва в галузі економічній та справжня демократія в політичній галузі. При цьому чітко підкреслювалося, що соціальне визволення українського народу можливе лише після його національно-політичного (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 6, арк. 67; Федун, 2008, с. 272). Такі ж ідеї прозвучали у статті «Наша основна мета та революція с СРСР як один з шляхів до неї» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 203зв.-204; Федун, 2008, с. 286).

Свою позицію П. Федун пояснював у листі до членів ОУН за кордоном (серпень 1950 р.), пишучи, що в питаннях власності на знаряддя і засоби виробництва він та інші працівники ГОСПу дотримуються принципів, прийнятих на III Надзвичайному Великому зборі ОУН, за винятком земельного питання, оскільки допускається приватна власність на землю у межах трудових господарств. При цьому визнає, що ця зміна була внесена із політичних мотивів. Адже таке його розв'язання дасть змогу, поперше, заручитися підтримкою усього селянства, підняти його

на боротьбу, по-друге, спростувати більшовицьку пропаганду (стверджувала, що націоналісти проти приватної власності селян на землю, оскільки в програмі говориться тільки про землекористування). Окрім цього, приватна власність, на думку П. Федун, можлива у ремеслі, дрібній торгівлі, в дрібній промисловості. Однак суспільний/національно-державний або громадсько-кооперативний сектор народного господарства повинен переважати над приватно-власницьким. Лише за таких умов народне господарство зможе затримати суспільно-національний та плановий характер, в іншому разі – воно швидко перетвориться на капіталістичне господарство, що розвивається стихійно, з усіма суспільними й економічними його негативами (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 14, арк. 103–105; Федун, 2013, с. 174). Принципи національно-державної і громадсько-кооперативної власності в дрібній промисловості і торгівлі, приватної власності селян на землю в межах трудових господарств, реальної демократії в галузі державного устрою закладалися також у статті «Кілька завваг щодо того, якими повинні бути радіопередачі "Голосу Америки" для Советського Союзу» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 87, арк. 119; Федун, 2008, с. 540–541).

У своїй найбільш тиражованій праці «Хто такі бандерівці та за що вони борються» П. Федун проводить чітке роз'яснення засад революційної боротьби: українські націоналісти виступали за суспільну власність на знаряддя і засоби виробництва, проти колгоспів (вони – знаряддя нещадної експлуатації селянства більшовицькою правлячою клікою). Наскрізна думка – в незалежній Українській державі із формою землекористування має визначатися селянство. Водночас автор вважав за необхідне наголосити на соціальному походженні учасників визвольного руху – більшість націоналістів були вихідцями із малоземельних і безземельних селян, наймитами, середняками, робітниками, студентами, учнями середніх шкіл, інженерами, лікарями, юристами, учителями (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 14, арк. 347зв; Федун, 2008, с. 326).

Обґрунтовував необхідність ліквідації колгоспної системи П. Федун і у статті «Принцип приватної трудової власності на землю в Програмі ОУН». Наголошуючи, що двадцятирічна практика існування колгоспної системи доводить, що вона лише вдосконалюється у формах визиску селян-колгоспників, про якісь

позитивні зрушення підстав говорити немає, оскільки сільське господарство в СРСР продовжує зберігати чисто екстенсивний характер, практичні здобутки нівелюються масштабами докладених зусиль. Саме тому український селянин переважно хоче повернутися до індивідуального способу господарювання та правового розв'язання питання власності на землю (чи буде земля у приватній власності, чи лише у користуванні, бо юридично залишиться національно-державною власністю) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 242; Федун, 2008, с. 586–587).

При обґрунтуванні доцільності введення до програми принципу приватної власності селян на землю в межах системи індивідуальних трудових господарств у майбутній незалежній Українській державі П. Федун насамперед виходив із прагнень українських селян (таке прагнення «при відповідній політиці державної влади ні в якій мірі не скеровується проти ідеї суспільної рівності і справедливості, що присвічує нашій визвольній боротьбі»), посилався на історичний досвід інших країн та й СРСР, необхідність мобілізувати якнайширші верстви українського суспільства (попри індустріальний розвиток в Україні, ріст міст, на значний чисельний приріст робітничого класу та інтелігенції, українська нація «далі залишається переважно селянською нацією, селянство все ще далі становить більше 60 % українського народу») (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 20, арк. 243; Федун, 2008, с. 588–589).

Окремим напрямом статей П. Федун є показ справжньої політики більшовиків. Яскраво, із історичним екскурсом у статті «Колоніальна господарська політика большевицьких імперіялістів в Україні» пояснюється справжня мета колективізації – «товарне зерно для вивозу його за кордон на закуп там основних машин для важкої промисловості, розбудову якої саме розпочато в першій п'ятирічці» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 331–332; Федун, 2008, с. 43–44). Значне місце у цій статті відведено чіткій характеристиці сталінської колгоспної системи як засобу визиску селянства. Головними аргументами цього є примусовий характер залучення до колгоспів, нещадна експлуатація колгоспників, терор для примусового виконання поставлених сільськогосподарських завдань, організовані МТС як державні підприємства, позбавлення усіх колгоспників засобів виробництва, грабіжницьке вилучення у селян товарного зерна, розширення посівних площ і підвище-

ння врожайності (порівняно зі станом до 1928 р.) у рамках п'ятирічних планів нічого селянам не давало, бо усе забирала сталінська кліка, а тому на матеріальному стані селян ніяк не позначилося (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 372; Федун, 2008, с. 64). У тій же статті доводився колоніальний характер сталінської політики в Україні, підкреслювалися суперечності між теорією й практикою комунізму особливо в галузі сільського господарства. Експлуататорський характер політики СРСР щодо України проявлявся у високій участі сільського господарства країни в загальносоюзній сільськогосподарській продукції, з одного боку, і низьким життєвим рівнем українських колгоспників – з іншого; нав'язуванні «пшенично-бурячано виробничої програми» сільського господарства, вигідної з позицій загальносоюзних інтересів; ігнорування проблеми інтенсифікації сільського господарства України; спрямування на розбудову сільського господарства України найменше капіталів, а тому його відставання в багатьох відношеннях (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 3, арк. 383–384; Федун, 2008, с. 69).

Однак відсутність постійного живого спілкування зумовлювали непорозуміння, які виникали в поглядах на зміст пропаганди. Окремі публіцисти в еміграції навіть звинувачували П. Федуну-«Полтаву» та О. Дяківа-«Горонового» в марксистських поглядах. Саме тому він був змушений дати чітку відповідь у листі до І. Майстренка (липень 1950 р.): «Грубою помилкою є теж твердити, що "Горновий – це старий марксист". Горновий – провідний член ОУН на українських землях, націоналіст. Ми обидва (він мій особистий друг) щиро сміялися, коли читали у виданнях Вашої партії таку його характеристику. Про себе мені зайво писати – про це говорить увесь цей мій лист» (Мороз, 2011, с. 54).

У вже згадуваному листі Петра Федуну-«Полтави» до членів ОУН за кордоном (серпень 1950 р.) містяться думки про доповнення до програмних положень та акценти у пропагандистській роботі, які виносилися на обговорення ідеологами ОУН, підкреслюючи, що без їхнього широкого обговорення та обміну думками відповідно неможливе реальне порозуміння ОУН (закордонним осередком та осередком на українських землях) та відповідно кристалізація ідейних та політичних позицій (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 14, арк. 78–79; Федун, 2013, с. 166). Щоправда,

окремі погляди П. Федуна, про які мовилося вище, викликали дискусії й у середовищі керівників ОУН на західноукраїнських землях. Так, 13 серпня 1947 р. член Проводу ОУН на українських землях Василь Сидор-«Шелест» у листі до П. Федуна писав, що члени ГОСП перестали писати ґрунтовні філософсько-ідеологічні праці, а лише подають щоденну публіцистику (антиімперіалізм, демократія), які не формують світогляд підпільників. Такі праці, на думку В. Сидора, спрямовані «на експорт (зовсім так як і більшовиків: філософія діалектичного матеріалізму, яка постійно спирається у себе в будинку на чистий месіанізм і все, що з ним пов'язане)». При цьому наголошував, що потрібно готувати вишкільні матеріали не лише на основі програми ОУН, але й виділяти філософські підстави та ідеологію українського націоналізму, щоб не віддати результати праці героїв-ідеалістів в руки дрібних людей «драгоманівського» типу. Підкреслював, що підпільники «вихолощені від динамічних почуттів, якісь кирило-мефодіївці ... ясно, що при такому стані у нас все менше буде героїзму і всього, що світле і яскраве, а не заплутане і "тактичне"». Хибним вважав «Шелест» постійний акцент у працях госпівців на темі відносин експлуатованих і експлуататорів («... навколо шлунку і російської працюючої собаки, яку ми хочемо на-травити на господаря»). Відкидав В. Сидор і надмірне акцентування на тезах про демократію, безкласове суспільство, у той час, коли ОУН чітко стоїть на засадах націократії (Мороз, 2011, с. 52; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 87, арк. 189–190; Федун, 2013, с. 64–65).

У листі-відповіді (23 травня 1948 р.) П. Федун наголошує, що у цей час увесь світ переживає певну кризу світоглядних поглядів, оскільки панівні дотепер системи як ідеалізм, так і матеріалізм у «реальному житті зазнали поразки». Звинувачення в «антиімперіалізмі на експорт» відкидалися і вказувалося, що саме в цьому і полягав «український месіанізм». Підкреслювалося й те, що ОУН тримається не на ідеалістичному чи будь-якому іншому світогляді, а на самій традиції боротьби. Демократія для українців вважалася актуальною, а її модель повинен витворити сам український народ. Підкреслив, що складні теоретичні праці не пишуться під замовлення, їх створює саме життя: «Для того, щоб вони писалися, необхідні регулярні зустрічі» (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 87, арк. 186–188; ф. 65, спр. С-9112, т. 1, арк. 232–234).

У листі Петра Федуна-«Полтави» до референта пропаганди ОУН на ПЗУЗ Ігоря Мельничука-«Бука» щодо підготовки та проведення протиколгоспної акції (листопад 1947 р.) відзначалося, що на західноукраїнських землях більшовики восени 1947 р. посилили натиск (пропагандистський та силовий), спрямований на об'єднання селян у колгоспи. На основі наявних фактів він припускав, що навесні 1948 р. (або й навіть на зиму 1947–1948 рр.) на цих теренах розпочнеться суцільна колективізація. Саме тому ОУН повинна провести широкомасштабну антиколгоспну пропагандистську акцію. Наголошувалося на необхідності проведення цієї роботи всіма можливими формами (усними та друкованими засобами (статті, листівки, заклики, афіші-карикатури)). При цьому необхідно було пояснювати, що колгоспна система – новітня форма експлуатації та поневолення селян, і, відповідно, такій ситуації необхідно було протистояти. До протиколгоспної роботи мали ретельно підготуватися, у ній мали взяти участь усі націоналістичні кадри, селянству ж давалися конкретні вказівки щодо того, як боротися проти колективізації, поширювати серед селян досвід цієї боротьби, здобутий на окремих теренах, розтиражувати листівки та заклики. На думку автора листа, «селяни мусять бути під час цієї акції засипані нашою протиколгоспною літературою». Усі кадри навіть на низових щаблях повинні були ретельно вивчити третій розділ («Колоніальна політика Сталіна в галузі сільського господарства України») брошури Полтави «Колоніальна господарська політика большевицьких імперіялістів в Україні» (1945), статтю О. Дяківа-«Горнового» «Новий наступ сталінських вельмож на колгоспників (На маргінесі нової постанови про колгосп)» (1946) (ГДА СБУ, ф. 2, спр. 849, арк. 155 (конверт); Федун, 2013, с. 74).

Практична щоденна робота референта пропаганди Карпатського краю ОУН полягала в моніторингу, контролі та інструктажі. Петро Федун як референт пропаганди Карпатського краю ОУН видав інструкцію (ч: 5/45) для авторів дописів до підпільних видань (травень 1945 р.), у якій виокремив головні питання, які слід було готувати у вигляді рефератів з нагоди національних свят, на історичну тематику, політичні або міжнародні теми (використовуючи радіо і пресу), на актуальні теми (сучасне село і становище селянства, сучасне місто та становище інтелігенції,

робітництва (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 10, арк. 186; Федун, 2013, с. 471). Уже після переходу в референтуру Проводу ОУН було видано інструкцію про пропагандистську роботу на найближчий час (20 серпня 1945 р.) крайовим референтам пропаганди, визначалися завдання у пропагандистській роботі, навіть конкретні лозунги для села (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 10, арк. 215–216; Федун, 2013, с. 489–491).

У вже згадуваному листі референта пропаганди Проводу ОУН П. Федун-«Полтава» до референта пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН О. Андрусейка-«Аркадія» (9 червня 1945 р.) окреслював поточні питання із забезпечення функціонування референтури пропаганди на відповідній території. Водночас визначав головні завдання пропагандивної роботи у найближчі місяці: пояснювати особливості міжнародного становища (інформувати про загострення відносин між союзниками); підготувати пропагандивну кампанію проти колективізації (рекомендувалося характеризувати вступ до «земельних громад» як початковий етап вступу до колгоспу; форма взаємодопомоги, яка закладалася у «земельних громадах» у повсякденному житті й так була присутньою у середовищі українського селянства). Антиколгоспний матеріал, який використовувався референтурою пропаганди Дрогобицького окружного проводу (О. Андрусейком-«Аркадієм») П. Федун-«Полтава» просив надіслати на затвердження. Водночас наголошував на необхідності показувати широкому загалу декларативність, популізм сталінських «кредитів на будівництво, придбання худоби і дрібного сільсько-господарського інвентаря», постанов РНК УРСР про заходи по відбудові народного господарства в Західних областях (ЩДАВОУ, ф. 3836, оп. 1, спр. 67, арк. 58–58зв.; Федун, 2013, с. 28–29).

Висновки. Отже, проаналізувавши праці Петра Федун-«Полтави» стверджуємо: всі вони відзначаються глибиною та широтою порушених питань, окремі навіть не втратили актуальності й нині. Стиль написання, чіткість викладу думок, опрацювання різноманітної літератури (у тім числі й іншомовної) свідчать про високий інтелектуальний рівень автора. Розвиток подій вимагав оперативної реакції на них, через що значна увага приділялася як доопрацюванню програмових засад, так і їхній популяризації, а також спростуванню міфів, створених радянською

пропагандистською машиною. У працях П. Федун-«Полтава» розглядає питання розробки устрою майбутньої Української держави, доопрацювання програмних засад ОУН, проблему різних соціальних верств суспільства, обґрунтовує свою позицію щодо протистояння у середовищі української політичної еміграції тощо. При розгляді проблем різних соціальних верств питання селянства було одним із центральних у працях Петра Федуну.

Дослідник обґрунтовував позицію ОУН щодо селянства, зокрема: форми власності на землю та знаряддя праці, колективізації (методи і форми залучення до колгоспів, наслідки, які це мало для селянства та опір цій політиці), виборів тощо. «Полтава» вважав селянство фундаментом усього народу, наголошував на його внеску у спротив асиміляційній та денаціоналізаційній політиці окупантів, жертвність, вірність національним традиціям, наявність здорової моралі та духу. На думку П. Федуну, економічною основою цього суспільства мала бути суспільна, національно-державна або громадсько-кооперативна власність на знаряддя і засоби виробництва в усіх головних галузях народного господарства, а також плановість і суспільний контроль всього народно-господарського життя. Розв'язання земельного питання П. Федун вбачав у формуванні національно-державної власності на землю у майбутній Українській державі, паралельно з індивідуальним або колективним користуванням землею. При цьому в майбутній державі має бути встановлена, на погляд дослідника, парламентська форма правління.

Джерела та література

- В. К. Б.** (1962). Мій друг П. Полтава. *Український самостійник*, 10 (456), 33–34.
- Веденєв, Д.** (б.р.). *Федун Петро*. Взято з <http://format.ua/index.php?go=Articles&in=7&id=125>.
- Веденєв, Д., & Биструхін, Г.** (2006). *«Повстанська розвідка діє точно й відважно...»: Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки*. Київ: К.І.С.
- Гай, М.** (1997, 17 травня). Провідник. Спомини про Петра Полтаву. *Голос відродження*.
- Гай, М.** (1992, 28 жовтня). Спомин про Петра Полтаву. *Голос відродження*.

- Галаса, В. (2005). *Наше життя і боротьба: спогади*. Львів: Видавництво «Мс».
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Гулик, І. (1992). Петро Полтава і його концепція української державності. *Державність*, 3, 42–44.
- Дичковська, Г. (1995). Світоглядні концепції Петра Полтави. *Визвольний шлях*, 8, 980–986.
- Дмитрів, М. (1960). Слідами думок П. Полтави. З приводу появи збірника його підпільних писань. *Український самостійник*, 4 (426), 3–10.
- Зеленчук, М. (1992, 7 квітня). Хто був Петро Полтава. *За вільну Україну*.
- Зеленчук, М. (1993). Хто був Петро Полтава? *Літопис нескореної України* (с. 409–411). Львів.
- Іщук, О. (2008). *Розшук органами державної безпеки УРСР керівника Головного осередку пропаганди ОУН(б) Петра Федуну у 1944–1951 рр.* Київ.
- Кентій, А. (1999). *Нарис боротьби ОУН–УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.
- Козак, І. (1967). Наступальність нашої боротьби (У 15-річчя смерті сл. п. П. Полтави). *Український самостійник*, 01 (507), 5–8.
- Мороз, В. (Упоряд.). (2011). *Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. Т. 17 : Осип Дяків-«Горновий». Документи і матеріали*. Київ; Торонто: [б.в.].
- Марчук, В. (2004а). «Принцип приватної трудової власності на землю в програмі ОУН» – маловідома брошура Петра Федуну (Полтави). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, 4, 298–303. Острог: Національний університет «Острозька академія».
- Марчук, В. (2008). Діяльність Петра Федуну-«Полтави» в пропагандистському апараті українського визвольного руху в 1940-х – 1950-х роках. *Український визвольний рух*, 12, 117–133.
- Марчук, В. (2006). Петро Федун (Полтава): шаблі діяльності в українському підпіллі. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, 6, 291–302. Острог: Національний університет «Острозька академія».
- Марчук, В. (2004б). Студії над маловідомим твором П. Федуну (Полтави) «Україна погибає, хто винуватий в цьому?». В А. Чемерис (Ред.), *Ефективність державного управління: збірник наукових праць*

Львівського регіонального інституту державного управління при Президентові України, 5, 134–139. Львів: ЛРІДУ НАДУ.

- Мороз, В.** (2002). Критика комуністичної системи Петром Полтавою. *Україна ХХІ століття: шлях і мета*. Матеріали науково-теоретичної конференції. (Ч. 1, с. 15–18). Київ.
- Нагірняк, М.** (2001). Петро Полтава – теоретик українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ ст. *Наукові зошити історичного ф-ту ЛНУ ім. І. Франка*, 4, 275–284. Львів.
- Панченко, О.** (2002). Петро Федун-Полтава (1919–1951 рр.). *Проблеми історії та сучасного стану науки Української держави. Т. 1: Історичні дисципліни та українознавство* (с. 107–123). Миколаїв – Одеса.
- Патриляк, І.** (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. Львів: Часопис.
- Полтава, П.** (1959). *Збірник підпільних писань*. Мюнхен: В-во «Український Самостійник».
- Романюк, М.** (2009). *Петро Федун-«Полтава» – провідний ідеолог ОУН та УПА*. Торонто; Львів: Літопис УПА.
- Рошкович, Я.** (2003, 21 лютого). Спогади про героя. *Голос відродження*.
- Русначенко, А.** (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсари».
- Содоль, П.** (1994). *Українська Повстанча Армія, 1943–1949: довідник*. Нью Йорк: Пролог.
- Стасюк, О.** (2006а). *Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.)*. Львів: Центр досліджень визвольного руху; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.
- Стасюк, О.** (2006б). Ідейно-політична стратегія ОУН (б) повоєнного періоду. *Український визвольний рух*, 8, 253–276.
- Турчин, А.** (1998). Петро Федун. *Броди і Брідщина: історично-мемуарний збірник*, II, 520–534. Броди.
- Федун, Петро – «Полтава».** (2008). *Концепція Самостійної України. Т. 1: Твори*. М.В. Романюк (Упоряд.). Львів.
- Федун, Петро – «Полтава».** (2013). *Концепція Самостійної України. Т. 2: Документи і матеріали*. М.В. Романюк (Упоряд.). Львів.
- ЦДАВОУ – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
- Чуй, В.** (1996, 4 лютого). Несхибний патріот. До дня народження П. Федуну – «Полтави». *Галицька хроніка*, с. 4.

Штендера, Є., & Потічний, П.Й. (Ред.). (1995). *Літопис Української Повстанської Армії. Т. 28: Марія Савчин («Марічка»). Тисяча доріг (Спогади)*. Торонто – Львів: Видавництво Літопис УПА.

References

- V. K. B. (1962). Mii druh P. Poltava [My friend P. Poltava]. *Ukrainskyi samostiinyk – Ukrainian Independent*, 10 (456), 33–34 [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D. (n.d.). *Fedun Petro*. Retrieved from <http://format.ua/index.php?go=Articles&in=7&id=125> [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D., & Bystrukhin, H. (2006). «Povstanska rozvidka diie tochno y vidvazhno...»: Dokumentalna spadshchyna pidrozdiliv spetsialnoho pryznachennia Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainskoi povstanskoï armii. 1940–1950-ti roky [“Insurgent Intelligence Acts Accurately and Bravely ...”: Documentary Legacy of Special Forces of the Organization of Ukrainian Nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. 1940s – 1950s]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Hai, M. (1997, May 17). Providnyk. Spomyny pro Petra Poltavu [Conductor. Memories of Peter Poltava]. *Holos vidrozhennia – The voice of rebirth* [in Ukrainian].
- Hai, M. (1992, October 28). Spomyn pro Petra Poltavu [Memory of Peter Poltava]. *Holos vidrozhennia – The voice of rebirth* [in Ukrainian].
- Halasa, V. (2005). *Nashe zhyttia i borotba: spohady [Our life and struggle: memories]*. Lviv: Vydavnytstvo «Ms» [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Hulyk, I. (1992). Petro Poltava i yoho kontseptsii ukrainskoï derzhavnosti [Petro Poltava and his concept of Ukrainian statehood]. *Derzhavnist – Statehood*, 3, 42–44 [in Ukrainian].
- Dychkovska, H. (1995). Svitohliadni kontseptsii Petra Poltavy [Worldview concepts of Peter Poltava]. *Vyzvolnyi shliakh – Liberation Way*, 8, 980–986 [in Ukrainian].
- Dmytriv, M. (1960). Slidamy dumok P. Poltavy. Z pryvodu poiavy zbirnyka yoho pidpilnykh pysan [In the footsteps of P. Poltava. About the appearance of a collection of his underground writings]. *Ukrainskyi samostiinyk – Ukrainian Independent*, 4 (426), 3–10 [in Ukrainian].
- Zelenchuk, M. (1992, April 7). Khto buv Petro Poltava [Who was Peter Poltava]. *Za vilnu Ukrainu – For a free Ukraine* [in Ukrainian].
- Zelenchuk, M. (1993). Khto buv Petro Poltava? [Who was Peter Poltava?]. *Litopys neskorenoi Ukrainy – Litopys of unconquered Ukraine* (pp. 409–411). Lviv [in Ukrainian].

- Ishchuk, O.** (2008). *Rozshuk orhanamy derzhavnoi bezpeky URSS kerivnyka Holovnoho oseredku propahandy OUN(b) Petra Feduna u 1944–1951 rr.* [Search by the state security bodies of the Ukrainian SSR for the head of the Main OUN (b) propaganda center Petro Fedun in 1944–1951]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN–UPA v Ukraini (1946–1956 rr.)* [Essay on the OUN-UPA struggle in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian national movement of the 40–50s of the XX century: ideology and practice]. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Kozak, I.** (1967). *Nastupalnist nashoi borotby (U 15-richchia smerty sl. p. P. Poltavu)* [The aggressiveness of our struggle (On the 15th anniversary of the death of Mr. P. Poltava)]. *Ukrainskyi samostiinyk – Ukrainian Independent*, 01 (507), 5–8 [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (Comp.). (2011). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoii Armii. Nova seriia. T. 17: Osyp Diakiv-«Hornovi». Dokumenty i materialy* [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. New series. Vol. 17: Osyp Dyakiv-“Horny”. Documents and materials]. Kyiv; Toronto: [b.v.] [in Ukrainian].
- Marchuk, V.** (2004a). «Pryntsyp pryvatnoi trudovoi vlasnosti na zemliu v prohrami OUN» – malovidoma broshura Petra Feduna (Poltavy) [“The principle of private labor ownership of land in the OUN program” – a little-known brochure of Peter Fedun (Poltava)]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”: Historical Sciences*, 4, 298–303. Ostroh: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
- Marchuk, V.** (2008). *Diialnist Petra Feduna-«Poltavy» v propahandystskomu aparati ukrainskoho vyzvolnoho rukhu v 1940-kh – 1950-kh rokakh* [Activities of Petro Fedun-“Poltava” in the propaganda apparatus of the Ukrainian liberation movement in the 1940s – 1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, 12, 117–133 [in Ukrainian].
- Marchuk, V.** (2006). *Petro Fedun (Poltava): shchabli diialnosti v ukrainskomu pidpilli* [Petro Fedun (Poltava): stages of activity in the Ukrainian underground]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky – Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”: Historical Sciences*, 6, 291–302. Ostroh: Natsionalnyi universytet «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].

- Marchuk, V.** (2004b). Studii nad malovidomym tvorom P. Feduna (Poltavy) «Ukraina pohybaie, khto vynuvatyi v tsomu?» [Studies on the little-known work of P. Fedun (Poltava) "Ukraine is dying, who is to blame for this?"]. In A. Chemerys (Ed.), *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats Lvivskoho rehionalnoho instytutu derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy – The effectiveness of public administration: a collection of scientific papers of the Lviv Regional Institute of Public Administration under the President of Ukraine*, 5, 134–139. Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
- Moroz, V.** (2002). Krytyka komunistychnoi systemy Petrom Poltavoiu [Criticism of the communist system by Peter Poltava]. *Ukraina XXI stolittia: shliakh i meta: Materialy nauково-teoretychnoi konferentsii – Ukraine of the XXI century: Way and purpose: Proceedings of the scientific-theoretical conference*. (Pt. 1, pp. 15–18). Kyiv [in Ukrainian].
- Nahirniak, M.** (2001). Petro Poltava – teoretyk ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu 40–50-kh rokiv XX st. [Petro Poltava is a theorist of the Ukrainian national liberation movement of the 1940s and 1950s]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu LNU imeni Ivana Franka – Scientific notebooks of the historical faculty of LNU named after I. Franko*, 4, 275–284. Lviv [in Ukrainian].
- Panchenko, O.** (2002). Petro Fedun-Poltava (1919–1951 rr.) [Petro Fedun-Poltava (1919–1951)]. *Problemy istorii ta suchasnoho stanu nauky Ukrainiskoi derzhavy. T. 1: Istorychni dystsypliny ta ukrainoznavstvo – Problems of history and current state of science of the Ukrainian state. Vol. 1: Historical disciplines and Ukrainian studies* (pp. 107–123). Mykolaiv – Odesa [in Ukrainian].
- Patryliak, I.** (2012). «Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.) ["Get up and fight! Listen and believe...": Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939–1960)]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Poltava, P.** (1959). *Zbirnyk pidpilnykh pysan [Collection of underground writings]*. Miunkhen: V-vo «Ukrainskyi Samostiinyk» [in Ukrainian].
- Romaniuk, M.** (2009). *Petro Fedun-«Poltava» – providnyi ideoloh OUN ta UPA [Petro Fedun-"Poltava" – a leading ideologue of the OUN and UPA]*. Toronto; Lviv: Litopys UPA [in Ukrainian].
- Roshkovich, Ya.** (2003, February 21). Spohady pro heroia [Memories of the hero]. *Holos vidrodzhennia – The voice of rebirth* [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh [The people are upset: the national liberation movement in Ukraine and the national resistance movements in Bela-*

- rus, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s and 1950s*. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Sodol, P.** (1994). *Ukrainska Povstancha Armiia, 1943–1949: dovidnyk [Ukrainian Insurgent Army, 1943–1949: reference book]*. Niu York: Proloh [in Ukrainian].
- Stasiuk, O.** (2006a). *Vydavnycho-propahandyvna diialnist OUN (1941–1953 rr.) [Publishing and propaganda activities of the OUN (1941–1953)]*. Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu; Instytut ukrainoznavstva imeni I. Krypiakevycha [in Ukrainian].
- Stasiuk, O.** (2006b). Ideino-politychna stratehiia OUN (b) povoiennoho periodu [Ideological and political strategy of the OUN (b) of the postwar period]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian Liberation Movement*, 8, 253–276 [in Ukrainian].
- Turchyn, A.** (1998). Petro Fedun. *Brody i Bridshchyna: istorychno-memuarnyi zbirnyk – Brody and Bridshchyna: historical-memoir collection*, II, 520–534. Brody [in Ukrainian].
- Fedun, Petro – «Poltava».** (2008). *Kontseptsiiia Samostiinoi Ukrainy. T. 1: Tvory [The concept of Independent Ukraine. Vol. 1: Works]*. M.V. Romaniuk (Comp.). Lviv [in Ukrainian].
- Fedun, Petro – «Poltava».** (2013). *Kontseptsiiia Samostiinoi Ukrainy. T. 2: Dokumenty i materialy [The concept of Independent Ukraine. Vol. 2: Documents and materials]*. M.V. Romaniuk (Comp.). Lviv [in Ukrainian].
- TsDAVOU – Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vldy ta upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of the highest authorities and administration of Ukraine] [in Ukrainian].
- Chui, V.** (1996, February 4). Neskhybnyi patriot. Do dnia narodzhennia P. Feduna – «Poltavy» [An infallible patriot. To P. Fedun's – "Poltava" birthday]. *Halyska khronika – Galician chronicle*, p. 4 [in Ukrainian].
- Shtendera, Ye., & Potichnyi, P.I.** (Eds.). (1995). *Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii. Vol. 28: Mariia Savchyn («Marichka»). Tysiacha dorih (Spohady) [Chronicle of the Ukrainian Insurgent Army. Vol. 28: Maria Savchin ("Marichka"). A Thousand Roads (Memories)]*. Toronto – Lviv: Vydavnytstvo Litopys UPA [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 02.02.2021 р.

УДК 94:323.281:271.4(477)-722.5"1944/1947"

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228500

Микола ГАЛІВ

доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Анна ОГАР

кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (annaogar@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1955395/anna-ohar/>

Бібліографічний опис статті: Галів, М., & Огар, А. (2021). Радянські репресії проти духовенства Греко-католицької церкви у 1944–1947 рр. (на прикладі біографії о. Івана Котіва). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 319–341. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228500>.

РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ДУХОВЕНСТВА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У 1944–1947 рр. (НА ПРИКЛАДІ БІОГРАФІЇ о. ІВАНА КОТІВА)

***Анотація.** У статті на основі просопографічного підходу й аналізу біографії о. Івана Котіва досліджено форми і методи радянських репресій проти греко-католицького духовенства. **Мета статті** – на прикладі взаємин радянських спецорганів з о. Іваном Котівим проаналізувати і висвітлити репресивну діяльність*

© Микола Галів, Анна Огар, 2021

проти Греко-католицької церкви у 1944–1947 рр. **Методологія дослідження** спирається на просопографічний підхід, принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, застосування загальнонаукових (дедукція, індукція, аналіз, синтез, узагальнення) та спеціальних історичних (історико-генетичного, історико-системного, історико-типологічного) методів. **Новизна дослідження** полягає у тому, що вперше в українській історичній науці здійснено спробу висвітлити репресивну діяльність радянських властей проти греко-католицького духовенства крізь призму просопографічного аналізу діяльності о. Івана Котіва, одного з неформальних лідерів греко-католицького духовенства в умовах ліквідації ГКЦ. **Висновки.** Отже, на прикладі взаємин радянських спецорганів із о. Іваном Котівим проаналізовано і висвітлено репресивну діяльність проти ГКЦ у 1944–1946 рр. На нашу думку репресивну політику радянських властей щодо духовенства ГКЦ впродовж окресленого періоду можна поділити на декілька етапів: 1) етап «м'якого тиску» (серпень 1944 – березень 1945 р.), який характеризувався ретельним вивченням і аналізом внутрішнього становища ГКЦ, особистісних рис провідних діячів серед греко-католицького духовенства, поступовою пропагандистською й агентурною підготовкою приєднання унійної Церкви до РПЦ, поширенням відповідної риторики індивідуально, а також через засоби масової інформації та вивчення реакції духовенства на таку ідею; 2) етап організаційно-репресивного тиску (квітень 1945 – березень 1946 рр.), котрий позначився арештами керівників ГКЦ, створенням і діяльністю ЦІГ, нейтралізацією спроб опозиції на чолі з К. Шептицьким та І. Котівим протидіяти спецоперації з «возз'єднання» церков; 3) етап тотальних репресій проти духовенства, яке не визнало рішень Львівського псевдособору (березень 1946 – травень 1947 рр.). Власне, усі ці етапи доволі чітко простежуються у взаєминах о. І. Котіва з радянськими органами влади, а відтак його діяльність у досліджуваній період є доволі репрезентативною і просопографічно релевантною для розуміння складності становища ГКЦ в умовах відновлення радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки.

Ключові слова: репресії; Греко-католицька церква; духовенство; Іван Котів; Андрей Шептицький; Йосиф Сліпий; Климент Шептицький; Сергій Даниленко-Карін.

Mykola HALIV

PhD hab. (Education), Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (halivm@yahoo.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/F-3855-2018>

Anna OHAR

PhD (Philology), Senior Lecturer, Department of Philological Sciences and Techniques of Teaching in Elementary School, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (annaogar@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1955395/anna-ohar/>

To cite this article: Haliv, M., & Ohar, A. (2021). Radianski represii proty dukhovenstva Hreko-katolytskoi tserkvy u 1944–1947 rr. (na prykladi biohrafii o. Ivana Kotiva) [Soviet repressions against the clerge of the Greek Catholic Church in 1944–1947 (on the example of Fr. Ivan Kotiv's biography)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 319–341. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228500> [in Ukrainian].

**SOVIET REPRESSIONS AGAINST THE CLERGE
OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN 1944–1947
(ON THE EXAMPLE OF FR. IVAN KOTIV'S BIOGRAPHY)**

Summary. Based on the prosopographic approach and analysis of the Fr. Ivan Kotiv biography the article studies the forms and methods of Soviet repressions against the Greek Catholic clergy. **The purpose of the article** is on the example of the relations of the Soviet special bodies with Fr. Ivan Kotiv to analyze and cover the repressive activities against the Greek Catholic Church in 1944–1947. **The research methodology** is based on prosopographic approach, principles of historicism, scientific, authorial objectivity, application of general scientific (deduction, induction, analysis, synthesis, generalization) and special historical (historical-genetic, historical-systemic, historical-

typological) methods. **The novelty of the study** is that for the first time in Ukrainian historical science an attempt has been made to shed light on the repressive activities of the Soviet authorities against the Greek Catholic clergy through the prism of a prosographic analysis of the activities of Fr. Ivan Kotiv, one of the informal leaders of the Greek Catholic clergy in the liquidation of the GCC. **The Conclusions.** Thus, on the example of the relations of the Soviet special bodies with Fr. Ivan Kotiv analyzed and covered the repressive activities against the GCC in 1944–1946. In our opinion, the repressive policy of the Soviet authorities towards the clergy of the GCC during the outlined period can be divided into several stages: 1) stage of "soft pressure" (August 1944 – March 1945), which was characterized by careful study and analysis of the internal situation of the GCC, personality traits of leading figures among the Greek Catholic clergy, gradual propaganda and intelligence training of the Union Church to join the ROC, dissemination of rhetoric individually and through the media and study the clergy the idea; 2) the stage of organizational and repressive pressure (April 1945 – March 1946), which was marked by the arrests of the top of the GCC, the creation and operation of the CIG, neutralization of opposition attempts led by K. Sheptytsky and I. Kotiv to conduct special operations to "reunite" churches; 3) the stage of total repressions against the clergy, which did not recognize the decisions of the Lviv Pseudo-Council (March 1946 – May 1947). In fact, all these stages are quite clearly traced in the relationship of Fr. I. Kotiv with the Soviet authorities, and thus his activity in the period under study is quite representative and prosopographically relevant for understanding the complexity of the GCC in the restoration of the Soviet totalitarian regime in the Western Ukraine in the first postwar years.

Key words: repressions; Greek Catholic Church; clergy; Ivan Kotiv; Andrei Sheptytsky; Joseph the Blind; Clementiy Sheptytsky; Serhiy Danylenko-Karin.

Постановка проблеми. Після звільнення західноукраїнських земель від нацистської окупації (1944) радянські власті розпочали масштабний тиск на Греко-католицьку церкву (далі – ГКЦ). Репресивна діяльність радянських спецорганів (НКВС-МВС, НКДБ-МДБ) характеризувалася системністю і водночас «індивідуальним підходом» до активних і впливових представників греко-католицького духовенства. Серед них важливою постаттю був о. Іван Котів – радник митрополичого ординаріату, особистий секретар митрополита Андрея Шептицького, соратник архімандрита Климентія

Шептицького, разом з яким виступив за збереження ГКЦ у перші післявоєнні роки. Вважаємо, що заходи радянських спецорганів проти о. Івана Котіва були одними з ключових у довгому і складному ланцюжку операції з ліквідації ГКЦ, а тому потребують окремого висвітлення.

Аналіз останніх досліджень. Окреслюючи біографію священика, ми використали віднайдені нами в Центральному державному історичному архіві України у Львові листи та записки Івана Котіва до Андрея Шептицького, а також різних адресатів до нього, що охоплюють 1932–1934 і 1942–1943 рр. (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1-р, спр. 109). Крім того, опрацювали опубліковані документи радянських спецорганів, що стосуються чільних представників ГКЦ і датуються 1939–1946 рр. (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, 2006б; *Митрополит Андрей Шептицький*, 2005). Нами опрацьована архівно-кримінальна справа о. Івана Котіва, яка зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ, спр. 75181-ФП). Важливими для нас є і документи ГДА СБУ¹, в яких розкрито «агентурну розробку» о. Івана Котіва радянськими спецорганами та загальний опис свідчень священика, отриманих внаслідок допитів після його арешту (ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 009; т. 020). До використаних джерел зарахуємо і спогади осіб, які у різний час спілкувалися з о. Іваном, зокрема Івана Гірного, особистого водія митрополита Андрея, а також написаний рабином Давидом Кахане «Щоденник Львівського гетто» («Щоденник Львівського гетто», 2012). Історіографічну основу роботи становлять публікації С. Гуркіної (Гуркіна, 2009, 2014), Ж. Ковби (Ковба, 2010), О. Сурмач (Сурмач, 2005), П. Франка (Франко, 2008), Р. Яреми (Ярема, 2010) тощо. Біографія о. Івана Котіва висвітлена у публіцистичній статті М. Галіва (Галів, 2014). Проте в українській історіографії немає спроби показати вплив радянських протиправних репресій крізь призму діяльності одного з представників переслідуваного греко-католицького духовенства у найбільш складний для ГКЦ післявоєнний період.

---

¹ Автори висловлюють вдячність доктору історичних наук, професору Василю Ільницькому за надання скопійованих ним матеріалів Галузевого державного архіву Служби безпеки України.

Мета статті – на прикладі взаємодії радянських спецорганів з о. Іваном Котівим проаналізувати і висвітлити репресивну діяльність проти ГКЦ у 1944–1947 рр.

Виклад основного матеріалу. Іван Котів народився 1 жовтня 1910 р. у с. Літиня Дрогобицького повіту в селянській родині Онуфрія та Пелагії Котівих. Закінчивши початкову школу у рідному селі, він продовжив навчання і екстерном склав «матуру» («іспит зрілості») на початку 1933 р. (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1-р, спр. 109, арк. 4–6). Саме на початку 1930-х рр. за нез'ясованих обставин І. Котів почав отримувати підтримку митрополита Андрея Шептицького, яка полягала у грошовій допомозі, сприянні у продовженні навчання та обранні священничого покликання. На нашу думку, що І. Котів першим звернувся до митрополита-благодійника, запевняючи, що з дитячих років прагне присвятити себе справі духовного служіння. «Він, – писав про себе у третій особі Іван Котів у листі до А. Шептицького, – з горячим бажанням ще від дитинства бажає гарячо посвятитися Христові як безженний священник» (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1-р, спр. 109, арк. 5).

Опісля, завдяки покровительству митрополита Андрея І. Котів став студентом теологічного факультету Богословської академії у Львові. Наприкінці 1930-х рр., завершивши навчання, він був висвячений на священника. Відповідно до інформації радянських органів держбезпеки УРСР від 24 жовтня 1944 р., Іван Котів став священником у 1938 р. (*Митрополит Андрей Шептицький*, 2005, с. 366). П. Франко зазначає, що вже у 1938 р. о. І. Котів виконував функції радника митрополичого ординаріату (Франко, 2008, с. 202). Протягом 1940–1944 р. о. Іван був ще й капеланом шпиталю «Народна лікарня» імені А. Шептицького у Львові (Гуркіна, 2014). Служив о. Іван і в соборі св. Юра. Коли у липні 1941 р. святкували 76-ліття митрополита Андрея, саме о. І. Котіву випала честь правити в соборі архієрейську літургію разом з владикою М. Будкою та о. В. Фіголем («На Святоюрській Горі», 1941, с. 4).

У роки Другої світової війни о. І. Котів належав до найближчого оточення митрополита А. Шептицького. Під час нацистської окупації, за свідченням очевидців і твердженням істориків, о. І. Котів займався порятунком євреїв від геноциду (Ковба, 2010; Сурмач, 2005, с. 102). Безумовно, він робив це з відома і за дорученням А. Шептицького. Про участь отця у рятуванні євреїв

збереглися спогади рабина Давида Кахане («Щоденник Львівського гетто», 2012) та особистого водія митрополита Андрея Івана Гірного («Українці, які врятували жидів», 2011). Про результати рятункових акцій о. Іван завжди доповідав митрополитові. Так, у записці, що датується не раніше 15 серпня 1943 р., він писав А. Шептицькому: «Малий Левік у о. Кипріяна вже охрещений, всі з нього вдоволені, бо є дуже побожний і успокоївся. Любить часто причащатися» (ЦДІАУЛ, ф. 201, оп. 1-р, спр. 109, арк. 120). Власне, це повідомлення є додатковим підтвердженням факту порятунку єврейських дітей через охрещення, а відтак вироблення відповідних документів.

У липні-серпні 1944 р. услід за Червоною армією на західні терени України повернулися органи радянської влади. Відтак перед ГКЦ постали нові, але вже знайомі виклики. Митрополит Андрей розумів, що в жорстоких умовах сталінського режиму йому слід демонструвати лояльність до нової влади та шукати шляхи збереження Церкви. У цій ситуації о. І. Котів знову ж був одним із найближчих помічників митрополита (Галів, 2014). Уже 6 вересня 1944 р. він разом із архієпископом Йосифом Сліпим відвідали «уповноваженого у справах релігійних культів при РНК УРСР», а насправді підполковника НКДБ С. Даниленка-Каріна. Розмова була не зовсім вдалою, але при цьому енкадебиста зацікавила постать Котіва. Днем пізніше у доповідній записці на ім'я наркома держбезпеки УРСР С. Савченка підполковник описав випадок, який стався під час візиту до нього представників ГКЦ. Коли на початку бесіди С. Карін дав своє посвідчення Й. Сліпому як старшому за саном, о. Іван Котів, не чекаючи доки архієпископ прочитає, взяв посвідчення з рук Сліпого й спочатку ознайомився з ним сам. З цього енкадебист зробив висновок, що таку «нетактовність» могла дозволити собі тільки людина, котра користується благоволінням і довірою митрополита А. Шептицького (*Митрополит Андрей Шептицький*, 2005, с. 280).

У середині жовтня А. Шептицький вирішив скерувати до Москви делегацію для переговорів з радянським урядом про долю ГКЦ. До складу делегації було включено о. Гавриїла Костельника, о. Івана Котіва та о. Германа Будзинського (*Митрополит Андрей Шептицький*, 2005, с. 344). Восени 1944 р. здоров'я митрополита

А. Шептицького погіршилося і о. І. Котів разом з о. К. Шептицьким та о. Й. Кладочним уділили йому тайну елепомазання (Гуркіна, 2014).

Митрополит ГКЦ А. Шептицький помер 1 листопада 1944 р. Після його похорону й інтронізації Й. Сліпого знову постало питання про відправлення до Москви делегації, причому майже у тому ж складі, але на чолі з архімандритом Унівського студитського монастиря К. Шептицьким (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 249–250). Протягом 21–28 грудня 1944 р. представники ГКЦ перебували в Москві. Попри бажання, їм не вдалося зустрітися з Й. Сталіним, проте їх двічі (22 і 27 грудня) приймав Іван Полянський – голова Ради у справах релігійних культів при РНК СРСР. Під час першої зустрічі о. Іван Котів разом з о. Гавриїлом Костельником просили зберегти церковну друкарню. На наступній зустрічі він порушив питання про документи-посвідчення від влади духовенству (Ярема, 2010, с. 17, 21–22).

Разом з іншими делегатами о. Іван Котів 23 грудня 1944 р. відвідав московського місцеблюстителя патріаршого престолу митрополита Алексея, а 26 грудня мав тривалу зустріч з трьома генералами НКВС – П. Федотовим, А. Леонтьєвим, П. Судоплатовим. Як свідчить запис бесіди, о. Іван Котів двічі спробував звернутися до генералів з проханням про збереження каплиць при львівських шпиталях, але його перебивав о. Г. Костельник, який заявив, що зараз питання не так у каплицях, як у необхідності донести своє бачення подій в Західній Україні (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 284–285). Енкаведистські генерали зуміли повернути розмову в зручне для них річище й домоглися від представників ГКЦ вимушеної згоди допомогти радянським спецорганам встановити контакт з бандерівським підпіллям. Наступного дня, мабуть, під враженням цих подій, о. Іван Котів сказав своїм колегам: «Ми взялися за діло і його повинні нести, як би нам важко не було. Ми розуміємо, що для нашого народу тільки ми в теперішній час можемо щось зробити, якимось врегулювати питання відносин з властями» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 295).

На початку січня 1945 р. делегація повернулася до Львова. За дорученням митрополита Йосифа, він разом з о. Г. Костельником 8 січня 1945 р. відвідали С. Каріна в приміщенні облвиконкому, розповівши останньому про поїздку до Москви, зокрема

переказали зміст розмови з І. Полянським й озвучили його дозвіл зберегти каплицю при шпиталі імені А. Шептицького. Коли ж мова зайшла про допомогу Церкви в боротьбі з УПА, то о. Іван Котів, за свідченням С. Каріна, «сидів мовчки, інколи посміхався і кусав губи» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 318–319, 324).

Вимоги радянських спецорганів щодо допомоги ГКЦ у боротьбі з українським визвольним рухом для о. І. Котіва були неприйнятними. Його рідний брат Петро був членом ОУН-М і при допомозі о. І. Котіва переховувався у соборі св. Юра (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 831–832). У цій ситуації священник намагався хитрувати, і 24 січня 1945 р. пояснив С. Каріну, що у справі встановлення зв'язку з бандерівцями нічого не робить, бо боїться, що місцева влада його за це заарештує (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 371). Пізніше вже о. Г. Костельник запевняв енкадестів, що справа встановлення контактів з ОУН є небезпечною для священників, зокрема для о. І. Котіва, якого один з лідерів бандерівського руху М. Лебідь начебто вважає ініціатором поїздки до Москви, активним носієм ідеї переговорів з радянською владою, а відтак висловлюється за знищення отця (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 400). Цілком можливо, що останнє відповідало дійсності, адже о. Іван Котів, з огляду на свої обов'язки, часто навідувався до різних радянських посадовців, що не могло не викликати підозру в оунівців. Ймовірно і те, що греко-католицькі священники свідомо «згущували фарби», виправдовуючи небезпекою з боку бандерівців своє небажання бути знаряддям у підступній грі чекістів проти структур українського визвольного руху.

Незабаром «бандерівське питання» у стосунках Церкви з владою набрало несподіваного повороту. Перед нею постали серйозніші виклики, пов'язані з усе більш очевидним курсом радянської влади на приєднання ГКЦ до РПЦ. Першим радянським посадовцем, від якого о. Іван Котів почув вимогу «припинити поклонятися Риму», був той же С. Карін. Сталося це під час обіду вдома у о. Г. Костельника 1 лютого 1945 р. При цьому о. Гавриїл запевнив підполковника, що до розриву з Ватиканом «йде швидкими кроками». Отець Іван, за словами С. Каріна, «підтакував» Костельнику, але протягом обіду «був дуже стриманий»

(*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 371, 373). Мабуть, такий поворот розмови для нього був дещо неочікуваним і, припускаємо, неприємним.

До слова, для очільників ГКЦ ставало очевидним, що о. Г. Костельник усе більше схиляється до ідеї возз'єднання з Православною церквою, а тому може стати інструментом в руках радянських спецорганів у справі ліквідації унії. Тож ними, за допомогою о. І. Котіва, ймовірно, була зроблена спроба дискредитувати о. Г. Костельника перед представниками радянських властей. У березні 1945 р. о. Іван повідомив С. Каріну, що митрополит Йосиф, особисто він та низка інших авторитетів Греко-католицької церкви «дуже незадоволені Костельником» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 402).

Відчуваючи зростаючий тиск на Церкву, її керівництво намагалося уже не просто демонструвати лояльність, а й усе ж посприяти проведенню переговорів радянських властей з провідниками бандерівського руху (передовсім з Р. Шухевичем, який був учнем Й. Сліпого). Принаймні Й. Сліпий в організованій о. І. Котівим зустрічі з підполковником НКДБ М. Погрібним (19 березня 1945 р.) намагався з'ясувати наскільки такі кроки Церкви сприятимуть її збереженню (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 107–114). Крім того, митрополит навіть припускав можливість координування своїх дій з Москвою, куди «для зустрічі з генералами» планував направити о. І. Котіва (з приводу кандидатури посланця Й. Сліпий навіть запитав думку М. Погрібного, котрий вважав, що «Котів зможе з честю виконати це завдання») (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 113)). Попри все, Й. Сліпий продовжував вагатися, адже така «співпраця» з більшовиками не давала жодних гарантій безпечного існування ГКЦ, натомість її наслідки могли бути непоправними як для Церкви, так і для націоналістичного підпілля.

За цих обставин о. І. Котів організував увечері 20 березня 1945 р. конфіденційну зустріч архімандрита К. Шептицького з підполковником М. Погрібним (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 117–126). Отець Климентій очевидно також намагався з'ясувати перспективи Церкви за умови допомоги радянським властям у справі організації переговорів з командувачем УПА. У підполковника ж навіть склалося враження, що о. Іван організував цю зустріч для того, щоб «архімандрит ... остаточно укріпився в уже

наявній у нього думці про необхідність проведення переговорів і оскільки архімандрит має великий вплив на митрополита, то силою цього впливу Котів хоче зламати (підштовхнути до прийняття рішення. – Авт.) нерішучого митрополита» (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 120). Звісно, енкадебист дещо перебільшував роль о. І. Котіва, уявляючи його основним промотором ідеї переговорів. Насправді ж о. Іван брав активну участь у цих перемовинах з представником радянських спецорганів за погодженням з архімандритом Климентієм, сподіваючись у такий спосіб знайти шляхи для співіснування Церкви і влади.

Розмова з підполковником М. Погрібним вселила певні сподівання у священників. К. Шептицький погодився переконати головного командира УПА Романа Шухевича у необхідності переговорів з більшовицькою владою, яку, на його думку, повинні репрезентувати «московські генерали». Для зустрічі з останніми архімандрит, як і митрополит Й. Сліпий, запропонував відправити о. Івана, характеризуючи якого, сказав: «Так, Котів – це рідкісна людина, він все зробить для спільного, він безкорисний в особистому» (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 124).

Однак ці розмови були марними. Уже 15 березня 1945 р. НКДБ склав перелік греко-католицьких ієрархів, священників і ченців, які підлягали арешту. До списку включили й родича о. Івана, дяка собору св. Юра о. Весаріона Лепкого (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 392). Священника І. Котіва та архімандрита К. Шептицького планувалося допитати як свідків.

Як відомо, першою масштабною антигрекокатолицькою пропагандивною акцією більшовиків стала стаття В. Росовича (Я. Галана) «З хрестом чи ножем?», опублікована в газеті «Вільна Україна» 8 квітня 1945 р. Для митрополита Йосифа і його оточення вона виявилася брутальним наклепницьким ляпасом й початково викликала певну розгубленість. Завідувач канцелярії митрополії о. І. Котів відвідав уповноваженого у справах релігійних культів при Львівському облвиконкомі, якому висловив обурення «за неправильні факти» й повідомив про намір керівництва ГКЦ написати скаргу до Москви або вислати туди своїх представників. «Стаття походить з надр НКГБ-НКВД, з боку поляків чи євреїв, яких там багато працює, і, можливо, з боку "кацапів"-русских, – відверто заявив о. Іван, згодом додавши, – ...Ми добре розуміємо,

що стаття штовхає нас убік православ'я, але було б смішно думати, що якимись різкими статтями можна з помаху вирішити питання про возз'єднання греко-католиків з православними. Це – справа не місяця і не одного року, бо унія прищеплювалася віруючим і духовенству понад триста років поспіль» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 480–481).

Подальші події довели, що о. Іван Котів помилявся – радянський режим менше ніж за рік ліквідував унію. 11 квітня 1945 р. заарештовано митрополита Й. Сліпого і майже весь єпископат ГКЦ, а також декількох священників і ченців, що перебували в резиденції митрополита, серед них і вже згадуваного В. Лепкого. 13 квітня радянські спецоргани затримали і допитали о. Івана Котіва (допит, який проводили підполковник держбезпеки М. Погрібний та капітан держбезпеки Павленко, відбувся 14 квітня й тривав з 00.00 до 11.00 год.). Протокол допиту дійшов до нашого часу й викликає суперечливі враження. З одного боку, у свідченнях о. Івана знаходимо твердження про «антирадянську націоналістичну діяльність» греко-католицької церкви, з іншого – розуміємо, що нічого нового енкадебістам він не повідомив: вони й без Котіва добре знали про те, що керівник ОУН Андрій Мельник до 1938 р. був управителем лісів та маєтків А. Шептицького й пізніше листувався з митрополитом, що у 1941 р. А. Шептицького відвідував Ярослав Стецько, що митрополит очолював Українську національну раду, яка декілька разів збиралася в митрополичих палатах, що греко-католицькі священники були капеланами в дивізії СС «Галичина», що після повернення греко-католицької делегації з Москви були спроби церковної верхівки встановити контакти з українським націоналістичним підпіллям, що в Унівському монастирі переховувався лікар і письменник Василь Кархут (отець нічого не сказав про приналежність Кархута до ОУН, але працівникам НКДБ це й так було відомо), що трапляються випадки допомоги греко-католицьких священників українським повстанцям та підпільникам (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 147–157).

Крім того, деякі зовнішні та змістові особливості протоколу допиту створюють враження, наче висловлені о. І. Котівим свідчення хтось добряче «доопрацював». Дуже сумніваємося у тому, що священник, радник митрополита А. Шептицького міг висловлюватися фразами на кшталт «народні месники – червоні партизани»,

«переможні частини Червоної армії, яка визволяла землі Західної України» (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 152) (це більше схоже на пропагандистські кліше, ніж на живі думки). Викликає подив таке «твердження» о. І. Котіва: «фактично священники греко-католицької церкви були вербувальниками в цій фашистській затії (йдеться про створення дивізії "Галичина". – Авт.) гітлерівського військового командування» (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 151) та низка інших. Російська мова протоколу допиту та наведені вище пропагандистсько-ідеологічні текстуальні тропи дають змогу припустити, що його укладачі всіляко намагалися надати свідченням священника «потрібного» забарвлення.

Проте о. І. Котів, потрапивши до НКДБ, та ще й після арешту митрополита і єпископів, мабуть, був добряче наляканий. Цьому, можливо, посприяли й самі працівники спецорганів, які, очевидно, певним чином тиснули на отця (для того, щоб вербалізувати усе записане в протоколі потрібно не більше години-двох, але допит тривав 11 годин!) й змусили його все ж підписати покази. Ймовірно, усе це вплинуло на деякі висловлені священником оцінки, зокрема зумовили осуд о. І. Котівим дій керівників церкви під час створення дивізії «Галичина», підтримки священниками відділів УПА (*Патріарх Йосиф Сліпий*, 2012, с. 152, 156) тощо.

У травні 1945 р. завдяки радянським спецорганам з'явилася «Центральна ініціативна група з возз'єднання УКГЦ і РПЦ» (далі – ЦІГ), яку очолив о. Г. Костельник. Проти діяльності ЦІГ виступили оо. Климентій Шептицький, Йосиф Кладочний та Іван Котів. Саме ці особи склали неформальний осередок опору ліквідації ГКЦ. Уже 15 травня 1945 р. Г. Костельник під час візиту до С. Каріна скаржився, що на о. К. Шептицького «негативно» впливають саме оо. І. Котів та Й. Кладочний, застерігаючи його від відступництва. На це підполковник зауважив: «Якщо Котів дійсно впливає в негативному сенсі на К. Шептицького, то передайте йому від мого імені, щоби він не забував про те, що його пальці видно на тих фальшивих документах, які видавалися Й. Сліпим нелегалам, що знаходилися в схронах святого Юра» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 663).

Підстави для таких погроз в енкадебістів були, адже 30 квітня 1945 р. на допиті В. Лепкий зізнався, що переховував у митрополичій резиденції учасників ОУН і УПА Петра Котіва,

Тимофія Кузіва, Марію Баран та Миколу Коваліва. Відтак чекісти дізналися, що проживання цих нелегалів у «квартирі Лепкого» було відоме «священнику церкви Юра Котіву Івану, а останній отримував на це згоду в митрополита Йосипа Сліпого» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 832).

28 травня 1945 р. ЦГГ оприлюднила декларацію, в якій, оцінюючи унію з Ватиканом як «історичну зраду українському народові», зверталися до уряду УРСР із проханням визнати їх тимчасовим церковно-адміністративним органом ГКЦ і дозволити розпочати возз'єднавчий процес з РПЦ (Середюк, 2006, с. 12). У відповідь на це о. І. Котів відверто виступає проти Г. Костельника, вважаючи, що останній поставив себе поза духовенством Католицької церкви, а тому автоматично відлучається від неї. «Костельник, – заявив о. І. Котів, – як демагог, спотворив загальновідомі історичні факти і обвинувачує нашу церкву в своїх інтересах у тому, в чому вона ніколи не була винною. Ніколи наша церква не прагнула колонізації українського населення, ніколи не була акцією поляків і польських магнатів. Це в Костельника вже не від себе, а від НКГБ» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006а, с. 835–836). Як стверджує Р. Ярема, з червня 1945 р. члени митрополичого ординаріату ГКЦ К. Шептицький, І. Котів, Й. Кладочний почали кампанію протесту про дій ЦГГ, розсилаючи по єпархіях і деканатах листи про незаконність і безблагодатність дій Г. Костельника та його групи. Священикам, які приєдналися до неї, від імені арештованого греко-католицького єпископату оголошувався осуд із загрозою відлучення від Церкви за перехід у православ'я (Ярема, 2010, с. 41).

1 липня 1945 р. 61 греко-католицький священник і монах, серед них оо. І. Котів, К. Шептицький, Й. Кладочний, В. Фіголь, підписали заяву проти репресій та дій ЦГГ до заступника голови РНК СРСР В. Молотова (*Ліквідація УГКЦ*, 2006б, с. 79–82). На нашу думку, ця протестація є свідченням наявності значної організаційної роботи групи греко-католицького духовенства, спрямованої на нейтралізацію антиунійної діяльності ЦГГ та радянських спецорганів. Для представників радянських властей стало очевидним, що о. І. Котів перетворився на одного з рушіїв церковної опозиції. Зокрема, уповноважений ради у справах РПЦ Львівської області А. Вишневський повідомляв до Києва: «Канцлер

навіть відкрито агітує проти возз'єднання. Так, у розмові зі мною він у дратівливому тоні назвав Костельника зрадником і сказав, що особисто він, а також більшість старих священників від унії не відречуться» (Ярема, 2010, с. 42). Подібне доповідав до Москви й уповноважений ради у справах РПЦ при уряді УРСР П. Ходченко, назвавши «канцлера» о. Котіва «негативним явищем», бо він усе більше набуває «небажаної для нас популярності» (Ярема, 2010, с. 41).

У середині липня 1945 р. священники І. Котів та Й. Кладочний поїхали до Києва, де зустрілися з П. Ходченком та висловили прохання «залишити греко-католицьку церкву в такому вигляді, в якому вона до сих пір існувала» та дозволити їм провести вибори глави Церкви. При цьому запевняли, що «визнаючи папу Римського як главу церкви, обіцяють абсолютно не втручатися в політичне життя країни і надалі бути справжніми патріотами Радянської України». У розмові з П. Ходченком о. І. Котів заявив: «Ми свій протест-заяву проти "Ініціативної групи" розсилаємо по всіх єпархіях для збору підписів не лише священників, але і віруючого населення. Ми також маємо намір отримати підписи під своєю заявою і від священників-переселенців з Польщі, зокрема з Сянока. Догмати греко-католицької церкви відрізняються від догматів православної, і ми з усіх сил захищатимемо цілісність догматів греко-католицької церкви» (Ярема, 2010, с. 42–43). Звісно, ці заходи греко-католицьких священників не дали жодних результатів, оскільки представники радянської влади не бажали вести перемовини з противниками церковного «возз'єднання».

Після повернення зі столиці УРСР о. Іванові стало очевидним, що з боку радянських властей навряд чи вдасться добитися поступок. У бесіді з о. Й. Кладочним він зізнався: «Мені в НКГБ в Києві сказали: буде ваш митрополит висіти на одній шибениці, а ви – на іншій» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006b, с. 101). Попри це священники І. Котів, Й. Кладочний, В. Грицай та інші вирішили за жодних обставин не переходити у православ'я (*Ліквідація УГКЦ*, 2006b, с. 102). 6 серпня 1945 р. вони категорично відкинули пропозицію Г. Костельника приєднатися до ЦПГ. Після цього Г. Костельник навідався до працівника Львівського обласного управління НКДБ І. Богданова. Назвавши оо. Котіва і Кладочного «залишками колишнього авторитету святого Юра», він попросив

«прибрати» їх з собору, мотивуючи це необхідністю призначити туди «своїх священників». На це енкадебист пообіцяв найближчим часом усіх виселити з помешкань біля собору (*Ліквідація УГКЦ*, 2006b, с. 123).

Капітан І. Богданов виконав обіцянку. Незабаром на деяких противників «возз'єднання» було заведено агентурну справу «Ватиканці», об'єктом якої став і о. І. Котів. Конкретизуючи опис його «ворожої» діяльності, окреслимо такі констатовані радянськими спецслужбами «провини» священника І. Котіва: 1) розповсюджує чутки про можливе звільнення з-під арешту митрополита Й. Сліпого і повернення його на катедру; 2) переконує інших священників ГКЦ у тому, що «возз'єднанням» займається тільки Г. Костельник, тож успіху в цій справі не буде; 3) запевняє, що претензії, які він з о. Й. Кладочним пред'явив під час перебування в наркоматі держбезпеки УРСР, було взято до уваги, а відтак становище Церкви полегшиться; 4) у спілці з оо. К. Шептицьким і Й. Кладочним агітує священників проти дій ЦГ, зриваючи таким чином проведення у деканатах нарад з питання «возз'єднання»; 5) виступає серед парафіян за організацію опору «возз'єднанню церков», заявляючи при цьому, що особисто ніколи не приєднається до ЦГ і не прийме православ'я; 6) разом з іншими «святоюрцями» продовжує вести богослужіння в соборі св. Юра за греко-католицьким обрядом «із згадуванням папи римського і митрополита Сліпого» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006b, с. 262–263).

У жовтні 1945 р. о. І. Котів і о. Й. Кладочний відвідали парафії у Золочівському, Краснянському, Глинському районах Львівщини, де вели розмови з парохами, запевняючи їх у подальшому існуванні ГКЦ та проведенні незабаром виборів її глави. Звісно, такі дії не пройшли непоміченими радянськими властями, а відтак через декілька днів обох священників викликали до виконкому Львівської області, де їм чітко підкреслили: «радянська держава уніатської церкви не визнає» (*Ліквідація УГКЦ*, 2006b, с. 311–312). На той час о. К. Шептицький доручив о. І. Котіву виїхати на терени Польщі й там встановити контакти з Ватиканом (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 269), проте з невідомих причин цього зробити не вдалося.

Водночас очільник ЦГ Г. Костельник й надалі продовжував наполягати на виселенні оо. К. Шептицького, І. Котіва та Й. Кла-

дочного з колишньої митрополичої резиденції. 26 жовтня 1945 р. він знову пропонував це зробити капітану НКДБ І. Богданову (*Ліквідація УГКЦ*, 2006б, с. 330). Працівники НКДБ поступово назбирали чимало «фактів» для інкримінування їх о. І. Котіву. Так, заарештований ними гестапівець Р. Рупп дав свідчення, що священник у роки нацистської окупації став агентом гестапо і перебував «на зв'язку» в майора СД Шенка (*Ліквідація УГКЦ*, 2006б, с. 387). Незабаром чекісти «встановили», що священник є ще й агентом американської «Інтелідженс сервіс», оскільки їм стало відомо про контакти о. І. Котіва з апостольським адміністратором американського посольства о. Л. Брауном під час перебування делегації ГКЦ в Москві (грудень 1944 р.) (*Ліквідація УГКЦ*, 2006б, с. 483–484). Намагаючись виявити взаємини священника з підпіллям ОУН та його реальне ставлення до радянської влади, енкадебісти провели спецоперацію. Двічі, на початку грудня 1945 р. і у лютому 1946 р. до о. Івана Котіва було підіслано фальшиву боївку СБ ОУН. Намагаючись довести свою патріотичність цим «оунівцям», отець щиро розповів їм про контакти з о. Л. Брауном й навіть запропонував ОУН використати наявні в нього канали зв'язку з американцями (ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 009, арк. 4–5; *Ліквідація УГКЦ*, 2006б, с. 484). Крім прямих доказів проти священника, радянські органи безпеки отримали й інші важливі результати цієї операції. Як повідомляв у листі від 9 квітня 1946 р. міністр держбезпеки УРСР С. Савченко своєму керівнику міністрові держбезпеки СРСР В. Меркулову, «...внаслідок проведеної комбінації щодо священника греко-католицької церкви Котіва Івана нами були отримані оперативно-важливі документи з особистого архіву митрополита Шептицького, сховані в тайниках митрополичих палат собору св. Юра у Львові» (ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 009, арк. 11; *Ліквідація УГКЦ*, 2006б, с. 653; Франко, 2008, с. 436).

Як відомо, 8–10 березня 1946 р. відбувся сумнозвісний Львівський собор, на якому ухвалено рішення про ліквідацію Берестейської унії 1596 р. та «возз'єднання» з Російською православною церквою. 18 березня того ж року органи МДБ у Львові затримали о. І. Котіва, а 25 березня видали постанову на його арешт (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 2, 3–4). Зауважимо, що оо. К. Шептицького та Й. Кладочного було заарештовано аж у

травні 1947 р. На нашу думку, це вказує на те, що саме о. І. Котіва радянські спецоргани вважали найбільш небезпечним противником церковного «возз'єднання».

Слідство у справі о. І. Котіва тривало дев'ять місяців, під час яких він перебував у Київській внутрішній тюрмі МДБ УРСР. Уже на першому після арешту допиті 27 березня 1946 р. він почав давати потрібні радянській владі свідчення про «пособницьку діяльність» ГКЦ на користь німецьких окупантів, яка начебто виявлялася у «згоні населення на каторжні роботи в Німеччину», «активній участі у в створенні дивізії "СС-Галичина" для боротьби проти Червоної Армії», «пограбуванні українського населення» тощо. Допит проводив начальник відділення слідчої частини МДБ УРСР капітан Майоров (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 14–17). 22 квітня 1946 р. священнику було висунуто обвинувачення у злочинах за статтями 54-1а і 54-11. На допитах 23 і 26 квітня о. І. Котів зізнався у зв'язках з ОУН, співпраці з Українським центральним комітетом у роки німецької окупації. 8 травня він уже свідчив про підтримку унійною Церквою «націоналістичних» організацій («Просвіта», «Рідна Школа», «Сільський Господар», «Сокіл», «Луг»), розповідав про контакти митрополита А. Шептицького з провідниками ОУН А. Мельником, М. Лебедем, Я. Стецьком. На допитах 10, 11, 15 травня 1946 р. І. Котів знову давав покази про зв'язки очільників Церкви з ОУН. Під час допиту 20 травня 1946 р. він заперечував причетність до ОУН свого брата Петра, про що було відомо радянським органам безпеки. Пізніше розповідав про зв'язки А. Шептицького з гестапо, К. Шептицького з іноземними розвідками тощо (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 26, 27–39, 51–54, 63–70, 74–77, 78–99). Загалом радянські слідчі отримали відомості, які можна було використати для подальшої дискримінації ГКЦ.

Дещо нетрадиційними були допити священника 6 і 13 серпня, коли мова зайшла про цінності ГКЦ, зокрема й корону короля Данила Галицького (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 177–191). Задля отримання додаткової інформації від І. Котіва, радянські спецоргани підсадили до його в'язничної камери свого агента Якова Козлова (Ільницький, 2017, с. 244). Останній втерся у довіру до священника, котрий вирішив передати через Я. Козлова декілька записок, адресованих о. Й. Кладочному, о. К. Шептиць-

кому, своїй сестрі Анні Котів, священику американського посольства у Москві Брауну, членам підпілля ОУН. Звісно, усі записки потрапили до слідчих, тож 1, 4, 17, 22, 26–27 вересня 1946 р. відбулася нова серія допитів о. І. Котіва. Цього разу він більше розповів про свої контакти з ОУН, зізнався у «наклепі на радянську дійсність», свідчив про свою протидію ліквідації ГКЦ (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 216–289). Відзначимо, що у записках писав про побиття й інші тортури, які застосовувалися до нього слідчими (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 399а).

До справи о. І. Котіва слідчі долучили протоколи допитів заарештованих у 1945 р. дяка Василя Лепкого, єпископа Миколая Чарнецького, митрополита Йосифа Сліпого, в яких йшлося, зокрема, про діяльність о. І. Котіва (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 300–324). 27 вересня 1946 р. емдебисти провели «очну ставку» о. І. Котіва та члена ОУН В. Кархута (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 331–334). 28 листопада 1946 р. було сформовано обвинувальний висновок щодо заарештованого священика. 16 грудня 1946 р. військовий трибунал МВС Київської області засудив Івана Онурійовича Котіва за статтями 54-1а і 54-11 Карного кодексу УРСР на 10 років виправно-трудових таборів і 5 років позбавлення громадянських прав. До слова, під час суду о. І. Котів зізнався, що був завербований органами МДБ як сексот (очевидно, в 1945 р.), але про це одразу ж поінформував о. К. Шептицького (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 360–366, 370–382зв).

30 грудня 1946 р. С. Савченко у своїй доповідній записці повідомляв міністра держбезпеки СРСР В. Абакумова про результати слідчої справи проти І. Котіва. За словами очільника МДБ УРСР, під час слідства заарештований священик начебто свідчив, що «греко-католицька уніатська церква Галичини... активно проводила націоналістичну роботу, спрямовану на відторгнення Радянської України від СРСР і створення самостійної української держави» (ГДА СБУ, ф. 16, оп. 7, спр. 4, т. 020, арк. 258–259).

Репресований священик відбував покарання в особливому таборі МВС СРСР № 2, Норильському ВТТ (Гуркіна, 2014). Його було звільнено, за одними даними, 29 березня 1955 р. (Ярема, 2010, с. 104), за іншими – 16 травня 1956 р. (Сурмач, 2005, с. 202). За твердженням С. Гуркіної, саме з 1956 р. І. Котів перебував на спецпоселенні в Красноярському краї. Наприкінці 1950-х намагав-

ся повернутися в Україну, однак ця спроба наразилася на протидію з боку радянських властей. Тож змушений був виїхати до Литви, де помер 1972 р. у м. Каунас (Гуркіна, 2009). До нашого часу дійшла заява о. І. Котіва, написана 20 лютого 1956 р. й адресована КДБ у Москві. У ній священник наголосив, що під час слідства 1946 р. був змушений підписати зізнання, оскільки до нього застосувалися «фізично-репресивні заходи» з боку полковника Павловського та капітана Крикуна (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 399). Лише у 1994 р. І. Котіва було реабілітовано (ГДА СБУ, ф. 75181-ФП, т. 1, арк. 414–414зв).

Висновки. Отже, на прикладі взаємодії радянських спецорганів з о. Іваном Котівим проаналізовано і висвітлено репресивну діяльність проти ГКЦ у 1944–1946 рр. На нашу думку, репресивну політику радянських властей щодо духовенства ГКЦ впродовж окресленого періоду можна поділити на декілька етапів: 1) етап «м'якого тиску» (серпень 1944 – березень 1945 р.), який характеризувався ретельним вивченням і аналізом внутрішнього становища ГКЦ, особистісних рис провідних діячів серед греко-католицького духовенства, поступовою пропагандистською і агентурною підготовкою приєднання унійної Церкви до РПЦ, поширенням відповідної риторики індивідуально і через засоби масової інформації та вивчення реакції духовенства на таку ідею; 2) етап організаційно-репресивного тиску (квітень 1945 – березень 1946 рр.), котрий позначився арештами верхівки ГКЦ, створенням і діяльністю ЦІГ, нейтралізацією спроб опозиції на чолі з К. Шептицьким та І. Котівим протидіяти спецоперації з «возз'єднання» церков; 3) етап тотальних репресій проти духовенства, яке не визнало рішень Львівського псевдособору (березень 1946 – травень 1947 рр.). Власне, усі ці етапи доволі чітко простежуються у взаєминах о. І. Котіва з радянськими органами влади, а відтак його діяльність у досліджуваній період є доволі репрезентативною і просопографічно релевантною для розуміння складності становища ГКЦ в умовах відновлення радянського тоталітарного режиму на західноукраїнських землях у перші повоєнні роки.

Джерела та література

- Галів, М. (2014). *«Від Унії не відречуся»: діяльність о. Івана Котіва в умовах ліквідації УГКЦ (1944–1946)*. Взято з <http://www.sde.org.ua/home/archive/item/2014-ivana-kotiva-v-umovakh-likvidacii.html>.
- ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України.
- Гуркіна, С. (2014). *Напередодні вічності: митрополит Андрей Шептицький в останні три місяці свого архієрейського служіння*. Взято з <http://www.cerkva.od.ua/index>.
- Гуркіна, С.В. (2009). Українська греко-католицька церква і Ватикан: спроби контактів у 1944–1949 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, 22. Взято з http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ist/2009_22/010.htm.
- Льницький, В. (2017). Протистояння СБ ОУН і МДБ: спроба ввести в середовище підпілля агента Якова Козлова-«Яровий», «Богдан Богун». *Східноєвропейський історичний вісник, спецвипуск 2*, 241–262.
- Ковба, Ж. (2010). *Роль Митрополита Шептицького в рятуванні галицьких євреїв у часи Голокосту*. Взято з <http://www.cerkva.od.ua/index>.
- Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*. (2006а). (Т. 1). Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*. (2006б). (Т. 2). Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Митрополит Андрей Шептицький в документах радянських органів державної безпеки (1939–1944 рр.)*. (2005). Київ: Українська видавнича спілка.
- На Святоюрській Горі. (1941, 7 серпня). *Самбірські вісті*, 2, с. 4.
- Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки 1939–1987. (2012). (Т. 1–2; Т. 1). Київ: ПП Сергійчук М.І.
- Сердюк, Н.С. (2006). *Репресії радянських органів державної безпеки щодо Української греко-католицької церкви в 1944–1949 рр.* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Київ.
- Сурмач, О. (2005). *Дні кривавих свастик. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941–1944 рр.)*. Львів: Сполом.
- Україниці, які врятували жидів*. (2011). Взято з www.ucrdc.org/Project-Ukrainian-Jewish.../IvanHirnyi.pdf.
- Франко, П. (2008). *Репресоване духовенство УГКЦ* (2 вид., допов.). Львів. ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові.
- Щоденник Львівського гетто: Спогади рабина Давида Кахане*. (2012). Взято з <http://www.judaica.kiev.ua/Kahane>.
- Ярема, Р. (2010). *Відновлення Православ'я на Західній Русі в 1946 р.* Київ.

References

- Haliv, M.** (2014). «*Vid Unii ne vidrechusia*»: diialnist o. Ivana Kotiva v umovakh likvidatsii UHKTs (1944–1946) [*"I will not renounce the Union": the activities of Fr. Ivan Kotiv in the conditions of liquidation of the UGCC (1944–1946)*]. Retrieved from <http://www.sde.org.ua/home/archive/item/2014-ivana-kotiva-v-umovakh-likvidaciji.html> [in Ukrainian].
- HDA SBU – Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy [Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine] [in Ukrainian].
- Hurkina, S.** (2014). *Naperedodni vichnosti: mytropolyt Andrei Sheptytskyi v ostanni try misiatsi svoho arkhiiereiskoho sluzhinnia* [*On the eve of eternity: Metropolitan Andrei Sheptytsky in the last three months of his episcopal ministry*]. Retrieved from <http://www.cerkva.od.ua/index> [in Ukrainian].
- Hurkina, S.V.** (2009). Ukrainaska hreko-katolytska tserkva i Vatykan: sproby kontaktiv u 1944–1949 rr. [Ukrainian Greek Catholic Church and the Vatican: Attempts at Contacts in 1944–1949]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Istoriiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: History*, 22. Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ist/2009_22/010.htm [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2017). Protystoiannia SB OUN i MDB: sproba vvesty u seredovyshche pidpillia ahenta Yakova Kozlova-«Yarovy», «Bohdan Bohun» [The opposition of OUN's Security Service and the Ministry of State Security: an attempt to enter agent Yakiv Kozlov alias "Yarovy", "Bohdan Bohun", into the underground's milieu]. *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk – East European Historical Bulletin, spetsvyypusk 2*, 241–262 [in Ukrainian].
- Kovba, Zh.** (2010). *Rol Mytropolyyta Sheptytskoho v riativanni halytskykh yevreiv u chasy Holokostu* [*The role of Metropolitan Sheptytsky in rescuing Galician Jews during the Holocaust*]. Retrieved from <http://www.cerkva.od.ua/index> [in Ukrainian].
- Likvidatsiia UHKTs (1939–1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky* [*Liquidation of the UGCC (1939–1946). Documents of Soviet state security bodies*]. (2006a). (Vol. 1). Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Likvidatsiia UHKTs (1939–1946). Dokumenty radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky* [*Liquidation of the UGCC (1939–1946). Documents of Soviet state security bodies*]. (2006b). (Vol. 2). Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Mytropolyt Andrei Sheptytskyi v dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky (1939–1944 rr.)* [*Metropolitan Andrei Sheptytsky in the do-*

- cuments of the Soviet state security bodies (1939–1944)*. (2005). Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
- Na Sviatoiurskii Hori [On Mount St. George]. (1941, August 7). *Sambirski visti – Sambir news*, 2, p. 4 [in Ukrainian].
- Patriarkh Yosyf Slipyi u dokumentakh radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky 1939–1987 [Patriarch Josyph Slipyi in the documents of the Soviet state security bodies 1939–1987]*. (2012). (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv: PP Serhiichuk M.I. [in Ukrainian].
- Serdiuk, N.S.** (2006). *Represii radianskykh orhaniv derzhavnoi bezpeky shchodo Ukrainskoi hreko-katolytskoi tserkvy v 1944–1949 rr. [Repressions of the Soviet state security bodies against the Ukrainian Greek Catholic Church in 1944–1949]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
- Surmach, O.** (2005). *Dni kryvavykh svastyk. Hreko-katolytska tserkva v period nimetskoho okupatsiinoho rezhymu v Ukraini (1941–1944 rr.) [Days of bloody swastikas. Greek Catholic Church during the German occupation regime in Ukraine (1941–1944)]*. Lviv: Spolom [in Ukrainian].
- Ukraintsi, yaki vriatuvaly zhydiv [Ukrainians who saved Jews]*. (2011). Retrieved from www.ucrdc.org/Project-Ukrainian-Jewish.../IvanHirnyi.pdf [in Ukrainian].
- Franko, P.** (2008). *Represovane dukhovenstvo UHKTs [Repressed clergy of the UGCC]* (2nd ed., rev.). Lviv [in Ukrainian].
- TsDIAUL – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv] [in Ukrainian].
- Shchodennyk Lvivskoho hetto: Spohady rabyrna Davyda Kakhane [Diary of the Lviv Ghetto: Memoirs of Rabbi David Kahane]*. (2012). Retrieved from <http://www.judaica.kiev.ua/Kahane> [in Ukrainian].
- Yarema, R.** (2010). *Vidnovlennia Pravoslavia na Zakhidnii Rusi v 1946 r. [Restoration of Orthodoxy in Western Rus' in 1946]*. Kyiv [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.02.2021 р.

УДК 94(477.83):378.6(477.83-21)"1946/1949"
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228501

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100; доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної, кадрової роботи та оборонного планування, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану, 32, м. Львів, Україна, індекс 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Наталія КАНТОР

кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри правознавства, соціології та політології, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (natali.kantor@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-6190-2019>

Тарас БАТЮК

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (tbatyuk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4159-5226>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-1506-2019>

Бібліографічний опис статті: Ільницький, В., Кантор, Н., & Батюк, Т. (2021). Повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті: новий документ до історії (1946–1949). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 342–364. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228501>.

© Василь Ільницький, Наталія Кантор, Тарас Батюк, 2021

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ У ДРОГОБИЦЬКОМУ УЧИТЕЛЬСЬКОМУ ІНСТИТУТІ: НОВИЙ ДОКУМЕНТ ДО ІСТОРІЇ (1946–1949)

Анотація. *Мета статті* – опублікувати і проаналізувати підпільний документ із Лапаївського архіву «Репортаж про життя в державному учительському інституті в м. Дрогобич» (1949) як джерело до історії повсякденного життя як у Дрогобицькому учительському інституті зокрема, так і в Західній Україні – загалом. **Методологія дослідження** – принципи науковості, об'єктивності, історизму, методи зовнішньої та внутрішньої критики джерел. **Наукова новизна** полягає у тому, що до наукового обігу вперше вводиться досі невідомий документ про повсякденне життя у Дрогобицькому учительському інституті (1949) і здійснюється його аналіз. **Висновки.** Отже, публікований документ («Репортаж про життя в державному учительському інституті в м. Дрогобич») є важливим джерелом до вивчення історії повсякдення не лише Дрогобицького інституту (1948–1949 р.), але й цілої Західної України. Він зберігається в Архіві Центру дослідження визвольного руху (фонд 63, том 4, аркуш 1–4). Автор документа – референт пропаганди Дрогобицького нарайонного проводу ОУН Й. Лужецький-«Камінь» (який у цьому документі підписався одним із псевд «5-ТР»). Сам документ був підготовлений 9 серпня 1949 р. Хоча до нього увійшли інформаційні донесення за 1948 р. – першу половину 1949 р. У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце його зберігання (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

Ключові слова: повсякденне життя; Дрогобицький учительський інститут; ОУН; Й. Лужецький; тактична схема «Олеґ».

Vasyl ILNYTSKYI

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100; Associate Professor, Department of Mobilization, Personnel and Human Resources Management and Defense Planning, Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy, 32, Heroyiv Maydana Str., Lviv, Ukraine, postal code 79026 (vilnickiy@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/H-4431-2017>

ScopusID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57203399830>

Nataliya KANTOR

PhD (Law), Associate Professor, Department of Law, Sociology and Political Sciences, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (natali.kantor@gmail.com)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9533-0851>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-6190-2019>

Taras BATIUK

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (tbatyuk@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4159-5226>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/C-1506-2019>

To cite this article: Ilnytskyi, V., Kantor, N., & Batiuk, T. (2021). Povsiakdenne zhyttia u Drohobyskomu uchytelskomu instytutu: novyi dokument do istorii (1946–1949) [Everyday life in Drohobych Teacher's Institute: a new document in history (1946–1949)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 342–364. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228501> [in Ukrainian].

EVERYDAY LIFE IN DROHOBYCH TEACHER'S INSTITUTE: A NEW DOCUMENT IN HISTORY (1946–1949)

Summary. *The purpose of the article is to publish and analyze an underground document from the Lapayev Archive "Report on Life at the State Teachers' Institute in Drohobych" (1949) as a source for the history of everyday life at the Drohobych Teachers' Institute in particular and in Western Ukraine in general. Research methodology – the principles of science, objectivity, historicism, methods of external and internal criticism of sources. The scientific novelty is*

that for the first time a hitherto unknown document on everyday life at the Drohobych Teachers' Institute (1949) is introduced into scientific circulation and its analysis is carried out. **Conclusions.** Thus, the published document ("Report on Life at the State Teachers' Institute in Drohobych") is an important source for studying the everyday history not only of the Drohobych Institute (1948–1949), but also of the whole of Western Ukraine. It is stored in the Archives of the Center for the Study of the Liberation Movement (Fund 63, Volume 4, Sheet 1–4). The author of the document is the propaganda officer of the Drohobych OUN supra-district leadership J. Luzhetsky-"Stone" (who in this document signed one of the pseudonyms "5-TR"). The document itself was prepared on August 9, 1949. Although it includes information reports for 1948 – the first half of 1949. Note that the published documents are an important source for a comprehensive study of everyday life Drohobych Institute (1948–1949) in particular and postwar life residents of the Western Ukraine in general. The vocabulary, author's and editorial features of the sources are preserved in the publication as much as possible. Own and geographical names are given without changes. Only the most obvious grammatical flaws could be corrected. Each document is accompanied by a legend, which indicates the place of storage of the document (name of the archive, fund number, description, case, sheets).

Key words: everyday life; Drohobych Teachers' Institute; OUN; J. Luzhetsky; tactical scheme "Oleg".

Постановка проблеми. Сьогодні спостерігається активне звернення вчених-гуманітаріїв до історії повсякдення. Такі тенденції у сучасних дослідженнях є актуальним та закономірним явищем. Можна сказати, що й навіть дещо запізнали. Історія повсякденного життя різних соціальних груп і верств: селян, робітників, інтелігенції, духовенства, номенклатури, учнівської та студентської молоді, поряд із дослідженням політичної, сприятиме усесторонній реконструкції історії України. Поява нових джерел завжди сприймається дослідниками із великим піднесенням, оскільки потенційно дозволяє закрити «білі плями», які через відсутність інформації ще досі залишаються. Саме до таких джерел належить нещодавно виявлений документ про налагодження навчання та роботи у Дрогобицькому учительському інституті (1948–1949).

Аналіз досліджень. Окремі аспекти повсякденного життя мешканців Західної України частково знайшли висвітлення в узагальнювальних дослідженнях В. Барана та В. Даниленка (Баран & Даниленко, 1999), І. Біласа (Білас, 1994а, 1994b), Д. Веденєєв і Г. Биструхін (Веденєєв & Биструхін, 2007), Т. Вронської та С. Гальченко (Вронська & Гальченко, 2011), В. Даниленка (Даниленко, 2010), А. Кентія (Кентій, 1999), Ю. Киричука (Киричук, 2003), І. Патриляка (Патриляк, 2012), А. Руснеченка (Русначенко, 2002), В. Смолія (Смолій, 2006) та ін. Водночас досліджувалося повсякдення окремих верст і груп населення. Зокрема, ці питання відображені у працях Я. Антонюка (Антонюк, 2013, 2016), М. Гавришко (Гавришко, 2015, 2016), В. Голубка і А. Середняка (Голубко & Середняк, 2007), В. Ільницького (Ільницький, 2016), О. Ісайкіної (Ісайкіна, 2005), Л. Ковпак (Ковпак, 2003), О. Коляструк (Коляструк, 2012), О. Малярчука (Малярчук, 2006–2007), Г. Стародубець (Стародубець, 2005, 2008), О. Янковської (Янковська, 2010). Безпосередньо повсякдення у молодіжному середовищі Дрогобищини вивчали В. Ільницький, М. Галів, М. Ярушак (Ільницький, 2017, 2019; Ільницький & Галів, 2015; Ільницький & Ярушак, 2020). Однак повсякдення Дрогобицького учительського інституту комплексно не вивчалось.

Мета статті – опублікувати і проаналізувати підпільний документ із Лапаївського архіву «Репортаж про життя в державному учительському інституті в м. Дрогобич» (1949) як джерело до історії повсякденного життя у Дрогобицькому учительському інституті зокрема, так і в Західній Україні – загалом.

Виклад основного матеріалу. Документ «Репортаж про життя в державному учительському інституті в м. Дрогобич» розміщений на чотирьох аркушах. Матеріали були зібрані та упорядковані підпільником на псевдо «5-ТР». Під цим псевдом нам відомий референт пропаганди Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Йосиф Лужецький-«Камінь»¹. У документі міститься точна

---

¹ Лужецький Йосиф Васильович («Камінь», «Підкова», «Тарас», «948-ЛК», «5-ТР»; 1923 (1924), с. Ступиця Дрогобицького р-ну Львівської обл. – 19.11.1951, с. Райлів Стрийського р-ну Львівської обл.). Навчався у Самбірській гімназії, згодом закінчив 5 семестрів Львівської політехніки. Референт пропаганди Самбірського районного проводу ОУН (04–09.1945), працівник (вишкільник) референтури пропаганди Самбірського надрайонного проводу ОУН (09.1945–?),

дата його укладення – 9 серпня 1949 р. Відповідно інформація у ньому сконцентрована за 1948–1949 рр.

Українські націоналісти приділяли значну увагу вихованню молодого покоління, розуміли, що саме молодь є фундаментом, на якому будуватиметься майбутня держава. Буквально із перших речень документа наглядно бачимо акцент на роботу із молоддю – «від виховання молоді, залежить історичне існування будь-якого народу». «І московсько-большевицька кліка, для якої нестерпним є самостійне політичне існування українського народу, в скаженій гонитві за новим зразком московського патріота серед під'яремних Москвою народів і, насамперед, українського народу, старається всіми способами перевиховати українську молодь, головню середньошкілну і студентську на будівників московсько-большевицької імперії» (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 1). При цьому Й. Лужецький наголошує на «гонитві за організуванням якнайбільшого числа студентів Дрогобицького учительського інституту в лави комсомолу». Відзначає, що політичній складовій надається більшого значення ніж самому навчанню («Що ж говорити про обов'язковість висококваліфікованих кадрів майбутніх учителів, коли німецьку мову можна замінити співом, що є до вибору студентам» (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 1)). Підкреслює й переповнення інституту (у листопаді 1944 р. відновив роботу Дрогобицький учительський інститут у складі трьох факультетів: історичного, фізико-математичного, мови і літератури) приїжджими кадрами як серед студентів, так і серед викладачів (зі Сходу та Росії), натомість відсоток студентів-галичан був незначний. Відтак автор документа стверджує, що через таку ситуацію студенти-галичани не мали впливу на вибір тієї чи тієї дисципліни (в результаті студенти зі Сходу подали заяву директору інституту із «вимогою викладати спів замість німецької мови»). Ситуація на цьому не зупинилася, а пішла й далі. Як приклад наводиться випадок, коли на початку квітня 1949 р. 10 студентів (росіян і уродженців Східної України)

водночас в.о. референта пропаганди Самбірського району. Референт пропаганди Старосамбірського районного проводу ОУН (? – I пол. 1948), референт пропаганди Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (I пол. 1948–05.1951). Організаційний референт Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (1948–1951). Провідник Дрогобицького надрайонного проводу ОУН (05–11.1951).

вимагали від викладача німецької мови В. Регея здійснювати переклад із німецької на російську мову. Однак студенти-галичани різко заперотестували проти цього – відбулася гостра дискусія. Викладач погодився перекладати українською та російською («Чергові лекції німецької мови мали характер уроків трьох мов» (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 1)). Містить документ і різко негативні характеристики окремих студентів: «Адикивч Ярослава, українка з с. Солець Дрогобицького р-ну, замешкала в с. Раневичі цього ж р-ну, аморальна, любовниця кандидата в партію Савченка. ... Свою приналежність до комсомолу маскує вона різними гучними протибольшевицькими виступами» (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 1).

Однак автора підпільного документа турбувало навіть не стільки використання російської мови як залучення молоді до комсомолу. Особливою активністю у цьому напрямі автор документа виокремлює трьох студентів – кандидатів у члени партії (наприклад, один із них – Савченко – «українець із СУЗ, гордий, неприступний, що з студентами з СУЗ не хоче говорити»). У документі наводяться прізвища осіб, які вступили у комсомол та дається їхня характеристика («Малиш Андрій, коло 23 років життя, українець із СУЗ, дуже дурненький, але відмінник по большевицькому зразку. ... Він вернув з армії, рветься до всієї большевицької роботи, хотів би сам перевиховати якнайскоріше цілу Україну; це тип справжнього большевика у боротьбі з бандерівським рухом. Але це не даром – він одержує стипендію» (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 1)).

За звітом Й. Лужецького, у лютому 1949 р. розпочалася широкомасштабна акція залучення молоді до комсомолу. Головна робота покладалася на старост курсів, які після закінчення занять проводили збори, на яких були присутні відповідальні обласні працівники. Наголошувалося на проведенні цієї кампанії під моральним тиском, навіть мали місце виключення з інституту студентів, які найактивніше супротивлялися вступу в комсомол (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 3). Для включення студентів у комсомол із ними проводили «аргументовані» розмови і у дирекції інституту. Одним із методів боротьби із комсомольськими активістами студенти просто розривали із ними дружні стосунки, висміювали їх, за що отримували попередження та догани (автор наводить конкретні приклади) (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 3).

Відповідно до інформації автора документа, студентам заборонялося носити хрестики та медальйони, відвідувати церкву, а прізвиська «порушників» (віруючих) у вигляді насмішок публікували у стінгазетах. При цьому Й. Лужецький не тільки констатує факти, але й аналізує мету проведення кожного заходу. Щодо останнього – «щоб засимілювати українське студентство на Дрогобиччині і створити з його російську радянську людину, советського церковного атеїста» (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 3). Мали місце випадки відрахування студентів через невідвідування занять під час Воскресіння Христового. Водночас автор документа переконаний, що навіть такий тиск не був здатний знищити патріотичні та духовні переконання студентства. Навіть більше – підтверджується природний закон – чим більша акція, тим більша реакція.

Наголошується в документі й на катастрофічному браку місця у студентському гуртожитку та проживання у скрутних матеріальних обставинах, оскільки стипендії отримували тільки повні відмінники (із приміткою автора – ті, які ведуть політичну роботу). Довідуємося із цього документа і про те, що норма отримання стипендії повними відмінниками була введена у 1948 р. Водночас навіть тим, хто її отримував (220–250 крб) все одно не вистачало на прожиття (15 крб проживання у гуртожитку, 25 коп. склянка чаю у їдальні, 10 коп. булочка, 2 крб «тарілка супу», 1,6 крб «тарілка борщу»).

Мав інформацію автор документа і про необ'єктивне оцінювання – студенти-комсомольці отримували вищі оцінки. Наводився перелік викладачів, які допускали такі вчинки та давалася їм негативна характеристика. Були також випадки праці в інституті викладачів без відповідних професійних якостей – «які дуже слабо орієнтуються у викладаваному матеріалі, через, що червоніють перед студентами і компрометуються. Водночас наводяться імена із характеристиками викладачів, які не займаються побороюванням бандерівського руху. Вони є шановані студентами за свою поведінку і справжню працю для добра молоді. В більшості випадків такі викладачі є переслідувані большевицьким охвістям. До цієї категорії викладачів слід зачислити: ... Регея – викладач німецької мови, директор заочного відділу, дуже ввіч-

ливий і інтелігентний, українець з ЗУЗ, коло 45–50 років життя, безпартійний» (АЦДВР, ф. 63, т. 4, арк. 4).

Правда, серед характеризованих викладачі тільки гуманітарії, натомість природничників підпільний автор не називає.

Окремо заслуговує і наголосу мова документа. Автор репортажу використовує цікаві вислови автора документа: «яничарський комсомол», «чесна українка», «дуже дурненький, але відмінник по большевицькому зразку», «гонитва за організуванням якнайбільшого числа студентів», «позбутися з інституту впертого "інородця"», «веде патріотичне студентство боротьбу з комсомольськими ренегатами» тощо.

Вражає також поінформованість автора документа, що односторонньо свідчить про широку мережу інформаторів із студентського середовища і, можливо, навіть викладацького, які надавали такі відомості.

Висновки. Отже, публікований документ («Репортаж про життя в державному учительському інституті в м. Дрогобич») є важливим джерелом до вивчення історії повсякдення не лишень Дрогобицького інституту (1948–1949), але й цілої Західної України. Він зберігається в Архіві Центру дослідження визвольного руху (фонд 63, том 4, аркуш 1–4). Автор документа – референт пропаганди Дрогобицького надрайонного проводу ОУН Й. Лужецький-«Камінь» (який у ньому підписався одним із псевд 5-ТР»). Сам документ був підготовлений 9 серпня 1949 р. Хоча до нього увійшли інформаційні донесення за 1948 – першу половину 1949 р. У виданні максимально збережено лексику, авторські та редакторські особливості джерел. Без змін подано власні та географічні назви. Виправленню підлягали лише найбільш очевидні граматичні огріхи. Кожен документ супроводжується легендою, в якій зазначено місце зберігання документа (назва архіву, номер фонду, опису, справи, аркушів).

Джерела та література

Антонюк, Я. (2013). *СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.)*. Луцьк: Ключі.

Антонюк, Я. (2016). «Повстанські дантисти»: лікування зубів у підпіллі ОУН–УПА. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*, 2, 65–72.

- Антонюк, Я., & Кисляк, П.** (2009). Психологічний аналіз проявів жорстокості в боротьбі СБ ОУН (б) із сексотством на території Волині в післявоєнний період (1944–1951 рр.). *Історичні студії Волинського національного університету ім. Л. Українки*, 2, 43–47.
- АЦДВР – Архів Центру дослідження визвольного руху.
- Баран, В., & Даниленко, В.** (1999). *Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.)* (Т. 13). Київ: Альтернативи. (Серія «Україна кризь віки»).
- Білас, І.** (1994а). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Книга перша). Київ: Либідь: Військо України.
- Білас, І.** (1994б). *Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз* (Книга друга). Київ: Либідь: Військо України.
- Веденєв, Д.В., & Биструхін, Г.С.** (2007). *Двобій без компромісів. Про-тиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки*. Київ: К.І.С.
- Вронська, Т., & Гальченко, С.** (2011). Обличчя визволених міст України після окупації і життєві стратегії городян (1943–1945 рр.). *Україна у Другій світовій війні: погляд з XXI століття: історичні нариси* (Кн. 2, с. 631–660). Київ: Наукова думка.
- Гавришко, М.** (2015). Гендерні аспекти сексуальної моралі в ОУН і УПА у 1940–1950-х роках. *Український визвольний рух*, 20, 199–212.
- Гавришко, М.** (2016). Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*, 4, 89–107.
- Голубко, В., & Середняк, А.** (2007). Західноукраїнський селянин в умовах комуністичного режиму 1939–1953 рр.: пристосування та спротив. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*, 34, 269–289.
- Даниленко, В.** (2010). *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.)* (Кн. 2 (3)). Київ: Інститут історії України НАН України.
- Ільницький, В.** (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.
- Ільницький, В.** (2017). Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник, спецвипуск III*, 300–311.
- Ільницький, В.** (2019). Молодіжна націоналістична організація у Дрогобицькому учительському інституті. *Літопис Бойківщини: журнал, присвячений дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*, 1/96 (107), 79–86.

- Ільницький, В., & Галів, М.** (2015). До історії діяльності молодіжних українських націоналістичних організацій на Дрогобищині: нове документальне свідчення. *Дрогобицький краєзнавчий збірник, спецвипуск II*, 475–485.
- Ільницький, В., & Ярушак, М.** (2020). До історії діяльності молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобицькій сільсько-господарській школі та Дрогобицькому нафтовому технікумі (1950–1951). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 5/47, 208–228. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217759>.
- Ісайкіна, О.Д.** (2005). *Побут і дозвілля міського населення України в повоєнний період (1945–1955 рр.)*. (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). Переяслав-Хмельницький.
- Кентій, А.** (1999). *Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Киричук, Ю.** (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика*. Львів: Добра справа.
- Ковпак, Л.В.** (2003). *Соціально-побутові умови життя населення України у другій половині ХХ ст. (1945–2000 рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України.
- Коляструк, О.А.** (2012). Повсякденне життя українського суспільства у перші повоєнні роки. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія «Історія»*, 20, 131–136.
- Малярчук, О.** (2006–2007). Галицький національний кетман: село в ідеологічній війні з партійно-радянським тоталітаризмом. *Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис*, 12–13, 157–166.
- Патриляк, І.** (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.)*. Львів: Часопис.
- Русначенко, А.** (2002). *Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках*. Київ: Університетське видавництво «Пульсар».
- Смолій, В.** (2006). *Історія українського селянства: нариси* (Т. 1–2; Т. 2). Київ: Наукова думка.
- Стародубець, Г.** (2005). Організація медико-санітарної служби у повстанському заплілі (друга половина 1943–1944 рр.). *Наукові записки з української історії*, 17, 199–204.

- Стародубець, Г.** (2008). *Генеза українського повстанського запілля*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Янковська, О.** (2010). Повсякденне життя громадян УРСР як втілення політики держави (1945–1953 рр.). *Історія повсякденності: теорія та практика*: матеріали Всеукр. наук. конф. (с. 176–168).

References

- Antoniuk, Ya.** (2013). *SB OUN (b) na Volyni ta Zakhidnomu Polissi (1946–1951 rr.) [SB OUN (b) in Volyn and Western Polissya (1946–1951)]*. Lutsk: Kliuchi [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya.** (2016). «Povstanski dantysty»: likuvannya zubiv u pidpilli OUN–UPA [“Insurgent dentists”: dental treatment in the OUN–UPA underground]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny – Current issues of social sciences and history of medicine*, 2, 65–72 [in Ukrainian].
- Antoniuk, Ya., & Kysliak, P.** (2009). Psyholohichniy analiz proiaviv zhorstokosti v borotbi SB OUN (b) iz seksotstvom na terytorii Volyni v pisliavoiennyi period (1944–1951 rr.) [Psychological analysis of manifestations of cruelty in the struggle of the OUN (b) Security Service against sexism on the territory of Volyn in the postwar period (1944–1951)]. *Istorychni studii Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni L. Ukrainky – Historical Studies of Volyn National University named after L. Ukrainka*, 2, 43–47 [in Ukrainian].
- ATsDVR – Arkhiv Tsentru doslidzhennia vyzvolnoho rukhu [Archive of the Center for the Study of the Liberation Movement] [in Ukrainian].
- Baran, V., & Danylenko, V.** (1999). *Ukraina v umovakh systemnoi kryzy (1946–1980 rr.) [Ukraine in the conditions of systemic crisis (1946–1980)]*. (Vol. 13). Kyiv: Alternatyvy. (Seriiia «Ukraina kriz viky») [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994a). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The repressive system in Ukraine in 1917–1953: Socio-political and historical-legal analysis]*. (Vol. 1). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Bilas, I.** (1994b). *Represyвно-karalna systema v Ukraini 1917–1953: suspilno-politychnyi ta istoryko-pravovyi analiz [The repressive system in Ukraine in 1917–1953: Socio-political and historical-legal analysis]*. (Vol. 2). Kyiv: Lybid: Viisko Ukrainy [in Ukrainian].
- Viedienieiev, D.V., & Bystrukhin, H.S.** (2007). *Dvobii bez kompromisiv. Protyborstvo spetspidrozdiliv OUN ta radianskykh syl spetsoperatsii. 1945–1980-ti roky [An Uncompromising Combat. The Opposition of*

- Special Subdivisions of OUN with Soviet Special Operations Forces. 1945–1980*]. Kyiv: K.I.S. [in Ukrainian].
- Vronska, T., & Halchenko, S.** (2011). Oblychchia vyzvolenykh mist Ukrainy pislia okupatsii i zhyttievi stratehii horodian (1943–1945 rr.) [Faces of the liberated cities of Ukraine after the occupation and life strategies of the citizens (1943–1945)]. *Ukraina u Druhii svitovii viini: pohliad z XXI stolittia: istorychni narysy – Ukraine in the Second World War: a look from the XXI century: historical essays* (Vol. 2, pp. 631–660). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2015). Henderni aspekty seksualnoi morali v OUN i UPA u 1940–1950-kh rokakh [Gender aspects of sexual morality in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh – Ukrainian liberation movement*, 20, 199–212 [in Ukrainian].
- Havryshko, M.** (2016). Choloviky, zhinky y nasylstvo v OUN ta UPA v 1940–1950-kh rr. [Men, women and violence in the OUN and UPA in the 1940s and 1950s]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 4, 89–107 [in Ukrainian].
- Holubko, V., & Seredniak, A.** (2007). Zakhidnoukrainskyi selianyn v umovakh komunistychnoho rezhymu 1939–1953 rr.: prystosuvannia ta sprotyv [Western Ukrainian Peasant in the Conditions of the Communist Regime of 1939–1953: Adaptation and Resistance]. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty – History of Ukraine: little-known names, events, facts*, 34, 269–289 [in Ukrainian].
- Danylenko, V.** (2010). *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druga polovyna 1940-kh – seredyna 1950-kh rr.)* [Post-war Ukraine: essays on social history (second half of the 1940s – mid-1950s)]. (Vol. 2 (3)). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2016). *Karpatskyi kraj OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954)* [The OUN Carpathian region in ukrainian liberation movement (1945–1954)]. Drohobych: Posvit [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2017). Diialnist molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobychi (1945–1952) [Activities of youth nationalist organizations in Drohobych (1945–1952)]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies, spetsvypusk III*, 300–311 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V.** (2019). Molodizhna natsionalistychna orhanizatsiia u Drohobyskomu uchytelskomu instytuti [Youth nationalist organization at the Drohobych Teachers' Training Institute]. *Litopys Boikivshchyny: zhurnal, prysviachenyi doslidam istorii, kultury i pobutu boikivskoho plemeny – Chronicle of Boykivshchyna: a journal devoted to experiments in the history, culture, and way of life of the Boyko tribe*, 1/96 (107), 79–86 [in Ukrainian].

- Ilnytskyi, V., & Haliv, M.** (2015). Do istorii diialnosti molodizhnykh ukrainskykh natsionalistychnykh orhanizatsii na Drohobychchyni: nove dokumentalne svidchennia [To the history of activity of youth Ukrainian nationalist organizations in Drohobych region: a new documentary evidence]. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies, spetsvypusk II*, 475–485 [in Ukrainian].
- Ilnytskyi, V., & Yarushak, M.** (2020). Do istorii diialnosti molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobytskii silskohospodarskii shkoli ta Drohobytskomu naftovomu tekhnikumii (1950–1951) [To the history of the activities of youth national organizations in the Drohobych Agricultural School and the Drohobych Oil College (1950–1951)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 5/47, 208–228. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.5/47.217759> [in Ukrainian].
- Isaikina, O.D.** (2005). *Pobut i dozvillia miskoho naseleattia Ukrainy v po-voienni period (1945–1955 rr.)* [Life and leisure of the urban population of Ukraine in the postwar period (1945–1955)]. (Extended abstract of candidate's thesis). Pereiaslav-Khmelnyskyi [in Ukrainian].
- Kentii, A.** (1999). *Narys borotby OUN-UPA v Ukraini (1946–1956 rr.)* [An outline of the struggle of OUN-UPA in Ukraine (1946–1956)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Kyrychuk, Yu.** (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia ta praktyka* [Ukrainian Nationalist Movement of 1940s – 1950s: Ideology and Practice]. Lviv: Dobra sprava [in Ukrainian].
- Kovpak, L.V.** (2003). *Sotsialno-pobutovi umovy zhyttia naseleattia Ukrainy u druhi polovyni XX st. (1945–2000 rr.)* [Socio-living conditions of the population of Ukraine in the second half of the twentieth century (1945–2000)]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Koliastruk, O.A.** (2012). Povsiakdenne zhyttia ukrainskoho suspilstva u pershi povoienni roky [Everyday life of Ukrainian society in the first postwar years]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. Serii «Istorii» – Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after M. Kotsyubynsky*, 20, 131–136 [in Ukrainian].
- Maliarchuk, O.** (2006–2007). Halytskyi natsionalnyi ketman: selo v ideolohichnii viini z partiino-radianskym totalitaryzmom [Galician National Ketman: a village in an ideological war with party-Soviet totalitarianism]. *Halychyna: Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitnii kraie-*

znavchy chasopys – Galicia: All-Ukrainian scientific and cultural-educational local lore journal, 12–13, 157–166 [in Ukrainian].

- Patryliak, I.** (2012). *«Vstan i borys! Slukhai i vir...»: ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.)* [“Stand up and fight! Listen and believe...”: the Ukrainian nationalist underground and insurgent movement (1939–1960)]. Lviv: Chasopys [in Ukrainian].
- Rusnachenko, A.** (2002). *Narod zburenyi: Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini y natsionalni rukhy oporu v Bilorusii, Lytvi, Latvii, Estonii u 1940–50-kh rokakh* [The Revolted People: National liberation movement in Ukraine and national resistance movements in Belarus’, Lithuania, Latvia, and Estonia in the 1940s – 1950s]. Kyiv: Universytetske vydavnytstvo «Pulsary» [in Ukrainian].
- Smolii, V.** (2006). *Istoriia ukrainskoho selianstva* [History of the Ukrainian peasantry]. (Vols. 1–2; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2005). *Orhanizatsiia medyko-sanitarnoi sluzhby u povstanskomu zapilli (druha polovyna 1943–1944 rr.)* [Organization of the medical and sanitary service in the insurgent garrison (second half of 1943–1944)]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii – Scientific notes on Ukrainian history, 17, 199–204* [in Ukrainian].
- Starodubets, H.** (2008). *Heneza ukrainskoho povstanskoho zapillia* [The genesis of the Ukrainian insurgent stronghold]. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [in Ukrainian].
- Yankovska, O.** (2010). *Povsiakdenne zhyttia hromadian URSS yak vtilennia polityky derzhavy (1945–1953 rr.)* [Everyday life of the citizens of the USSR as the embodiment of state policy (1945–1953)]. *Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka: materialy Vseukrainskoi naukovoï konf. – History of everyday life: theory and practice: materials of the All-Ukrainian scientific conference. (pp. 176–168)* [in Ukrainian].

Документ

РЕПОРТАЖ

про життя в державному учительському інституті
в м. Дрогобич

Відомо, що майбутнє кожного народу умістовлене в його молоді. Від виховання молоді залежить історичне існування будь-якого народу. І московсько-більшевицька кліка, для якої нестерпним є самостійне політичне існування українського народу, в скаженій гонитві за новим зразком московського патріота серед під’яремних Москвою народів і,

насамперед, українського народу, старається всіми способами перевищити українську молодь, головню середньошкільну і студентську на будівників московсько-більшевицької імперії. Звичайно, явище втягання в комсомол не нове, але зараз замітне тим, що воно виходить поза межі нахабности.

Гонитва за організуванням якнайбільшого числа студентів Дрогобицького учительського інституту в лави комсомолу являється найосновнішою роботою. Ця політична робота поставлена набагато вище від рівня навчання і вимог навчання. Що ж говорити про обов'язковість висококваліфікованих кадрів майбутніх учителів, коли німецьку мову можна замінити співом, що є до вибору студентам. І тому, що інститут є переповнений напливовим елементом зо Сходу, головню з Росії, студенти-галичани становлять мізерний процент у порівнянні із загальною кількістю студентів, через що не мають хоч деякого рiшального впливу на викладання цієї чи тієї дисципліни. Це привело до того, що студенти зо Сходу переслали директорові інституту заяву із вимогою викладати спів замість німецької мови. Та боротьба за викладання співу і німецької мови на тому не закінчилася. Спочатку квітня м-ця 1949 р. в часі уроку німецької мови на першому курсі історичного і російського факультетів студенти росіяни і українці з СУЗ, кількістю коло 10 чол., в приявності викладача німецької мови Регей (українець з ЗУЗ, коло 45–50 років життя, безпартійний) вимагали викладати перевід з німецького тексту на російській мові. Та в той час виступили проти такої вимоги студенти-галичани. Зчинився крик. Викладач стояв німо. Лайка між обома сторонами тривала до 10-ти хвилин. Студентка Фусяк Параска (українка з ЗУЗ, безпартійна) назвала студентів-росіянів космополітами. Викладач був поставлений у зняковіле положення і погодився на тому, що для студентів з ЗУЗ викладав переклади українською мовою, а для студентів зо Сходу – російською мовою. Чергові лекції німецької мови мали характер уроків трьох мов.

Та на першому пляні большевицька політична робота в школі. Крім окремих викладачів, які організують молодь в комсомол, в інституті ведуть широку політичну роботу по цій ділянці три студенти, кандидати в партію а саме: Ткаченко (росіянин по національності), Вербецький (українець із СУЗ, запеклий організатор комсомолу, який старається з кожним говорити на різні теми, щоб своєю гутіркою захопити дану особу (і Савченко) українець із СУЗ, гордий, неприступний, що з ЗУЗ не хоче говорити). Тепер слідує лава справжніх московсько-українських большевицьких вегетативних гібридів молоді, комсомольців. Так, наприклад, на першому курсі історичного факультету є 5 комсомольців. Ось їх обличчя:

Малиш Андрій, коло 23 років, життя, українець із СУЗ, дуже дурненький, але відмінник по большевицькому зразку. Батьки його кол-госпники. Він вернув з армії, рветься до всієї большевицької роботи, хотів би сам перевиховати як найскоріше цілу Україну; це тип справжнього большевика у боротьбі з бандерівським рухом. Але це не даром – він одержує стипендію;

Климовський Петро, коло 20–21 років життя, українець із СУЗ, підлизень, організатор комсомолу і запеклий большевик, подібно, як Малиш. Він рівно ж відмінник большевицького зразка по політичній роботі, хоча вступив в комсомол в грудні м-ці 1948 р. в м. Дрогобич. Але неуків на п'яти стає німецька мова, що робить його залежним від студентів з ЗУЗ, які добре орієнтуються в німецькій мові, бо від їх може він відписувати задачі. І тому, що він є «вітчизняко» добре вихований в бентоні, не кланяється на вулиці навіть цим студентам з ЗУЗ, від яких відписує задачі;

Кришталь Ольга, українка з СУЗ, батько – інженер в м. Ходорів, комсомолка від осені 1948 р. зразок об'єктивної, тихої і товариської людини, але «бандерівців не любить, бо вони вбивають», як звикла вона говорити. Стипендії вона не одержує; іспити здає на «добре» і «посередньо». За аполітичність в школі її критиковано в часі факультетських зборів в грудні м-ці 1948 р., як рівнож попадає її за це дуже часто критика в часі перерв від організаторів політичної роботи в інституті, але ця критика є довірочна.

Муйла Надія, 1930 р. народження, українка з м. Борислав-Тустановичі, була до півріччя незамітною, іспити здала на «посередньо», але в другому півріччі стала головною клясною профспілки, протегованої викладачами, і конспірованою комсомолкою. Бувають інколи випадки, що вона в гурті студентів скаже дещо проти большевицької влади, щоб в той спосіб з'єднати їх для себе; в студентському оточенні старається бути дуже ввічливою.

Адикевич Ярослава, українка з с. Солець Дрогобицького р-ну, замешкала в с. Раневичі, цього ж р-ну, аморальна, любовниця кандидата в партію Савченка. В часі семінарських занять виступає вона проти большевицької влади. Свою приналежність до комсомолу маскує вона різними гучними протибольшевицькими виступами. Так, наприклад, в часі викладу історії України викладачем Тичиною про Переяславський договір вона запитала: «А чому Тарас Шевченко писав в "Розритій могилі": – "Ой Богдане, Богданочку..."» Цим поставила вона викладача у зняковіле положення. Викладач спитав її, в якому «Кобзарі» вона це читала. Вона відказала: «Німецького видання». Тепер викладач заявив, що таких видань творів Шевченка читати не вільно і дозволяється лише

читати – радянського видання. В березні м-ці 1949 р. викликав її перед студентську аудиторію викладач історії СРСР І. Кошарний, вимагаючи від її заяви про вступ в комсомол, але вона остентаційно заявила, що вона в комсомол не впишеться. Зараз вона проживає в студентському гуртожитку в одній кімнаті з Муйла Надією, в двійку, хоча в цьому гуртожитку відчувається дошкульно брак місць для студентів.

Але большевики не задоволилися на цих комсомольських стандартах в інституті і тому повели в лютому м-ці 1949 р. великомаштабну акцію по насильному втягуванні молоді в комсомол. Староста кожного курсу вичислював після уроку цих студентів, які зобов'язані були залишитися після навчання в цей день в інституті і взяти участь у зборах. Збори проводилися при участі 6 відпоручників області. Напочатку зборів пояснювали загальною ціллю і завдання комсомолу, нав'язуючи до питань міжнародного положення і внутрідержавної політики. Опісля питали вони студентів про причини нехтування молоддю вступу в ряди комсомолу, викликали студентів зокрема біля їхньої президії та вручали кожному викликаному студентові анкету для виповнення її, тобто про згоду стати комсомольцем. Тому що студенти не хотіли брати анкет у свої руки, відпоручники області кричали і ляляли студентів. З приводу большевицьких погроз почали деякі студенти плакати, як наприклад, Кришталь Параска (українка з ЗУЗ, студентка I курсу історичного факультету), Білан (українець з ЗУЗ, студент I курсу українського факультету) і інші. Большевицький наступ на студентів був в основному відбитий, хоча деяких, найбільш опозиційно настроєних до комсомолу, виключено з інституту. Так, наприклад, в часі вище названих зборів виключили большевицькі асимілятори з інституту таких студентів: Чернигевич Любомиру (українка з м. Дрогобич, вул. Стрийська; студентка I курсу історичного факультету; зараз працює), Цянуту (укр. зо Стрийського р-ну; студ. фізмату), одну студентку з фізмату, Шатинського (українець із Самбірського р-ну; студент українського факультету; через два тижні був прийнятий знову в інститут) і Турянського Івана (укр. з с. Кавсько Мединицького р-ну; студент історичного факультету; через два тижні був прийнятий знову в інститут). Слід зазначити при тому, що основний наступ по втягненні в комсомол звернули большевики на студентів-відмінників, головню на I курс всіх факультетів.

Доволі помітною постаттю чесної українки виявила себе в часі загальних інститутських зборів в лютому м-ці 1949 р. вищезгадана студентка Чернигевич Любомира. Коли її викликав комсорг інституту Іваненко (зараз на кращій посаді) біля стола президії і відпоручник з області (жінка) вимагав, щоб вона стала комсомолкою, вона гордо зазначила: «Я вір'ю в Бога, ходжу в церкву і в комсомол не вступлю». Через тиждень

після того, в часі інститутських зборів, що тривали 6 годин, вимагали від неї каяття перед студентською аудиторією і одвертої заяви про згоду вступу в комсомол. Вона відмовила більшовикам вдруге. Тепер виступив як опонент директор інституту, назвав її ворогом СРСР і невихованою та провів «голосування» студентів щодо виключення її з листи студентів інституту. Як треба сподіватись, перемога в голосуванні була по стороні більшовицької «демократії» – росіяни, що сидять завжди в часі зборів на передніх місцях, проголосували «більшістю голосів» за те, щоб позбутися з інституту відверто «інородца». Чергового дня в часі занять пустіло вже те місце, де звикла була сидіти Чернигевич.

Крім спору, який ставлять студенти розростові яничарського комсомолу коли їх стараються з усієї сили втягти до нього, веде патріотичне студентство боротьбу з комсомольськими ренегатами. Найбільш ефективним методом по боротьбі з комсомольцями вважають студенти поривання дружби з комсомольцями і висміювання їх, за що приходиться чесним студентам одержувати догани від комсорга та попередження на майбутнє. Так, наприклад, в часі інститутських зборів виступила студентка-комсомолка Гавдяк (українка з Самбірського р-ну; студ. II курсу українського факультету), вказуючи на те, що з її насміхаються дві студентки-некомсомолки – Сорока (українка з Самбірського р-ну) і її товаришка. Зараз після скарги цього комсомольського підлизня виголошено цим двом студентам догану з заявою: «Якщо таке ще раз повториться, викинемо вас з інституту!». Більшовицькі асимілятори грозили також викиненням з інституту за висміювання комсомолу Цихан Валентині (дочка православного батюшки, пароха церкви по вул. Стрийській; українка з СУЗ, студентка II курсу історичного факультету).

Починаючи від лютневої посиленої кампанії по організуванні комсомолу, дирекція інституту веде цей курс далі. Тепер покликаються в дирекцію студенти, щоб їх розагітовувати, доручати вступати в комсомол і лаяти та грозити. Але для маскування деяких законспірованих комсомольців прикликають в дирекцію і «некомсомолку» Адикевич і інших її подібних. Найбільший тиск, однак, звернений проти студентів: Кришталь Параски і Фусяк Параски (с. Гаї Нижні Дрогобицького р-ну), Лисейко (с. Дуліби Стрийського р-ну), Турянського Івана (с. Кавсько Мединицького р-ну), Коваль Ярослава (с. Синьовидне Сколівського р-ну), Левус (мабуть із Стрийського р-ну) і Проць (із Самбірського р-ну).

Щоб засимілювати українське студентство на Дрогобичині і створити з його російську радянську людину, советського церковного атеїста, забороняється студентам носити медалики і хрестики та відвідувати церкву, за що й переслідується та заноситься прізвиська віруючих в формі насмішок у стінгазету. Така честь, наприклад, припала двом студентам

І курсу українського факультету Кашій і Брич (обидві з райцентру Журавно, цього ж р-ну), яких карикатура була поміщена в стінгазеті на березень м-ць 1949 р. На карикатурі були зображені двоє дівчат з медаліками на шиях, що б'ють головами об землю перед розп'яттям Ісуса Христа.

«Почесну» роботу слідження студентів, що відвідують церкву, виконує місцевий ренегат, зараз комсорг інституту Витячак з м. Борислава (студент І курсу українського факультету), який всі розвідочні дані доносить директорові інституту.

Та релігійний терор далеко ослабий, щоб протидіяти духовним і патріотичним переконанням студентства. Виявляється при посиленому терорі цілком підтверджений природний закон – чим більша акція, тим більша реакція. Він підтверджується і в випадку відвідування церкви студентами в часі релігійних свят; церкву відвідують також деякі студенти українці зо СУЗ.

Релігійний терор в інституті приймав інколи великих форм. Так, напр. кінець квітня м-ця ц. р. виключено з інституту деяких студентів за те, що вони не відвідували занять в часі свят Воскресіння Христового. Серед виключених були такі студенти Друль Ігор (з с. Дуліби Стрийського р-ну; фізмат), Ковалик Лев (з Самбірського р-ну; І курсу українського факультету), одного з фізмату і одного з українського факультетів. Слід зазначити при тому, що в часі виключення з інституту студента Ковалик Лева, наступила в його атака серця, через що був відставлений в лічницю і привезений звідти в інститут та прийнятий знову, буцімто через те, що лікарка написала в прокуратуру акт на директора по причині його терору. Трьом іншим студентам не довелося відвідувати інституту.

Студенти проживають у важких матеріяльних обставинах, бо стипендії можуть одержати лише круглі відмінники, тобто ті, які ведуть політичну роботу. Студенти ІІ курсу всіх факультетів одержують ще покищо стипендії поголовно через те, що їх принімали в інститут ще перед минулорічним указом, який обмежує видачу стипендій студентам до круглих відмінників. Якщо навіть студент відмінник одержить місячну стипендію в 220–250 крб, то йому прожити за її важко, бо за мешкання в гуртожитку мусить заплатити в місяць 15 крб і купити харч в студентській їдальні, де склянка чаю коштує 25 коп., маленька булочка – 40 коп., «демократична» тарілка супу – 2 крб і така ж сама маленька тарілка борщу – 1,60 крб. Слід згадати при тому, що студент потребує з'їсти декілька тарілок супу чи борщу в їдальні, щоб заспокоїти на кілька годин голодний жолудок. А про культурні потреби, що мали б бути студентству якнайкраще наладнані, немає про що й говорити, бо грошей зо стипендії не вистачає на потрібне місячне прохарчування.

Але на першому плані робота зі студентами політична, протибандерівська: Що ж матеріальне забезпечення... Головне – краща молодь комсомольці! І тому «визначні» викладачі роблять різниці в оцінках серед студентів у користь комсомольців, як рівнож бісяться на бандерівців. Ось ці «наукові авторитети»:

Гапшенко² – викладач основ марксизму, росіянин по національності, коло 50–55 років життя, партійний. Він привик завжди виступати на зборах і семінарах з заявою: «Здесьние не вміють примінювати нашу теорію до практики і слухають бандитів...».

Кошарний³ – викладач історії СРСР, українець з СУЗ, демобілізований з ЧА, коло 30–35 років життя, партійний, якого жінка є дочкою секретаря обкому партії, через що протегований, хоча нічого не вміє (туман). Він заявляє, що «бандери не мають іншої мети, лише рабувати і вбивати».

Куцовський – викладач сучасної літератури, українець з ЗУЗ, але побував на СУЗ від 1918–44 рр., коло 55 років життя. Він виступав в часі факультетських зборів дуже гостро проти бандерівського руху.

Крім вище названих викладачів, є ще в інституті такі викладачі, які дуже слабо орієнтуються у викладуваному матеріалі, через що червоніють перед студентами і компрометуються. До таких вітчизняних викладачів належить комсомолка Лісначенко – викладач історії СРСР і основ радянської держави коло 25 років життя; без конспекту нічого викладати не може.

Справжні авторитетні викладачі не займаються поборюванням бандерівського руху. Вони є шановані студентами за свою поведінку і справжню працю для добра молоді. В більшості випадків такі викладачі є переслідувані большевицьким охвістям. До цієї категорії викладачів слід зачислити:

---

² Гапшенко Іван Іванович (27.08.1904, с. Андріївка Чернігівського р-ну Чернігівської обл. – 1971). Закінчив Чернігівський педагогічний інститут (1935), Харківський державний педагогічний інститут (1938, заочно). Кандидат історичних наук (1952), доцент (1959). Директор підготовчого відділення при Чернігівському педагогічному інституті (1935–1938). Викладач кафедри марксизму-ленінізму Дрогобицького учительського інституту (1946). Завідувач кафедри марксизму-ленінізму (1952).

³ Кошарний Іван Якович (25.09.1917, с. Лосинівка Ніжинського р-ну Чернігівської обл.). Закінчив Київський державний педагогічний інститут імені Горького (1939). Кандидат історичних наук (1952). Викладач загальної історії Дрогобицького учительського інституту (1946). В.о. завідувача кафедри історії (1950). В.о. доцента кафедри історії (1953).

Тичину⁴ (сестрінок поета Павла Тичини) – викладач історії України, українець з СУЗ, коло 27 років життя;

Регея⁵ – викладач німецької мови, директор заочного відділу, дуже ввічливий і інтелігентний, українець з ЗУЗ, коло 45–50 років життя, безпартійний;

Козіка Петра Ізотовича⁶ – викладач історії середніх віків і стародавнього світу, дуже мудрий педагог, говорить дуже чистою українською мовою, українець з СУЗ, коло 55 років життя, безпартійний. Він був за німецької окупації в Києві, де викладав в гімназії та «громив колгоспи», як йому закинула партія, за що й був з рядів большевицької партії виключений. Цього року йому пропонували знову вступити в партію, але він відмовився. В середині м-ці ц. р. його викинули з посади в інституті, але через два місяці був прийнятий знову через обстоювання за ним директора інституту та через брак такого кваліфікованого викладача;

Піскун С.⁷ – викладач дитячої літератури, добрий викладач, українка з СУЗ, коло 25–27 років життя, безпартійна. Її рівнож мали на меті виключити з інституту як викладача, бо вона була за німецької окупації на Україні;

---

⁴ Тичина Владислав Євгенович (1918, м. Чернігів). Закінчив Київський державний університет імені Т.Г. Шевченка (1942). Перебував у лавах Червоної армії (1942–1945). Асистент кафедри історії Дрогобицького учительського інституту (1946). Декан історичного факультету (1947). Перейшов працювати у Сумський педагогічний інститут (1949).

⁵ Регей Василь Іванович (1915, с. Мечинків Бережанського р-ну Тернопільської обл.). Закінчив Варшавський університет (1939). Викладач факультетського курсу німецької мови Дрогобицького учительського інституту (1946). Заступник директора із заочної освіти (1947). Заступник директора з навчальної та наукової роботи (02–04.1951).

⁶ Козік Павло Зотович (7.11.1917, с. Жовтневе Попівнянського р-ну Житомирської обл.). Закінчив Київський державний університет імені Т.Г. Шевченка (1940). Викладач історії Дрогобицького учительського інституту (1940). Старший викладач Вінницького державного педагогічного інституту (1944). Старший викладач, завідувач кафедри історії Дрогобицького учительського інституту (1945). Завідувач фізико-математичного та історичного відділів (23.02.–6.10.1950). Кандидат історичних наук (1950). Звільнений 1952.

⁷ Піскун Ганна Онуфріївна (4.12.1920, с. Велика Яблунівка Смілянського р-ну Київської обл.). Закінчила Київський державний університет (1945), аспірантуру Львівського педагогічного інституту (1954). Кандидат філологічних наук (1972). Викладач української мови Дрогобицького учительського інституту (1945). Асистент кафедри української мови Львівського педагогічного інституту (1954). Асистент кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного інституту імені Івана Франка (1960). Старший викладач кафедри української мови (1963). Переведена до Черкаського державного педагогічного інституту (1973).

Яржемського⁸ – викладач російської літератури, жид по національності коло 55 років життя, безпартійний. В березні м-ці ц. р. в часі лекції Богданова про вищість радянської культури над західноєвропейського, був він викритий лектором як космополіт (тоді був викритий викладач з фізмату Савроні). Він сидить уже з другою жінкою.

Постій, 9 серпня 1949 р.

С л а в а У к р а ї н і!

Зібрав дані і оформив: / - / 5-Тр.

*Архів Центру дослідження визвольного руху,
ф. 63, т. 4, арк. 1–4.*

***Копія.
Машинопис.***

Стаття надійшла до редакції 08.02.2021 р.

---

⁸ Яржемський Сергій Іларіонович (21.10.1914, с. Біла Церковня Августовського р-ну, Республіка Білорусь). Закінчив Московський інститут історії, філософії і літератури (1940). Викладач Станіславського учительського інституту (1940), Н-Ломоновського учительського інституту (1943). Старший викладач російської літератури Дрогобицького учительського інституту (1948). Звільнений (1955).

УДК 57(477)(092)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228523

Марія РОГОЖА

кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Україна, індекс 20300 (rohohzhamm@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-830X>

Бібліографічний опис статті: Рогожа, М. (2021). Науковий поступ М.І. Гавриленка у 40–50-х рр. ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 365–380. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228523>.

НАУКОВИЙ ПОСТУП М.І. ГАВРИЛЕНКА у 40–50-х рр. ХХ ст.

Анотація. *Мета дослідження* – розкрити особливості науково-дослідницької роботи природознавця М.І. Гавриленка (1889–1971) упродовж 40–50-х рр. ХХ ст. Показати його особисте вміння вивчати природу в умовах тенденційного ставлення до вченого у повоєнний період, зумовленого особливостями біографії. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах: історичної достовірності, об'єктивності, системності, багатофакторності, науковості та всебічності; використанні методів дослідження загальнонаукових (аналітичних, синтетичних, логічних, класифікацій); історичних (проблемно-хронологічних, порівняльно-історичних, історико-генетичних, ретроспективних) та міждисциплінарних. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше в новітній історії вивчено наукову спадщину зоолога М.І. Гавриленка на основі опублікованих ним праць упродовж 40–50-х рр. ХХ ст. Встановлено, що, попри негативне ставлення соціуму до вченого, він продовжив продуктивно працювати. Для формування науково достовірних результатів вивчення різних класів тварин він використовував методи зоології, а також ботаніки, анатомії, остеології, фізіології, фізичної географії, геології, палеонтології, екології, біоценології та інших наук. **Висновки.** В результаті

© Марія Рогожа, 2021

практично 20-річного вивчення фауни хребетних Полтавщини вчений отримав кілька принципових результатів: 1) виявив зміни видового складу, 2) поглибив знання про маловідомі види тварин, 3) дослідив герпетофауну Полтавщини, чим розширив коло власних наукових інтересів, 4) уточнив питання зоогеографії тетерева (тетерева) в історичній ретроспективі, 5) провів порівняльно-видовий аналіз птахів Роду Очеретянка для різних екотонів у біогеоценозі, 6) провів у часово-просторовому континуумі (1929–1958) аналіз нових і маловідомих видів птахів на Полтавщині, 7) продовжив формування унікальної орнітологічної колекції. Загалом наголошено, що науковий поступ зоолога М.І. Гавриленка у зазначений період був продуктивним і результативним.

Ключові слова: Гавриленко; вчений; зоологія; Полтавщина; наука; дослідження; результати.

Mariya ROHOZHA

PhD (History), Associate Professor, Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2, Sadova Str., Uman, Ukraine, postal code 20300 (rohohamm@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9545-830X>

To cite this article: Rohozha, M. (2021). Naukovyi postup M.I. Havrylenka u 40–50-kh rr. XX st. [M.I. Gavrylenko's Scientific Progress in 1940–50s]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 365–380. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228523> [in Ukrainian].

M.I. GAVRILENKO'S SCIENTIFIC PROGRESS IN 1940–50s

Summary. *The purpose of the research* is to reveal the peculiarities of the naturalist M.I. Havrylenko (1889–1971) research work during the 40's – 50's years of the twentieth century; to show his personal ability to study nature in terms of the tendency attitude to the scientist in the postwar period, due to the peculiarities of the biography. **The research methodology** is based on the principles of historical reliability, objectivity, systemcity, multifactoriality, scientificity and comprehensiveness; use of general scientific research methods (analy-

tical, synthetic, logical, classification); historical (problem-chronological, comparative-historical, historical-genetic, retrospective) and interdisciplinary. The scientific novelty lies in the fact that it is the first time in modern history the scientific heritage of the zoologist M.I. Havrylenko on the basis of his published works during the 40's – 50's years of the twentieth century is learned. It is established that, despite the negative attitude of society to the scientist, he continued working productively. To form scientifically reliable results of studying different classes of animals, he used the methods of zoology, as well as botany, anatomy, osteology, physiology, physical geography, geology, paleontology, ecology, biocenology and other sciences. Conclusions. After almost twenty years' study of the vertebrate fauna of Poltava region, the scientist obtained several fundamental results: 1) identified changes in species quantity, 2) deepened the knowledge of little-known animal species, 3) studied the herpetofauna of Poltava region, thus expanding his own scientific interests, 4) clarified the issue of zoogeography of black grouse in historical retrospect, 5) conducted a comparative species analysis of birds of the genus Ocheretyanka for different ecotopes in the biogeocenosis, 6) conducted an analysis of new and little-known bird species in the Poltava region in the space-time continuum (1929–1958), 7) continued the formation of a unique ornithological collection, importantly. In general, it is emphasized that the scientific progress of the zoologist M.I. Havrylenko during this period was productive and effective.

Key words: *Havrylenko; scientist; zoology; Poltava region; science; research; results.*

Постановка проблеми. Микола Іванович Гавриленко (1889–1971), природознавець, прожив насичене подіями та науковими здобутками життя. Досягнувши істотних результатів у науководослідницькій, краєзнавчій і педагогічній діяльності, був безпідставно репресований. Повернувшись із заслання перед нацистсько-радянською війною, через особисті обставини залишився в окупованій Полтаві. Під окупацією змушений працювати в місцевому краєзнавчому музеї. Після визволення Полтави до ярлика «ворог народу» додалося звинувачення у колаборантстві. Зрештою влаштувався у 1946 р. до місцевого педінституту викладачем зоології. Попри усілякі негаразди, не полишив вивчення природи краю. Упродовж 1940–1950-х рр. ХХ ст. за отриманими результатами

опублікував кілька важливих наукових праць. Їх зміст у соціокультурному сенсі й становить проблему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий до-робок з достатньою повнотою для свого часу розглянули щодо результатів дослідницької діяльності (Демент'єв, Мекленбурцев, & Судилова, 1951; Кістяківський, 1957; Зубаровський, 1977). Йшлося про використані для узагальнювальних праць результати особистих досліджень вченого на Полтавщині. Історики науки (Самородов & Кигим, 2009) до 120-річчя від дня народження М. Гавриленка підготували спеціальний збірник, де зібрано та оприлюднено всі наявні на той час відомості про вченого та публікації про нього. Колега вченого по Харківському університету (Аверин, 1914) зробив перший аналіз ранньої публікації М. Гавриленка стосовно вивчення ним хребетних Полтавщини. Різні аспекти його життя та діяльності також вивчав історик біології (Рогожа, 2008, 2015) та ін.

Мета статті. Сприймаючи нерозривною єдність об'єкта та предмета дослідження, зауважимо, що вивчення тваринного світу Полтавщини вченим велося у непростих умовах соціокультурного простору, коли над іменем знаного українського вченого тяжіло клеймо «ворога народу» та безпідставні звинувачення у співробітництві з окупантами. У таких непростих умовах він знайшов у собі сили вивіститися над буднями та вести вивчення хребетних. Одержані й опубліковані дані своїм змістом і тематикою, масивом залученого для посилення достовірності матеріалу бачаться, з погляду аналізу відомостей, метою статті.

Виклад основного матеріалу. Уродженець Полтави, зоолог, орнітолог й урбоеколог Микола Іванович Гавриленко залишив після себе досить помітний слід у вивченні хребетних тварин різних частин України, зокрема, істотна кількість праць фауністичного характеру стосувалася ссавців і птахів, менша – інших груп з царини зоології. Його наукову спадщину склали 53 праці, опубліковані у повторюваних наукових виданнях і періодиці, останні – здебільшого – науково-популярного характеру.

Частина авторів розглядали отримані М. Гавриленком результати вивчення ссавців і птахів, не окреслювали й не аналізували сукупність чинників середовища існування об'єктів, здобутих вченим для вивчення. На нашу думку, цей важливий аспект

дослідницько-пізнавальної діяльності вченого залишався «за дужками» розуміння та сприйняття його творчої лабораторії.

Період 40–50-х рр. ХХ ст. для М. Гавриленка у соціальному сенсі сприйнятий нами достатньо складним із зазначених вище причин. Але вчений, попри різні привнесення морально-етичного характеру, продовжував вивчати природу Полтавщини. Аналіз опублікованих даних за цей період відкрив ще одну його іпостась природодослідника – глибинно освіченого вченого, який для формування доказової бази у статтях, підготовлених особисто, використовував відомості з біології та дотичних до неї галузей природничого знання.

Мова про дев'ять праць, опублікованих за п'ятнадцять років (1946/1959). Вони – результат послідовного ведення пошуково-дослідницької роботи у природному середовищі краю та дотичних територій. Саме у 1946 р. місцевий педінститут відзначив офіційно встановлене своє 25-річчя – як заклад вищої освіти. Серед заходів з відзначення ювілею, зокрема, передбачалося видання його «Наукових записок».

Серед опублікованого у них виявлено статтю «Нові види звірів і птахів для Полтавщини і їх біологія» (Гавриленко, 1946). Вчений вивчив біологію семи видів ссавців та двох – птахів. Мова у публікації йшла про Рясоніжку малу (*Neomys anomalus*), Вечерницю Лейслера (руда) (*Nyctalus leisleri* Schreber), Кажанка Нельсона (*Eptesicus nilssonii*), Кажана пізнього (*Eptesicus serotinus*), Бобра (*Castor fiber*), Щура водяного (*Arvicola amphibius*), Мишачу напасть (надмірне поширення гризунів). А також птахів: Лісо-степового малого строкатого дятла (*Dryobates minor*) та Дубровника (*Emberiza aureola*). Крім спеціального зоологічного аналізу виду, а також анатомії, фізіології, остеології, вчений залучив відомості із зоогеографії (наявність чи відсутність); ареалогії (величина ареалу); фізичної географії (територія першого виявлення, пора року); метеорології (температура, сніговий покрив); гідрології (повені, рівень води); агрономії (глибина знаходження вузла кушіння злаків); ветмедицини (епізootія гризунів). Дотримався професійної коректності, вказав результати вивчення цих видів вченими-зоологами І. Підоплічком, О. Мигуліним, Б. Поповим, В. Лавровим, А. Міхеєвим та ін. На нашу думку, відсилання до Зоомузею Московського університету здобутих екземплярів

Рясоніжки малої, Вечерниці Лейслера, Кажанка Нельсона та Кажана пізнього є виявом форми поваги до проф. М. Мензбіра, одного з його доброзичливців, і водночас до рівня його досліджень.

Наступний, сьомий, том «Наукових записок» пединституту помістив уже чотири його праці. Перша – «До герпетофауни Полтавщини» (Гавриленко, 1954а). У ній вчений розглянув чотири види плазунів: Ящірку зелену (*Lacerta viridis viridis*), Ящірку живородячу (*Lacerna vivipara*), Гадюку лісову (*Vipera berus berus*) та Вужа білобокого (*Natrix natrix persa*).

Характеризуючи Ящірку зелену, уточнив уявлення Кесслера (1853) та Бедряги (1886) щодо її поширення на Полтавщині. М. Гавриленко вказав, що вона властива лише Трибівському лісу біля Полтави, де займає ареал 1–1,5 кв. км. цього виду. З цією метою він указав наявність характерної трав'янистої та деревовидної рослинності. Добре вивчивши її фізіологію, зазначив, що в сплячку залягає у кінці серпня, виходить з неї у середині травня. Яйця відкладає у кінці травня – початку червня. Ящірка живородяча характерна майже для всієї Полтавщини. Її природний біотоп – закраїни торфових боліт, що межують із закраїнами лісових масивів, більше вільшаників.

М. Гавриленко вважає Гадюку чорну звичайною для Гетьманщини (болота – Авт.), як і для Полтавщини, найчастіше зустрічається в екоотопі – стара північно-східна ділянка мішаного лісу біля Великого Болота (район Гетьманщини). Вуж білобокий характерний для всіх південних районів Полтавщини, зустрічається один серед п'ятдесяти звичайних.

Загалом, істотною ознакою статті є комплексний підхід до характеристики видів, а також ареалів їхнього існування.

Наступна – «Індійська очеретянка – *Agricola agricola septima subsp. nova* та Ставкова очеретянка – *Acrocephalus scirpaceus scirpaceus*» (Гавриленко, 1954d). Учений повідомив, що у травні 1931, червні 1934 та травні 1948 рр. на Ново-Санжарщині було здобуто самців Очеретянки індійської у стані фізіологічної активності. Проведений порівняльний аналіз полтавських із номінальними особинами з околиць Астрахані виявив, що забарвлення їх відрізняється, українські мають темний верх, надхвістя – яскраво руде. Астраханські особини Очеретянки індійської мають блідий одноманітний верх. Важливо, що вчений вказав: «Гніздова

область очеретянки, що описується, охоплює гирла Дніпра, Бугу, Дністра та Дунаю, а також береги і острови Чорного і Азовського морів» (Гавриленко, 1954d, с. 53). Цим підтвердив залучення матеріалів з області зоогеографії, фізичної географії та фізіології.

Знайомство з описом Очеретянки ставкової у статті М. Гавриленка – просто знахідка для професійного орнітолога, особливо це цікаво орнітологу-початківцю. Опис біологічного циклу розмноження висококваліфікований, як і стацій, де вони гніздяться. Для нас опис Очеретянки ставкової цікавий прикладами з порівняльної орнітології (біоцикл Очеретянки болотної), фізичної географії знаходження її ареалів, оології, застосування математичних методів для систематики видів очеретянок: великої, ставкової та болотної.

Загалом у описові птахів відчувається вплив орнітологічної наукової школи Харківського університету.

Третя стаття: «Два маловідомих звірі для Полтавщини» (Гавриленко, 1954b). Вона стосувалася Тхора степового – *Vormela peregusna peregusna* та Лося – *Alces alces alces*. Через два роки (1956) відомості про зазначені вище види хребетних були опубліковані в Збірнику праць Зоологічного музею Академії наук Української РСР, № 27. Тексти автентичні, їх аналіз викладено нижче.

Четверта мала назву: «До колишнього і сучасного розповсюдження тетервака – *Lyrurus tetrix tetrix*» (Гавриленко, 1954c). На думку вченого, «Розповсюдження тетервака, і минуле і сучасне, має певний інтерес як з боку екології, так і біоценології» (Гавриленко, 1954c, с. 71). Він указав, що перші відомості про тетервака (тетерева – Авт.) датовані 1771 р., його здобували в околицях Полтави, Старих і Нових Санжар, Кобеляк і Сокліки. У 1783–84 рр. їх бачили в Прилуцькому, Роменському, Гадяцькому, Лохвицькому та Зінківському повітах (всі – колишньої Полтавської губернії – Авт.). Відомості за 1810 і 1848 р. неточні. Лише Кесслер у відомостях за 1851 р. вказує їх у Красноградському повіті. Наступні опубліковані матеріали 1901–1902 рр. і стосуються знаходження птахів у Золотоніському та Переяславському повітах. Уже в 1924 р. тетерваків на території Полтавщини не виявляли (Гавриленко, 1929). Причини зникнення: «...вирубка лісів, викорчовування лісосіки під оранку, дикунське знищення весною самців на токах і таке ж дикунське знищення пастухами їхніх гнізд (Гавриленко,

1954с, с. 73). Але: «В 1953 році на Пирятинщині в урочищі Червонобережжя (Пирятинський лісгосп) 18 і 22 травня було знайдено гніздо тетервака. В гнізді було 12 яєць» (Гавриленко, 1954с, с. 73). Виходячи з цього, робить висновок про тенденцію поширення виду на південь.

Завершуючи статтю, вчений узагальнив наявні історичні відомості, на основі них зробив висновок, що у минулому на Полтавщині тетервак жив у двох протилежних екотопах. На Красноградщині в чагарниках біоценозу цілинного степу, а на Прилуччині – в екотопах суцільних лісів.

Знайдено невелике повідомлення «Опис пухового наряду поручейника», українською – коловодника (*Tringa stagnatilis*) (Гавриленко, 1955), опубліковане у Бюлетені Московського товариства природодослідників (нова серія) за 1955 р. Пташеня коловодника було виявлено на гнізді у природній стації «Велике болото» поблизу с. Мала Перещепина (у Новосанжарському р-ні Полтавської обл. – Авт.). Варто, на нашу думку, наголосити на двох аспектах повідомлення. Аспект перший: М. Гавриленко – високоерудований орнітолог. Тож у вступові зазначив, що «...наскільки відомо, в орнітологічній літературі ні вітчизняній, ні зарубіжній немає опису пухового наряду пташеняти поручейника *Tringa stagnates*. Немає опису пухового наряду ні в останній капітальній праці "Птахи СРСР" (Гладков, 1951), ні у Гартерта (Hartert, 1912–1921), ні в Уайзербі (Winherbi, 1924), ні, тим більше, у Наумана (Naumann, 1902). У роботі Уайзербі сказано про пуховий наряд "No examined" – не досліджений» (Гавриленко, 1955, с. 99). Наведена цитата підтверджує думку про перманентне вже на той час знайомство М. Гавриленка з новинами принаймні європейської орнітології. Другий аспект: учений професійно здійснив опис пташеняти у послідовності, загальноприйнятій в орнітології. Зауважимо, що тут відчутний вплив його вчителів – відомих учених-зоологів П. Сушкіна та О. Нікольського. Найперше – опис голови, потім шиї, тулуба. Окремо зазначені колір райдужки ока, барви дзьоба та кінцівок. Отже, цим повідомленням, опублікованим у знаному в СРСР та за його межами науковому виданні, М. Гавриленко заповнив лакуну невідомого в орнітології.

Побачив світ і матеріал фауністичного характеру «Замітка про лося та перев'язку на Полтавщині» (Гавриленко, 1956а). Він

поміщений до спеціального видання АН Української РСР. За нашими підрахунками, зоолог М. Гавриленко віднайшов у генезисі фауни хребетних Полтавщини достатньо відомостей про виявлення лося (*Alces alces*). Аналіз тексту замітки дозволив поділити всі відомості про лося на дві частини.

Перша частина стосувалася фіксації випадків зустрічі лося у ХХ ст. Указано дати: 1949 р. (Лохвиччина), 1951 р. (Яготинщина), 1951 р. (Київщина: Ржищівщина та Бровари). Ці факти мали документальні підтвердження. Відповідно, М. Гавриленко вважав, що «...очевидно, відбулося переселення лосів з більш північних районів, бо вони з'явилися і в інших місцевостях України, наприклад, на Поділлі» (Гавриленко, 1956а, с. 160). І Лохвиччина, і Яготинщина Полтавщини межують з лісною частиною Чернігівщини, тому такий висновок ученого цілком вкладається у розуміння явища розширення ареалу лося на Південь, до Лісостепу. Вчений для розуміння виявленої суми фактів застосував історико-територіальний аналіз випадків появи лося. Власне, йшлося не тільки про фіксацію фактів, їх узагальнення та формування уявлень (припущень) щодо причин їхньої появи на Полтавщині. Він висловив власне припущення – розширення ареалу існування.

На підтвердження цього – восени 1973 р. (озимина вже мала чотири листочки) автор спостерігав на полі північно-західніше м. Кобеляки родину лосів: самець, самка та двоє телят-цьогорічок.

Друга. М. Гавриленко висловив думку, що у недалекому історичному минулому «...про широке розповсюдження лосів на Полтавщині свідчать матеріали з розкопок Більського городища Зіньківського району...» (Гавриленко, 1956а, с. 161). Знайшов він також документальні відомості про розповсюдження лосів на Полтавщині, датовані 1840, 1856, 1867 рр., але там обов'язково йшлося і про лісові масиви як середовище перебування тварин. Це відомості з ХІХ ст. Тобто, лісові масиви, що існували в історичному минулому вздовж річок (заплавні ліси), вченим сприйняті як необхідне, головне – безпечне середовище для тварин.

Перев'язка або Тхір степовий (*Mustela eversmanni*) – представник хижих тварин степу. Це дало вченому підстави стверджувати, що «До 1951 р. всі відомі автору документальні дані про знахідку перев'язки на Полтавщині обмежувались колишнім Конградським повітом» (Гавриленко, 1956а, с. 163). Потім указав,

що на початок червня 1913 р. біля с. Ганебне (нині – Верхня Орілька – Авт.) впольовано одну особину перев'язки, два інші звірки здобуто в квітні 1928 р. у степу Кужеля (схил правого берега р. Орелі), нарешті – третій – у травні 1931 р. на високому правому березі р. Орчик.

М. Гавриленко вказав, що навіть в умовах околиці Полтави у 1951 р. було здобуто старого самця перев'язки. Стосовно нього ученим було зроблено та занотовано виміри основних пропорцій тіла. Зокрема, особливу увагу ним було звернено на розміри черепа хижака, указано двадцять одну позицію. Водночас зіставлення видової та родової назв виду рослини дереза (*Caragana frutex*) з місця події, котру вказав М. Гавриленко, дає підстави для сумнівів щодо достовірності. Так, дереза – деревовидна рослина родини Пасльонових, а *Caragana frutex* належить родині Бобових. Крім того, М. Гавриленко вказав: «Наприкінці лютого чи на початку березня 1954 р. в Сухівці Кобеляцького району здобуто двох тхорів-перев'язок. Шкірки з них доставлені в Полтаву до Спілки полтавського добровільного товариства мисливців і рибалок» (Гавриленко, 1956а, с. 163). Наголосимо, – вказані випадки здобуття перев'язки стосувалися степової частини Харківської та Полтавської областей. Зважаючи на наявність даних щодо сучасного стану популяції тхора-перев'язки, необхідно акцентувати увагу на тому фактові, що вид занесено до Червоної книги України (2009).

Наступна опублікована праця стосувалася все того ж тваринного світу Полтавщини (Гавриленко, 1956b). Вона, як вбачається з назви, покликана розширити наукове розуміння сучасного М. Гавриленку видового складу орнітофауни, але диференційоване. Володіючи знаннями про аборигенну фауну птахів регіону, він свідомо, як на наше розуміння, виокремив ті види, які варто вважати «новачками» пташиного світу Полтавщини, спеціально зосередивши увагу на нових, а також тих, які не властиві місцевій орнітофауні. У праці «Нові і маловідомі птахи Полтавщини» вчений розглянув віднайдені у стаціях Полтавщини 49 видів птахів. Знахідки було зроблено особисто, але для більшої переконливості вводив до змісту дані вивчення інших українських орнітологів: С. Тисаревського, М. Шарлеманя, В. Шевельова, Б. Вальха, М. Селезньова, М. Клименка, А. Йорданса, М. Воїнственського.

Детальне знайомство зі змістом статті дало вагомі підстави для розуміння істинного знанневого масиву, котрим володів М. Гавриленко та того ступеня досконалості, з яким вчений використав його для підготовки статті до видання Академії наук УРСР. Найперше, тут наявні відомості з поля української орнітології з усіма її складовими. Поряд з цим вчений залучив до формування цілісного уявлення про птахів Полтавщини пласти знання із зоології, морфології, анатомії, фенології, ботаніки, географії, зоогеографії, іхтіології, гідрології, лімнології, лукознавства, болотознавства ентомології. Цілісно вони формували уявлення про середовище життя птахів.

Унікаючи власне порівняльно-орнітологічного аналізу стосовно класифікації й відповідності видових назв, відзначимо і те, що М. Гавриленко користувався потрійною номенклатурою, використовуючи прийняті на той час видову/підвидову та родову назви. Крім того, остаточного переходу на українську номенклатуру не відбулося у зв'язку зі згортанням свого часу процесу коренізації, тому згадана вище робота містить українські та російські видові назви птахів.

У зв'язку з нашими уявленнями про життя птахів та їх поділом на групи за способом життя, виокремлено лише нові види та маловідомі (радше – рідкісні), оскільки вчений рідко зустрічав їх у ході польових досліджень. Зокрема, новим видом для Полтавщини стали, на думку вченого, – Сова бородата (біла) (*Strix nebulosa*). До маловідомих (тих, що рідко зустрічаються) віднесено: Фламінго рожевокрилий (*Phoenicopterus roseus*), Мартин полярний (*Larus hyperboreus*), Кроншнеп середній (*Numenius phaeopus*), Пелікан рожевий (*Pelecanus onocrotalus*), Баклан великий (*Phalacrocorax carbo*), Савка білоголова (*Oxyura leucocephala*).

На завершення ознайомлення зі змістом цієї статті варто наголосити на тому, що вперше стосовно орнітофауни Полтавщини зроблено доповнення стосовно нових видів, які вселилися та тих, що залітали зрідка. Свого часу орнітолог М. Мензбір високо оцінив узагальнювальну працю «Птахи Полтавщини» (Гавриленко, 1929). На думку першого, воно було найбільш повним для того часу зведенням орнітологічного характеру щодо вказаної території. А цією ґрунтовною статтею М. Гавриленко підтвердив продовження системного дослідження орнітокомплексу краю. Крім того,

стаття важлива з погляду зоогеографії, оскільки розширює наші уявлення щодо динаміки орнітофауни Полтавщини, її змінюваності під впливом різних факторів живої і косної природи.

Наступна публікація своїм змістом логічно продовжила попередню, однак спостережено посилення автором зоогеографічного компонента (Гавриленко, 1958). Цю публікацію, автор, на нашу думку, обумовлено використав для підсилення акцентованого інтересу щодо окремих видів птахів, які спостерігалися ним особисто під час польових досліджень на території Полтавщини (без врахування зміни меж області станом на 07.01.1954). Якщо у попередній публікації було окреслено науковий інтерес вченого щодо 49-ти видів птахів, то у названій мова йде лише про п'ятнадцять. У передмові до неї вчений наголосив, що мова: «...у статті про тих птахів, які зоогеографічно приналежні переважно Середземномор'ю» (Гавриленко, 1958, с. 77). Отже, наявність на Полтавщині птахів, які приналежні до Середземноморської зоогеографічної області (Склетер, 1859), з погляду М. Гавриленка, свідчить про динамічні процеси у навколишньому середовищі, що виникають з різних причин, але відповідно впливають, зокрема, на популяції окремих видів.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Вивчення наукового поступу М. Гавриленка упродовж зазначеного періоду дало підстави стверджувати, що його науково-дослідницька робота істотно збагатила та розширила відомості про тваринний світ Полтавщини, що зробило можливим вважати його одним з найрезультативніших регіональних учених. Узагальнене сприйняття змісту опублікованих праць дало підставу виділити такі принципові наукові результати: 1) вчений виявив зміни видового складу тварин; 2) суттєво поглибив знання про маловідомі види тварин; 3) дослідив герпетофауну Полтавщини, чим розширив і збагатив коло наукових знань; 4) уточнив питання зоогеографії тетервака (тетерева) в історичній ретроспективі; 5) провів порівняльно-видовий аналіз птахів Роду Очеретянка для різних еко-топів у біогеоценозі; 6) провів у часово-просторовому континуумі (1929–1958) аналіз нових і маловідомих видів птахів на Полтавщині; 7) продовжив, що важливо, формування унікальної орнітологічної колекції. Загалом наголошено, що науковий поступ зоолога М. Гавриленка у зазначений період був продуктивним і

результативним. Ці результати сприйнято наслідком комплексного підходу до вивчення природи краю, оскільки вчений використав методи досліджень не тільки зоології, а й ботаніки, анатомії, остеології, фізіології, фізичної географії, геології, палеонтології, залучив відомості з екології, біоценології та інших наук

Знайдене й осмислене дає підстави вести мову про необхідність створення цілісної інтелектуальної біографії, оскільки йдеться найперше про людину, якій були властиві особисті переживання й емоції. Науковець змушений був цікавитися політикою, історією, літературою, спілкувався з колегами, друзями, мав родинне коло, зрештою – займався захистом природи та спілкувався з владними структурами, відстоюючи свої наукові переконання.

Автор висловлює свою вдячність: співробітникам Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського Дмитру Володимировичу Бондаренку та бібліотеки Інституту зоології ім. І.І. Шмальгаузена Національної академії наук України Людмилі Михайлівні Ластиковій і Вікторії Анатоліївні Івановій за надану допомогу в роботі з опублікованими працями М.І. Гавриленка.

Джерела та література

- Аверин, В.Г.** (1914). Ежегодник Естественного-исторического музея Полтавского губернского земства. 1912. Вып. 1. *Бюллетени Харьковського общества любителей природы, 1*, 91–93.
- Гавриленко, М.** (1954b). Два маловідомих звірі для Полтавщини. *Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, 7*, 63–68. Київ: Рад. Школа.
- Гавриленко, М.** (1954a). До герпетофауни Полтавщини. *Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, 7*, 47–52. Київ: Рад. школа.
- Гавриленко, М.** (1954c). До колишнього і сучасного розповсюдження тетервака *Lagurus tetrix tetrix* на Полтавщині. *Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка, 7*, 71–75. Київ: Рад. школа.
- Гавриленко, Н.И.** (1958). Залеты некоторых птиц на Полтавщину. *Ученые записки Московского государственного университета им. М.В. Ломоносова. Вып. 197: Орнитология* (Вып. 1, с. 77–80). Москва: Изд-во МГУ.

- Гавриленко, М.І.** (1956а). Замітка про лося та перев'язку на Полтавщині. *Збірник праць Зоологічного музею Академії наук Української РСР*, 27, 160–164. Київ.
- Гавриленко, М.** (1954d). Індійська очеретянка – *Agricola agricola septima* subsp. nova та Ставкова очеретянка – *Ascrocephalus scirpaceus scirpaceus* на Полтавщині. *Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка*, 7, 53–62. Київ: Рад. школа.
- Гавриленко, М.** (1946). Нові види звірів і пахів для Полтавщини і їх біологія. *Наукові записки Полтавського державного педагогічного інституту: ювілейне видання. 1921–1946 рр.*, 6, 121–129. Полтава.
- Гавриленко, М.І.** (1956b). Нові і маловідомі птахи Полтавщини. *Матеріали про охорону природи на Україні*, 1, 96–110. Київ: Вид-во Академії наук Української РСР.
- Гавриленко, Н.И.** (1955). Описание пухового наряда поручейника. *Бюллетень Московского общества испытателей природы. Новая серия. 126-й год издания. Отдел биологический* (Т. 60 (4), с. 99). Москва: Изд-во Моск. гос. ун-та.
- Гавриленко, Н.И.** (1929). *Птицы Полтавщины*. Полтава: Изд-во Полтав. Союза охотников.
- Дементьев, Г.П., Мекленбурцев, Р.Н., & Судиловская, А.М.** (1951). *Птицы Советского Союза* (Т. 1). Москва: Советская Наука.
- Зубаровський, В.М.** (1977). *Фауна України. Т. 5: Птахи. Вип. 2: Хижжі птахи*. Київ: Наукова думка
- Кістяківський, О.Б.** (1957). *Фауна України. Т. 4: Птахи: загальна характеристика птахів. Курині. Голуби. Пастушки. Рябки. Журавлі. Дрофи. Кулики. Мартини*. Київ: Вид-во Акад. наук Укр. РСР.
- Рогожа, М.М.** (2015). Внесок полтавського орнітолога М.І. Гавриленка у вивчення птахів України та Радянського Союзу. *Історія науки і техніки*, 7, 183–195. Київ: ДЕТУТ.
- Рогожа, М.М.** (2008). Зоогеографічні дослідження М.І. Гавриленка на Полтавщині. *Актуальні питання історії науки і техніки: Матеріали 6-ої Всеукр. конф., 11–12 жовтня 2007 р.* (с. 283–286). Полтава.
- Самородов, В.М., & Кигим, С.Л.** (2009). *Природознавець Микола Гавриленко: епоха та пам'ять*. М.В. Гриньов (Ред.). Полтава.

References

- Averin, V.G.** (1914). *Ezhegodnik Estestvenno-istoricheskogo muzeya Poltavskogo gubernskogo zemstva. 1912. Vyp. 1* [Yearbook of the Natural History Museum of the Poltava Provincial Zemstvo. 1912. Vyp. 1].

Byulleteni Kharkovskogo obshchestva lyubiteley prirody – Bulletins of the Kharkiv Society of Nature Lovers, 1, 91–93 [in Russian].

- Havrylenko, M.I.** (1954b). Dva malovidomykh zviri dlia Poltavshchyny [Two little-known animals for Poltava region]. *Naukovi zapysky Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V.H. Korolenka – Poltava Korolenko National Pedagogical University, 7, 63–68. Kyiv [in Ukrainian].*
- Havrylenko, M.I.** (1954a). Do herpetofauny Poltavshchyny [To the herpetofauna of Poltava region]. *Naukovi zapysky Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. V.H. Korolenka – Poltava Korolenko National Pedagogical University, 7, 47–52. Kyiv [in Ukrainian].*
- Havrylenko, M.** (1954c). Do kolyshnoho i suchasnoho rozpovsiudzhennia tetervaka na Poltavshchyni [Before the former and modern distribution of black grouse in Poltava region]. *Naukovi zapysky Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu imeni V.H. Korolenka – Scientific notes of Poltava State Pedagogical Institute named after V.H. Korolenko, 7, 71–75. Kyiv [in Ukrainian].*
- Gavrilenko, N.I.** (1958). Zalety nekotorykh ptits na Poltavshchinu [Visits of some birds to the Poltava region]. *Uchenye zapiski Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta im. M.V. Lomonosova. Vyp. 197: Ornitologiya – Scientific notes of the Moscow State University. M.V. Lomonosov. Iss. 197: Ornithology (Iss. 1, pp. 77–80). Moskva: Izd-vo MGU [in Russian].*
- Havrylenko, M.I.** (1956a). Zamitka pro losia ta pereviazku na Poltavshchyni [A note about a moose and bandaging in the Poltava region]. *Zbirnyk prats Zoolohichnoho muzeiu Akademii nauk Ukrainiskoi RSR – Collection of works of the Zoological Museum of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 27, 160–164. Kyiv [in Ukrainian].*
- Havrylenko, M.** (1954d). Indiiska ocheretianka ta stavkova ocheretianka na Poltavshchyni [Indian reed warbler and pond reed warbler in Poltava region]. *Naukovi zapysky Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu im. V.H. Korolenka – Scientific notes of Poltava State Pedagogical Institute named after V.H. Korolenka, 7, 53–62. Kyiv [in Ukrainian].*
- Havrylenko, M.I.** (1946). Novi vydy zviriv i ptakhiv dlia Poltavshchyny i yikh biolohiia [New species of animals and birds for Poltava region and their biology]. *Naukovi zapysky Poltavskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu: yuvileine vydannia. 1921–1946 rr. – Scientific notes of Poltava State Pedagogical Institute: anniversary edition. 1921–1946, 6, 121–129. Poltava [in Ukrainian].*
- Havrylenko, M.I.** (1956b). Novi i malovidomi ptakhy Poltavshchyny [New and little-known birds of Poltava region]. *Materialy pro okhoronu*

- pryrody na Ukraini – Materials on nature protection in Ukraine*, 1, 96–110. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR [in Ukrainian].
- Gavrilenko, N.I.** (1955). Opisaniye pukhovogo naryada porucheynika [Description of the downy outfit of the handguard]. *Byulleten Moskovskogo obshchestva ispytateley prirody. Novaya seriya. 126-i god izdaniya. Otdel biologicheskoy – Bulletin of the Moscow Society of Naturalists. New episode. 126th year of publication. Biological department* (Vol. 60 (4), p. 99). Moskva: Izd-vo Moskov. gos. un-ta [in Russian].
- Gavrilenko, N.I.** (1929). *Ptitsy Poltavshchiny [Birds of the Poltava region]*. Poltava: Izd-vo Poltav. Soyuza okhotnikov [in Russian].
- Demytyev, G.P., Meklenburtsev, R.N., & Sudilovskaya, A.M.** (1951). *Ptitsy Sovetskogo Soyuza [The Soviet birds]*. (Vol. 1). Moskva: Sovetskaya Nauka [in Russian].
- Zubarovskiy, V.M.** (1977). *Fauna Ukrainy. T. 5: Ptakhy. Vyp. 2: Khyzhi ptakhy [The Fauna of Ukraine. Vol. 5: Birds. Iss. 2: Birds of prey]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Kistiakivskiy, O.B.** (1957). *Fauna Ukrainy. T. 4: Ptakhy: zahalna kharakterystyka ptakhiv. Kurni. Holuby. Pastushky. Riabky. Zhuravli. Drofy. Kulyky. Martyny [The Fauna of Ukraine. Vol. 4: Birds: general characteristics of birds. Chicken. Pigeons. Cowgirls. Ryabki. Cranes. Bustards. Sandpipers. Martini]*. Kyiv: Vyd-vo Akademii nauk Ukrainskoi RSR [in Ukrainian].
- Rohozha, M.M.** (2015). Vnesok poltavskoho ornitoloaha M.I. Havrylenka u vyvchennia ptakhiv Ukrainy ta Radianskoho Soizu [The contribution of Poltava ornithologist M.I. Gavrilenko in the study of birds of Ukraine and the Soviet Union]. *Istoriia nauky i tekhniky – History of science and technology*, 7, 183–195. Kyiv: DETUT [in Ukrainian].
- Rohozha, M.M.** (2008). Zooeohrafichni doslidzhennia M.I. Havrylenka na Poltavshchyni [Zoogeographical research of M.I. Gavrilenko in the Poltava region]. *Aktualni pytannia istorii nauky i tekhniky: Materialy 6-oi Vseukrainskoi konferentsii, 11–12 zhovtnia 2007 r. – Current issues in the history of science and technology: Proceedings of the 6th All-Ukrainian Conference, October 11–12, 2007.* (pp. 283–286). Poltava [in Ukrainian].
- Samorodov, V.M., & Kyhym, S.L.** (2009). *Pryrodoznavets Mykola Havrylenko: epokha ta pamiat [Naturalist Mykola Gavrylenko: epoch and memory]*. M.V. Hrynov (Ed.). Poltava [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2021 р.

УДК 94(477)(100=161.2)"195"

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228524

Олександр МУЗИЧКО

доктор історичних наук, професор кафедри історії України, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, вул. Єлисаветинська, 12, м. Одеса, Україна, індекс 65082 (sandro06@ukr.net).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>

Бібліографічний опис статті: Музичко, О. (2021). Внесок родини Мошинських у громадське та культурне життя української діаспори у другій половині ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 381–394. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228524>.

**ВНЕСОК РОДИНИ МОШИНСЬКИХ У ГРОМАДСЬКЕ
ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ ст.**

Анотація. *Мета дослідження* полягає у здійсненні аналізу внеску родини Мошинських у суспільний та культурний розвиток Європи та США ХХ ст. **Методологію дослідження** обрано з урахуванням поставленої мети та специфіки об'єкта і предмета дослідження. Базисом є система методів наукового пізнання: формальної логіки з метою з'ясування змісту досліджуваних питань; теоретичний – для аналізу наукової літератури; метод системного аналізу – для узагальнення особливостей історіографічної та меморіальної ситуації. Використано також емпіричний, порівняльний, проблемно-хронологічний та джерелознавчий методи. **Наукова новизна** публікації полягає у тому, що заявлена тема вперше комплексно висвітлена в історіографії. **Висновки.** Родина Мошинських уособлює феномен збереження української ментальності та культури поза межами Батьківщини. Живильним джерелом для представників родини стали мистецькі студії, зміст і сенс яких полягав у поєднанні модерних мистецьких течій з традиційними, народними, українськими. Усі члени родини про-

© Олександр Музичко, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

демонстрували приклад вдалого поєднання реалізації мистецького натхнення з громадською діяльністю, що була спрямована на захист національних інтересів українців. Велике значення мав досвід родини у відстоюванні консервативних, релігійних, цінностей. Феномен родини Мошинських був усвідомлений вже сучасниками, які розглядали його як ідеальну модель для українських родин у діаспорі. Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні джерельної бази, зверненні до усних джерел, родинних архівів.

Ключові слова: просопографія; родина; діаспора; еміграція; мистецтвознавство; Сполучені Штати Америки.

Oleksandr MUZYCHKO

PhD hab. (History), Professor, Department of History of Ukraine, Odesa I.I. Mechnikov National University, 12, Elysavetynska Str., Odesa, Ukraine, postal code 65082 (sandro06@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8019-2254>

To cite this article: **Muzychko, O.** (2021). Vnesok rodyny Moshynskykh u hromadske ta kulturne zhyttia ukrainскоi diaspory u druhii polovyni XX st. [The contribution of the Moshytsky family to the social and cultural life of the Ukrainian diaspora in the second half of the XX century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 381–394. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228524> [in Ukrainian].

THE CONTRIBUTION OF THE MOSHYTSKY FAMILY TO THE SOCIAL AND CULTURAL LIFE OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY

Summary. *The purpose of this article is to study the participation of Moszynski family in the social and cultural processes of Europe and the United States in the XX century. The methodological basis was chosen taking into account the objective and specificity of the object and subject of study. The basis is the system of methods of scientific of scientific knowledge: formal logic (analysis, synthesis, deduction, induction, analogy, abstraction) in order to clarify the content*

*of the studied issues; theoretical – for the analysis of scientific literature; method of system analysis – to generalize the features of the historiographical and memorial situation. Problem-chronological, empirical, comparative and source methods are also used. **The scientific approach** of the publication is the formulation of new provisions on the peculiarities of the participation of Moshynski family in the social and cultural processes of Europe and the United States in the XX century. **Conclusions.** The Moshynsky family embodies the phenomenon of preserving the Ukrainian mentality and culture outside the homeland. Art studios became a nourishing source for the family members, the content and meaning of which was to combine modern art trends with traditional, folk, and Ukrainian ones. All members of the family demonstrated an example of a successful combination of the realization of artistic inspiration with public activities aimed at protecting the national interests of Ukrainians. Of great importance was the family's experience in defending conservative, religious, and values. The phenomenon of the Moshynski family was already realized by contemporaries, who considered it as an ideal model for Ukrainian families in the diaspora. Prospects for further research are to expand the source base, recourse to oral sources, family archives.*

Key words: *prosopography; family; diaspora; emigration; art history; United States.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку історичної науки актуальними є питання мікроісторії, простеження долі людей, які не належали до перших щаблів політичної ієрархії, якими часто раніше маркувалися віхи історії. Багато з цих осіб пов'язані з іншою, надзвичайно актуалізованою у роки незалежності України темою: української еміграції та діаспори. В умовах окупації України у 1920-х – 1991 р. саме українська діаспора уможливила збереження найкращих традицій та інтелектуальних надбань українського народу. Важливо, що здебільшого йдеться про історії цілих родин, де українська свідомість плекалась та успадковувалася, незважаючи на асиміляційні умови діаспори. Досвід українських родин щодо збереження української ідентичності є надзвичайно актуальним у наш час зростання загрози глобалізаційного космополітизму, що в Україні накладається на все ще не викоринені колоніальні комплекси, що ведуть до деукраїнізації.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографічний доробок щодо заявленої теми не є широким. Найвні публікації можна класифікувати за низкою критеріїв. По-перше, за хронологічним, логічно виокремити праці сучасників. З одного боку, вони мають риси мемуарних джерел, з іншого, започатковували історіографічний наратив (Данилевич, 1966; Жила, 1987). Наступною великою хронологічною групою є праці ХХІ ст., сучасна історіографія. У ній переважає енциклопедичний жанр, що тільки незначною мірою відображає особливості життєвого шляху та особливо поглядів представників родини. Щоправда, у деяких працях вказано на значення їх мистецтвознавчого доробку. За тематичним критерієм, головну увагу привертають праці в яких наголошено на значенні родини Мошинських (Крупський, 1965; Кедрин, 1966). Загалом, в історіографії діяльність представників родини Мошинських досліджена недостатньо. Стаття ґрунтується на використанні широкої джерельної бази опублікованих наративних джерел, найважливішими з яких є мемуари та праці В. Мошинського. Для реалізації завдань використано біографічний, просопографічний, історико-генетичний методи, а також низку загальноприйнятих наукових методів.

Мета дослідження полягає у реконструкції історії родини Мошинських, що, окрім засновника, батька, Володимира, мала ще трьох яскравих представників, – його дітей. Разом їх діяльність відображала декілька епох модерної історії, тягнучись від перших десятиліть ХХ ст. і аж до початку ХХІ ст. Історія родини відобразила долю такого вирішально-важливого для України її південного регіону, зокрема, Одеси та Бессарабії. Перебування у діаспорі відобразило історію північноамериканських українців у другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Засновником родини був Володимир Мошинський (1895–1988), уродженець села Турбов на Поділлі (сучасна Вінницька область) (Жила, 1987). Згідно з родинними переказами, рід Мошинських мав козацьке коріння. В. Мошинський закінчив Московську гімназію та Олексіївську військову школу, служив на Волині, від весни 1917 р. – у званні старшини. Був нагороджений солдатським хрестом Св. Георгія. У червні 1918 – квітні 1920 р. В. Мошинський вів політичну та культурну діяльність в Одесі. Він працював чорноробом в Одесь-

кому залізничному депо з метою поширення української пропаганди до вересня 1918 р., вступив до лав 14-го стрілецького полку четвертої Залізної бригади, в старшинську сотню сотника Вишневецького. Охороняв склади. Паралельно навчався у Театральній українській студії, брав участь в організації українських театральних вистав (Мошинський, 1966). В. Мошинський був одним з активних учасників Української революції в Одесі, помічником адмірала М. Остроградського, організатором та членом української військової організації Одеси. На початку грудня він увійшов до 14-ої бригади Української Галицької армії.

У 1920 р. В. Мошинському вдалося вибратися з окупованої комуністами Одеси, переїхати до польського Тарнува та зустрітися з С. Пеглюрою. У 1921–1922 рр. В. Мошинський діяв у складі надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії у званні молодшого старшини для зв'язку відділу повстанських організацій генерального штабу. Судячи з його листа до шефа військової секції місії генерала С. Дельвіга, сотник В. Мошинський мав з території Молдови потрапити до Одеси як розвідник, але на заваді став корупційний скандал в середовищі причетних до цієї справи румунських та українських уповноважених (Власенко, 2008, с. 146–147).

На території тогочасної Румунської держави, в Ізмаїлі, він залишився до 1944 р. Він розмальовував бессарабські та румунські церкви, меморіали. Наприкінці життя тепло згадував про ці роки: «Південь Бессарабії – милий моєму серцеві край!... з прекрасної далечини, згадуються мені моменти моєї тодішньої творчості з якоюсь душевною радістю, а моменти невігод і неприємностей, якимось затушовуються, зникають в темряві років» (Мошинський, 1980, с. 9). У післявоєнний період він мешкав в Австрії, а в 1950 р. переїхав до Монреалю, де був активним учасником «Союзу бувших українських вояків у Канаді».

Розквіт мистецької діяльності В. Мошинського припав на 1964–1988 рр., проживання та роботи у місті Денвер (штат Колорадо). «Тут, у США, я зміг ширше розправити свої крила і свої думки – мрії мистця багато легше мені перетворити в дійсність, в образи!», – згадував він (Мошинський, 1980, с. 9).

Він розмалював сім церков, головним чином у штаті Мен, виконав понад сотню портретів (югославського короля Александра,

американця Ловелла Томаса на замовлення Денверського університету та ін.). Створений ним портрет митрополита Андрея Шептицького був придбаний для австрійського замку. В. Мошинський працював у рідкісній техніці малювання на золотому чеканному тлі. Його пензлю належать такі картини, як «Св. Володимир», «Свята Родина», «Архангел Михаїл», «Хрещення України», краєвиди. Втім, не завжди його творчість викликала захоплення. Так, у 1960 р. митрополит Іларіон (І. Огієнко) у відповідь на надіслану йому автором ікону з митрополитом Іларіоном часів Ярослава Мудрого вказав дарувальнику на історичну помилку: Іларіон був зображений з примірником «Повчання дітям князя Ярослава», тоді як, на зауваження І. Огієнка, цей твір написав значно пізніше інший князь, Володимир Мономах. Втім, не виключене непорозуміння, адже В. Мошинський міг мати на увазі заповіт Ярослава Мудрого, який за змістом нагадував основний посил «Повчання дітям» В. Мономаха (Ляхоцький, 2001, с. 361–362).

У 1986 р. В. Мошинський отримав приз «The American by Choise Award». Цю нагороду надавали щороку двом найбільш значимим мешканцям штату Колорадо з числа натуралізованих громадян у день громадянства 17 вересня за їхній внесок у культурний та суспільний розвиток штату. В. Мошинський був першим митцем, хто отримав цю нагороду в її історії вручень, бо до нього її отримували лише громадські та суспільні діячі (Михайленко, 1987).

Передусім був оцінений внесок митця у популяризацію історії штату Колорадо. У день 88-річчя В. Мошинський отримав привітання від президента США Р. Рейгана та його дружини Ненсі (Олінкевич-Колодій, 1983). В. Мошинський був активним учасником денверської групи Української вільної Академії наук у США (Биковський, 1966).

Родина Мошинського сформувалась у бессарабський період його життя та творчості. Обраницею митця стала ізмаїльчанка Лариса Захарівна Чайківська, яка походила з козацької родини. Цим фактом В. Мошинський у подальшому пишався та популяризував його (Мошинський, 1974). Про бессарабські роки він тепло згадував: «це край, у якому я зазнав щастя любові, де одружився з коханою дівчиною, прожив 24 роки молодого життя й де з дружиною виростили на користь Україні своїх трьох дітей» (Мошинський, 1980, с. 9).

19 вересня 1922 р. в Ізмаїлі народився первісток – Наталя. Згодом в університеті австрійського міста Інсбрук вона отримала знання з геології та мінералогії. У США вона вийшла заміж за юриста Юрія Фединського (після смерті чоловіка у 1979 р. згодом пані Наталя одружилася з Романом Слижом і відтоді була відома як Наталя Фединська-Слиж). Після переїзду родини до штату Індіана у 1965 р. Н. Фединська отримала у місцевому університеті науковий ступінь доктора філософії з анатомії та фізіології («Наталя Фединська», 1965). Провідна газета американських українців писала з цієї нагоди: «шукаючи за "таємницею" життєвого успіху подружжя Фединських, треба звернути увагу на їхню релігійність, життєрадісність, взаємну виrozumілість та прикладну співпрацю. А дух цієї співпраці вже виказався в їхніх дітей, Христі, учениці 7-мої кляси, і Юрчика, учня 3-тьої кляси, які по своїй спроможності також ставали у пригоді своїй мамі під час викінчування її докторської праці, що, заслужено, згадано у вступі цієї дисертації» (Данилевич, 1966).

Упродовж двадцяти дев'яти років Н. Фединська викладала в Індіанському університеті в Блумінгтоні, досліджувала дію інсуліну на організм, рак печінки, досліди радіо-ізоотопів в лабораторії атомної енергії тощо. Н. Фединська була дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, членкинею Українського Музею в Нью-Йорку та Союзу Українок Америки, була благодійницею, зокрема, й на установи незалежної України. Незважаючи на те, що Н. Фединська-Слиж не пішла шляхом батька, на відміну від своїх брата та сестри, вона успадкувала палку любов до живопису та сама малювала. Земний шлях науковця обірвався 12 жовтня 2017 р.

26 листопада 1924 р. у родині Мошинських народилась друга дитина – Оксана. З юнацьких років вона пішла батьківським шляхом. Після Другої світової війни в університеті Інсбруку вона студіювала архітектуру та живопис. У Канаді у 1953 р. скінчила мистецькі курси в університеті Д. Вільямса у Монреалі. Найвідомішою працею О. Мошинської став альбом «Книга українських вишивок», видана у Клівленді у 1980 р. (Мошинська, 1980). Без перебільшення, ця книга і зараз залишається хрестомайтійно-класичною у своїй тематиці. О. Мошинська є авторкою цілої низки вітражів, пейзажів, портретів, орнаментів на текстильних виробх,

посуді тощо. Її вагомим внеском у розвиток української культури стало оформлення численних книжок. Так, малюнками художниці були прикрашені книжки відомої письменниці С. Парфанович «Вірний приятель» (Чикаго, 1963), «Карусь і ми» (Чикаго, 1966), «Люди і тварини» (Нью-Йорк, 1969), історичну повість Наталени Корольової «Що є істина?». У середині 1950-х рр. постать О. Мошинської привернула спеціальну увагу видатного українського історика, мистецтвознавця В. Січинського. Характеризуючи її мініатюри, він зауважив: «дивує не тільки сама прецизна техніка рисунку О. Мошинської, але також формальні вартості її. На тих мініатюрах прекрасно передано тип і вираз обличчя, страждання і муки Ісуса Христа, материнська любов Богородиці, добрячість Св. Миколи... На скриньочках, медальонах, тарілочках та інших подібних працях, артистка витворює дрібне мереживо орнаментальних мотивів, що крім свого віртуозного виконання, дають своєрідну стилістику. Ситець бере поодинокі елементи з української народної та історичної орнаментики, але komponує мотиви вільно та оригінально, досягаючи тим враження нового, модерного взору» (Січинський, 1955, с. 9). Серед усіх членів родини Оксана відзначилася найбільшою багатогранністю, бо, окрім образотворчого мистецтва, присвятила себе мистецтву гри на бандурі, жанр, який героїчно втримала та розвинула українська діаспора на чужині. Від 1988 р. вона щороку виступала на фестивалі «Ренесанс» у Колорадо, за що була нагороджена пам'ятною відзнакою. О. Мошинська проявила себе й як активний громадський діяч. У 1980–1987 рр. вона очолювала відділ Союзу українок Америки у Денвері. Зокрема, у 1982 р. за ініціативи американської організації вона виголосила перед 64-ма жінками та одним чоловіком лекцію про вишивання. Цей захід перед не-українцями сприяв популяризації української культури у США (Колодій, 1982). Померла О. Мошинська 30 жовтня 2012 р. Авторка одного з некрологів наголошувала, що впродовж усього продуктивного життя вона була сповнена життєвих сил, енергії та справжньої творчої сили. Вона по-справжньому любила красу природи і знаходила натхнення у подорожах, які заводили її так далеко у Бразилію, Аргентину та Мексику.

Наймолодшою дитиною Мошинських був син Юрій, який народився в Ізмаїлі 28 січня 1929 р. Як і сестра, він закінчив

навчання в Інсбруцькому університеті, в Монреальському університеті та мистецьку школу. Окрім реалізації себе як митець, серед інших членів родини він розгорнув найбільш широку мистецтвознавчу діяльність. Зокрема, впродовж 1970–1974 рр. він вів радіопрограму «Роздуми про мистецтво». На основі цих передач в українському часописі він оприлюднив низку статей на різні історико-мистецькі теми, що разом склали ґрунтовний мистецтвознавчий курс. Видавництво «Хвилі Дністра» у Клівленді видало 12 карток, що ілюстрували шедеври церковної архітектури в Україні XI–XVIII ст. Рисунки з поясненнями виготовив Юрій Мошинський. На першій сторінці кожної картки був наведений малюнок однієї церкви, а на четвертій – пояснення до цієї ж церкви українською і англійською мовами («Вартісний вклад», 1983). У 1963 р. Ю. Мошинський відвідав Японію, де налагодив контакти з японськими митцями і отримав запрошення організувати свою виставку (Кедрин, 1966).

Ю. Мошинський був активним громадським діячем. Варто відзначити його внесок у популяризацію доробку такого чільного представника новітнього етапу українського національного руху, як Оксана Мешко, чії спогади у 1981 р. були видані в його англomовному перекладі «Between death and life» (New York, 1981). Ю. Мошинський був постійним організатором різноманітних заходів, наприклад, у 1999 р. у промові він пов'язав Шевченкові повчання нас, його нащадків, з подіями в роках наших визвольних змагань, включно з недавньою боротьбою УПА, за вільну та незалежну Україну (Овечко, 1999).

Ю. Мошинський був одним з очільників громадських комітетів у Денвері щодо спорудження монументів пам'яті загиблих у Бабиному Яру та жертв Голодомору-геноциду («Комунікат», 1983). Намагання української громади, одним з очільників якої був митець, взяти активну участь у вшануванні жертв київських подій 1941 р., було зумовлено бажанням протистояти антиукраїнським інсинуаціям з боку лідерів жидівської громади, що підкреслювали, що буцімто українці взяли участь у розстрілах. Помер Ю. Мошинський 21 березня 2014 р. у Денвері.

Згадавши про окремих представників родини, слід наголосити на тому факті, який був вже очевидний сучасникам: йдеться не просто про формальний кривний зв'язок, а співпрацю членів

родини на мистецькому та громадському полі, своєрідне унікальне співтовариство однодумців, що не так уже часто траплялося і в Україні, і в колі української еміграції та діаспори. У 1959 р. Оксана та Юрій здійснили подорож Британією та Францією і в результаті видали її яскравий опис з 63-ма власними ілюстраціями (Мошинський, 1963). Юрій та Оксана оформили видання книги І. Світа про українсько-японські взаємини (Світ, 1972).

В. Мошинський згадував з приводу поїздки родини до Мексики: «Ми, родина мистців Мошинських – Володимир, Оксана, Юрко та наше "начальство" Лариса – традиційно щороку їдемо на вакації, їдемо восени у зарання вибране й продумане місце, яке цікавить нас і відповідає нашим задумам. Тому наші вакації не відпочинок (як завжди думають про вакації), а велика, напружена праця артистів-малярів» (Мошинський, 1975, с. 1293).

Зокрема, результатом цих подорожей були численні твори, які експонувались на спільних виставках родини. У 1966 р. у Нью-Йорку демонструвалися 120 олійних творів Володимира, Оксани та Юрія Мошинських (Кедрин, 1966). У Денвері вони організували спільну майстерню, а потім галерею, яку з 1970 р. очолив Ю. Мошинський. Разом члени родини неодноразово виступали на американському телебаченні.

Сучасники відзначали заслугу В. Мошинського для українців у справі виховання нової генерації, своїх дітей, яким він зміг разом з дружиною прищепити не лише любов до усього українського, але й майстерність. Ці коріння дали пагони і для наступного покоління. Нещодавно Україну облетіла звістка про Юрія Фединського, американця, що переїхав з Нью-Йорка до села Крячківка Пирятинського району Полтавської області, яке перетворилося на центр відродження кобзарського мистецтва, щорічного етнофестивалю «Древо кобзарського роду». Йдеться про онука Н. Мошинської та Ю. Фединського. Ю. Фединський визнає вплив на себе тітки О. Мошинської, яка, коли йому було 16 років, порадила поїхати до кобзарського табору, щоб там познайомитися із діаспорою.

Висновки. Родина Мошинських уособлює феномен збереження української ментальності та культури поза межами Батьківщини. Живильним джерелом для представників родини стали мистецькі студії, зміст та сенс яких полягав у поєднанні модерних

мистецьких течій з традиційними, народними, українськими. Усі члени родини продемонстрували приклад вдалого поєднання реалізації мистецького натхнення з громадською діяльністю, що була спрямована на захист національних інтересів українців. Велике значення мав досвід родини у відстоюванні консервативних, релігійних, цінностей. Феномен родини Мошинських був усвідомлений вже сучасниками, які розглядали його як ідеальну модель для українських родин у діаспорі. **Перспективи подальших досліджень** полягають у розширенні джерельної бази, зверненні до усних джерел, родинних архівів.

Джерела та література

- Биковський, Л.** (1966). Десять років науково-організаційної праці на Заході США (Денверська група УВАН). *Визвольний шлях*, 7–8, 957–966.
- Вартісний вклад у підготовку 1000-ліття Хрещення Руси-України. (1983). *Патріярхат*, 7–8, 35.
- Власенко, В.М.** (2008). Документи і матеріали надзвичайної дипломатичної місії УНР у Румунії (1919–1923 рр.). *Пам'ятки*, 8, 129–160.
- Данилевич, Р.** (1966, 25 березня). Успіхи д-ра Юрія і д-ра Наталії Фединських. *Свобода*.
- Жила, В.** (1987, 13 лютого). Справжнє мистецьке зусилля не пропадає (До 92-річчя з дня народження митця В. Мошинського). *Свобода*.
- Іващук, В.** (1971). Мистецькі осяги козацької родини Мошинських. *Українське козацтво*, 4, 40–41.
- Кедрин, І.** (1966, 18 травня). Родина мистців Мошинських у Нью Йорку. *Свобода*.
- Кейван, І.** (1996). *Українські мистці поза Батьківщиною*. Едмонтон.
- Колодій, А.** (1982, 28 квітня). Вісті з Денверу. *Свобода*. Комунікат. (1983, 11 серпня). *Свобода*.
- Крупський, К.** (1965). Родина мистців. *Овид*, 4, 25–28.
- Левченко, С.** (1983, 4 січня). Листопадові Роковини в Денвері. *Свобода*.
- Ляхоцький, В.П.** (Упоряд.). (2001). *Епістолярна спадщина Івана Огієнка (митрополита Іларіона) (1907–1968)*. Державний комітет архівів України; Український державний науково-дослідний інститут архівної справи. Київ.
- Михайленко, О.** (1987, 28 січня). Українець одержав нагороду «Американець за вибором». *Свобода*.
- Мошинська, О.** (1980). *Книга українських вишивок*. Клівленд: «Хвилі Дністра».

- Мошинський, В.** (1980, квітень). Дунайське козацтво. *Нові дні* (с. 9–12).
- Мошинський, В.** (1974). Родинні зв'язки Мошинських і Чайківських з козацтвом. *Українське козацтво*, 2, 16–17.
- Мошинський, В.** (1966). Український державний театр ім. Т. Шевченка в Одесі й театральна студія ім. М. Кропивницького: (зі споминів про Одесу). *Визвольний шлях*, 11, 1247–1262.
- Мошинський, Ю.** (1963). *У світі мистецьких чарів. Враження з по-дорожі*. Чикаго.
- М.С.** (2018). Наталія Фединська-Слиж. *Наше життя*, 2, с. 25.
- Наталія Фединська доктором філософії. (1965, 12 жовтня). *Свобода*.
- Овечко, Л.** (1999, 20 травня). Шевченківське свято в Денвері. *Свобода*.
- Олінкевич-Колодій, А.** (1983, 21 липня). Вісті з Денверу. *Свобода*.
- Тимків, Б.М.** (2009). *Мистецтво України та діаспори: дереворізьба сакральна й ужиткова*. Івано-Франківськ: Нова Зоря.
- Світ, І.** (1972). *Українсько-японські взаємини 1903–1945*. Нью-Йорк: Видавництво Українського історичного товариства.
- Сільський Ренесанс Юрка Фединського: американський кобзар*. (б.р.).
Взято з <https://kolo.news/category/suspilstvo/86>.
- Січинський, В.** (1955). Оксана Мошинська. *Наше життя*, 1, с. 8–10.

References

- Bykovskiy, L.** (1966). Desiat rokiv naukovo-orhanizatsiinoi pratsi na Zakhodi SShA (Denverska hrupa UVAN) [Ten years of scientific and organizational work in the Western United States (Denver UVAN group)]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 7–8, 957–966 [in Ukrainian].
- Vartisnyi vklad u pidhotovu 1000-littia Khreshchennia Rusy-Ukrainy [A valuable contribution to the preparation of the 1000th anniversary of the Baptism of Rus-Ukraine]. (1983). *Patriarkhat – Patriarchy*, 7–8, 35 [in Ukrainian].
- Vlasenko, V.M.** (2008). Dokumenty i materialy nadzvychainoi dyplomatychnoi misii UNR u Rumunii (1919–1923 rr.) [Documents and materials of the extraordinary diplomatic mission of the Ukrainian People's Republic in Romania]. *Pamiatky – Monuments*, 8, 129–160 [in Ukrainian].
- Danylevych, R.** (1966, March 25). Uspikhy d-ra Yuriiia i d-ra Natalii Fedynskykh [Successes of Dr. Yuri and Dr. Natalia Fedinsky]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Zhyła, V.** (1987, February 13). Spravzhnie mystetske zusyillia ne propadaie (Do 92-richchia z dnia narodzhennia myttsia V. Moshynskoho) [The real artistic effort does not disappear (To the 92nd anniversary of the birth of the artist V. Moshinsky)]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].

- Ivashchuk, V.** (1971). *Mystetski osiahy kozatskoi rodyny Moshynskykh* [Artistic insights of the Moshinsky Cossack family]. *Ukrainske kozatstvo – Ukrainian Cossacks*, 4, 40–41 [in Ukrainian].
- Kedryn, I.** (1966, May 18). *Rodyna mysttsiv Moshynskykh u Niu Yorku* [The Moshynski family of artists in New York]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Keivan, I.** (1996). *Ukrainski mysttsi poza Batkivshchynoiu* [Ukrainian artists outside the homeland]. Edmonton [in Ukrainian].
- Kolodii, A.** (1982, April 28). *Visti z Denveru* [News from Denver]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Komunikat [Communication]. (1983, August 11). *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Krupskiy, K.** (1965). *Rodyna mysttsiv* [Family of artists]. *Ovyd*, 4, 25–28 [in Ukrainian].
- Levchenko, S.** (1983, January 4). *Lystopadovi Rokovyny v Denveri* [November Anniversary in Denver]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Liakhotskiy, P.** (Ed.). (2001). *Epistoliarna spadshchyna Ivana Ohienka (mytropolyyta Ilyariona) (1907–1968)* [The epistolary legacy of Ivan Ogienko (Metropolitan Hilarion) (1907–1968)]. Kyiv [in Ukrainian].
- Mykhailenko, O.** (1987, January 28). *Ukrainets oderzhav nahorodu «Ame-rykanets za vyborom»* [The Ukrainian received the "American of Choice" award]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Moshynska, O.** (1980). *Knyha ukrainskykh vyshyvok* [Book of Ukrainian embroidery]. Klivlend: «Khvyli Dnistra» [in Ukrainian].
- Moshynskiy, V.** (1980, April). *Dunaiske kozatstvo* [Danube Cossacks]. *Novi dni – New Days* (pp. 9–12) [in Ukrainian].
- Moshynskiy, V.** (1974). *Rodynni zviazky Moshynskykh i Chaikovskyykh z kozatstvom* [Moshinsky and Tchaikovsky family ties with the Cossacks]. *Ukrainske kozatstvo – Ukrainian Cossacks*, 2, 16–17 [in Ukrainian].
- Moshynskiy, V.** (1966). *Ukrainskiy derzhavnyi teatr im. T. Shevchenka v Odesi y teatralna studiia im. M. Kropyvnytskoho: (zi spomyniv pro Odesu)* [Ukrainian State Theater named after T. Shevchenko in Odesa and the theater studio M. Kropyvnytsky: (from memories of Odesa)]. *Vyzvolnyi shliakh – The way of liberation*, 11, 1247–1262 [in Ukrainian].
- Moshynskiy, Yu.** (1963). *U sviti mystetskykh chariv. Vrazhennia z podorozhi* [In the world of artistic magic. Travel impressions]. Chykhahov [in Ukrainian].
- M.S.** (2018). *Natalia Fedynska-Slyzh. Nashe zhyttia – Our life*, 2, p. 25 [in Ukrainian].
- Nataliia Fedynska doktorom filosofii [Natalia Fedinskaya is a doctor of philosophy]. (1965, October 12). *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].

- Ovechko, L.** (1999, May 20). Shevchenkivske sviato v Denveri [Shevchenko Holiday in Denver]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Olinkevych-Kolodiy, A.** (1983, July 21). Visti z Denveru [News from Denver]. *Svoboda – Freedom* [in Ukrainian].
- Тymkiv, В.М.** (2009). *Mystetstvo Ukrainy ta diaspori: derevorizba sakralna y uzhytkova* [Art of Ukraine and the Diaspora: sacred and applied woodcarving]. Ivano-Frankivsk: Nova Zoria [in Ukrainian].
- Svit, I.** (1972). *Ukrainsko-yaponski vzaiemyny 1903–1945* [Ukrainian-Japanese relations 1903–1945]. Niu-York: Vydavnytstvo Ukrainskoho istorychnoho tovarystva [in Ukrainian].
- Sil'skyi Renesans Yurka Fedynskoho: amerykanskyi kobzar* [Yurko Fedinsky's Rural Renaissance: An American Kobzar]. (n.d.). Retrieved from <https://kolo.news/category/suspilstvo/86> [in Ukrainian].
- Sichynskiy, V.** (1955). Oksana Moshynska. *Nashe zhyttia – Our life*, 1, pp. 8–10 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.01.2021 р.

УДК 94(100=161.2)

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228527

Анна ВАХНЯНИН

аспірантка кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн,
Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Універси-
тетська, 1, м. Львів, Україна, індекс 79000 (anya.vahnyanyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3111-6183>

Бібліографічний опис статті: Вахнянин, А. (2021). Шлях до єднання: ідея створення Світового Конгресу Вільних Українців. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 395–407. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228527>.

ШЛЯХ ДО ЄДНАННЯ: ІДЕЯ СТВОРЕННЯ СВІТОВОГО КОНГРЕСУ ВІЛЬНИХ УКРАЇНЦІВ

Анотація. Історія української діаспори є невід’ємною складовою історії України. У статті простежено шлях зарубіжних українців до об’єднання для відстоювання інтересів всього українського народу. Можна навести приклад успішного досвіду єврейського народу, який віками був розпорошений, але у 1936 р. об’єднався у Світовий єврейський конгрес, а згодом зумів проголосити Державу Ізраїль. Тому **мета цього дослідження** – простежити зародження ідеї консолідації зарубіжних українців та створення єдиного координаційного органу для українського народу в різних куточках світу в 1920-х рр., її поступову еволюцію та практичні кроки до втілення. **Методологія.** Для розв’язання поставленої мети було застосовано методи: 1) історичного порівняння (зокрема, досвіду консолідації українського та єврейського народу); 2) аналізу та синтезу історіографії і джерельної бази; 3) індукції та дедукції. **Наукова новизна** полягає у комплексному поетапному простеженні обставин скликання СКВУ. **Висновки.** У 1920-х рр. сформувалися потужні осередки політичної української еміграції, які прагнули відновити соборність та незалежність

© Анна Вахнянин, 2021

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

України. Однак єдності між ними не було з огляду на те, що в 1917–1920-х рр. вони боролися одне з одним за владу в Україні. Першим із авторитетних політичних лідерів, хто усвідомив необхідність консолідації, був Симон Петлюра. Його соратники, серед яких О. Шульгин та В. Приходько, у 1930-х рр. зробили перші спроби скликати Світовий конгрес українців. Ця ідея отримала підтримку в Галичині та США, але втілити її в міжвоєнний період українці не зуміли. Аналогічні процеси простежуємо в зазначений період і серед єврейської діаспори, однак їм вдалося у 1936 р. скликати конгрес, а у 1948 р. вони домоглися створення власної держави. Через нездатність до створення політичними лідерами в еміграції єдиного координаційного осередку, легітимними представниками українського народу під час та після Другої світової війни були дипломати СРСР та УРСР. Передумовою до скликання Світового Конгресу Вільних Українців (СКВУ) вважають створення у 1947 р. українцями американського континенту Панамериканської української конференції (ПАУК), одним із ключових завдань якої визначалося зорганізувати конгрес. Активним лобістом ідеї єдності українців та створення організаційної надбудови у повоєнний період був А. Мельник. ПАУК впродовж 1950–1960-х рр. здійснила декілька спроб скликати конгрес, але жодна не увінчалася успіхом. Тому напередодні відкриття СКВУ частина зарубіжних українців зневірилися у здатності ПАУК довести цю справу до успішного завершення. Однак у січні 1967 р. ПАУК оприлюднила маніфест про скликання СКВУ, розгорнула активну пропагандистську кампанію, і у листопаді тривалий шлях українського народу до консолідації увінчався результативно.

Ключові слова: Українська діаспора; Панамериканська українська конференція; консолідація; Світовий Конгрес Вільних Українців.

Anna VAKHNIANYN

Postgraduate Student, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (anya.vahnyanyn@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3111-6183>

To cite this article: Vakhnianyn, A. (2021). Shliakh do yednannia: ideia stvorennia Svitovoho Konhresu Vilnykh Ukraintsiv [The way to unity: the idea to create the World Congress of Free Ukrainians]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho*

pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 6/48, 395–407. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228527> [in Ukrainian].

THE WAY TO UNITY: THE IDEA TO CREATE THE WORLD CONGRESS OF FREE UKRAINIANS

***Summary.** The history of the Ukrainian diaspora/emigrants makes up an integral part of the Ukrainian history. The article traces the path of foreign Ukrainians to unification in order to defend the interests of the entire Ukrainian people. The successful Jewish experience may serve as the vivid example. The latter lived scattered for ages, but united and established World Jewish Congress in 1936, being able to declare the State of Israel in 1948. **The purpose of our study** is to trace the origins of the idea to consolidate the Ukrainian emigrants and to establish the only coordinative institution for the whole Ukrainian nation from all over the world in the 1920s, its evolution and the practical measures for its implementation. The successful experience of the Ukrainian diaspora can serve as a model for the modern Ukrainians, while the analysis of the mistakes of the latter can help to avoid them at the contemporary stage of state formation. **Methodology.** The methods to solve the aforementioned problem are the following: 1) the method of historical comparison of the Ukrainian and Jewish experience of consolidation; 2) historiographical analysis and synthesis; 3) inductive and deductive reasoning. **The scientific novelty of our research** is in the comprehensive step-by-step study of the World Congress of Free Ukrainians. **Conclusions.** The powerful centers of the Ukrainian political emigration appeared in the 1920s. They aimed to restore Ukraine's unity and independence. However, there was disagreement among them, given the fact that they struggled for power in 1917–1920. S. Petliura was one of the first competent political leaders, who realized the necessity of consolidation. His associates A. Shulgin and V. Prykhodko made the first attempts to organize the World Ukrainian Congress in the 1930s. The idea was supported in Galicia and in the USA, though it wasn't implemented. The same process may be noticed in the Jewish diaspora at the same time; however, they summoned the World Jewish Congress in 1936 and declared their own state. Because the Ukrainian politician leaders failed to create a single political center, the Soviet diplomats became the legitimate representatives of Ukrainians during and after the World*

War II. The establishment of the Pan-American Ukrainian Conference (PAUC) in 1947 is thought to be the pre-condition for summoning the World Congress of Free Ukrainians, as it was one of its key tasks. A. Melnyk was one of the most active lobbyists of the Ukrainian unity. He also introduced the idea of the organization superstructure. PAUC made a few attempts to summon the congress in the 50s – 60s of the 20th century, but none of these were successful. Consequently, the Ukrainian emigrants were disappointed with its PAUC's ability to accomplish the task successfully. Despite this fact, in January 1967 PAUC published/promulgated the manifesto on summoning the World Congress of Free Ukrainians launched the active propaganda campaign, and the long way of the Ukrainian nation to consolidation met with success in November.

Key words: *Ukrainian diaspora; Pan-American Ukrainian Conference; consolidation; World Congress of Free Ukrainians.*

Постановка проблеми. Українська діаспора другої половини ХХ ст. була доволі чисельною, активно підтримувала національно-визвольні процеси на Батьківщині, виступала голосом вільного українства, викривала злочини комуністичного режиму в підрадянській Україні. Для ведення такої діяльності був необхідний координаційний осередок, яким з 1967 р. і став СКВУ. Однак до своєї консолідації зарубіжні українці йшли тривалий час. Зважаючи на це, актуальним є виявлення чинників, котрі сприяли і перешкождали об'єднанню, виокремлення ключових передумов скликання СКВУ.

Аналіз досліджень та публікацій. Історія української діаспори ХХ ст. не обділена увагою дослідниками, однак зародження та імплементація ідеї Всеукраїнського конгресу не була об'єктом окремого дослідження в сучасній історичній науці. Окремі аспекти цього процесу висвітлювали сучасні дослідники Андрій Яців та Володимир Тихенко. Невдовзі після скликання конгресу історик, журналіст Михайло Сосновський простежив зародження ідеї Всеукраїнського конгресу та тривалий процес її реалізації. Джерельну базу дослідження складають публікації Симона Петлюри та Андрія Мельника про необхідність скликання Всеукраїнського конгресу, роздуми напередодні скликання конгресу учасників СКВУ – Миколи Плав'юка та Атанаса Фіголя, преса, зокрема газета «Діло» та «Свобода».

Мета статті – простежити зародження та кристалізацію ідеї створення Світового конгресу вільних українців та етапи її реалізації, проаналізувати роль окремих громадських діячів та організацій, а також виокремити основні перешкоди у процесі скликання СКВУ.

Виклад основного матеріалу. Для збереження ідентичності, розвитку національної ідеї в середовищі української діаспори визрів задум скликання всеукраїнського конгресу та створення координаційного осередку українців на Батьківщині і за її межами. Ця думка вперше виникла після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. у середовищі політичної еміграції. Однак реалізація цього задуму видалася не такою простою та затягнулася у часі на декілька десятиліть й була завершена лише у 1967 р. скликанням Світового Конгресу Вільних Українців (далі СКВУ).

Передусім, 1920 р. було створено ініціативний комітет із центрами у Женеві (Швейцарія) та Відні (Австрія) для скликання Всеукраїнського національного конгресу наступного року, але жодних практичних кроків у цьому напрямі не було зроблено. Згодом, у 1923–1925 рр. ця ідея знову опинилася у центрі дискусії українських середовищ у Празі (Тихенко, 2016, с. 207). Водночас задум єдиної «парасолькової організації» отримав підтримку і серед українських галичан, зокрема про необхідність створення єдиного координаційного центру всіх українців писали на сторінках львівських газет («Діло», 1923).

Прихильником скликання конгресу всіх українців поза УСРР був один із лідерів УНР Симон Петлюра. Він закликав українців проаналізувати помилки минулого та об'єднатися, незалежно від політичних поглядів заради вищих, державних інтересів. При тому політик наводив успішний приклад єдності у державотворенні інших народів: «Не можна ж забувати, що таким шляхом консолідації всіх національних сил в справі організації своєї держави, принаймні на перших початках повстання її, йшли досвідченіші та організованіші нації, як от Чеська наприклад» (Ряст, 1923, с. 19). Окрім того, він наголосив, що саме на уряд УНР в еміграції український народ покладає надію на відродження державності України (Ряст, 1923, с. 7). На жаль, втілити цей задум С. Петлюрі не судилося, а сам він став жертвою політичного теракту.

На нашу думку, відсутність харизматичного авторитетного лідера була однією з перешкод у процесі організації конгресу. Втім, соратники Петлюри, зокрема Андрій Ливицький та Олександр Шульгин, продовжували плекати цю ідею. Зокрема, 1929 р. на першій емігрантській конференції у Празі створили Головну Еміграційну Раду під егідою Олександра Шульгина з осередком у Парижі, яка 1934 р. відновила ідею скликання Всеукраїнського конгресу.

У Празі українська еміграція 1933 р. ініціювала створення Ініціативної Комісії, яка мала зорганізувати різні політичні сили та підготувати підґрунтя для проведення конгресу (Сирник, 1969, с. 21). До складу комісії увійшли Софія Русова, Михайло Омелянович-Павленко, Федір Стешко, Андрій Макаренко та інші, очолював – Віктор Приходько. Останній порівнював розбіжності у справі скликання конгресу із подіями 1917–1919 рр. та визначив, що «... першим і основним завданням Конгресу повинна стати – внутрішня самоорганізація світового українства...» («Діло», 1933b). За час своєї діяльності Комісія провела дві конференції, на яких було схвалено платформу Всеукраїнського Національного Конгресу, проект статуту та маніфесту майбутньої організації. Комісія видавала часописи «За Конгрес!» (з 1934 р.) та «Вістник Українського Національного Конгресу» (з 1936 р.) (Яців, 2019, с. 389).

Задум Празької комісії отримав позитивний відгук серед українців у діаспорі. Семен Демидчук, активний учасник українського суспільно-політичного життя у США, один з ініціаторів скликання конгресу українців в США, прихильно зреагував на цю ініціативу та навіть виклав своє бачення Пан-Українського конгресу («Діло», 1933а). У 1934 р. у Львові відбулася міжпартійна конференція, на якій узгодили проведення Всеукраїнського Конгресу та створили Підготовчий конгресовий комітет з осередками у Львові та Празі, який діяв чотири роки. Паралельно з українцями про намір скликати світовий конгрес оголосили євреї («Діло», 1933а). Світовий єврейський конгрес був заснований 13 серпня 1936 р. і своїми лобістськими діями прискорив утворення після Другої світової війни Держави Ізраїль. Як бачимо, успішне об'єднання єврейського народу в міжвоєнний період стало однією з передумов до відновлення державності. Щодо українців, через

зовнішньополітичні обставини та брак єдності між українськими політичними партіями та організаціями, Конгрес так і не було скликано.

У період Другої світової війни питання створення об'єднаної структури для українців поставало на порядку денному ідеологічно різних кіл української діаспори. Серед ініціаторів створення координаційних структур українства були, зокрема, Державний Центр УНР в екзилі, ОУН(б) та ОУН(м). Водночас жодна з цих спроб не отримала дієвої підтримки (Яців, 2019, с. 389). Певним здобутком стали переговори у 1944 р. Андрія Лівницького, Павла Скоропадського, Степана Бандери, Андрія Мельника, на яких останнього обрали делегатом для репрезентації українського народу перед німецькими чиновниками. Переговори з німцями зайшли в глухий кут, так само як і подальша консолідація політичних лідерів. Ми вважаємо, що ця спроба об'єднання у майбутньому вплинула на активне лобіювання А. Мельником ідеї створення єдиного політичного органу для всіх українців. Полковник Мельник ще під час Другої світової війни підтримував ідею створення єдиної центральної організації для українців, котрі були переміщені в роки війни, писав листа Державному секретареві США Едварду Стетгініусу, голові Установчої конференції ООН, у якому заперечував право радянського уряду на статус єдиного представницького органу українців (Антонович, 1966, с. 90).

У повоєнний період, з огляду на кількісне зростання української діаспори, внаслідок політичної еміграції з території підрадянської України, ідея скликання Конгресу отримала друге дихання. До Нью-Йорка 18–21 листопада 1947 р. прибули делегати від українців Канади, США, Аргентини, Бразилії, Парагваю, Уругваю, окремих країн Європи на Першу Панамериканську Українську Конференцію (далі ПАУК), яка відбувалася «... під гаслом мобілізації та об'єднання всіх українських сил і їх, повного та плянового використання в спільних змаганнях за визволення України та створення вільної і демократичної Самостійної Соборної Української Держави» («Свобода», 1947а). Учасники постановили перетворити ПАУК на постійну діючу репрезентацію американських українців в Нью-Йорку та делегували новому представництву підготовку до скликання світового Українського Конгресу («Свобода», 1947б).

Паралельно, об'єднавчі процеси українців тривали і в Європі. У 1948 р. було створено Українську Національну Раду, до якої увійшли всі політичні партії, за винятком Союзу Гетьманців Державників. На першій сесії цієї організації 20 липня 1948 р. було ухвалено постанову про скликання Світового Союзу Українців, проект статуту союзу, створено Координаційний Осередок Українських Громадських Центральних Установ в Європі під егідою політичного і громадського діяча Василя Мудрого. Однак ця справа не вийшла за межі декларацій, жодних практичних кроків до скликання конгресу не було зроблено.

Член Української Національної Ради Атанас Фіголь зазначав, що у 1940–60-х рр. українська діаспора на місцевому рівні мала досить добру структуру та організацію – церкви, школи, політичні партії і т. д. Проте бракувало єдиного координаційного центру, своєрідної надбудови, котра б витворила спільну програму дій для українського народу (Фіголь, 1965, с. 3). Першою такою інституцією стала створена 1948 р. Світова Федерація Українських Жіночих Організацій (СФУЖО). Цей важливий крок у процесі консолідації українського суспільства був взірцем та мотиваційним чинником для ініціаторів й організаторів СКВУ.

Знову привернув увагу до необхідності скликання Світового конгресу українців Андрій Мельник на святкуванні 25-річчя Українського Національного Об'єднання (УНО) 18 травня 1957 р. у Торонто. Полковник наголосив, що «... передумовою цього є зближення, є узгодження та координація дій нашого табору, є єдність українського націоналістичного світу» (Антонович, 1966, с. 139). Цю ж ідею підтримувала й Українська національна рада. У зверненні «До українського громадянства», що вийшло 17 червня 1957 р. до 40-х роковин проголошення УНР в 1958 р., говорилося: «це свято найкраще відзначити скликанням і відбуттям Світового конгресу вільних українців...» (Тихенко, 2016, с. 208).

Втілюючи волю Мельника, в липні 1959 р. VI Конгрес Українців Канади заманіфестував про необхідність координації з УККА та ПАУК для формування підготовчого Комітету для скликання Світового Конгресу Українців. У лютому 1960 р. відбулися наради представників КУК та УККА, на яких постановили: передати процес підготовки конгресу ПАУК, напрацювати проект СКВУ, запросити до участі всі громадські, політичні, культурні,

наукові організації (Плав'юк, 1965, с. 4). У жовтні 1960 р. VI сесія ПАУК постановила створити Підготовчий Комітет для скликання СКВУ у складі двох Комісій – Програмової з центром в Канаді та Організаційної з осередком у США; було погоджено дату та місце конгресу – осінь 1961 р., Нью-Йорк. До завдань Програмової комісії належало підготувати тези ключових промов, які стоятимуть на порядку нарад Конгресу, тексти звернень та резолюцій Конгресу тощо. Завданнями Організаційної комісії визначалося: підготувати пропозиції порядку нарад і регламент Конгресу, проєкт статуту Секретаріату, вибір зали для проведення заходів СКВУ, поширення інформації у медіа та в українських громадах, контакти з владою тощо (Яців, 2019, с. 390). Ярослав Білак, в майбутньому голова комісії прав людини СКВУ, згадував: «Подальші переговори тривали довго – сильні організації вимагали співмірних прерогатив, слабкіші – гарантій, а інші – політичного впливу. Крім того, справа ускладнювалась підтекстом, що концепцію створення СКВУ запропонував Андрій Мельник, голова Проводу Українських Націоналістів (мельниківців), а новий Конгрес також повинен був включати організації, які мали відношення до ОУН-бандерівців» (Білак, 2017). Як бачимо, різні політичні табори знову не могли дійти згоди і тим самим відтермінували дату скликання конгресу.

У 1960-х рр. існували дві провідні опінії щодо ролі Всеукраїнського Конгресу. Паралельно з тривалою підготовкою до Конгресу активною була культурницька діяльність української діаспори. Зокрема, 1959 р. урочисто відзначили річницю гетьмана Мазепи та організували Фестиваль молоді, 1964 р. було відкрито пам'ятник Тарасові Шевченку у Вашингтоні, 1965 р. було проведено «Українські дні» в США – виступи українських колективів та виставка національного одягу, міжнародну наукову конференцію «В обороні української культури і народу» в Торонто, в результаті якої створено Асоціацію діячів української культури (АДУК). З огляду на це частина вбачала у проведенні СКВУ чергову маніфестацію українського народу на кшталт попередніх, які мали б об'єднати українську діаспору, привернути увагу до українського питання урядів та громадськості США. Інші ж відводили конгресу роль координаційного центру всієї української діаспори (Фіголь, 1965, с. 19).

Водночас можна чітко спостерігати зневіру українців щодо ідеї скликання СКВУ. На думку Атанаса Фіголя, суттєвими недоліками у підготовці до конгресу 1950–1960-х рр. були відсутність кампанії зі збору коштів та недостатнє інформування громадськості (Фіголь, 1965, с. 25). Микола Плав'юк покладав відповідальність за відтермінування конгресу на ПАУК (Плав'юк, 1965, с. 19). Обидва діячі у своїх працях з певним скепсисом писали про найближчі перспективи скликання СКВУ. Та все ж 22 січня 1967 р. було оприлюднено Маніфест Пан-Американської Української Конференції про скликання Світового Конгресу Вільних Українців: «Виконуючи постанови конгресів українського організованого суспільства в різних країнах вільного світу, ПанАмериканська Українська Конференція, проробивши підготовчу працю, скликає на 16, 17, 18, 19 листопада, 1967 року, в місті Нью Йорку, ЗСА, осідку Об'єднаних Націй, Світовий Конгрес Вільних Українців...» (Сирник, 1969, с. 45). Важливою передумовою до скликання СКВУ стало те, що Микола Плав'юк зумів налагодити контакти з Ігнатом Білинським, провідним діячем ОУН(б) у США, членом Дирекції Українського Конгресового Комітету Америки та переконати його взяти участь у роботі СКВУ (Білак, 2017).

На нашу думку, вже сама підготовка до конгресу консолідувала українців різних політичних поглядів та соціального стану з усіх куточків світу. Одна з провідних діаспорних газет «Свобода» напередодні відкриття СКВУ рясніла публікаціями про майбутню подію, висвітлювала процес збору коштів на її проведення, закликала сплачувати внески, публікувала імена жертводавців («Свобода», 1967). Не стояли осторонь й українська православна та греко-католицька церкви, які проводили богослужіння в наміренні Українського Народу і Світового Конгресу Вільних Українців. Активну підтримку у процесі підготовки конгресу надавала СФУЖО.

Зрештою, Перший Світовий Конгрес Вільних Українців відбувся 12–19 листопада 1967 р. у Нью-Йорку. Українці в діаспорі продемонстрували прагнення до соборності та продовження боротьби за відновлення державності на українських землях. Було створено організаційну надбудову для діаспорних організацій, котра впродовж тривалого часу запобігала денационалізації українського народу, підтримувала визвольний рух на Батьківщині та сприяла утвердженню незалежності України.

Висновки. Отже, необхідність скликання Всеукраїнського Конгресу зародилася у 1920-х рр. в осередках української політичної еміграції – Відні, Празі, Женеві, Парижі. Українські політики і громадські діячі усвідомили, що брак єдності призвів до поразки у боротьбі за відновлення державності. Хоча ідея скликання конгресу викликала позитивну реакцію серед провідних організацій, жодна спроба в 1920–30-х рр. реалізувати її не увінчалася успіхом. На нашу думку, ключовою перепорою були відсутність єдиного загальноновизнаного лідера серед українців в еміграції, навколо постаті якого міг розгорнутися об'єднавчий процес.

Початково, ідейними натхненниками створення координаційної організації українців у діаспорі були Симон Петлюра та Андрій Мельник. Вони популяризували цей задум та надихнули своїх послідовників довести її до логічного завершення. Після Другої світової війни українці американського континенту взяли на себе ініціативу у скликанні Всеукраїнського Конгресу. На нашу думку, це було закономірно, з огляду на високий рівень активності та організованості української діаспори в Америці. Передумовою до скликання СКВУ стало утворення ПАУК, це була одна з перших організаційних надбудов українців діаспори, хоча й регіонального масштабу. Їй знадобилося двадцять років, щоби організувати СКВУ, який сьогодні відомий, як Світовий Конгрес Українців і виступає лобістом України на міжнародній арені.

Джерела та література

- Антонович, М.** (Ред.). (1966). *Андрій Мельник у першу річницю смерті 1964–1966*. Торонто – Вінніпег: Видавнича спілка «Новий шлях».
- Білак, Я.** (2017). *Спомини колишнього голови Комісії прав людини про створення і діяльність СКУ*. Взято з <https://www.newpathway.ca/spomynyjaroslawbilak/?fbclid=IwAR15xVQGmejXxFjE57RTBOECeQwWlxHV6LM7duhJxLINmVXBYJE86GVy16I>.
- Діло.* (1923, 8 травня). 26.
- Діло.* (1933а, 24 липня). 191.
- Діло.* (1933б, 7 вересня). 234.
- Сирник, І.** (Ред.). (1969). *Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: матеріали*. Вінніпег, Нью-Йорк, Лондон: Видання Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців.
- Плав'юк, М.** (1965). *Проблеми Світового Конгресу Українців*. Торонто – Вінніпег: KE Українського Національного Об'єднання Канади.

- Ряст, О.** (1923). *Сучасна українська еміграція та її завдання*. Щипіорно: Друкарня в Щипіорно.
- Свобода*. (1947а, 20 листопада). 271.
- Свобода*. (1947б, 25 листопада). 275.
- Свобода*. (1967, 27 жовтня). 197.
- Тихенко, В.О.** (2016, травень-серпень). Документи з історії Світового Конгресу Українців. *Архіви України*, 3–4 (302–303), 206–212.
- Фіголь, А.** (1965). *Світовий Конгрес вільних українців*. Париж – Рим – Мюнхен: УХР.
- Яців, А.** (2019). Перший Світовий Конгрес Вільних Українців: на шляху до консолідації світового суспільства. *Народознавчі зошити*, 2 (146), 387–402. doi: 10.15407/nz2019.02.387.

References

- Antonovych, M.** (Ed.). (1966). *Andrii Melnyk u pershu richnytsiu smerty 1964–1966 [Andriy Melnyk on the first anniversary of his death in 1964–1966]*. Toronto – Winnipeg: Vydavnycha spilka «Novyi shliakh» [in Ukrainian].
- Bilak, Ya.** (2017). *Spomyny kolyshnoho holovy Komisii prav liudyny pro stvorennya i diialnist SKU [Memoires of a former Chair of the Human Rights Commission on the establishment and operation of the UWC]*. Retrieved from <https://www.newpathway.ca/spomynvjaroslawbilak/?fbclid=IwAR15xVQGmejXxFjE57RTBQECeQwWlxHV6LM7duhJxLiNmVXBYJE86GVy16I> [in Ukrainian].
- Dilo [Deed]*. (1923, May 8). 26 [in Ukrainian].
- Dilo [Deed]*. (1933а, July 24). 191 [in Ukrainian].
- Dilo [Deed]*. (1933b, September 7). 234 [in Ukrainian].
- Syrnyk, I.** (Ed.). (1969). *Pershyi Svitovyi Konhres Vilykh Ukraintsiv: materiialy [The First World Congress of Free Ukrainians: materials]*. Winnipeg, Niu-York, London: Vydannia Sekretariatu Svitovoho Konhresu Vilykh Ukraintsiv [in Ukrainian].
- Plaviuk, M.** (1965). *Problemy Svitovoho Kongresu Ukraintsiv [Problems of the World Congress of Ukrainians]*. Toronto – Winnipeg: KE Ukrain-skoho Natsionalnoho Obiednannia Kanady [in Ukrainian].
- Riast, O.** (1923). *Suchasna ukrainska emihratsiia ta yii zavdannia [Modern Ukrainian emigration and its tasks]*. Shchypiorно: Drukarnia v Shchypiorно [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1947а, November 20). 271 [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1947б, November 25). 275 [in Ukrainian].
- Svoboda [Freedom]*. (1967, October 27). 197 [in Ukrainian].

- Тухенко, В.О.** (2016, May-August). Dokumenty z istorii Svitovoho Konhresu Ukraintsv [Documents on the history of the World Congress of Ukrainians]. *Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine*, 3–4 (302–303), 206–212 [in Ukrainian].
- Figol, A.** (1965). *Svitovyi Konhres vilnykh ukraintsv [World Congress of Free Ukrainians]*. Paryzh – Rym – Miunkhen: UKhR [in Ukrainian].
- Yatsiv, A.** (2019). Pershyi Svitovyi Konhres Vilnykh Ukraintsv: na shliakhu do konsolidatsii svitovoho suspilstva [The First World Congress of Free Ukrainians: Towards the Consolidation of World Society]. *Narodoznavchi zoshyty – Ethnological Notebooks*, 2 (146), 387–402. doi: 10.15407/nz2019.02.387 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2021 р.

УДК 323(477)"2010/2013"

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228528

Вадим ДЕНИСЕНКО

кандидат філологічних наук, докторант, Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна, індекс 69600 (vadva3174@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4317-2884>

Бібліографічний опис статті: Денисенко, В. (2021). Взаємовідносини влади та опозиції в Україні у 2010–2013 рр. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 408–434. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228528>.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ВЛАДИ ТА ОПОЗИЦІЇ В УКРАЇНІ у 2010–2013 рр.

Анотація. *Мета дослідження* полягає у виділенні основних методів боротьби режиму Януковича з опозиційними партіями та їх ключовими лідерами. **Методологія дослідження** заснована на принципах об'єктивності та історизму, залученні загальнонаукових (аналіз, синтез, порівняння) і спеціально-історичних методів (діахронного, синхронного, історико-генетичного та ретроспективного). **Наукова новизна** полягає у системному вивченні методів боротьби оточення Віктора Януковича з політичними опонентами та демонстрації їх ролі в побудові режиму особистої влади четвертого Президента України. **Висновки.** Показані особливості політико-правової ситуації в Україні в період становлення режиму Януковича. В дослідженні охарактеризовано та проаналізовано специфіку розгортання кримінального переслідування лідерів опозиційного табору. На прикладі аудиту діяльності уряду Юлії Тимошенко (2007–2010) та подальшого кримінального переслідування лідерки уряду та голови політичної сили «Батьківщина» показано перший етап зачищення політичного поля в Україні та основні етапи кримінального переслідування лідера

© Вадим Денисенко, 2021

«Помаранчевої верхівки» – Юрія Луценка. На фоні політичного переслідування більше ніж двадцятьох соратників Тимошенко описано процес підготовки та реалізації проєкту податкової реформи за авторством В. Януковича і С. Тігіпка. Подано короткий аналіз основних положень цієї реформи та описано реакцію бізнес-еліт Україна на неї. Зокрема, автором здійснена спроба показати роль та методи боротьби близьких до Партії регіонів осіб у розколі Податкового майдану і подальшого переслідування його організаторів та учасників. Особливу увагу в дослідженні приділено боротьбі режиму В. Януковича проти праворадикальних та націоналістичних рухів. Описано процес фальсифікації справ проти членів окремих націоналістичних організацій та рухів («Тризуб», «Патріот України», «Соціал-Національна Асамблея»), що діяли на Запоріжжі та Київщині. Приборкання опозиційних до Партії регіонів та режиму сил, здійснювалося і за допомогою підкупу або ж через пропозиції державних преференцій бізнес-елітам. Важливим джерелом у виявленні осіб, які були корумповані у такий спосіб режимом, стала так звана «амбарна книга» партії регіонів. З метою окреслення масштабів та виявлення основних фігурантів цих підкупів здійснено спробу аналізу її записів.

Ключові слова: Віктор Янукович; Юлія Тимошенко; опозиція; політичні репресії; Податковий майдан.

Vadym DENYSENKO

PhD (Philology), Doctoral Students, Zaporizhzhia National University, 66, Zukovsky Str., Zaporizhzhia, Ukraine, postal code 69600 (vadva3174@yahoo.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4317-2884>

To cite this article: Denysenko, V. (2021). Vzaiemovidnosyny vlady ta opozytсии v Ukraini u 2010–2013 rr. [Government-opposition relations in Ukraine, 2010–2013]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 408–434. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228528> [in Ukrainian].

GOVERNMENT-OPPOSITION RELATIONS IN UKRAINE, 2010–2013

***Summary.** The research aims at defining the key methods Yanukovich's regime applied to fight the opposition parties and their top leaders. The research methodology is based on historicism and objectivity principles, comprises general scientific (analysis, synthesis, comparison) as well as specified historic methods (those of diachrony, synchrony, historical genesis and retrospective). The article's scientific novelty is determined by a system analysis of the methods Yanukovich's regime applied against his political opponents highlighting their role in building up the fourth President of Ukraine's authoritarian rule.*

***Conclusions.** The specificity of Ukraine's political and legislative climate under Yanukovich's rule has been demonstrated. The patterns of the criminal proceedings against the opposition leaders have been defined and researched. The criminal prosecution against Yuliya Tymoshenko, the Premier and the leader of Batkivshchyna party, following her government's management audit, serves as a case of Ukraine's political field's prime cleanup. The key phases of the criminal prosecution against Yuriy Lutsenko, the Orange Top leader, have been defined.*

The political repressions of more than twenty Tymoshenko's supporters, the article suggests, serves as a background for preparing and implementing the tax overhaul project authored by V. Yanukovich and S. Tigipko. The fundamentals of this reform, as well as its reception by Ukrainian business elite, have been analyzed in brief to provide the necessary context, i.e., to demonstrate the roles the agents affiliated with the Regions Party had taken and the methods they applied to break the so-called Tax Maidan and to subsequently persecute its organizers and participants.

Specific attention has been paid to the fight Yanukovich's regime initiated against the radical right and nationalist movement, forging the criminal cases against the members of certain nationalist organizations and movements functioning in Zaporizhzhya and Kyiv regions, i.e., "Tryzub" ("The Trident"), "Ukraine's Patriot", "Social National Assembly".

Restraining the forces opposite to the Regions Party and the regime was done through bribing or granting governmental preferences to the business elites. The secret ledgers of the Regions Party serve as an important source for identifying the officials thus corrupted by the regime. To define the corruption scales and the key bribery initiators

identities, a thorough analysis of these ledgers (known as "the spread-sheets") has been provided.

Key words: *Victor Yanukovich; Yuliya Tymoshenko; opposition; political repressions; the Tax Maidan.*

Постановка проблеми. З'ясування причин захоплення та тривалого утримання представниками однієї кланово-олігархічної групи, пов'язаної з В. Януковичем, Партією регіонів та донецьким-бізнес елітами потребує детального аналізу методів та засобів, якими вони послуговувалися при розбудові авторитарної держави.

Аналіз джерел та останні дослідження. Дослідження становлення та подальшої трансформації режиму В. Януковича передовсім займалися представники політичних наук. Зокрема, політичну систему влади, що склалася в Україні в період правління В. Януковича, аналізує Микола Михальченко. Він, зокрема, приділяє значну увагу аналізу негативних і позитивних складових кланово-олігархічного режиму Януковича, а також перспективам трансформації цієї олігархії в демократію правової держави (Михальченко, 2010, с. 83–94). Окрім того, цей дослідник у співавторстві із Віктором Андрущенком у роботі «Україна разделенная в себе: от Леонидии к Виктории», порівнюючи систему державного управління часів Леоніда Кучми та Віктора Януковича, доходить висновку, що за правління В. Януковича була створена чітка централізована система управління (Михальченко & Андрущенко, 2012; Михальченко, 2016).

Для розуміння ідентичності ключових акторів режиму Януковича, які сформувалися як політичні діячі чи бізнесмени на Донеччині, вкрай важливою роботою є дослідження Марії Кармазіної «Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька» (Кармазіна, 2016). Не можна не назвати, ще одну роботу цієї дослідниці, в якій вона аналізує процес формування та розвитку в Україні регіональних політичних партій у період з кінця 1991 р. до початку 2018 р. Зокрема, вона приходить до висновку, що від самого початку виникнення політичні сили, засновані у Донецькій і Луганській областях, «були зорієнтовані на Росію і мислилися їхніми керівниками як антиукраїнський проект» (Кармазіна, 2018, с. 10).

Вивченням режиму В. Януковича серед вітчизняних політологів займався Юрій Мацієвський – керівник Центру політичних досліджень Національного університету «Острозька академія». У його дослідженні «У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)» проведено ґрунтовний аналіз еволюції політичного режиму в Україні від проголошення незалежності до Євромайдану. В цій монографії два останні розділи присвячені безпосередньо оформленню режиму В. Януковича (Мацієвський, 2016).

Окремі аспекти формування та функціонування режиму В. Януковича знайшли своє відображення у студіях таких науковців: М. Забелі (Забеля, 2012), О. Валевського (Валевський, 2011, 2012, 2014), Д. Цимбала (Цимбал, 2014) і Т. Пояркової (Пояркова, 2014).

Мета дослідження полягає у виділенні основних методів боротьби режиму Януковича з опозиційними партіями та їх ключовими лідерами у 2010–2013 рр.

Результати досліджень. Важливою складовою формування нового гібридного режиму на чолі з четвертим Президентом України стало впровадження у життя нових реалій взаємовідносин з опозицією. Модель, обрана «Сім'єю», включала класичний набір з «батоба та пряника» з явним переважанням першого. Для найбільш незручних й активних противників готувалися кримінальні справи, для готових таємно співпрацювати – матеріальна підтримка, для більшості – витіснення з публічного простору та маргіналізація.

Ключова увага серед політичних противників Януковича приділялася його основній конкурентці на президентських виборах 2010 р. – Юлії Тимошенко. Очільники донецького клану одразу після інавгурації нового Президента озвучували наміри провести детальний аудит діяльності уряду протягом 2007–2010 рр. («Партія регіонів», 2010). Для уникнення звинувачень у політичних репресіях до виконання цієї «брудної роботи» було залучено невелику американську компанію «Trout Cachetis». Як неодноразово підкреслювали захисники експрем'єрки, ця організація спеціалізувалася на судових процесах і не мала досвіду в аудиті. Вона, зі свого боку, оголосила про залучення до перевірки ще двох компаній: агентства розслідувань «Kroll, Inc.» та міжнародної юридичної

фірми «Akin Gump Strauss Hauer & Feld, LLP». Попри заяви уряду Азарова про їх повну нейтральність та відсутність зв'язку з українськими олігархами чи політиками, вони вже мали досвід такої співпраці. «Kroll, Inc.» у 2001 р. виконувала замовлення Віктора Пінчука та оприлюднила звіт про непричетність Леоніда Кучми до вбивства Георгія Гонгадзе. «Akin Gump Strauss Hauer & Feld, LLP» захищала інтереси Ріната Ахметова в справах проти видань «Обозреватель» та «Le Figaro» (Школяренко, 2010). Ці факти підтверджують тезу, що насправді аудит був спробою знайти привід для переслідування Тимошенко.

Висновки роботи комісії були оприлюднені 14 жовтня 2010 р. Згідно з ними, ревізори оголосили про знайдені 6 фактів зловживань уряду Тимошенко:

1) закупівля 27 автомобілів «Рено Мастер» Міністерством України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи у листопаді 2009 р. з переплатою щонайменше у 15 млн. грн.;

2) закупівля цукру Державним комітетом України з державного матеріального резерву в лютому 2010 р. з повною передплатою без поставки товару;

3) нецільове використання коштів, отриманих внаслідок продажу частини квоти викидів парникових газів України Японії;

4) закупівля 1000 автомобілів «Опель Комбо» Міністерством охорони здоров'я України з обмеженим медичним призначенням;

5) закупівля ліків та медичного обладнання Міністерством охорони здоров'я України в 2008 та 2009 рр. через фірми-посередники;

6) фінансування програми реєстрації прав на землю з коштів Стабілізаційного фонду («Результати аудиту», 2010).

Генеральна прокуратура за даними аудиту порушила дві кримінальні справи: за фактом нецільового використання 320 млн. євро, отриманих Україною у рамках Кіотського протоколу (частина 3 статті 365 Кримінального кодексу України – «перевищення влади, яке спричинило тяжкі наслідки») та за фактом закупівлі начебто непридатних до використання автомобілів «Опель Комбо» (частина 3 статті 365, частина 2 статті 364, частина 2 статті. 210 Кримінального кодексу України – «перевищення службових повноважень», «порушення бюджетного законодавства»,

«зловживання службовим становищем, що призвело до тяжких наслідків») («Тимошенко звинувачують», 2010).

У грудні 2010 р. Ю. Тимошенко почали викликати на допити, обрали запобіжним заходом підписку про невиїзд та вручили обвинувачення у першій справі. У відповідь експрем'єрка залучила американські юридичну компанію «Covington & Burling» і аудиторську фірму «BDO USA» для формування альтернативних висновків щодо законності її дій. У червні 2011 р. вони представили результати власного розслідування, які були вигідними для лідерки «Батьківщини» і стверджували про безпідставність її кримінального переслідування («Спільна заява», 2011).

«Киотські гроші» та справа «Опель Комбо» не гарантували засудження основної конкурентки В. Януковича. Тому 17 березня 2011 р. була створена Тимчасова слідча комісія Верховної Ради України з питань розслідування обставин підписання газових угод між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром». Її очолила народний депутат від Партії регіонів І. Богословська. Офіційною метою комісії було виявлення обставин виникнення боргів корпорації «Єдині енергетичні системи України» перед Міністерством оборони РФ та ВАТ «Газпром» (Тимошенко та її чоловік очолювали ЄЕСУ у 1990-х – на початку 2000-х рр.) та розслідування обставин переговорів та підписання контрактів щодо купівлі-продажу та транзиту природного газу між НАК «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» від 19 січня 2009 р. («Про утворення Тимчасової слідчої комісії», 2011).

На підставі заяв комісії про порушення під час укладання українсько-російських газових контрактів Генеральна прокуратура України відкрила ще одну справу проти Тимошенко за частиною 3 статті 365 Кримінального кодексу України – «перевищення влади або службових повноважень». За версією слідства, Юлія Тимошенко, перебуваючи на посаді прем'єр-міністра України в 2009 р., дала незаконні доручення голові НАК «Нафтогаз» підписати невигідні для України газові контракти.

Цього разу влада діяла значно рішучіше. Вже 25 травня 2011 р. слідство було офіційно завершене і матеріали справи загальним обсягом 4000 сторінок у 15 томах передано для ознайомлення захисникам Тимошенко. 17 червня 2020 р. стартував процес над Тимошенко в Печерському районному суді Києва. У ході

судових засідань суддя Р. Кіреєв доволі несподівано заарештував експрем'єрку через суперечку з М. Азаровим, тож два місяці до оголошення вироку вона провела у слідчому ізоляторі. На фоні цього судового процесу також було реанімовано старі кримінальні справи про борги корпорації ЄЕСУ та про реприватизацію заводу «Криворіжсталь».

17 жовтня 2011 р. Ю. Тимошенко було засуджено до максимального суворого покарання за статтею 365 Кримінального кодексу України: сім років ув'язнення, три роки позбавлення права займати державні посади, виплата 1,5 млрд. гривень компенсації збитків НАК «Нафтогаз» та 4,5 тис. гривень Київському інституту судових експертиз за проведення експертизи. Спроби апеляції захисту лідерки «Батьківщини» в апеляційному суді м. Київ (грудень 2011 р.) та в Вищому спеціалізованому суді України з розгляду цивільних і кримінальних справ (серпень 2012 р.) зазнали невдачі. Головна конкурентка В. Януковича була вилучена з активного політичного життя.

На нашу думку, форсування справи про газові контракти було обумовлено кількома чинниками. Передовсім оточення Януковича прагнуло отримати виправдання підвищенню комунальних тарифів протягом 2010–2011 рр., виставивши його як спадок попереднього уряду. По-друге, засудження Тимошенко посилювало позиції уряду Азарова в перемовинах з росіянами щодо перегляду чинного контракту з постачання газу. Проте, безумовно, головною метою прискорення розгляду справи був намір нейтралізувати Тимошенко до парламентських виборів 2012 р.

Іншою знаковою фігурою серед «помаранчевої верхівки», яка зазнала переслідувань, став Ю. Луценко – міністр внутрішніх справ України протягом 2005–2006 та 2007–2010 рр. Першу кримінальну справу проти нього порушили 2 листопада 2010 р. з обвинуваченням у сприянні незаконним виплатам власному водію. Через місяць до неї додали ще одну – щодо незаконного отримання згаданим водієм однокімнатної квартири у м. Київ. Ці справи були об'єднані в єдине провадження. Також Генеральна прокуратура порушила проти Луценка справу за частиною третьою статті 364 Кримінального кодексу України («зловживання владою або службовим становищем») щодо незаконного дозволу на стеження за фізичною особою.

26 грудня 2010 р. спецпризначенці СБУ затримали Луценка під час прогулянки. Наступного дня Печерський районний суд м. Київ відправив його до слідчого ізолятора. Весь судовий процес ексміністр перебував під вартою. На знак протесту в квітні 2011 р. він оголосив голодування, яке тривало місяць. Врешті-решт 27 лютого 2012 р. суд визнав його винним і призначив покарання у вигляді позбавлення волі на чотири роки з конфіскацією майна («Справа», 2013, с. 165).

Кримінальні справи були відкриті на низку інших державних службовців, близьких до Ю. Тимошенко. Колишнього міністра економіки Б. Данилишина звинуватили в перевищенні службових повноважень та нанесенні збитків державі під час закупівель. За тиждень до відкриття справи він встиг виїхати до Чехії, де отримав політичний притулок («Данилишин Богдан», 2020). В. Іващенко – в.о. міністра оборони 2009–2010 рр. – отримав підозру в незаконному розпродажу майна Феодосійського судномеханічного заводу. Його судовий процес тривав півтора року і завершився засудженням до п'яти років позбавлення волі. Через кілька місяців строк був замінений на умовний, тож Іващенко вдалося вийти з-під варти й отримати політичний притулок у Данії («Іващенко Валерий», 2020). У справі про видобуток газу на чорноморському шельфі компанією «Vanco International ltd.» фігурував міністр навколишнього середовища Г. Філіпчук, якому інкримінувалося зловживання службовим становищем. Він був взятий під арешт 14 грудня 2010 р. і у квітні 2012 р. засуджений до трьох років позбавлення волі («Філіпчук Георгий Георгиевич», 2016). В. Куйбіді (міністру регіонального розвитку та будівництва) приписували незаконне призначення голови Державного архітектурно-будівельного контролю в Рівненській області. За власною думкою чиновника, головною метою переслідування було недопущення його балотування на посаду мера Львова. Після завершення місцевих виборів Шевченківський районний суд м. Київ закрити це провадження за відсутністю складу злочину («Куйбіда вважає», 2011).

Кримінальна справа про розтрату газу компанії «Росукр-енерго» зачепила колишнє керівництво НАК «Нафтогаз» та митниці. Приводом до її порушення стало рішення Стокгольмського арбітражу 8 червня 2010 р. щодо повернення «Росукр-енерго»

11 млрд. кубометрів газу, вилученого урядом Тимошенко 2009 р., та сплати товарного штрафу в розмірі 1,1 млрд. кубометрів газу. Після цього СБУ порушила справу проти колишніх голови Державної митної служби України А. Макаренка, першого заступника голови «Нафтогазу» І. Діденка, заступника начальника відділу Енергетичної регіональної митниці Т. Шепітька та заступника головного бухгалтера «Нафтогазу» М. Кушнір. Їх звинуватили в незаконному розмитненні та розтраті вилученого газу (Савицький, 2012). Ігор Діденко отримав умовний строк і був звільнений з під варті в 2011 р., Макаренко – у 2012 р.

У Державному казначействі України під загрозою ув'язнення опинилися голова установи Т. Слюз (за перевищення службових повноважень у справі «кіотських грошей») та її перша заступниця Т. Гришун (за «зловживання владою» під час неповернення застав учасникам приватизаційного конкурсу по Одеському припортовому заводу). Перша виїхала за кордон і змогла повернутися тільки після набуття недоторканості (обрана народним депутатом від партії «Батьківщина» у 2012 р.) (Кошкіна, 2013). Друга фігурантка, пробувши більше року в слідчому ізоляторі, була звільнена після виправдального вироку. Суд встановив, що вона не була суб'єктом злочину і, отже, її дії не підпадають під санкцію частини 2 статті 364 Кримінального Кодексу України («Против экс-главы», 2010).

Загалом, кримінальні справи були відкриті щодо більше ніж 20 людей з оточення Ю. Тимошенко. Загроза переслідування відволікала більшу частину їх часу від політичної діяльності та значно ослабила можливості «Батьківщини» конкурувати за владу на майбутніх парламентських виборах. Також це давало чіткий сигнал для інших представників опозиції, що нова влада має в арсеналі можливість та рішучість боротися з ними за допомогою правоохоронної системи.

Опір формуванню режиму Януковича не обмежувався лише табором прибічників Юлії Тимошенко. Перші кроки нової влади, що демонстрували її справжні, а не декларовані наміри, викликали широке незадоволення. Найбільш гострою у перші роки правління Януковича виявилася реакція на проект податкової реформи від уряду Азарова. У 2010 р. М. Азаров висунув ідею ухвалення єдиного Податкового кодексу, який би узагальнив окремі нормативні акти в фіскальній сфері. У червні того ж року законопроект з

цього питання надійшов до Верховної Ради України та був прийнятий за основу. Однак урядова версія податкової реформи не зводилася лише до уніфікації та спрощення чинних норм. Кабінетом міністрів пропонувалися такі зміни:

1) різке звуження кола осіб, які можуть працювати за спрощеною системою оподаткування. До них могли входити лише підприємці з річним обсягом доходу до 300 тис. грн. та не більше ніж з двома найманими працівниками (включаючи члені родини). Низка галузей, наприклад, ювелірна справа, взагалі позбавлялися можливості працювати за спрощеною системою;

2) вводився податок на нерухомість – 10 грн. для будівель з площею понад 100 кв. м та з понад 30 м на людину (у сільській місцевості відповідно 200 кв. м та 40 кв. м на людину);

3) збільшувався податок на доходи громадян з 15 до 17 %;

4) вводився 5 % податок на доходи від депозитів (для заощаджень сумою вище 200 тис. грн.);

5) пропонувалися податкові пільги для крупних підприємств (Крюкова, 2010).

Перспективи схвалення Податкового кодексу в такій редакції обурили дрібний та середній бізнес, що широко використовував спрощену систему оподаткування. Як зазначали критики кодексу, він створював преференції для олігархічного бізнесу (представленого бенефіціарами Партії регіонів) за рахунок збільшення тиску на колишніх «спрощенців». 16 листопада 2010 р. – у день другого читання законопроекту щодо схвалення Податкового кодексу – біля Верховної Ради пройшла перша масова акція протесту чисельністю від 10 до 30 тисяч учасників. Обурені мітингувальники перекрили проїжджу частину та пригрозили пікетуванням парламенту.

Незважаючи на протести, Верховна Рада підтримала новий Податковий кодекс. Того ж дня був затриманий один з організаторів мітингу С. Мельниченко («Міліція заарештувала», 2010). В. Янукович та С. Тігіпко (співавтор кодексу) показово відмовилися від врахування вимог протестувальників, заявивши про відсутність конструктиву в їх пропозиціях та про намагання обдурити державу («Тігіпко не почув», 2010; «Янукович: незадоволені підприємці», 2010). 18 листопада 2010 р. кодекс було остаточно прийнято.

У відповідь протести почали набирати масштаб 22 листопада на Майдані Незалежності відбувся новий масовий мітинг та було зведено наметове містечко. Створена Координаційна рада взяла на себе організацію постійного протесту та висунула консолідовані вимоги до влади. Виступи підприємців відбулися в усіх крупних обласних центрах. В окремих з них на знак підтримки Податкового майдану тимчасово закрилися ринки.

Розгортання протестів стало неприємною несподіванкою для Януковича та його оточення. Вони були змушені різко змінити риторику щодо податкової реформи. 27 листопада 2010 р. Президент та Микола Азаров відвідали наметове містечко і поспілкувалися з підприємцями. Віктор Янукович пообіцяв детально переглянути пропоновану версію Податкового кодексу та навіть зробити кадрові рішення у випадку порушень його розробників. 30 листопада він ветоував закон про схвалення кодексу («Янукович обіцяє», 2010).

Водночас подальші дії засвідчили, що влада не полишила ідей податкової реформи. Для придушення протесту було використано цілий арсенал заходів. Передовсім, проти окремих мітингувальників було порушено кримінальні справи через перешкоди дорожньому руху, пошкодження автомобілів та гранітного покриття на Майдані Незалежності. Спільним знаменником для більшості обвинувачених була наявність попередніх судимостей. На думку представників Громадського комітету захисту від політичних репресій в Україні, головною метою цих справ було залякування інших протестувальників та формування негативного образу Податкового майдану в суспільній свідомості – мовляв, «мітинг влаштували кримінальні елементи» («Політичні переслідування», 2011).

По-друге, влада вдалася до розколу протесту. До складу координаторів мітингу увійшли близькі до режиму люди: С. Доротич, Д. Шевчук та В. Левін. Як продемонструвало журналістське розслідування П. Нека та М. Скорик, вони брали активну участь у спробах розпустити протести як 2010, так і 2013 рр. Окремі факти свідчили про їх контакти з оточенням Януковича (Нек & Скорик, 2013). До них приєдналися частина помірковано налаштованих підприємців, які не підтримували вимоги ветоування кодексу, відставки уряду та Верховної Ради, а були згодні

обговорювати внесення правок до поточного документа. Як наслідок, 1 грудня 2010 р. ця частина мітингувальників підписала меморандум з владою про порозуміння. За ним, до Податкового кодексу мали внести незначні правки, а протест повинен припинитися. Наступного дня прихильники сепаратних переговорів з владою провели на території наметового містечка людей з охоронних структур Партії регіонів, що взяли під контроль сцену. С. Доротич зачитав текст меморандуму та оголосив про «перемогу» протесту. Ця спроба розвалити протест була з обуренням сприйнята радикально налаштованою частиною підприємців. Однак вночі силами спецпідрозділу «Беркут» та комунальних служб Майдан Незалежності було зачищено від залишків протесту («В Центральному штабі», 2011).

Для профілактики майбутніх протестів влада спробувала нівелювати символічне значення Майдану як місця опору. Всю зиму 2010–2011 рр. центральна площа країни була зайнята під розважальними заходами, які унеможливлювали масові мітинги. Надалі Київська міська державна адміністрація, телеканал «Інтер» та студія «Квартал 95» запустили масштабне шоу «Майданс». На ньому 12 українських міст мали створити власні танцювальні команди з охочих, з якими працювали фахові хореографи. Кожні вихідні організатори шоу власним коштом доставляли учасників з двох міст до Києва, де вони виступали на Майдані Незалежності. Фактично на кілька місяців будь-які несанкціоновані владою масові заходи були паралізовані, оскільки символічне місце протесту було зайняте розважальною програмою. «Майдан – це певний символічний капітал, – дав оцінку цим ініціативам відомий український соціолог Євген Головаха. – Влада хоче переформатувати простір, наповнивши його новим змістом, протилежним тому, чим він був» (Мищенко, 2011).

Особливе місце у планах режиму В. Януковича щодо придушення опозиції займав праворадикальний рух. В умовах переслідування прихильників Юлії Тимошенко та нейтралізації Податкового майдану саме націоналісти мали найбільший потенціал для силового опору владі. Крім того, борючись з українськими праворадикалами, Янукович мав змогу укріпити свій образ як «захисника стабільності та порядку», на які зазіхають «екстремістські налаштовані елементи».

У травні 2010 р. у м. Запоріжжя місцевий обком Комуністичної партії України відкрив пам'ятник Сталіну на території своєї резиденції. Ця подія викликала величезний резонанс у суспільстві і різко негативну реакцію праворадикальних рухів. Заступник обласної організації ВО «Свобода» Юрій Гудименко на знак протесту того ж дня обмалював фарбою пам'ятник іншого комуністичного діяча – Ф. Дзержинського. Проти нього одразу було відкрито кримінальну справу за частиною 2 статті 296 Кримінального кодексу України («хуліганство, здійснене групою осіб»), однак суд не побачив у його діях складу злочину.

28 грудня 2010 р. зловісний пам'ятник було обезголовлено членами організації «Тризуб», які взяли на себе відповідальність. За кілька днів невідомими було підірвано монумент за допомогою вибухового пристрою. СБУ кваліфікувала цю подію як «терористичний акт» та розпочала активно шукати підозрюваних. 1 січня 2011 р. були затримані голова Запорізької обласної організації ВО «Свобода» В. Подлобніков та вже згадуваний Ю. Гудименко. Вони категорично заперечували причетність до підриву пам'ятника. Для тиску на запорізьких свободівців була поновлена справа 2010 р. про облиття фарбою пам'ятника Дзержинському. За нею, Ю. Гудименка було засуджено до двох років позбавлення волі умовно («Політичні переслідування», 2011).

Під час пошуку винуватців у підриві бюсту Сталіна було здійснено масові арешти членів організації «Тризуб». Їх було поміщено до слідчого ізолятора м. Запоріжжя. Затримані націоналісти повідомляли про фізичний та моральний тиск з боку правоохоронців, ненадання правової допомоги. Головним питанням кримінальної справи, у рамках якої їх заарештували, був мотив – навіщо їм було повертатися до вже понівеченого пам'ятника та підривати його? За версією запорізьких свободівців, цей вибух влаштували самі комуністи для приховання фінансових маніпуляцій та отримання додаткової підтримки (Братюк, 2011). Ці аргументи не зацікавили правоохоронців. Попри заперечення тризубівців, суд визнав їх винними у підриві бюста диктатора і засудив до умовних строків.

У серпні 2011 р. СБУ здійснила низку арештів членів організації «Патріот України» у м. Васильків Київської області. Їм закидали підготовку до теракту – спроби підриву місцевого па-

м'ятника Леніну та погрози вбивством В. Януковичу. За твердженнями самих націоналістів, вилучені під час обшуку докази (вибуховий пристрій та листівки), були підкинуті співробітниками СБУ. Через кілька годин затриманих відпустили без пояснень та обвинувачень. 23 серпня 2011 р. представники «Патріота України» та Соціал-Національної Асамблеї дали прес-конференцію в інформаційному агентстві «УНІАН», де виклали власну позицію. Після виступу за ними закріпилася назва «васильківські терористи», яка широко використовувалася у засобах масової інформації та соціальних мережах. Увечері того ж дня соціал-націоналісти були знову затримані, а в їхніх будинках проведені обшуки з вилученням зброї та патронів («СБУ знову затримала», 2011). Захистом обвинувачених було оприлюднено численні факти фізичного та морального тиску співробітників СБУ, фальшування доказів і свідчень. Судовий процес, по суті, тривав протягом 2012–2013 рр. 10 січня 2014 р. у розпал Революції Гідності «васильківські терористи» були засуджені до шести років ув'язнення («Васильківські терористи», 2014).

Приборкання опозиційних сил включало не лише тиск правоохоронних органів. Лояльність частини політиків з табору антирегіональних сил можна було купити за допомогою фінансових вливань або ж державних преференцій. З'ясувати повною мірою, хто з опозиційних політиків за час правління Януковича отримав виплати регіоналів, дуже складно через брак надійних джерел. На фоні гострої політичної боротьби з 2010 р. у медіасфері циркулювало чимало інформаційних вкидів для дискредитації політичних конкурентів без жодних доказів. Сприймати їх без належної критики означає свідомо відтворювати ймовірні вигадані факти та спотворювати суспільне уявлення.

Водночас під час Революції Гідності частина внутрішніх документів Партії регіонів потрапила до рук журналістів та антикорупційних активістів. Мова йде про комплекс документів, відомих як «чорна каса» або «амбарна книга» Партії регіонів. З їх допомогою можна скласти загальне уявлення про корумпування власних політичних опонентів оточенням Януковича.

Цей комплекс джерел був оприлюднений колишнім першим заступником голови СБУ генералом В. Трепаком у травні 2016 р. Паралельно схожі копії матеріалів оприлюднив журналіст С. Ле-

щенко. Більша частина цих документів – це відомості неофіційних виплат, що здійснювалися представниками «регіоналів» працівникам засобів масової інформації, соціологам, народним депутатам, чиновникам тощо. За оцінкою В. Трепака, загальний обсяг «тіньових» виплат з нелегальної каси Партії регіонів протягом 2008–2012 рр. сягав 2 млрд. доларів (Денисова, 2016). Вказані матеріали були передані до Національного антикорупційного бюро України. Детективи НАБУ перевірили частину записів і встановили також відповідність у надходженні коштів на рахунки окремих осіб із відомостей. Також почеркознавча експертиза підтвердила справжність підписів фігурантів документа («Закиди на адресу», 2016).

Серед численних записів про виплату хабарів «регіоналами» фігурують також представники опозиційних сил, які активно критикували режим Януковича. Зокрема, крупні виплати отримав Ю. Костенко – народний депутат від партії «Наша Україна – Народна самооборона». Згідно з документами «амбарної книги», йому було виплачено понад 1,6 млн. доларів. Дослідники пов'язують ці виплати зі співпрацею НУНС з регіоналами під час виборчої кампанії 2012 р. Факти такого співробітництва були оприлюднені представниками партії у 2013 р., що стало поштовхом до її розколу. За ними, НУНС відіграла роль технічної партії для «регіоналів», давши їм змогу замінити членів дільничних комісій та спостерігачів на користь лояльних до режиму Януковича людей (Угрин, 2013). Сам Костенко факти виплат заперечував і стверджував, що НУНС брала гроші від крупного бізнесу для реалізації програмних засад партії («Один із лідерів», 2016). Інший народний депутат від НУНС – А. Давиденко – згідно із записами, отримав від «регіоналів» 395 тис. доларів. Присутній також запис без вказання контактної особи «Наша Україна – борг 2009» у сумі 288,5 тис. доларів (Бердинських & Верстюк, 2016).

У записах фігурувало також ВО «Свобода». 4 листопада 2010 р. датується платіж у сумі 200 тис. доларів за підписом регіонала В. Калюжного і описом «ВО Свобода (комісії)». Представники об'єднання категорично заперечували факт отримання грошей («"Свобода" фігурує», 2016).

Серед членів «Батьківщини» фігурує М. Апостол з 1,4 млн. доларів з позначкою «коаліція». Виплата припала на період важливого для Партії регіонів голосування за перепризначення

М. Азарова прем'єр-міністром, а Володимира Рибака – спікером (Бердинських & Верстюк, 2016). Цікаві свідчення щодо корупції в партії Ю. Тимошенко у 2016 р. надав колишній народний депутат від Партії регіонів Т. Чорновіл. За ним, подібних «тіньових кас» було кілька, тож оприлюднені факти про підкуп опозиційних політиків є верхівкою айсберга. Він підтвердив справжність записів і заявив, що сам отримував схожі виплати і готовий дати свідчення НАБУ. За ним, А. Ключев щорічно сплачував за присутність певних людей у списках «Батьківщини» («Чорновіл заявляє», 2016).

Що цікаво, окремі опозиційні політики ще до оприлюднення матеріалів помітно нервували та наголошували, що проти них готується інформаційна атака. Зокрема, О. Ляшко 30 травня 2016 р. оприлюднив допис на особистій сторінці у соціальній мережі «Фейсбук»: «...начебто я чи Радикальна партія отримували фінансування від Партії регіонів. Інформація про це начебто міститься у так званій чорній бухгалтерії регіоналів, яку передав НАБУ колишній заступник голови СБУ Віталій [так в оригіналі – В.Д.] Трепак. Заявляю, що подібні "сенсаційні викриття" – це розроблена спецслужбами на замовлення Президента Порошенка брудна спецоперація, мета якої – відволікти увагу суспільства від необхідності розслідувати корупцію і офшори самого Порошенка і його оточення, звинувативши в корупції нашу опозиційну політичну силу» («Олег Ляшко», 2016). За іронією долі, у оприлюднених матеріалах не було записів про виплати О. Ляшку чи його оточенню.

Висновки. Отже, для приборкання опозиційних сил, що виступали проти режиму Януковича, використовувався широкий спектр методів їх нейтралізації. Одним із ключових і найбільш дієвих способів, яким користувалися представники режиму, було кримінальне переслідування керівництва головних опозиційних партій. Так, одразу після обрання Президентом України Януковича, розпочалася компанія з перевірки фінансової та господарської діяльності уряду Ю. Тимошенко за 2007–2010 рр. Результатом фінансового аудиту діяльності уряду Тимошенко стала сфабрикована проти неї кримінальна справа. За підсумками розгляду цієї справи у славнозвісному Печерському районному суді, 17 жовтня 2011 року Ю. Тимошенко було засуджено до семи років ув'язнення та заборони на три роки займати державні посади, а

також їй належало сплатити 1,5 млрд. грн. Паралельно із процесом проти голів партії «Батьківщина» були відкриті справи і на її найближчих соратників (більше ніж на 20 осіб).

Переслідування членів найбільш впливової опозиційної сили дало чіткий сигнал іншим опозиційно налаштованим партіям і рухам. Ті хто, цей сигнал не зрозумів, також потрапили під «каток» силових органів. Зокрема, активного переслідування збоку правоохоронних органів зазнали націоналістичні організації, такі як: ВО «Свобода», «Патріот України» та Соціал-Націоналістична Асамблея.

Окрім кримінального переслідування, представники режиму не гребували і підкупом своїх конкурентів. Після оприлюднення так званої «амбарної книги» Партії регіонів, стали відомі прізвиська багатьох відомих опозиційних діячів, які отримували за свою лояльність до режиму значні кошти. Серед прізвиськ, що були виявлені у цій книзі, фігурували прізвиська відомих лідерів опозиційних партій (НУНС, ВО «Свобода», «Наша Україна», «Батьківщина»).

Загроза кримінального переслідування, підкуп опозиційних лідерів значно послабили можливості політичних конкурентів Партії регіонів у боротьбі за владу на майбутніх парламентських виборах.

Джерела та література

- Бердинських, Х., & Верстюк, І.** (2016). Десять найдивовижніших історій зі справи про чорну касу Партії регіонів. *Новое время*, 20. Взято з <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/2628-20-3-cherwnya-2016/oplachen0-yanukovichem.html>.
- Братюк, Ю.** (2011, 4 январа). Памятник Сталину подорвали сами коммунисты – «Свобода». *ZAXID.NET*. Взято з https://zaxid.net/pamyatnik-stalinu-podorvali-sami-kommunistyi-quotstvobodaquot_n1214629.
- В Центральному штабі порятунку українського підприємництва вважають, що підприємців зрадили. (2011, 14 січня). *ZN,UA*. Взято з https://zn.ua/ukr/POLITICS/v_tsentralnomu_shtabi_poryatunku_ukrayinskogo_pidpriemnitstva_vvazhayut_scho_pidpriemtsiv_zradili.html.
- Валевський, О.** (2011). Міф «сильної держави» в трансформації українського суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*, спецвип., 108–114.

- Валевський, О.** (2012). Архетипи українських реформ: від адміністративно-командної до адміністративно-олігархічної моделі. *Публічне управління: теорія та практика*, спецвип., 39–49.
- Валевський, О.** (2014). Політична криза 2010–2013 рр. і завдання побудови нової моделі державної політики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 6 (74), 135–144.
- «Васильківські терористи» отримали по 6 років. (2014, 10 січня). *Радіо Свобода*. Взято з <https://www.radiosvoboda.org/a/25226292.html>.
- Данилишин Богдан. (2020). *ЛІГА.Досьє*. Взято з <https://file.liga.net/persons/bogdan-danilishin>.
- Денисова, О.** (2016, 28 травня). Віктор Трепак: «Я передав до НАБУ докази тотальної корупційності влади». *ZN,UA*. Взято з <https://zn.ua/ukr/internal/viktor-trepak-ya-peredav-do-nabu-dokazi-total-novi-korumpovanosti-vladi-.html>.
- Забеля, М.С.** (2012). Конвертаційна стратегія кандидата на посаду президента України В.Ф. Януковича у президентській виборчій кампанії 2010 року. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія*, 182 (170), 32–37.
- Закиди на адресу НАБУ про безпідставність обвинувачень у справі «чорної бухгалтерії» – маніпулятивні. (2016, 24 грудня). *Національне антикорупційне бюро України*. Взято з <https://nabu.gov.ua/novyny/zakydy-na-adresu-nabu-pro-bezpidstavnist-obvynuvachen-u-spravi-chornoyi-buhgalteriyi>.
- Ивашченко Валерий. (2020). *ЛІГА.Досьє*. Взято з <https://file.liga.net/persons/ivashchenko-valeriy>.
- Кармазіна, М.** (2018). Регіональні політичні партії в Україні (1991 – початок 2018 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 1, 3–54.
- Кармазіна, М.С.** (2016). *Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Донецька*. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- Кошкіна, С.** (2013, 11 березня). Тетяна Слюз: «Мої справи фабрикувалися акурат до мого дня народження». *LB.ua*. Взято з https://lb.ua/news/2013/03/11/192095_tetyana_slyuz_moi_spravi.html.
- Крюкова, С.** (2010, 6 вересня). Кодекс імені Азарова: обмеження спрощенців та новації. *Економічна правда*. Взято з <https://www.epravda.com.ua/publications/2010/09/6/247200/>.

- Куйбіда вважає, що справу йому чіпляли через місцеві вибори. (2011, 14 січня). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/news/2011/01/14/5784287/>.
- Мацієвський, Ю.** (2016). *У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014)*. Чернівці: Книги-XXI.
- Михальченко, М.** (2010). Кланово-олігархічний режим: негативи і позитиви функціонування. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 5 (49), 83–94.
- Михальченко, Н., & Андрущенко, В.** (2012). *Украина разделенная в себе: от Леонидии к Виктории* (2-е изд., доп.). (Т. 2). Киев: ИПиЭНИ им. И.Ф. Кураса НАНУ.
- Михальченко, М.І.** (кер. авт. кол.). (2016). *Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики*. Київ: ППіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- Міліція заарештувала організатора «податкової» акції. (2010, 16 листопада). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/16/5577290/>.
- Міщенко, М.** (2011, 21 березня). Всеукраїнська гулянка у Великий піст: влада забула про свою набожність? *УНІАН*. Взято з <https://www.unian.ua/politics/473751-vseukrajinska-gulyanka-u-velikiy-pist-vlada-zabula-pro-svoyu-nabojnist.html>.
- Нек, П., & Скорик, М.** (2013, 20 грудня). Хроніка провокацій: Євромайдан і Податковий майдан «зливали» ті самі люди. *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/articles/2013/12/20/7007758/>.
- Один із лідерів НУНС заперечує отримання грошей від ПР. (2016, 31 травня). *LB.ua*. Взято з https://lb.ua/news/2016/05/31/336528_liderov_nuns_otritsaet.html.
- Олег Ляшко. (2016). *Facebook.com*. Взято з <https://www.facebook.com/O.Liashko/posts/1010526732349257>.
- Партія регіонів перевірить, куди Тимошенко витратила гроші. (2010, 3 березня). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/news/2010/03/3/4827170/>.
- Політичні переслідування в сучасній Україні 2010–2011*. (2011). Взято з <http://khp.org/files/docs/1321886057.pdf>.
- Пояркова, Т.К.** (2014). Руйнація режиму Януковича крізь призму «кризового синдрому модернізації». *Прикарпатський вісник НТШ*, 3, 22–33.
- Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування обставин підписання газових угод між НАК

- «Нафтогаз України» та ВАТ «Газпром» щодо наявності ознак державної зради в сфері економічної безпеки України. № 3145-IV. (2011). *Відомості Верховної Ради України*, 28, 1368.
- Против экс-главы Госказначейства возбудили уголовное дело. (2010, 23 июля). *LB.ua*. Взято з https://lb.ua/news/2010/07/23/57741_protiv_eksglavi_goskaznacheystva.html.
- Результати аудиту діяльності уряду Тимошенко. (2010, 14 жовтня). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/14/5476113/>.
- Савицький, О.** (2012, 16 січня). В Україні поновлюється суд у справі про розрату газу «Росукренерго». *DW.COM*. Взято з <https://p.dw.com/p/13kXy>.
- СБУ знову затримала васильківських «терористів». (2011, 24 серпня). *УНІАН*. Взято з <https://www.unian.ua/politics/533878-sbu-znovu-zatrimala-vasilkivskih-teroristiv.html>.
- «Свобода» фігурує в «чорній касі» ПР – партія заперечує зв'язок. (2016, 19 серпня). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/19/7118148/>.
- Спільна заява Covington & Burling LLP та BDO щодо звинувачень на адресу Тимошенко. (2011, 18 червня). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/articles/2011/06/18/6308683/>.
- Справа «Луценко проти України» (Заява № 6492/11). (2013). *Офіційний вісник України*, 11, 165.
- Тимошенко звинувачують у закупівлі «швидких допомог» за завищеною ціною. (2010, 24 грудня). *Український тиждень*. Взято з <https://tyzhden.ua/News/5929>.
- Тігіпко не почув від мітингувальників конструктиву. (2010, 17 листопада). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/17/5581182/>.
- Угрин, З.** (2013, 26 січня). Ющенко – зрадник, бо виборчу кампанію «Нашої України» фінансувала Партія регіонів – Зікеєв. *Gazeta.ua*. Взято з <https://gazeta.ua/articles/politics/uschenko-zradnik-bo-viborchu-kampaniyu-nashoyi-ukrayini-finansovala-partiya-regioniv-zikejev/479269>
- Филипчук Георгий Георгиевич. (2016). *LB.ua*. Взято з https://lb.ua/file/person/3200_filipchuk_georgiy_georgievich.html.
- Цимбал, Д.І.** (2014). Структурування парламентської опозиції та особливості її функціонування в період 2010–2013 рр. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*, 1, 23–30.
- Чорновіл заявляє, що в «амбарних книгах» ПР є й «Батьківщина». (2016, 30 травня). *Новинарня*. Взято з <https://novynarnia.com/>

[2016/05/30/chornovil-zayavlyaye-shho-v-ambarniy-knizi-pr-bude-y-batkivshhina/](https://www.pravda.com.ua/news/2010/05/30/chornovil-zayavlyaye-shho-v-ambarniy-knizi-pr-bude-y-batkivshhina/).

Школяренко, Ю. (2010, 13 мая). Trout Cacheris. Чтоб никто не догадался. *Главком*. Взято з <https://glavcom.ua/publications/17366-trout-cacheris.-chtob-nikto-ne-dogadalsja.html>.

Янукович обіцяє почистити ряди через податкову «біблію». (2010, 27 листопада). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/27/5618862/>.

Янукович: незадоволені підприємці хочуть зберегти дірки в законах. (2010, 17 листопада). *Українська правда*. Взято з <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/17/5580153/>.

References

Berdynskykh, Kh., & Verstiuk, I. (2016). Desiat naidyvovyzhnishykh istorii zi spravy pro chornu kasu Partii rehioniv [Ten most amazing stories from the case of the black box of the Party of Regions]. *Novoe vremya – New time*, 20. Retrieved from <https://magazine.nv.ua/ukr/journal/2628-20-3-cherვნya-2016/oplacheno-yanukovichem.html> [in Ukrainian].

Bratyuk, Yu. (2011, January 4). Pamyatnik Stalinu podorvali sami kommunisty – «Svoboda» [The monument to Stalin was blown up by the Communists themselves – "Freedom"]. *ZAXID.NET*. Retrieved from https://zaxid.net/pamyatnik_stalinu_podorvali_sami_kommunisty_i_quotesvobodaquot_n1214629 [in Russian].

V Tsentralnomu shtabi poriatunku ukrainskoho pidpriemnytstva vvazhaiut, shcho pidpriemtsiv zradily [The Central Headquarters for the Rescue of Ukrainian Entrepreneurship believes that entrepreneurs have been betrayed]. (2011, January 14). *ZN,UA*. Retrieved from https://zn.ua/ukr/POLITICS/v_tsentralnomu_shtabi_poryatunku_ukrayinskogo_pidpriemnitstva_vvazhayut_scho_pidpriemtsiv_zradili.html [in Ukrainian].

Valevskiy, O. (2011). Mif «sylnoi derzhavy» v transformatsii ukrainskoho suspilstva [The myth of a "strong state" in the transformation of Ukrainian society]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, special issue, 108–114 [in Ukrainian].

Valevskiy, O. (2012). Arkhetypy ukrainskykh reform: vid administratyvno-komandnoi do administratyvno-oliharkhichnoi modeli [Archetypes of Ukrainian reforms: from administrative-command to administrative-oligarchic model]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka – Public administration: theory and practice*, special issue, 39–49 [in Ukrainian].

Valevskiy, O. (2014). Politychna kryza 2010–2013 rr. i zavdannia pobudovy novoi modeli derzhavnoi polityky [The political crisis of 2010–2013

- and the task of building a new model of public policy]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I.F.Kuras Institute of political and ethnic studies NAN of Ukraine*, 6 (74), 135–144 [in Ukrainian].
- «Vasylykivski terorysty» otrymaly po 6 rokiv ["Vasylykivsky terrorists" received 6 years each]. (2014, January 10). *Radio Svoboda – Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/25226292.html> [in Ukrainian].
- Danilishin Bogdan. (2020). *LIHA.Dose*. Retrieved from <https://file.liga.net/persons/bogdan-danilishin> [in Russian].
- Denysova, O.** (2016, May 28). Viktor Trepak: «Ya peredav do NABU dokazy totalnoi korumpovanosti vlady» [Victor Trepak: "I passed to NABU evidence of total corruption of the power"]. *ZN,UA*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/internal/viktor-trepak-ya-peredav-do-nabu-dokazi-total-noyi-korumpovanosti-vladi-.html> [in Ukrainian].
- Zabielia, M.S.** (2012). Konvertatsiina stratehiia kandydata na posadu prezidenta Ukrainy V.F. Yanukovycha u prezydentskii vyborchii kampanii 2010 roku [Conversion strategy of the candidate for the post of the President of Ukraine V.F. Yanukovich in the 2010 presidential election campaign]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly. Serii: Politolohiia – Scientific works of the Black Sea State University named after Petro Mohyla. Series: Political Science*, 182 (170), 32–37 [in Ukrainian].
- Zakydy na adresu NABU pro bezpidstavnist obvynuvachen u spravi «chornoj bukhhalterii» – manipulyatyvni [The accusations against NABU about the groundlessness of the accusations in the case of "black accounting" are manipulative]. (2016, December 24). *Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy – National Anti-Corruption Bureau of Ukraine*. Retrieved from <https://nabu.gov.ua/novyny/zakydy-na-adresu-nabu-pro-bezpidstavnist-obvynuvachen-u-spravi-chornoyi-buhgalteriyi> [in Ukrainian].
- Ivashchenko Valeriy. (2020). *LIHA.Dose*. Retrieved from <https://file.liga.net/persons/ivashchenko-valeriy> [in Russian].
- Karmazina, M.** (2018). Rehionalni politychni partii v Ukraini (1991 – pochatok 2018 rr.) [Regional political parties in Ukraine (1991 – early 2018)]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of political and ethnic studies NAN of Ukraine*, 1, 3–54 [in Ukrainian].
- Karmazina, M.S.** (2016). *Politychni identychnosti v suchasni Ukraini: miska hromada Donetska [Political identities in modern Ukraine: the city*

community of Donetsk]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].

- Koshkina, S.** (2013, March 11). Tetiana Sliuz: «Moi spravy fabrykuvalysia akurat do mohu dnia narodzhennia» [Tatiana Sliuz: "My cases were fabricated just before my birthday"]. *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/news/2013/03/11/192095_tetyana_slyuz_moi_spravi.html [in Ukrainian].
- Kriukova, S.** (2010, September 6). Kodeks imeni Azarova: obmezhennia sproshchentsiv ta novatsii [Azarov Code: restrictions on simplifications and innovations]. *Ekonomichna pravda – Economic truth*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2010/09/6/247200/> [in Ukrainian].
- Kuibida vvažhaie, shcho spravu yomu chiplialy cherez mistsevi vybory [Kuibida believes that he was bothered by the local elections]. (2011, January 14). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2011/01/14/5784287/> [in Ukrainian].
- Matsiievskiy, Yu.** (2016). *U pastsi hibrydnosti: zhyzahy transformatsii politychnoho rezhymu v Ukraini (1991–2014)* [Trapped in Hybridity: Zigzags of Political Regime Transformations in Ukraine (1991–2014)]. Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].
- Mykhalchenko, M.** (2010). Klanovo-oliharkhichniy rezhym: nehatyvy i pozytyvy funktsionuvannia [Clan-oligarchic regime: negatives and positives of functioning]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific notes of the I.F. Kuras Institute of political and ethnic studies NAN of Ukraine*, 5 (49), 83–94 [in Ukrainian].
- Mikhalchenko, N., & Andrushchenko, V.** (2012). *Ukraina razdelennaya v sebe: ot Leonidii k Viktorii* [Ukraine divided in itself: from Leonidia to Victoria] (2nd ed., rev.). (Vol. 2). Kiev: IPIENI im. I.F. Kurasa NANU [in Russian].
- Mykhalchenko, M.I.** (Ed.). (2016). *Transformatsiia politychnykh instytutiv Ukrainy: problemy teorii i praktyky* [Transformation of political institutions of Ukraine: problems of theory and practice]. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Militsiia zareshthuvala orhanizatora «podatkovoi» aktsii [Police arrested the organizer of the "tax" action]. (2010, November 16). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/16/5577290/> [in Ukrainian].
- Mishchenko, M.** (2011, March 21). Vseukrainska huliianka u Velykyi pist: vlada zabula pro svoiu nabozhnist? [All-Ukrainian party during Lent: did the authorities forget about their piety?]. *UNIАН*. Retrieved from

- <https://www.unian.ua/politics/473751-vseukrajinska-gulyanka-u-velikiy-pist-vlada-zabula-pro-svoyu-nabojnist.html> [in Ukrainian].
- Nek, P., & Skoryk, M.** (2013, December 20). Khronika provokatsii: Yevromaidan i Podatkovyi maidan «zlyvaly» ti sami liudy [Chronicle of provocations: Euromaidan and Tax Square were "merged" by the same people]. *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2013/12/20/7007758/> [in Ukrainian].
- Odyn iz lideriv NUNS zaperechuie otrymannia hroshei vid PR [One of the leaders of the OU-PSD denies receiving money from the PR]. (2016, May 31). *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/news/2016/05/31/336528_liderov_nuns_otritsaet.html [in Ukrainian].
- Oleh Liashko. (2016). *Facebook.com*. Retrieved from <https://www.facebook.com/O.Liashko/posts/1010526732349257> [in Ukrainian].
- Partiia rehioniv pereviryt, kudy Tymoshenko vytrachala hrosi [The Party of Regions will check where Tymoshenko spent the money]. (2010, March 3). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2010/03/3/4827170/> [in Ukrainian].
- Politychni peresliduvannia v suchasni Ukraini 2010–2011 [Political persecution in modern Ukraine 2010–2011]*. (2011). Retrieved from <http://khp.org/files/docs/1321886057.pdf> [in Ukrainian].
- Poiarkova, T.K.** (2014). Ruinatysiia rezhymu Yanukovycha kriz pryзму «kryzovoho syndromu modernizatsii» [The destruction of the Yanukovich regime through the prism of the "crisis syndrome of modernization"]. *Prykarpatskyi visnyk NTSh – Prykarpattia Bulletin of NTSh*, 3, 22–33 [in Ukrainian].
- Pro utvorennia Tymchasovoi slidchoi komisii Verkhovnoi Rady Ukrainy z pytan rozsliduvannia obstavyn pidpysannia hazovykh uhod mizh NAK «Naftohaz Ukrainy» ta VAT «Hazprom» shchodo naiavnosti oznak derzhavnoi zrazy v sferi ekonomichnoi bezpeky Ukrainy. № 3145-IV [On the establishment of the Temporary Commission of Inquiry of the Verkhovna Rada of Ukraine to investigate the circumstances of signing gas agreements between NJSC Naftogaz of Ukraine and OJSC Gazprom on the existence of signs of treason in the field of economic security of Ukraine. No 3145-IV]. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 28, 1368 [in Ukrainian].
- Protiv eks-glavy Goskaznacheystva vobudili ugolovnoe delo [A criminal case has been opened against the former head of the State Treasury]. (2010, July 23). *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/news/2010/07/23/57741_protiv_eksglavi_goskaznacheystva.html [in Russian].
- Rezultaty audytu diialnosti uriadu Tymoshenko [Results of the audit of Tymoshenko's government]. (2010, October 14). *Ukrainska pravda –*

- Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2010/10/14/5476113/> [in Ukrainian].
- Savvtskiy, O.** (2012, January 16). V Ukraini ponovliuietsia sud u spravi pro roztratu hazu «Rosukrenerho» [Rosukkrenergo gas waste trial resumes in Ukraine]. *DW.COM*. Retrieved from <https://p.dw.com/p/13kXy> [in Ukrainian].
- SBU znovu zatrymala vasytkivskykh «terorystiv» [SBU detained Vasytkiv's "terrorists" again]. (2011, August 24). *UNIAN*. Retrieved from <https://www.unian.ua/politics/533878-sbu-znovu-zatrymala-vasilkiivskih-terorystiv.html> [in Ukrainian].
- «Svoboda» fihuruie v «chornii kasi» PR – partiia zaperechuie zviazok ["Svoboda" appears in the "black box" of the Party of Regions – the party denies the connection]. (2016, August 19). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2016/08/19/7118148/> [in Ukrainian].
- Spilna zaiava Covington & Burling LLP ta BDO shchodo zvyuvachen na adresu Tymoshenko [Joint statement by Covington & Burling LLP and BDO on allegations against Tymoshenko]. (2011, June 18). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/articles/2011/06/18/6308683/> [in Ukrainian].
- Sprava «Lutsenko proty Ukrainy» (Zaiava № 6492/11) [Lutsenko against Ukraine (Application no. 6492/11)]. (2013). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 11, 165 [in Ukrainian].
- Tymoshenko zvyuvachuiut u zakupivli «shvydkykh dopomoh» za zavyshchenoiu tsinoiu [Tymoshenko is accused of buying "ambulances" at an inflated price]. (2010, December 24). *Ukrainskyi tyzhden – Ukrainian week*. Retrieved from <https://tyzhden.ua/News/5929> [in Ukrainian].
- Tihipko ne pochuv vid mitynhuvalnykiv konstruktvyu [Tigipko did not hear a constructive statement from the protesters]. (2010, November 17). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/17/5581182/> [in Ukrainian].
- Uhryn, Z.** (2013, January 26). Yushchenko – zradnyk, bo vyborchu kampanii «Nashoi Ukrainy» finansovala Partiiia rehioniv – Zikeiev [Yushchenko is a traitor because the election campaign of Our Ukraine was financed by the Party of Regions – Zikeyev]. *Gazeta.ua*. Retrieved from <https://gazeta.ua/articles/politics/uschenko-zradnik-bo-viborchu-kampaniyu-nashoyi-ukrayini-finansovala-partiya-regioniv-zikeiev/479269> [in Ukrainian].
- Filipchuk Georgiy Georgievich. (2016). *LB.ua*. Retrieved from https://lb.ua/file/person/3200_filipchuk_georgiy_georgievich.html [in Russian].

- Tsymbal, D.I.** (2014). Strukturuvannia parlamentskoï opozytsii ta osoblyvosti yii funktsionuvannia v period 2010–2013 rr. [Structuring of the parliamentary opposition and peculiarities of its functioning in the period 2010–2013]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo – Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". Politology. Sociology. Right*, 1, 23–30 [in Ukrainian].
- Chornovil zaiavliaie, shcho v «ambarnykh knyhakh» PR ye y «Batkivshchyna» [Chornovil states that Batkivshchyna is also in the PR's "barn books"]. (2016, May 30). *Novynarnia – Newsroom*. Retrieved from <https://novynarnia.com/2016/05/30/chornovil-zayavlyaye-shho-v-ambarniy-knizi-pr-bude-y-batkivshhina/> [in Ukrainian].
- Shkolyarenko, Yu.** (2010, May 13). Trout Cacheris. Chtob nikto ne dogadalsya [Trout Cacheris. So that no one would guess]. *Glavkom – Glavkom*. Retrieved from <https://glavcom.ua/publications/17366-trout-cacheris.-chtob-nikto-ne-dogadalsja.html> [in Russian].
- Yanukovykh obitsiaie pochystyty riady cherez podatkovu «bibliiu» [Yanukovykh promises to clean up the ranks through the tax "bible"]. (2010, November 27). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/27/5618862/> [in Ukrainian].
- Yanukovykh: nezadovoleni pidprijemtsi khochut zberehty dirky v zakonakh [Yanukovykh: Dissatisfied entrepreneurs want to keep holes in the laws]. (2010, November 17). *Ukrainska pravda – Ukrainian Pravda*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2010/11/17/5580153/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.01.2021 р.

УДК 94:355.4(470:477)"2014":070.48(73)
DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228532

Олег ПЕТРЕЧКО

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (o.petrechko@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5535-3730>

Віталій МАСНЕНКО

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна, індекс 18000 (masnenko@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7825-3871>

Бібліографічний опис статті: Петречко, О., & Масненко, В. (2021). Початок збройної агресії Росії проти України за матеріалами газети «Нью-Йорк Таймс» (27 лютого – 4 березня 2014). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 6/48, 435–453. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228532>.

**ПОЧАТОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТИ «НЬЮ-ЙОРК ТАЙМС»
(27 лютого – 4 березня 2014)¹**

Анотація. Мета дослідження: проаналізувати відображення початкового етапу російської агресії проти України на сторінках газети «Нью-Йорк Таймс». **Методологія дослідження** базується на принципі науковості, а також на використанні за-

© Олег Петречко, Віталій Масненко, 2021

---

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за конкурсним проектом № 2020.02/0103 «Політика пам'яті та історична свідомість населення на окупованих Росією територіях України (ОРДЛО, АР Крим, Севастополь)».

гальнонаукових методів, зокрема, методів аналізу і синтезу, а також методу контент-аналізу. **Наукова новизна** полягає в тому, що вперше в історіографії було зроблено висновок щодо неісвості російської пропаганди, спрямованої на американське суспільство, у перші дні військової агресії Росії проти України.

Висновки. Газета «Нью-Йорк Таймс», з моменту захоплення військовим російським підрозділом будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим, приділяла багато уваги російській агресії проти України. За період з 27 лютого до 4 березня кожен номер газети містив матеріали, які безпосередньо висвітлювали російську агресію чи торкалися цієї проблеми опосередковано. Автори матеріалів оперативно висвітлювали поточну ситуацію, а з урахуванням різниці у часі між Україною та США, репортажі в електронній, а подекуди і у друкованій версії газети могли з'являтися того ж календарного дня, що і коментована подія. Події в Україні висвітлювалися доволі повно та об'єктивно, наводилася позиція як української, так і російської сторони, висловлювання мешканців Криму. Спроби російської пропаганди сформуванати негативне ставлення американського суспільства до України та Революції Гідності не мали успіху.

Ключові слова: «Нью-Йорк Таймс»; Україна; Російська збройна агресія; пропаганда.

Oleh PETRECHKO

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (o.petrechko@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5535-3730>

Vitalii MASNENKO

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81, Shevchenko Boulevard, Cherkasy, Ukraine, postal code 18000 (masnenko@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7825-3871>

To cite this article: Petrechko, O., & Masnenko, V. (2021). Pochatok zbroinoi ahresii Rosii proty Ukrainy za materialamy hazety «Niu-York Taims» (27 liutoho – 4 bereznia 2014) [The beginning of the Russian armed aggression against Ukraine according to "The New York Times" (February 27 – March 4,

2014)]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 6/48, 435–453. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.6/48.228532> [in Ukrainian].

**THE BEGINNING OF THE RUSSIAN ARMED
AGGRESSION AGAINST UKRAINE ACCORDING
TO "THE NEW YORK TIMES"
(February 27 – March 4, 2014)**

Summary. *The purpose of this study is to analyze how the initial stage of the Russian aggression against Ukraine was represented in "The New York Times". The methodology of the study is based on the principles of science, the use of general scientific methods inter alia, the methods of analysis and synthesis, as well as the content analysis method. The scientific novelty lies in the conclusion drawn for the first time in historiography that Russian propaganda aimed at American society in the first days of Russia's military aggression against Ukraine was ineffective.*

The conclusions are as follows. "The New York Times" has paid much attention to the Russian aggression against Ukraine ever since the building of the Supreme Council of the Autonomous Republic of Crimea was seized by a military Russian unit. For the period from February 27 to March 4, each issue of the newspaper contained materials that directly covered the Russian aggression or dealt with this problem indirectly. The authors of the materials promptly covered the current situation of that time, and taking into account the time difference between Ukraine and the United States, reports in the electronic and sometimes in the print version of the newspaper could appear on the same calendar day on which the commented event took place. The events in Ukraine were covered quite fully and objectively, the positions of both the Ukrainian and Russian sides, as well as the statements of the inhabitants of Crimea were cited. Russian propaganda's attempts to shape the negative attitude of American society towards Ukraine and the Revolution of Dignity were unsuccessful.

Key words: "The New York Times"; Ukraine; Russian armed aggression; propaganda.

Постановка проблеми. З часу виникнення людського суспільства кожен індивід перебуває у більш чи менш насиченому

інформаційному просторі. Однак до сьогодні немає однозначного розуміння феномену інформації. Вільям Еспрей стверджує, що «вчені, які займаються інформаційними дослідженнями, доблесно працювали над тим, щоб дати докладне визначення інформації, не дійшовши остаточного консенсусу» (Aspray, 2015, pp. 1–2). Так само не просто дати однозначне визначення для пропаганди, з якою зіштовхується людина, часто-густо цього не зауважуючи, не в змозі «розмежувати пропаганду і звичайну інформацію» (Петречко, 2006, с. 52). Можна погодитися з твердженням, що «Пропаганда і навіть психологічна війна – це давні мистецтва, які відігравали важливу роль у війні задовго до того, як з'явилася необхідна лексика для опису цих дій» (Jansen, 2013, p. 301). Однак поява дефініцій не гарантує одностайності потрактування. Перефразовуючи влучну заувагу Пітера Кенеца (Kenez, 1985, p. 1) – сторони з різним баченням проблеми можуть бути схильні трактувати інформаційну діяльність опонентів як пропаганду. Проведений аналіз прямих ефірів NBC (США), 1+1 (Україна) і Першого каналу (Росія) показав, що NBC і 1+1 найчастіше вживали щодо сепаратистів термін «сепаратисти», в той час як Перший канал – «самооборона» (Roman, Wanta, & Buniak, 2017, p. 368). Все ж природа пропаганди не змінюється з часом. Завдання політичної пропаганди імператора Августа, за якого «вона набула рис державної політики» і вийшла далеко за межі Римської імперії «як географічно, так і хронологічно» (Петречко, 2009, с. 269), суттєво не відрізняються від завдань політичної пропаганди керівництва Росії. Ще у період Першої світової війни відомства Російської імперії, які відповідали за ведення пропаганди, виділяли відповідні кошти на формування позитивного іміджу Росії у США. Уже тоді у фокусі уваги відповідальних за цю справу людей були провідні американські газети. На той час наклад «The New York Times» сягав 318,3 тис. примірників, а один з російських журналістів характеризував її як «помірковано антиросійську» (Объедков, 2015, с. 95–100). Перший номер «New-York Daily Times» побачив світ 18 вересня 1851 р. Виходили ранкові та вечірні випуски, спершу з понеділка до суботи, а згодом – і у неділю. Примірник коштував один цент, а річну передплату можна було оформити за чотири долари (Maverick, 1870, p. 93). Дуже швидко «The New York Times» стала однією з найвпливовіших газет світу і залишається такою

до сьогодні. Позиція газети, з одного боку, суттєво впливала на формування громадської думки у США щодо російської агресії в Україні 2014 р., з іншого, відображала уявлення про російську агресію американців. За публікаціями «The New York Times» та коментарями читачів можна до певної міри простежувати настрої американського суспільства та визначити, наскільки дієвими були зусилля російської пропаганди у перші дні агресії проти України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує, що проблема висвітлення засобами масової інформації США початкового етапу російської агресії проти України недостатньо відображена у сучасній історіографії. Втім уже з'явилися перші дослідження, зокрема, монографія Юрія Офіцинського, у якій проаналізовано перебіг подій російсько-української війни за матеріалами публікацій у газеті «The New York Times» 2013–2017 рр. (Офіцинський, 2018). Крім того, тема побіжно згадується у ширшому контексті російської агресії в Україні. О. Морозова, аналізуючи публікації газет «The New York Times» і «Washington Post» щодо мовних засобів формування образу Росії, робить висновок про те, що «формується різко негативний образ Росії і російського президента» (Морозова, 2014, с. 114). С. Початков констатує, що до «відходу Віктора Януковича зі своєї посади» американська преса відгукувалася про Росію «швидше нейтрально або негативно», а після намітилася тенденція до зростання ворожості (Початков, 2016, с. 303). П. Кошкін провів дослідження образу Росії у західній пресі з 2014 до 2019 р., встановивши, що попередні стереотипи про Росію зміцнювалися, позаяк «Москва у багатьох випадках давала журналістам привід для критики, проводячи суперечливу зовнішню та внутрішню політику» (Кошкін, 2019, с. 489). Міркування науковців та экс-політиків щодо збройного конфлікту на Сході України за матеріалами газети «The New York Times» стали предметом статті Юрія Офіцинського, за підрахунками якого, за період з 1 березня 2014 до 11 лютого 2015 р. було опубліковано 365 таких матеріалів (Ofitsynskuu, 2020, р. 231). Окремі аспекти теми знайшли відображення у колективній монографії присвяченій дослідженню стану науково-аналітичного осмислення російсько-українського конфлікту в західному експертному середовищі (Кулик, 2020а),

передовсім у розділі авторства В. Кулика щодо американського науково-експертного дискурсу про конфлікт в Україні (Кулик, 2020b).

Метою запропонованого дослідження є проаналізувати висвітлення початкового етапу російської агресії проти України у найбільш резонансних публікаціях газети «Нью-Йорк Таймс» і відповідну суспільну рефлексію щодо них читацької аудиторії. Під «початковим етапом» російської агресії проти України ми розуміємо період з 27 лютого (захоплення російським військовим підрозділом без розпізнавальних знаків будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим) до 4 березня (заява президента Путіна про необов'язковість для Росії її зобов'язань у контексті Будапештської угоди).

Виклад основного матеріалу. В історії кожного народу є поворотні моменти, що визначають його ближчу і віддалену перспективу. У новітній історії українського народу такою віхою стала Революція Гідності, яка підтвердила європейську парадигму його розвитку. Європейський вибір України викликав негативну реакцію Кремля, спровокувавши керівництво Росії на непродумані кроки. Згідно з опитуванням Всеросійського центру вивчення громадської думки, проведеному на початку лютого 2014 р., 73 % росіян виступили проти втручання Росії у внутрішньоукраїнський конфлікт (наведено за: «Поможет ли Россия украинцам?», 2014, с. 2). Очевидно, громадська думка відображала точку зору, яку пропагували офіційні засоби масової інформації і яка превалювала до тої пори у Кремлі. Проте уже невдовзі російське керівництво вдається до авантюри: 27 лютого 2014 р. російський військовий підрозділ спецпризначинців, без розпізнавальних знаків, захопив будівлю Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Початок російської збройної агресії проти України оперативно висвітлювався та коментувався на шпальтах американської преси, зокрема газети «Нью-Йорк Таймс». 27 лютого (електронна версія 26 лютого) було опубліковано репортаж Ендрю Гітінса і Стівена Лі Майерса, у якому, з посиланням на місцевих мешканців говорилося про більшу помітність російської військової техніки на вулицях Криму. На думку кримчан, з якими спілкувалися кореспонденти, це мало б засвідчити не стільки ініціювання Москвою збройного конфлікту, скільки її бажання заявити про свою при-

сутність. На завершення зазначалося, що навіть у Росії мало хто сподівається російського втручання і наводилися слова Голови Ради Федеральних Зборів РФ Валентини Матвієнко: «Такий сценарій – неможливий» (Higgins & Myers, 2014, p. 12). 27 лютого на сайті газети опубліковано матеріал Ендрю Гігінса та Стівена Ерлангера, у якому йшлося про захоплення цього дня озброєними людьми в масках урядових будівель у столиці українського Криму (різниця в часі між Києвом та Нью-Йорком складає сім годин). За словами місцевого мешканця: «Ніхто не знає хто, що і для чого». Наприкінці автори звертали увагу на те, що пан Путін ще не висловився публічно щодо кризи в Україні, але вищі посадовці Росії пообіцяли не втручатися в ці події безпосередньо і закликали Сполучені Штати та Європу зробити те саме (Higgins & Erlanger, 2014). Не лише американським журналістам, але й пересічним мешканцям Криму важко було повірити у те, що Кремль може вдатися до застосування зброї проти України.

28 лютого (електронна версія 27 лютого) було опубліковано матеріал Ендрю Гігінса під заголовком: «Боротьба за владу в Криму підвищує загрозу відокремлення». Автор говорить про схожість подій у Криму з тим, що раніше відбувалося у Абхазії та Південній Осетії. Він наводить слова Володимира Константинова (на той час Голова Верховної ради Криму, що перейшов на бік Росії) про призначення на 25 травня референдуму щодо надання автономії статусу держави, констатує незрозумілість того, про що докладно йдеться. Говорячи про настрої у натовпі, Ендрю Гігінс зазначає, що претензії до влади у Києві повторюють постулати широко представлених у Криму російських державних засобів масової інформації щодо відродження українських націоналістичних сил, «які об'єдналися з нацистами проти радянських сил під час Другої світової війни» (Higgins, 2014a, p. 1). У тому ж номері надрукована коротка стаття Девіда Гершенгорна, у якій автор пробує віднайти ключ до сьогодення Криму у його «закривавленому минулому»: «Історично Крим був роздоріжжям при стихійному русі імперій і був зайнятий чи захоплений греками, гунами, росіянами, візантійцями, турками-османами, татарами Золотої Орди та іншими» (Herszenhorn, 2014, p. 8).

Того ж дня, коли у Києві було уже 5 хвилин першого дня весни, президент Барак Обама у Білому Домі виступив щодо

ситуації в Україні, звернувшись із застереженням до президента Володимира Путіна: «будь-яке військове втручання в Україну буде мати високу ціну» (Обама, 2014). Після цього виступу президента виходить стаття Девіда Гершенгорна, Марка Лендлера та Елісон Смейл під титулом: «Спостерігаючи за військовими пересуваннями в Україні, Обама попереджає Росію» (електронна версія 28 лютого). Автори наголошують, що президент Обама суворо перестеріг Кремль щодо необхідності поважати суверенітет України, намагаючись попередити повномасштабну військову ескалацію, однак визнають, що у нього обмежені можливості відповісти на інтервенцію. Зазначається, що американські посадовці вважають незвичну активність гелікоптерів над Кримом свідченням військового втручання, але застерігають, що вони не знають мотивів та масштабів операції росіян. Далі наводяться слова постійного представника Росії в ООН Віталія Чуркіна: «Ми маємо домовленість з Україною про присутність російського Чорноморського флоту і діємо на підставі цієї угоди» (Herszenhorn, Landler, & Smale, 2014, p. 1). За два дні секція коментарів до цієї статті поповнилася 543 дописами. Поряд із глибокими роздумами над ситуацією трапляються і відверті прояви кремлівської пропаганди, які можуть бути як відображенням думки конкретного читача «Нью-Йорк Таймс», так і результатом діяльності «фабрики тролів» з Ольгіна. Такі коментарі згодом охоче цитують російські засоби масової інформації. У тому ж номері було опубліковано матеріал Стівена Лі Майєрса (електронна версія 28 лютого), присвячений пресконференції Віктора Януковича, яка була проведена 28 лютого у Ростові-на-Дону. Стисло передавши суть сказаного експрезидентом, автор зазначає, що стратегія пана Путіна, який ще не зробив публічних заяв щодо кризи в Україні, залишається незрозумілою (Myers, 2014, p. 7).

Заперечуючи причетність до подій у Криму російської армії, Кремль намагається надати хоча б видимість легітимності можливій у ближчому часі широкомасштабній інтервенції. Оскільки у рамках міжнародного права жодних підстав для порушення чинних на той час міждержавних договорів не було, зокрема «Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон» (2003) і «Договору про дружбу, співробітництво і партнерство» (1997), обґрунтування «було знай-

дено» у Конституції Росії (пункт «г» частини 1 статті 102 Конституції Російської Федерації). Першого березня 2014 р. В. Путін вносить звернення у Раду Федерації Федеральних Зборів, яка на позачерговому засіданні того ж дня приймає постанову про використання збройних сил Російської Федерації на території України.

Низка присвячених російській агресії в Україні матеріалів була опублікована другого березня (електронні версії днем раніше). Пітер Бейкер в аналітичному матеріалі «Змусити Росію платити? Це не так просто» («Russia to Pay? Not So Simple», електронна версія – «Making Russia Pay? It's Not So Simple») стверджує, що Сполучені Штати мають небагато прийнятних варіантів змусити Росію заплатити: «Росія, коли вважає, що на карту поставлені її інтереси, готова платити ціну», тому «Пошук потужних важелів, які б вплинули на прийняття рішення паном Путіним, буде викликом для пана Обама та європейських союзників». Пригадавши реакцію США на російсько-грузинську війну 2008 р., автор зазначає, що «Приблизно за рік ізоляція Росії закінчилася» і цитує Фіону Гілл, яка сказала, що російський лідер може просто зачекати: «Час... на його боці» (Baker, 2014a, p. 1). У матеріалі Елісон Смейл та Стівена Ерлангера військова активність та рішення Ради Федерації Федеральних Зборів Росії про використання збройних сил Російської Федерації не лише в Криму, але й по всій Україні, розцінюються як категорична відмова дослухатися до застережень президента Обама. Зазначається, що Білий Дім і Кремль по різному передали зміст телефонної розмови між двома президентами. Наводяться слова заступника Голови Ради Федерації Юрія Воробйова, який стверджував, що попередження пана Обама в п'ятницю стало причиною для Росії діяти: «Я вважаю, що ці слова президента США є прямою загрозою... Він перейшов червону лінію і образив російський народ». Автори констатують продовження пропагандистської кампанії Росії, зокрема звертають увагу на твердження про втечу до Росії у січні та лютому 675 000 українців (Smale & Erlanger, 2014, p. 1). За два дні у рубрику коментарів електронної версії статті надійшло 1124 дописи, переважна більшість з яких відкидала тези кремлівської пропаганди. Заяву про хвилю біженців з України зробив губернатор Белгородської області Євгеній Савченко. Ця інформація спонукала до відрядження в область журналістки журналу «Огонёк» Наталії Радулової, яка

повністю спростувала цю тезу у своєму репортажі (Радулова, 2014, с. 24–25). У матеріалі Ендрю Гігінса констатується, що після тривалих заперечень причетності до драматичних подій в українському Криму, у суботу (1 березня; у первісному варіанті електронної версії, згодом виправленому, говорилося «у п'ятницю», тобто 28 лютого) Росія зняла маску, щоб «відкрито продемонструвати свою рішучість захопити контроль», російська інтервенція розцінюється як «майже досконале повторення московських втручань доби "холодної війни" в Угорщині в 1956 році, Чехословаччині в 1968 році та Афганістані в 1979 році» (Higgins, 2014b, p. 15). Стівен Ерлангер та Ендрю Крамер пишуть, що Україна виявилася не готовою протистояти російським військовим у Криму (Erlanger & Kramer, 2014, p. 13). У іншому матеріалі Стівен Ерлангер говорить про потужне випробування територіальної цілісності України, яке є серйозним викликом для українського уряду з огляду на те, що тепер президент Путін не приховує наміру вступити у військове протистояння за контроль над Кримом (Erlanger, 2014, p. 14).

Щоб виправдати агресію проти суверенної держави, було використано усі можливості російської дипломатії та політичної пропаганди. Значні зусилля були спрямовані на досягнення порозуміння з керівництвом провідних країн Заходу та обґрунтування своєї агресії як вимушеної. Уже другого березня відбулися телефонні розмови президента Путіна з президентом США Бараком Обамою, президентом Франції Франсуа Олландом, Генеральним секретарем ООН Пан Гі Муном, Федеральним канцлером Німеччини Ангелою Меркель; четвертого березня – з Головою КНР Сі Цзіньпіном і прем'єр-міністром Туреччини Реджепом Тайіпом Ердоганом; п'ятого березня – знову з канцлером Ангелою Меркель, а сьомого березня знову з президентом Бараком Обамою (Официальные сетевые ресурсы Президента России). Зокрема, у телефонній розмові з президентом Бараком Обамою від другого березня, очільник Росії переконував співрозмовника у наявності реальних загроз життю та здоров'ю громадян Росії і численних «співвітчизників», що перебувають на території України і декларували право Росії захищати свої інтереси і «російськомовне населення» («Телефонный разговор», 2014а). Однак аргументи Кремля за межами Росії розуміння здебільшого не знаходили. Як зазначав

І. Лебедєв: «Переконали Вашингтон у необхідності термінових заходів щодо захисту російськомовного населення у Криму... не вдалося» (Лебедєв, 2014, с. 22). Навіть тон повідомлення на сайті президента Росії про другу телефонну розмову з президентом США суттєво відрізняється: «Упродовж дискусії з'ясувалися відмінності у підходах і оцінках причин виникнення нинішньої кризи та поточного стану справ» («Телефонный разговор», 2014b).

Третього березня (електронна версія першого березня) «Нью-Йорк Таймс» публікує матеріал Чарльза Кінга. Автор зазначає, що військова операція Росії в Криму не санкціонована жодним міжнародним органом, є безстроковою і схваленою лише російським парламентом. Він звертає увагу на те, що у 90-хвилинній телефонній розмові з президентом Обамою пан Путін використав нове виправдання нападу своєї країни на сусідню державу: захист інтересів як російських громадян, так і «співвітчизників». Професор Кінг проводить паралель з претензіями царської Росії на право захищати інтереси православних християн на території Османської імперії і підсумовує, що «пан Путін зробив етнічний націоналізм визначальним елементом зовнішньої політики» (King, 2014b, p. 25). Протягом одного дня електронна версія статті зібрала 98 коментарів, серед яких зрідка трапляються зразки кремлівської пропаганди. Зокрема, один з дописувачів (Dmitry Mikheyev, Moscow) закликає Європу не бути слухняним учасником американської гри (King, 2014a).

Четвертого березня (електронна версія третього березня) Елісон Смейл пише про зростаючу напругу у Криму на тлі чуток про війну (Smale, 2014, p. 6). Стівен Ерлангер і Девід Гершенгорн повідомляють, що понеділок (3 березня) у Криму був відносно спокійним, але російські сили зміцнили свій контроль над ключовими військовими базами та іншими об'єктами півострова, включаючи військово-морські бази та прикордонні застави, і посилили тиск на українських чиновників, щоб вони заявили про свою лояльність до проросійської влади (Erlanger & Herszenhorn, 2014, p. 7). Зазначена інформація вже згадувалася в монографії Ю. Офіцинського (Офіцинський, 2018, с. 133). Ендрю Рот вважає, що події останніх днів у великих українських містах засвідчують високий рівень їх координації з Москвою, відповідають схемі, застосованій Кремлем у Криму, коли російські громадяни «про-

воюють акції протесту з боку прихильних до Москви українців, допомагаючи створити привід для більш широкого втручання, якщо пан Путін вирішить зайти аж так далеко», а російські державні канали охоче поширюють кадри, на яких російський прапор піднімається по всій Україні (Roth, 2014, р. 1). Пітер Бейкер зазначає, що у відповідь на дії Росії, європейські лідери у понеділок (3 березня) заявили про обмеження щодо Росії, але дали зрозуміти, що поки що не готові йти, з точки зору економічних обмежень, так далеко як США (Baker, 2014b, р. 1).

В умовах загострення міжнародної ситуації, 4 березня, було організовано зустріч президента Росії із журналістами. Пан Путін, серед іншого, намагався обґрунтувати небов'язковість для Росії її зобов'язань у контексті Будапештської угоди, бо в Україні, буцімто, виникає нова держава, з якою і щодо якої Росія жодних зобов'язальних документів не підписувала (Путін, 2014). Газета «Нью-Йорк Таймс» відгукнулася на цю подію репортажем у електронній версії, у якому констатувала небагатослівність пана Путіна щодо стратегічного бачення дій Росії і майже повну відмінність висловленої ним версії подій з думкою більшості чиновників у Європі та США (Myers, Barry, & Cowell, 2014).

Висновки. Підбиваючи підсумки, зазначимо, що газета «Нью-Йорк Таймс» з моменту захоплення збройним російським підрозділом будівлі Верховної Ради Автономної Республіки Крим приділяла багато уваги російській агресії проти України. За період з 27 лютого до 4 березня кожен номер газети містив матеріали, які безпосередньо висвітлювали російську агресію чи торкалися цієї проблеми опосередковано. Автори публікацій оперативно висвітлювали поточну ситуацію, а з урахуванням різниці у часі між Україною та США, репортажі в електронній, а подекуди і у друкованій версії газети могли з'являтися того ж календарного дня, що і коментована подія. Ситуація в Україні висвітлювалася доволі повно та об'єктивно, наводилася позиція як української, так і російської сторони, висловлювання мешканців Криму. Матеріали газети «Нью-Йорк Таймс» щодо початку російської агресії проти України та коментарі читачів до електронних версій статей за-свідчують, що спроби російської пропаганди сформувати негативне ставлення американського суспільства до України та Революції Гідності не мали успіху.

Перспективним напрямком подальшого дослідження теми може стати проблема висвітлення російської агресії проти України у засобах масової інформації Великої Британії.

Джерела та література

- Кулик, В.** (Ред.). (2020а). *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*. Київ: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- Кулик, В.** (2020б). Неодностайна підтримка: американський науково-експертний дискурс про конфлікт в Україні й довкола України. В В. Кулик (Ред.), *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях* (с. 11–48). Київ: ППІЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України.
- Кошкин, П.Г.** (2019). Формирование нового образа России в прессе Запада с 2014 по 2019 г. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Международные отношения*, 12 (4), 477–499. Взято с <https://doi.org/10.21638/11701/spbu06.2019.406>.
- Лебедев, И.** (2014, 9/10 марта). Холодный фронт: Российско-американские отношения резко обострились. *Огонёк* (с. 22–23).
- Морозова, О.В.** (2014). Формирование образа России в условиях политической напряжённости (на материале американской прессы). *Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия Филология. Журналистика*, 14 (4), 110–114.
- Объедков, И.В.** (2015). Русская военная пропаганда в США в годы первой мировой войны. *Вопросы истории*, 3, 91–109. *Официальные сетевые ресурсы Президента России*: сайт. (б.г.). Взято с <http://kremlin.ru/events/president/news>.
- Офіцинський, Ю.** (2018). *Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років)*. Ужгород: РІК-У.
- Петречко, О.М.** (2006). Політична пропаганда у ранній Римській імперії (від Августа до Северів). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, X, 52–63.
- Петречко, О.М.** (2009). *Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н. е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії*. Видавничий центр ЛНУ.
- Поможет ли Россия украинцам? (2014, 26 февраля – 4 марта). *Аргументы и факты*, 9, с. 2.
- Початков, С.А.** (2016). Влияние украинского кризиса 2014 года на образ России в прессе США. *Журналистика России в условиях перехода к информационному обществу*: сб. научных ст. (с. 299–304).

- Путин, В.** (2014, 4 марта). *Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине*. Взято с <http://kremlin.ru/events/president/news/20366>.
- Радупова, Н.** (2014, 9/10 марта). Меж Батькивщиной и Родиной. «Огонек» поискал украинских беженцев под Белгородом. *Огонёк* (с. 24–25). *Телефонный разговор с Президентом США Бараком Обамой*: сайт. (2014а, 2 марта). Взято с <http://kremlin.ru/events/president/news/20355>.
- Телефонный разговор с Президентом США Бараком Обамой*: сайт. (2014б, 7 марта). Взято с <http://kremlin.ru/events/president/news/20395>.
- Aspray, W.** (2015). The many histories of information. *Information & Culture*, 50 (1), 1–23.
- Baker, P.** (2014а, March 2). Russia to Pay? Not So Simple. *The New York Times*, A, p. 1.
- Baker, P.** (2014б, March 4). Top Russians Face Sanctions by U.S. for Crimea Crisis. *The New York Times*, A, p. 1.
- Erlanger, S.** (2014, March 2). After Initial Triumph, Ukraine's Leaders Face Battle for Credibility. *The New York Times*, A, p. 14.
- Erlanger, S., & Herszenhorn, D.M.** (2014, March 4). Kiev Cites Campaign of Pressure by Russia. *The New York Times*, A, p. 7.
- Erlanger, S., & Kramer, A.E.** (2014, March 2). Ukraine Finds Its Forces Are Ill Equipped to Take Crimea Back From Russia. *The New York Times*, A, p. 13.
- Herszenhorn, D.M.** (2014, February 28). Crimea's Bloody Past Is a Key to Its Present. *The New York Times*, A, p. 8.
- Herszenhorn, D.M., Landler, M., & Smale, A.** (2014, March 1). With Military Moves Seen in Ukraine, Obama Warns Russia. *The New York Times*, A, p. 1.
- Higgins, A.** (2014а, February 28). Grab for Power in Crimea Raises Secession Threat. *The New York Times*, A, p. 1.
- Higgins, A.** (2014б, March 2). Amid More Signs of Russian Force in Crimea. Delight Mixes With Dismay. *The New York Times*, A, p. 15.
- Higgins, A., & Myers, S.L.** (2014, February 27). As Putin Orders Drills in Crimea, Protesters' Clash Shows Region's Divide. *The New York Times*, A, p. 12.
- Higgins, A., & Erlanger, S.** (2014, February 27). Gunmen seize government buildings in Crimea. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/02/28/world/europe/crimea-ukraine.html>.
- Jaitner, M., & Geers, K.** (2015). Russian information warfare: Lessons from Ukraine. *Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine* (pp. 87–94).

- Jansen, S.C.** (2013). The World's Greatest Adventure in Advertising. *The Oxford Handbook of Propaganda Studies* (pp. 301–325).
- Kenez, P.** (1985). *The birth of the propaganda state: Soviet methods of mass mobilization, 1917–1929*. Cambridge University Press.
- King, C.** (2014a, March 1). Crimea, the Tinderbox. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/03/03/opinion/crimea-the-tinderbox.html#commentsContainer>.
- King, C.** (2014b, March 3). Crimea, the Tinderbox. *The New York Times*, A, p. 25.
- Maverick, A.** (1870). *Henry J. Raymond and the New York press, for thirty years: progress of American journalism from 1840 to 1870*. Hartford, Conn.: A.S. Hale.
- Myers, S.L.** (2014, March 1). Ukrainian Ex-President Speaks Out From Russia. *The New York Times*, A, p. 7.
- Myers, S.L., Barry, E., & Cowell, A.** (2014, March 4). Assailing US and Kiev, Putin keeps open option of force. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/03/05/world/europe/ukraine.html>.
- Mejias, U.A., & Vokuev, N.E.** (2017). Disinformation and the media: the case of Russia and Ukraine. *Media, culture & society*, 39 (7), 1027–1042. doi: <https://doi.org/10.1177/0163443716686672>.
- Obama, B.** (2014, March 28). *Remarks on the Situation in Ukraine*. Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/DCPD-201400125/pdf/DCPD-201400125.pdf>.
- Ofitsynskyy, Yu.** (2020). The Estimation of the War in Donbas by Scientists and Former Politicians on the Pages of the Newspaper The New York Times (March 1, 2014 – February 11, 2015). *Skhidnoievropeiskyi istorychnyi visnyk*, 15, 230–244. doi: 10.24919/2519-058x.15.204977.
- Roman, N., Wanta, W., & Buniak, I.** (2017). Information wars: Eastern Ukraine military conflict coverage in the Russian, Ukrainian and US newscasts. *International Communication Gazette*, 79 (4), 357–378.
- Roth, A.** (2014, March 4). From Russia, 'Tourists' Stir the Protests. *The New York Times*, A, p. 1.
- Smale, A.** (2014, March 4). Frayed Nerves in Crimea as Rumors of War Spread. *The New York Times*, A, p. 6.
- Smale, A., & Erlanger, S.** (2014, March 2). Ukraine mobilizes reserve troops, threatening war. *The New York Times*, A, p. 1.

References

- Kulyk, V.** (Ed.). (2020a). *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh [Interpretations*

of the Russian-Ukrainian conflict in Western scientific and expert-analytical works]. Kyiv: IPIEND named after I.F. Kuras NAS of Ukraine [in Ukrainian].

- Kulyk, V.** (2020b). Neodnostaina pidtrymka: amerykanski naukovo-ekspertnyi dyskurs pro konflikt v Ukraini y dovkola Ukrainy [Heterogeneous support: American scientific-expert discourse on the conflict in and around Ukraine]. In V. Kulyk (Ed.), *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh – Interpretations of the Russian-Ukrainian conflict in Western scientific and expert-analytical works* (pp. 11–48). Kyiv: IPIEND named after I.F. Kuras NAS of Ukraine [in Ukrainian].
- Koshkin, P.G.** (2019). Formirovanie novogo obraza Rossii v presse Zapada s 2014 po 2019 g. [The creation of Russia's new image in the Western press between 2014 and 2019]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Mezhdunarodnye otnosheniya – Vestnik of Saint Petersburg University. International Relations*, 12 (4), 477–499. doi: <https://doi.org/10.21638/11701/spbu06.2019.406> [in Russian].
- Lebedev, I.** (2014, March 9/10). Kholodnyy front: Rossiysko-amerikanskije otnosheniya rezko obostrilis [Cold front: Russian-American relations have deteriorated sharply]. *Ogonyok – Ogoniok* (pp. 22–23) [in Russian].
- Morozova, O.V.** (2014). Formirovanie obraza Rossii v usloviyakh politicheskoy napryazhyonnosti (na materiale amerikanskoy pressy) [Creating the Image of Russia in Political tension Conditions (Based on American Press)]. *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya Filologiya. Zhurnalistika – Izvestiya of Saratov University. New Series. Series: Philology. Journalism*, 14 (4), 110–114 [in Russian].
- Obedkov, I.V.** (2015). Russkaya voennaya propaganda v SShA v gody pervoy mirovoy voyny [Russian military propaganda in the United States during the First World War]. *Voprosy istorii – Questions of History*, 3, 91–109 [in Russian].
- Ofitsialnye setevye resursy Prezidenta Rossii: sait [Official network resources of the President of Russia: website]*. Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news> [in Russian].
- Ofitsynskiy, Yu.** (2018). *Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazety «The New York Times» 2013–2017 rokiv) [The Modern Russian-Ukrainian War (Based on the Materials of the Newspaper "The New York Times" 2013–2017)]*. Uzhhorod: RikU [in Ukrainian].
- Petrenchko, O.M.** (2006). Politychna propahanda u rannii Rymskii imperii (vid Avhusta do Severiv) [Political propaganda of Early Roman Empire (from Augustus to the Severan dynasty)]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, X, 52–63 [in Ukrainian].

- Petrenchko, O.** (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I – na poch. III st. n. e.: vid «vidnovlenoi» Respubliky do senatskoi monarkhii* [Socio-political development of the Roman Empire in the first century – at the beginning of the third century A.D.: from "restored" Republic to the Senate monarchy]. Lviv: vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Pomozhet li Rossiya ukrainsam? [Will Russia help the Ukrainians?]. (2014, February 26 – March 4). *Argumenty i fakty – Arguments and Facts*, 9, p. 2 [in Russian].
- Pochatkov, S.A.** (2016). Vliyanie ukrainskogo krizisa 2014 goda na obraz Rossii v presse SShA [The impact of the 2014 Ukrainian crisis on the image of Russia in the US press]. *Zhurnalistika Rossii v usloviyakh perekhoda k informatsionnomu obshchestvu – Journalism in Russia in the context of the transition to the information society* (pp. 299–304) [in Russian].
- Putin, V.** (2014, March 4). *Vladimir Putin otvetil na voprosy zhurnalistov o situatsii na Ukraine* [Vladimir Putin answered journalists' questions about the situation in Ukraine]. Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> [in Russian].
- Radulova, N.** (2014, March 9/10). Mezh Batkivshchinoy i Rodinoy. «Ogonyok» poiskal ukrainskikh bezhentshev pod Belgorodom [Between Fatherland and Motherland. "Ogoniok" searched for Ukrainian refugees near Belgorod]. *Ogonyok – Ogoniok* (pp. 24–25) [in Russian].
- Telefonnyy rozhovor s Prezidentom SShA Barakom Obamoy: sait* [Telephone conversation with USA President Barack Obama: website]. (2014a, March 2). Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news/20355> [in Russian].
- Telefonnyy rozhovor s Prezidentom SShA Barakom Obamoy: sait* [Telephone conversation with USA President Barack Obama: website]. (2014b, March 7). Retrieved from <http://kremlin.ru/events/president/news/20355> [in Russian].
- Aspray, W.** (2015). The many histories of information. *Information & Culture*, 50 (1), 1–23.
- Baker, P.** (2014a, March 2). Russia to Pay? Not So Simple. *The New York Times*, A, p. 1.
- Baker, P.** (2014b, March 4). Top Russians Face Sanctions by U.S. for Crimea Crisis. *The New York Times*, A, p. 1.
- Erlanger, S.** (2014, March 2). After Initial Triumph, Ukraine's Leaders Face Battle for Credibility. *The New York Times*, A, p. 14.
- Erlanger, S., & Herszenhorn, D.M.** (2014, March 4). Kiev Cites Campaign of Pressure by Russia. *The New York Times*, A, p. 7.

- Erlanger, S., & Kramer, A.E.** (2014, March 2). Ukraine Finds Its Forces Are Ill Equipped to Take Crimea Back From Russia. *The New York Times*, A, p. 13.
- Herszenhorn, D.M.** (2014, February 28). Crimea's Bloody Past Is a Key to Its Present. *The New York Times*, A, p. 8.
- Herszenhorn, D.M., Landler, M., & Smale, A.** (2014, March 1). With Military Moves Seen in Ukraine, Obama Warns Russia. *The New York Times*, A, p. 1.
- Higgins, A.** (2014a, February 28). Grab for Power in Crimea Raises Secession Threat. *The New York Times*, A, p. 1.
- Higgins, A.** (2014b, March 2). Amid More Signs of Russian Force in Crimea. Delight Mixes With Dismay. *The New York Times*, A, p. 15.
- Higgins, A., & Myers, S.L.** (2014, February 27). As Putin Orders Drills in Crimea, Protesters' Clash Shows Region's Divide. *The New York Times*, A, p. 12.
- Higgins, A., & Erlanger, S.** (2014, February 27). Gunmen seize government buildings in Crimea. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/02/28/world/europe/crimea-ukraine.html>.
- Jaitner, M., & Geers, K.** (2015). Russian information warfare: Lessons from Ukraine. *Cyber war in perspective: Russian aggression against Ukraine* (pp. 87–94).
- Jansen, S.C.** (2013). The World's Greatest Adventure in Advertising. *The Oxford Handbook of Propaganda Studies* (pp. 301–325).
- Kenez, P.** (1985). *The birth of the propaganda state: Soviet methods of mass mobilization, 1917–1929*. Cambridge University Press.
- King, C.** (2014a, March 1). Crimea, the Tinderbox. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/03/03/opinion/crimea-the-tinderbox.html#commentsContainer>.
- King, C.** (2014b, March 3). Crimea, the Tinderbox. *The New York Times*, A, p. 25.
- Maverick, A.** (1870). *Henry J. Raymond and the New York press, for thirty years: progress of American journalism from 1840 to 1870*. Hartford, Conn.: A.S. Hale.
- Myers, S.L.** (2014, March 1). Ukrainian Ex-President Speaks Out From Russia. *The New York Times*, A, p. 7.
- Myers, S.L., Barry, E., & Cowell, A.** (2014, March 4). Assailing US and Kiev, Putin keeps open option of force. *The New York Times*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/03/05/world/europe/ukraine.html>.
- Mejjias, U.A., & Vokuev, N.E.** (2017). Disinformation and the media: the case of Russia and Ukraine. *Media, culture & society*, 39 (7), 1027–1042. doi: <https://doi.org/10.1177/0163443716686672>.

- Obama, B.** (2014, March 28). *Remarks on the Situation in Ukraine*. Retrieved from <https://www.govinfo.gov/content/pkg/DCPD-201400125/pdf/DCPD-201400125.pdf>.
- Ofitsynskyy, Yu.** (2020). The Estimation of the War in Donbas by Scientists and Former Politicians on the Pages of the Newspaper The New York Times (March 1, 2014 – February 11, 2015). *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*, 15, 230–244. doi: 10.24919/2519-058x.15.204977.
- Roman, N., Wanta, W., & Buniak, I.** (2017). Information wars: Eastern Ukraine military conflict coverage in the Russian, Ukrainian and US newscasts. *International Communication Gazette*, 79 (4), 357–378.
- Roth, A.** (2014, March 4). From Russia, ‘Tourists’ Stir the Protests. *The New York Times*, A, p. 1.
- Smale, A.** (2014, March 4). Frayed Nerves in Crimea as Rumors of War Spread. *The New York Times*, A, p. 6.
- Smale, A., & Erlanger, S.** (2014, March 2). Ukraine mobilizes reserve troops, threatening war. *The New York Times*, A, p. 1.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2021 р.

РЕЦЕНЗІЇ

UDC 930(438):94(477)"19"

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228536

Ольга ВЛАДИГА

кандидатка історичних наук, викладачка історії, Львівське вище професійне училище комп'ютерних технологій та будівництва, вул. Лінкольна, 23, м. Львів, Україна, індекс 79000 (olhavladyha@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5444-7164>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9392-2019>

Святослав ЖУРАВЛЮВ

кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник відділу джерелознавства нової історії України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського Національної академії наук України, вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, індекс 01001 (zuravlovsvatoslav27@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7875-4038>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3979406/sviatoslav-zhuravlov/>

УКРАЇНСЬКЕ МИНУЛЕ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ В ДЗЕРКАЛІ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: НОВА АНАЛІТИЧНА СТРУКТУРА

Рецензія на монографію:

Морозова О. Дослідження історії України першої половини ХХ ст. в сучасній польській історіографії: напрямки, концепції, дискусії : монографія. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 432 с.

© Olga Vladyga, Sviatoslav Zhuravlov, 2021

Olga VLADYGA

PhD (History), Lecturer of History, Lviv Professional College of Computer Technologies and Building, 23, Linkolna Str., Lviv, Ukraine, postal code 79000 (olhavladyha@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5444-7164>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9392-2019>

Sviatoslav ZHURAVLOV

PhD (History), Junior Researcher, Department of Source Studies of Modern History of Ukraine, M.S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Trokhsviaty-telska Str., Kyiv, Ukraine, postal code 010001 (zuravlovsvatoslav27@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7875-4038>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/3979406/sviatoslav-zhuravlov/>

**UKRAINIAN PAST
OF THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY
IN THE MIRROR OF POLISH HISTORIOGRAPHY:
NEW ANALYTICAL STRUCTURE**

Monograph Review:

Morozova O. Studies of Ukrainian History of the 1st Half of the 20th Century in Contemporary Polish Historiography: Trends, Concepts, and Discussions : monograph. Mykolaiv : Black Sea National University, 2020. 432 p.

The intensification of Polish-Ukrainian relations over the last thirty years has been accompanied by the constant growth of Polish Ukrainian studies. This shows itself in the permanent widening of the scope of the studied issues and the efforts to learn more about the essence of the problems. A rethinking of historical experience connected with the rejection of established myths and stereotypes has become an urgent issue for both Polish and Ukrainian historiography.

The author of the book is a well-known researcher of modern Polish historiography, Ukrainian-Polish relations, director of the Ukrainian-Polish Research Institute of the Petro Mohyla Black Sea National University, a member of the Polish Historiographical Society, the Club

of absolvents of the Eastern Summer School at Warsaw University, a scholar of the Queen Jadwiga Foundation of the Jagiellonian University, the Foundation of Krzysztof Skubiszewski, a participant of the Summer School of Historians of the Eastern Europe Studies of the Warsaw University, the Summer School of Historians of the Wroclaw University. The author of 4 collective monographs, 2 textbooks and more than 100 publications in leading scientific journals of Ukraine, Poland, Czech Republic, Slovakia and Moldova, an active participant of regional, national and international scientific conferences, symposia, an organizer of international conferences "1919 in History of Central and Eastern Europe: to the 100th anniversary of the proclamation of the unification of the Ukrainian People's Republic and the Western Ukrainian People's Republic «and» Ukrainian-Polish relations: to the 100th anniversary of the signing of the Pilsudski-Petliura agreement". The researcher's active scientific activity in the international arena, in particular in Poland, is highly appreciated by the foreign public.

The author's significant contribution to historical science is confirmed by the scientist's monograph, which is characterized by innovation and scientific scrupulousness. At the same time, in the process of working on the book, Olha Morozova did not avoid discussing the difficult problems of the common Ukrainian-Polish history.

In her book, the scientist raised a very important research dilemma. The author analyzed the state of modern Polish historiography on the problems of Ukrainian history of the first half of the twentieth century. This is a rather dramatic period in Ukrainian-Polish relations, characterized by great emotional tension, outbreaks of irreconcilable confrontation and elements of political and ideological pressure. The work is full of depictions of contradictory events and highlights the accumulation of stereotypes and "white spots" around the Ukrainian-Polish past. It is important to note Olha Morozova's monograph is dedicated to all those who stand on the position of Ukrainian-Polish dialogue and reconciliation.

Judging by the text of the peer-reviewed monograph, the researcher has conducted extensive research and analytical work, working out on a large array of historiographical sources presented by scientific research and popular science literature of Ukrainian and Polish historians over the past 30 years. 1.959 names of sources and references show great diligence in the study of the problem. It is important to

emphasize that the source base of the book is enriched with materials of interviews with Polish historians on the issues raised in the book.

Olha Morozova's book is novel and reflects modern trends in historical science. It is based on a comprehensive analysis of a wide source base. The main historiographical achievements in the coverage of the chosen topic are characterized by problematic, institutional and personalistic aspects. In view of the interdisciplinary nature of the work, in the process of research was used an interdisciplinary approach, involved elements of the analysis of historical memory, the processes of mythologizing and stereotyping of history, the politics of memory.

The structure of the monograph corresponds to the tasks. The material is presented logically and consistently. A general view of the structure of Olha Morozova's work gives grounds to note that the author presents the material not only in the eventual key, but in a geopolitical perspective, analyzing the achievements of modern Polish scholars and drawing parallels with the work of Ukrainian historians and representatives of the Polish and Ukrainian diaspora. In addition to the introduction, the work has five chapters, conclusions, a summary in English, a list of sources, biographies of Polish Ukrainians and a nominal index. The structure chosen by the author made it possible to perform a fully completed study.

The author's formulation of the object and subject of research, its purpose and tasks, geographical boundaries, as well as the practical significance of the research do not cause any remarks. The novelty of its results is evidenced by the involvement of a wide range of diverse historiographical sources and carried out on their basis a comprehensive comparative analysis of the features of the discussion of multifaceted issues of the Ukrainian past of the first half of the twentieth century in modern Polish historiography. Technical design of the text and the scientific apparatus of the work also accord the necessary requirements.

In the first chapter, considering historiographical, source and methodological aspects, the author focuses on the general state of the problem. According to her, a critical approach to the common past has diversified the research topics of Polish scientists, supplemented them with source material. Jerzy Giedroyc, a supporter of Polish-Ukrainian understanding and cooperation, made a significant contribution to the intellectual environment of the Poland Republic. B. Osadchuk's letter

to L. Walesa also had a significant influence on the formation of the vision of Polish-Ukrainian relations. A certain place in the search for joint assessments of the past was taken by the Polish-Ukrainian Commission of Historians. The researcher proposes to divide the modern Polish historiography of the history of Ukraine of the first half of the XX century into seven periods. A turning point in the study of the common past was the emergence of scientific centres, such as the St. Vladimir's Foundation, the Southeastern Research Institute in Przemysł, the Institute of Central and Eastern Europe in Lublin, and others. The analysis of the works of Polish historians of Ukrainian origin attracts attention.

In the first chapter, the author shows that the most extensive is the historiographical literature on modern research on certain problems of Ukrainian history in the first half of the twentieth century. In the second part of the first chapter, the researcher turns to the analysis of the source base of the study. She rightly points to the peculiarity of the source basis of her work, as the array of diverse texts is relevant and growing, and the creators of the analyzed works are often people who witnessed the events under study or whose relatives suffered as a result of the Ukrainian-Polish confrontation during World War II. Based on the origin, content, specificity and nature, the source base of the study Olha Morozova rightly divided into printed and electronic arrays.

The methodological part of the first chapter of the monograph is marked with due completeness. Olha Morozova describes in some detail, with proper explanations, a set of principles and methods of historical research that their combination made it possible to realize the goals and objectives set in the work.

The second chapter is devoted to a review and analysis of the institutional development of research centers on Ukrainian issues in modern Poland, highlights the activities of Polish scientific and educational institutions, identifies the place and role of periodicals and describes the personalities of Polish historians. The researcher rightly emphasizes the fact of the institutional heritage of modern and diasporic Polish Ukrainian studies. The paper identifies and describes the leading research centers on Polish-Ukrainian issues, their achievements, publications, human resources. The characteristic of the contribution of separate scientific and research institutions in development of problems, and also the personal contribution of separate scientists, such

as: V. Serchik, J. Moklyak, A. Novak, E. Koko, G. Motyka, S. Stempen, R. Wnuk, E. Maternitsky, A. Smolinsky, T. Srogosh and others. It is important to note that the authors' works did not go unnoticed by Polish historians of the Ukrainian origin: R. Drozd, O. Wishka, B. Halchak, I. Galahyda, R. Zherelik, O. Kolyanchuk, S. Kozak, G. Kupriyanovych, V. Mokry etc. We are witnessing the internationalization of science in general and historical science in particular. Therefore, it is commendable that the author conducts a detailed analysis and comparison of the achievements of not only Polish but also Ukrainian scientists on the problems of the first half of the twentieth century: L. Zashkilnyak, V. Kalakura, M. Lytvyn, I. Ilyushin, V. Komar, J. Hrytsak, M. Henyk, E. Sinkevych, V. Telvak, N. Yakovenko et al. The works of representatives of the Polish diaspora – E. Giedroyc, O. Halecki and others – complement the general picture of the book. In the context of the above, it is quite organic to analyze the work of the Ukrainian diaspora, represented by the works of R. Koropetsky, G. Grabovych, T. Hunchak, B. Osadchuk, V. Kosyk, R. Shporliuk and others.

The monograph gives due place to the analysis of scientific periodicals, because in the conditions of the Russian-Ukrainian conflict, Ukrainian studies abroad is an important tool in spreading interest in the past of the Ukrainian people. The researcher gives a special place to the Polish magazines published in exile: "Kultura" and "Zeszyty historyczne". Thanks to these magazines, progressive ideas of European-level thinkers penetrated into the Polish public environment, which had a positive effect on the general atmosphere in the intellectual circles of the Poland Republic. The author also offers the reader an important attempt at a prosopographic portrait of modern Polish researchers of Ukraine.

The third, fourth and fifth chapters draw attention to a number of controversial problems of Polish-Ukrainian relations, in the approaches to which there are fundamental differences between Polish and Ukrainian authors, in particular: the formation of the Western Ukrainian People's Republic and the Polish-Ukrainian war of 1918–1919; activities of the OUN and UPA; 'Volyn tragedy'; post-war resettlement of Poles and Ukrainians; 'Operation Vistula' and others. At the same time, a number of valid opinions were expressed regarding the avoidance of confrontation and the search for ways to understanding.

The third chapter raises the issue of the conflict between Poles and Ukrainians in 1917–1920, when the confrontation in the western Ukrainian lands escalated into a real war for L'viv and Galicia in 1918–1919 as well as short-term moments of Ukrainian-Polish cooperation. The fourth chapter describes the achievements and problems of Polish historiography in covering the interwar period, especially the situation of Ukrainians in the Polish state, the situation in the USSR, in particular, the Holodomor and Ukrainian emigration to the West. In the fifth chapter, Olha Morozova touches on the most irritating issues of Ukrainian-Polish relations during the Second World War and Operation Vistula. The Volyn tragedy is singled out.

As a result of the research, the author was able to solve a largely new, important and relevant problem from the historiographic and scientific point of view. Based on the reconstruction of the historiographical process, analysis of the variability of historiographical situations in the period 1989–2020, a fairly holistic picture of the transformation of Polish historical science in the post-totalitarian era and the reflection of Ukrainian history in it was created.

The thorough and extensive conclusions (pp. 259–263) pleasantly surprise. They conceptually set out the most important provisions and generalizations of the final nature. The author's conclusions are important for a modern understanding of the historiographical process in Poland and the possibility of borrowing some positive experience. At the same time, it should be emphasized that some of them are debatable.

The researcher concludes that, despite the existence of a wide array of Polish Ukrainian scientific literature on key aspects of the twentieth century, there is still no holistic understanding of all Polish literature about the facts and events of the Ukrainian past of the first half of the twentieth century, there are numerous mythological plots of the problem and their analysis, that interfere with a calm Polish-Ukrainian professional dialogue, Polish historiography depends on the state policy of historical memory, the use of irritating topics in political actions and their manipulation. The problem of both Polish and Ukrainian historiography of the modern period is the tendency to descriptive facts, the existence of radically opposite views in assessing even the most important events and phenomena, in the works of historians, the nation-state idea often dominates historical objectivity.

Olha Morozova noted the factors that positively influenced the formation of the Polish historical narrative on the problems of the history of Ukraine of the first half of the twentieth century such as the activities of Polish emigration centres of Ukrainian studies, for instance, activities of joint Polish-Ukrainian (Ukrainian-Polish) commissions, conferences, symposia, workshops, round tables etc.

The problem of the Ukrainian-Polish confrontation during the Second World War and the first postwar years became especially acute among Polish historians. Even today, Ukrainian issues in Poland revolve primarily around the tragic pages of the Ukrainian-Polish past. The common past, captivated by numerous myths and stereotypes, has been the object of political manipulation. This not only leads to the stagnation of the dialogue between Polish and Ukrainian scholars, the permanent deterioration of the image of the neighbour and forms new myths, but also creates many risks for the prospect of rapid harmonization of positions and relations between Poland and Ukraine.

The author claims that contemporary Ukrainian Studies of the first half of the twentieth century in Poland are not homogeneous. The most popular and controversial topics of Ukraine in the first half of the twentieth century are the Polish-Ukrainian confrontation in Eastern Galicia during the Western Ukrainian People's Republic, the union of J. Pilsudski and S. Petliura, and the Holodomor in Soviet Ukraine. Discussions of historians focus around the problems of socio-political and cultural life in the Dnieper Ukraine region, Ukrainian political emigration, Ukrainian-Polish relations during World War II and the postwar period, in particular the activities of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) and its relations with the Home Army (Polish Home Army), the Volyn tragedy, Operation Vistula, etc.

According to Olha Morozova, some difficulties in studying the history of Ukraine in the first half of the twentieth century should be taken into consideration, related to subjective and objective factors, for instance, scientific schools have not been formed yet, some research centres are in an unstable position, and some of the institutions have ceased to exist. Recently, there has been significant political pressure on Polish researchers dealing with Ukrainian issues. Polish historians of Ukrainian origin are forced to defend their rights to their own views.

In turn, the researcher assures that certain political and social circumstances, including the activities of the so-called "Kress" societies,

there have been the interpretation of events by non-professional historians and the widespread distribution of propaganda literature, the use of history in political interests etc., complicate and delay the process of qualitative study and analysis of the Ukrainian past, perception of certain parts of history by citizens who are not indifferent to their past, the formation of an established image of some events, that is often so far from the historical truth.

Olha Morozova claims that joint work of Ukrainian and Polish historians helps to reconcile many difficult moments of the Ukrainian-Polish heritage, the development of Polish-Ukrainian scientific dialogue, which, in turn, is the basis for normalizing relations between Ukraine and Poland.

Regarding the Ukrainian problems of the interwar period, the book's author notes that Polish scholars marked the complicated and unresolved national issue in interwar Poland as a whole and the importance of the Ukrainian question in the international politics of that time. Polish historians focus on the problems of those Ukrainian lands, that at one time were incorporated in the Polish Commonwealth (Galicia, Volyn, Podlasie, Lemko region, etc.).

The most popular topics on the theme of Western Ukraine in 1919–1939 are the problem of the Ukrainian university, the destruction of Orthodox churches in Kholm and Southern Podlasie in 1938, and the Ukrainian parliamentary representation in the Sejm and the Senate.

One of the most studied topics is the Polish-Ukrainian union of 1920. The special objects of studies of the Polish historical science are Soviet Ukraine (particularly, the famine of 1921–1923, the NEP, Ukrainization, industrialization, collectivization, the Holodomor 1932–1933, Soviet crimes, repression, etc.), and the activities of Ukrainian political emigration.

According to the book by Olha Morozova, the most popular and comprehensive study among Polish historians of the problems of Ukrainian-Polish relations of 1939–1947, have become such topics as the Volyn tragedy and Operation "Vistula". A special place in the modern Polish discourse on the Second World War is occupied by the activities of the Ukrainian Insurgent Army. Existent pluralism of views and assessments, deep and long discussions on the acute moments of Polish-Ukrainian relations contribute to the search for new facts and the formation of a more objective view of the events of the past.

Polish historiography has not yet formed a homogeneous picture of the history of Ukraine in the first half of the twentieth century, in particular the Polish-Ukrainian conflict. The scientific achievements of modern Polish historians demonstrate thematical and conceptual diversity and reflection of national, political, and scientific approaches, testify to the state of the study of the problem, and its impact on the consciousness of Ukrainian and Polish societies.

The researcher notes that the essential features of Polish historiography on the history of Ukraine of the first half of the twentieth century are the following: significant interest of Polish scholars in the Ukrainian past, the constant growth of Ukrainian studies, diversification of topics for study, focusing on the use of diverse source material in research, especially from Ukrainian archives; formation of historiographical discourse with Ukrainian intellectuals; use of works of Ukrainian colleagues, refutation of some myths and stereotypes, growing objectivity of modern Polish Ukrainian studies.

At the same time, the lack of a holistic understanding of all Polish literature on the facts and events of the Ukrainian history of the first half of the twentieth century, the unevenness of the topics and the level of their analysis, the presence of numerous mythological plots that hinder a calm Polish-Ukrainian professional dialogue, dependence of Polish historiography on the state policy of historical memory, the use of irritating topics in political manipulations. The problem of both Polish and Ukrainian historiography of the modern period is the tendency to descriptive facts, the existence of radically opposite views in assessing even the most important events and phenomena, in the works of historians, the nation-state idea often dominates historical objectivity.

It is very good that in the point 6 of the concluding part of the monograph, the author gives recommendations of scientifically promising topics of future research of Polish and Ukrainian historians on the history of Ukraine. The proposals concerning the ways of intensifying the Ukrainian-Polish dialogue of historians in order to openly and productively comprehend the key issues of the common history of Ukraine and Poland deserve special approval.

According to the author of the book, as for Polish historians, promising topics in the history of Ukraine of the first half of the twentieth century are the study of the everyday lives of Ukrainians, the

economic and cultural situation in Ukraine in the interwar period, the socio-economic causes of the Ukrainian-Polish conflicts, interethnic relations, the geopolitical context, Polish cooperation with Soviet troops in the fight against the Ukrainian resistance, etc. The problem is the regional dimension of Polish-Ukrainian relations, prosopographical research, and publication of sources. Polish scholars should study these difficult topics in constant dialogue with their Ukrainian colleagues, and new studies should take into account the achievements of both Polish and Ukrainian historiographies. This will bring professional discourses closer together and help to overcome historical fallacies and myths.

The researcher thinks that a specific feature of historiographical discourse is that during the last thirty years the study of the mentioned problems has often been used to achieve certain political goals, and the concepts and paradigms developed by historians have played an extremely important role in shaping state and social ideologies. The analysis of Polish historiography on the history of Ukraine of the first half of the twentieth century will help researchers achieve objectivity in various issues.

According to Olha Morozova, in order to make the Polish-Ukrainian dialogue more open and productive, it is necessary to continue the discussion on understanding the key issues of the history of Ukraine in the first half of the twentieth century, write the special works on aspects of the topics that are poorly covered in the scientific literature, as well as generalizing interdisciplinary research on the history of Ukraine of the first half of the twentieth century based on the existing scientific discourses and involve both Polish and Ukrainian and foreign scientists, study the issues of the history of Ukraine, Polish-Ukrainian relations on the basis of objectivism and pluralism of approaches in order to understand each other in the international context, to promote depoliticization, demythologization of the historical past; while studying the controversial moments of the Ukrainian-Polish past, the arguments of both parties should be considered and avoid non-scientific criticism in order to look for ways to unite the analytical approaches to the events; avoid emphasis on the negative aspects of Ukrainian-Polish relations, and emphasizing the common positive historical experience (for example, the union between Pilsudski and Petliura); move on the construction of neighborly Polish-Ukrainian

memory based on understanding and forgiveness; remember that history should be a unifying factor, but not a tool for fomenting new conflicts.

Of course, Olha Morozova could not avoid in such a large and meaningful monograph certain shortcomings, which are due to the fact that sometimes in the text there are statements that could be developed into separate plots. There are some repetitions in the work from time to time, although it is possible that the author uses them deliberately to state clearly his position on the key issues raised in the monograph. However, our comments are of a recommendatory nature and do not affect the overall positive and high scientific evaluation of the peer-reviewed work.

Summing up, we note that judging by the monograph of Olha Morozova, she has prepared a serious scientific study that enriches modern knowledge of Polish historical thought and science, encourages Ukrainian and Polish historians to look at the history of Ukraine in the first half of the twentieth century in a new perspective. We believe that the work "Study of the history of Ukraine in the first half of the twentieth century in contemporary Polish Historiography: Directions, Concepts, Discussions" makes a significant contribution to both Ukrainian and Polish historiography.

Рецензія надійшла до редакції 11.02.2021 р.

УДК 94:327(477:438)

DOI: 10.24919/2312-2595.6/48.228538

Любомир ХАХУЛА

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Центру дослідження українсько-польських відносин, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, індекс 79026; провідний науковий співробітник Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський історичний музей», пл. Ринок, 6, м. Львів, Україна, індекс 79008 (l.khakhula@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9954-9962>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/B-9306-2019>

Анна ОГАР

кандидатка філологічних наук, старша викладачка кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (annaogar@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

ResearcherID: <https://publons.com/researcher/1955395/anna-ohar/>

**МІСЦЯ ПАМ'ЯТІ ЯК «ЛАКМУСОВИЙ ПАПРЕЦЬ»
УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ ВІДНОСИН**

Рецензія на монографію:

Стрільчук Л., Нінічук А. Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 368 с.

Сучасні суспільно-політичні та етнокультурні процеси в Центральній-Східній Європі щоразу більше схилиють дослідників до використання інтердисциплінарного інструментарію у дослідженні світоглядно-ментальних чи культурно-історичних явищ, а також їх ролі у міжнародних та міжнаціональних відносинах. Історія, її політична інструменталізація в Польщі та Україні актуалізує студії з проблематики культури пам'яті, місць пам'яті, історич-

© Любомир Хахула, Анна Огар, 2021

ної політики. Тому спільна наукова праця волинських дослідників Людмили Стрільчук та Андрія Нінічука *«Війна пам'яті та війни пам'ятників у сучасних українсько-польських відносинах»* є вдалою спробою дослідити такі українські та польські історичні канони й місця пам'яті, які присутні візуально в публічному просторі, часто викликають емоційні реакції підсилені політичним контекстом.

Слід наголосити, що Л. Стрільчук та А. Нінічук, на основі великого джерельного матеріалу, вивчили кількість і стан українських та польських місць історичної пам'яті, провели аналіз ролі місць національної пам'яті в сучасних українсько-польських відносинах. Простеживши генезу українсько-польських історичних суперечок, вчені запропонували можливі компроміси для розв'язання історичних суперечок між урядовими інституціями України та Польщі. Автори також розглянули такі важливі соціально-комунікативні явища, як таблоїдизація і медіатизація публічного простору, їх вплив на історичні знання та суспільні настрої українців і поляків.

У передмові автори окреслили специфіку дослідження, а саме – узагальнення ролі і значення місць національної пам'яті в сучасних українсько-польських взаєминах; залучення широкого теоретико-методологічного поля для вивчення складного соціокультурного феномену місць пам'яті. Україна та Польща як суб'єкти реалізації національної історичної пам'яті та меморіалізації спільної історії представлені в ролі мнемонічних акторів, що інтенсифікують присутність місць національної пам'яті у сучасних українсько-польських взаєминах та їх вплив на міжнаціональні, міжлюдські, міждержавні взаємини.

Науково-джерельний апарат монографії налічує майже 600 позицій. Теоретичну основу роботи склали студії українських та зарубіжних істориків, культурологів, політологів: П'єра Нори, Юрія Шаповала, Сергія Трояна, Олени Любовець, Леоніда Зашкільняка. Автори слушно зауважили, що політика пам'яті є метафоричною конструкцією без єдиного чіткого визначення і водночас процесом «вибудовування співзвучних настроям епохи (і певних політичних сил) образів минулого» (с. 77). дискусійною і дещо політизованою є теза про те, що «формування в сучасному суспільстві візії подій минулого – невід'ємна складова частина держав-

ної політики історичної пам'яті, а сама історія стає важливим політичним важелем» (с. 48). Дослідник історії пам'ятання не може проявляти власних політичних преференцій, історико-культурна реальність є даним об'єктом, і завдання вченого полягає у впорядкуванні цієї дійсності, виокремленні головних меморіальних дискурсів та практик, мнемонічних акторів тощо. Оцінювання консолідованості чи політичної доцільності різних практик, на нашу думку, лежить поза сферою історичної науки.

Проте монографія лише б виграла, якби автори поповнили науковий апарат монографіями зарубіжних та українських вчених – аналітиків феномену пам'яті та її публічних дискурсів – Яна Ассмана, Роберта Траби, Томаша Стриєка, Леха Ніяковського, Георгія Касьянова та ін. На с. 41–42 Л. Стрільчук та А. Нінічук до дослідників українсько-польського історичного діалогу віднесли Яцека Куроня. Насправді, відомий польський опозиційний та політичний діяч, уродженець Львова був не спостерігачем, а активним учасником польсько-українського історичного примирення, тому збірку його публіцистичних матеріалів *«Поляки та українці: важкий діалог»* (Київ, 2012) слід зачислити до джерельної бази.

Здійснений Л. Стрільчук і А. Нінічуком аналіз української та польської історіографії проблеми показав серйозні напрацювання в галузі дослідження культури пам'ятання, історичної політики. Водночас автори переконливо показали: наявна історіографічна база дослідження не висвітлює повною мірою проблеми ролі національних місць пам'яті у сучасних відносинах між Україною та Польщею. Доброю є джерельна база роботи, зокрема залучення нових документів із Архіву актів нових у Варшаві, які розкривають діяльність таких організацій, як «Centrum Międzynarodowej Współpracy Kulturalnej «Instytut Adama Mickiewicza», «Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Ośrodek ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego poza Granicami Kraju», «Polska Agencja Rozwoju Regionalnego» у збереженні, відновленні та популяризації польських місць пам'яті в державі та за кордоном. Архівні матеріали доповнюють опубліковані документи українських та польських урядових відомств, тексти періодичних видань.

У другому розділі «Формування державної політики пам'яті в Україні та Республіці Польща та її вплив на міждержавні відносини (1991–2019)» (для назви якого вартувало б застосувати

множину: «Формування державних політик пам'яті в Україні та Республіці Польща та їх вплив на міждержавні відносини (1991–2019)») вчені простежили механізми формування історичних політик в Україні та Польщі (головно на державному рівні через діяльність національних інститутів пам'яті) та історичні засади політики президентів чи окремих партій. У третьому розділі узагальнено генезу українсько-польських історичних дискусій та присутні у них суспільно-історичні стереотипи. Розділ завершує аналіз польсько-українських напрацювань з перспектив історичного поєднання та узгодження спільної історії. На нашу думку, звернення до традицій і напрацювань редакційної Є. Гедройцем паризької «Культури» дає змогу продемонструвати більший спектр історико-меморіальних практик у сучасній Польщі та не зводити історичну політику РП лише до домінування нарративу проурядової більшості.

Автори зазначили, що політичні еліти України та Польщі виявляли більшу волю до історичного діалогу і порозуміння у періоди президентства Александра Квасневського, Леоніда Кучми та Віктора Ющенка. Натомість з обранням президентами Леха Качинського та Віктора Януковича «риторика історичного діалогу змінюється, а процес примирення між народами через узгодження трактування сторінок спільної історії іде відчутно на спад, а згодом припиняється взагалі» (с. 202–203). Видається, що таке порівняння некоректне. У Польщі активізація історичної політики була дійсно пов'язаною із політичною діяльністю Леха Качинського, прикладом чого стало відкриття Музею Варшавського повстання у серпні 2004 р. (Л. Качинський був тоді президентом Варшави). Його ж політична активність як Президента РП припала на президентство в Україні В. Ющенка, і характеризувалася поєднаними жестами в сторону України (спільні меморіальні заходи у Павлокомі 2006 р., підписання «Дорожньої карти українсько-польських відносин на 2009–2010 рр.» у вересні 2009 р. та ін.). конфлікт історичної політики настав лише на початку 2010 р., коли лідер Польщі засудив рішення Президента України Віктора Ющенка надати звання Героя України Степанові Бандері. На думку польського історика Томаша Стриєка, своїми указами В. Ющенко порушив принцип, коли президенти Польщі і України залишалися арбітрами над палками польсько-українськими історичними

суперечками. Після вибору Президентом України Віктора Януковича і загибелі Леха Качинського під Смоленськом, офіційні історичні політики України і Польщі розійшлися в різних ідеологічно-політичних напрямках.

У четвертому і п'ятому розділах, названих «Суперечки навколо Цвинтаря орлят – тернистий шлях до компромісу» та «Місця національної пам'яті років Першої світової війни й міжвоєнного періоду в сучасних українсько-польських відносинах», висвітлено проблему функціонування у суспільній свідомості та політичній активності українців і поляків місць пам'яті, пов'язаних із Першою світовою війною та міжвоєнним періодом ХХ століття. Якщо головним маркером національної пам'яті для поляків, на думку авторів, є Польський військовий меморіал на Личаківському цвинтарі у Львові (в публічному дискурсі відомий як Цвинтар Орлят), то українські місця пам'яті в Польщі – це військові цвинтарі учасників Української революції 1917–1921 років у таких місцевостях, як Пикуличі, Щипйорно, Краків та ін. Вчені у монографії розглянули проблему польсько-українських дискусій щодо відбудови згаданих кладовищ, їх впорядкування, урочистого відкриття.

Автори переконують, що «на момент постання незалежних Польщі та України рівень патріотизму в обох країнах був досить низьким, історичні пам'ятні місця, які мали б стати фундаментом формування нової ідентичності чи національної спільності, або замовчувалися, або взагалі були невідомі» (с. 106). На нашу думку, таке узагальнення грішить неточністю, адже, на відміну від України, рівень історичної свідомості поляків на початку 1990-х рр. був досить високим. Цьому сприяла традиція збереження історичної пам'яті через родинний, неофіційний переказ, а також меморіальна складова в діяльність опозиції у 1980-х роках.

Загалом досліджена в науковій літературі проблема дискусій про Цвинтар Орлят (праці Катажини Єндрашик, Станіслава Ніцеї, Любомира Хахули) потребує уточнення, розширення, представлення нових перспектив. Тому авторам вартувало б зробити акцент на висвітленні діяльності та активної позиції Анджея Пшевозніка й Ради охорони пам'яті боїв і мучеництва РП, які відіграли ключову роль у переговорах щодо відновлення меморіалу. Також до висвітлення проблеми необхідно залучити найновіші дослідження польського історика з Перемишля Олександра Колянчука

(Kolańczuk A. *«Umarli, aby zmartwychwstała Ukraina»: uczestnicy ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917–1921 – miejsca pamięci w Polsce: informator.* (Przemyśl, 2015); переклад українською: Колянчук О. *За нашу і вашу свободу. Учасники українських визвольних змагань 1917–1921 років: Місця пам'яті в Польщі. Довідник.* (Дрогобич, 2018).

У шостому розділі «Меморіалізація українсько-польського протистояння часів Другої світової війни: війна пам'яті та війни пам'ятників» Л. Стрільчук та А. Нінічук зосередилися на аналізі візуальних форм пам'ятання травматичного досвіду ХХ століття – Другої світової війни. Сам заголовок розділу, суголосний із назвою усієї книжки, свідчить про те, що переосмислення досвідів Другої світової війни є центральною темою сучасного українсько-польського конфлікту пам'яті. Головний дослідницький акцент тут покладено на різні практики вшанування жертв Волинської трагедії 1943 року, а, особливо, на інформаційні кампанії й публічні заходи у 70-ту і 75-ту річниці конфлікту. Звертаючись до проблеми образу Другої світової війни в Україні та Польщі, автори слушно зауважили, що «війни на могилах» не спроможні ані розв'язати проблеми, ані довести чиясь правоту, радше навпаки – поглиблювати суперечки, розбрат між сусідніми народами та підживлювати негативом і без того складні суспільно-історичні стереотипи, що панують в обох народів у ставленні до сусідів».

Аналізуючи місця і практики вшанування українсько-польських відносин в роки Другої світової війни дослідники, на жаль, не знайшли місця для висвітлення спроб співпраці між українським і польським підпіллям (УПА та АК-WiN) у травні 1945 р. на Любачівщині, результатом чого став спільний напад на в'язницю НКВД у Грубешові 1946 р. хоча ця сторінка історії і не має окремого символічного місця у вигляді пам'ятника чи таблиці, її місцем пам'яті (згідно з концепцією П. Нори) є публікація польських істориків Гжегожа Мотики та Рафала Внука «*Pany i rezuny. Współpraca AK-WiN i UPA. 1945–1947*» (Варшава, 1997).

Л. Стрільчук та А. Нінічук не обмежилися аналізом комеморативних стратегій українців і поляків щодо місць пам'яті, розширивши дослідницьке поле на такі проблеми, як діалог українських і польських істориків у питаннях узгодження спільної історії, роль громадських організацій в реалізації регіональних

політик пам'яті та місце мас-медіа у формуванні національних дискурсів про важке українсько-польське минуле. Згаданим аспектам присвячені чотири останні розділи праці. Розуміючи складну структуру українського та польського суспільства, присутність у ній різних канонів історичного минулого автори зазначили: «З обох боків польсько-українського кордону є як прихильники, так і противники міжнаціонального примирення. По обидва боки кордону лунають голоси на заклик пошуку спільної історичної правди як платформи, на якій можливе міжнаціональне порозуміння. (...) проте проблема полягає в тому, що кожна зі сторін має свою правду й розуміє факти по-своєму» (с. 204). Важко також не погодитися із твердженням учених про те, що «таблоризація складних і суперечливих сторінок українсько-польської історії, політичні спекуляції у ЗМІ є постійним явищем. А це вкрай негативно віддзеркалюється на міжнаціональних, міжлюдських і міждержавних взаєминах. Саме історична пам'ять суспільств є тим лакмусовим папірцем, який здатен за лічені дні змінити колір міжнаціонального порозуміння, загострюючи суперечки на рівні політиків і пересічних українців та поляків, доводячи нинішню українсько-польську дискусію до деструктивного градусу» (с. 289).

Особливістю рецензованої праці є й те, що її автори не лише сумлінно проаналізували українсько-польські пам'яттєві наративи, але й запропонували власне бачення перспектив і можливих сценаріїв подальшого розвитку відносин між Польщею і Україною в сфері політики пам'яті. Їхня теза про те, що «існують певні диспропорції і перегини у формуванні історичної пам'яті щодо сусідів Польщею і прогаліни та недопрацювання українською стороною у цій площині» є вартою уваги і розгляду на українському інституційному рівні. Відкритим залишається питання: чи, з огляду на агресивно-конфліктний та провокативний характер окремих польських акцій, потрібно Україні точно копіювати пам'яттєві практики частини сучасної політичної еліти Польщі, а чи виробляти свою історичну політику на відмінних світоглядно-ідеологічних засадах?

Рецензія надійшла до редакції 15.02.2021 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Збірник наукових праць Дрогобицького
державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Серія Історія. Випуск 6/48 (2021)

Головний редактор **Юрій Стецик**
Технічний редактор **Ольга Лужецька**
Коректор **Олександр Голубєв**

Підписано до друку 25.03.2021 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 29,62. Тираж 50. Замовлення № 20.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.

COLLECTION OF SCIENTIFIC ARTICLES

DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PROBLEMS OF HUMANITIES

a collection of scientific articles

Drohobych Ivan Franko
State Pedagogical University

History Series. Issue 6/48 (2021)

Editor-in-chief Yuriy Stetsyk
Technical Editor Olha Luzhetska
Corrector Oleksandr Golubev

Signed for printing on 25.03.2021. Format 60x84/16. Offset paper.

Times New Roman Font. Digital printing. Printer's sheet 29.62.

Circulation 50. Order № 20.

Printed from the finished original layout.

"Helvetica" Publishing House
65101, Ukraine, Odessa, Inglezi Street, 6/1
Telephone: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Certificate of the subject of publishing

DK № 6424 dated October 4, 2018